

Мирзоҳид МИРЗАРАҲИМОВ

СОҒИНЧ

Сайланма

(Ҳикоялар, қатралар, қисса,
публицистик мақолалар, эсселар).

«Ўш садоси» кутубхонаси
Ўш-2010 й.

Мирзарахимов М.

Тоска. Избранные.

(Рассказы, повесть, эссе, публицистические статьи).

Ош. «Библиотечка «Ош садоси»: -11. М.М-04.,С-003. -2010. 260стр.

Ушбу тўпламга ўзига хос бадий иқтидори, бетакрор ҳикоячилик услуги билан ўқувчилар дили тўридан муносиб ўрин олган ўшлик адиб Мирзоҳид Мирзараҳимовнинг турли даврларда яратган асарлари жамланди.

Китобхонлар унинг ҳар бир асарини орзиқиб кутиб олар, кенг давраларда муҳокама қилиб, илиқ таассуротлар билан эслаб юришга кўникиб қолганди. Аммо афсуски, яхшига умр йўқ экан. У ҳаётдан эрта кўз юмди. Ёзувчини йўқотиб, бизлар унинг дилтортар ҳикояларини тез-тез газета-журналлар саҳифаларида ўқиб туриш, шу орқали, унинг содда ва кўнгилчан қаҳрамонлари билан яқиндан диллашиш имконидан маҳрум бўлганимизга ҳам 12 йилдан ортибди. Демак, биз уларни қўмсай бошлаганимизга кўп бўлди. Устоз ёзувчининг каламкаш дўстлари, шогирдлари мана шу қўмсаш ўрнини тўлдириш, соғинчларини сал бўлса-да босиш, шу билан китобхонларнинг орзиққан кўнгилларига ҳам бироз таскин бағишлаш мақсадида ёзувчининг рафиқаси Зулфияхон опа билан тиғиз ҳамкорликда Мирзоҳиджон аканинг асарлари сайланмасини чоп этишга жазм этдик. Сайланманинг "Соғинч" деб номланиши боиси ҳам шундан.

Муҳтарам китобхон!

Устоз адибнинг сайланмаси сизни бефарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз. Ишончимиз комилки, сиз уни ўқиб, соғиниб-соғиниб қўмсаган таърифларни, ҳаётий тўпори мушоҳада ва тасвирларни топасиз, ўзингиз қайсидир сўқмоқларда, ялпиззор, чимзор ариқ бўйларида йўқотиб қўйган болалигингизни учратасиз, хотиралар силсиласидан тўлиқиб йиғлаб олишингиз ёки ширингина жилмайиб, саратон офтобида баданлари пишиб, қорайган бўз бола каби тошқин сойда ялпиз "от" миниб оққан паллаларингизни ёдлашингиз мумкин.

Китоб сиз кутган, сизни соғинтирган асарларни ўзида жамлади ва улар сизга манзур бўлади, деган умиддамиз.

М.УЛУФБЕК.

ЎЗИМ ҲАҚИМДА

Мен 1943 йили, 16 сентябрда Ўш вилоятининг Қорасув туманидаги Наримон қишлоғида деҳқон оиласида туғилганман.

Ўрта мактабини битирибоқ, 1960 йили меҳнат фаолиятимни вилоят «Ленин йўли» (ҳозирги «Ўш садоси») газетаси муҳарриятида бошладим. Дастлаб мусахҳиҳ ёрдамчиси, сўнг муссахҳиҳ, адабий ходим, масъул котиб ўринбосари, маданият бўлими мудирини бўлиб ишладим. Тошкент Давлат университетини сиртдан битиргандан сўнг (1970 йил) масъул котиб лавозимига тайинландим.

Журналист сифатида фаолиятим кўп бор тақдирланди. Журналистлар уюшмаси аъзолигига қабул қилиндим. «Шавкатли меҳнати учун» медали, вилоят ва жумҳурият ҳукуматининг қатор Фахрий ёрлиқлари, ижодий уюшмаларнинг дипломлари билан тақдирландим. Икки марта йилнинг энг яхши журналисти танлови дипломига сазовор бўлдим. Номим республика «Шуҳрат китоби»га ёзилди.

Мен умримнинг куч-қувватга тўлган ёшлик даврини шу рўзномага («Ўш садоси»га) бағишлаганимга заррача ачинмайман, аксинча, фахрланаман. Чунки у мени ёзишга ўргатди, одамларга танитди, обрў келтирди.

Бугун орқамга қараб, ўзимдан ўзим суюнаман. Бу севинч ва кўнгиш хотиржамлиги шунданки, ҳар қачон, ҳар бир шароитда ўз манфаатимни кўзлашдан, таъмагирликдан ҳазар қилдим. Кимнинг аравасига тушсанг, ўшанинг ашуласини айтасан, деган гап бор. Худога минг қатла шукурки, яёв юрсам-юрдим, аммо шу пайтгача бировнинг аравасига мингашмадим, ўзимнинг сўқмоғимдан ўз қўшиғимни баралла айтиб келдим.

Публицистикадан ташқари бадиий ижод билан шуғулланишга ўзимда эҳтиёж ва майл сездим. Дастлабки шеърий машқларим рўзномада юз очгач, насрда ҳам қаламимни синаб кўрдим.

Ҳозирги Тўқимачилар шаҳарчасининг қуйироғидан оқиб ўтадиган сой бўйида қапамиз бўларди. Дала ишлари бошлангандан то ҳосил йиғиштириб олингунча шу қапада яшардик. Қапа олдида лой супа, супа устига тол ходалардан тўсин терилиб, ялпиз ёйилган чайла бўлгич. Бир томонимиз қовунпоя, иккинчи тараф пахтазор, сойнинг нариги бети бедапоя.

Далаларни кезиб юриб, болалигим ўтган ўша мўъжаз қапамиз, чайла атрофига бувим эккан майда баргли тимқора садарайҳонлар, чайла тўсинларига илинган сепоялар, косалардаги сут бетидан сузиб олинган широбчалар хотирамга тушди. Ялпиз боғламидан «от»

қилиб, сойда оққан бир-биридан шўх, бир-биридан содда тенгдошларим кўз олдимга келиб, ичимда ўт ёнди. Шудринг босган қовунпоя, субҳи-саҳарларда тарс-тарс ёрилгувчи шакарпалак хаёлимни олиб қочди. Полизда ёриб еган хомак ҳиди димоғимни қитиқлади... Ва бир кун қўмсаш ва соғинчдан зор қақшаган юрагимга таскин бериш истагида қўлимга қалам олиб, ўша кўз ўнгимда мангу муҳрланиб қолган лавҳаларни бор ҳолича чиза бошладим. Шундай қилиб, насрдаги биринчи машқим «Висол» («Шарқ юлдузи», 1965 йил)дан кейин «Қовун сайли» дунёга келди. Дастлабки машқи «Шарқ юлдузи»дай мўътабар журналда ёруғ кўрган мендақа бошловчи қаламкаш ўзини осмон-фалақда кўради. Бу, албатта, менга катта рағбат берди. Бирор нарсадан юрагим орзиқса, нимани соғинсам, уни тансиқ билиб, одамларга илинсам—бор-борича ёзавердим. Улар тўпланиб, охир «Ойдин тунлар» (Тошкент, 1974 йил, «Ёш гвардия») китобида чоп этилди. Ёзувчи Ўткир Ҳошимовдан хат келди. У ҳикояларда тавсир этилган қизларга шундай баҳо берибди: «...Шундай содда, шундай покиза, шунақаям чиройли ва ширинки, ўқувчи ушлаволиб, тишлаб-тишлаб олгиси келади».

Иккинчи китобим «Оқ булутлар»да («Ёш гвардия», 1977 йил) ўша беғубор болалигим ўтган дала, сой бўйларини қўмсаш янада кучайди. Энди соддадил, уятчан, опамдай меҳрибон, меҳнаткаш дала қизлари кўпроқ хаёлимни тортди. Ниҳоятда ҳурмат ва эҳтиром билан, эҳтиёткорлик ва меҳр билан худди ўзимнинг опам ёки синглим қатори уларни таърифлашга ҳаракат қилдим. Мени ҳеч қачон кўрмаган, танимаган адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Маҳкам Маҳмудовдан совға китоб келди. Китобда шундай дастхат бор: «Умримизнинг бошланишида руҳимизни арши-аълога кўтарган маънавий бойликларимизни йўқолишдан асрашга интилган дўстларимдан энг яхшиси Мирзоҳидга». Танимаган ҳолда, китобларим орқали шундай улуғ одамларга энг яхши дўст бўлганлигимдан қанот чиқариб осмонларда учдим.

Пойтахтдан узоқда, бунинг устига, қўшни республикада яшаётган мендай бир одамга Ўзбекистоннинг барча матбуот ва нашриётлари эшиклари кенг очиб қўйилди. «Шарқ юлдузи», «Гулистон», «Ёш куч», «Муштум» журналлари, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафтанома ва бошқа рўзномаларда ҳикоя ва қиссаларим ҳеч қандай тўсиқсиз тез-тез босилиб турди. «Ёш гвардия» нашриётида «Нурли занжир» туркум ҳикояларим («Чашма, 1983 йил) ва «Нурафшон олам» (1985 йил) китобим босиб чиқарилди. 1990 йили эса «Ёзувчи нашриёти қисса ва ҳикоялардан ташкил топган «Куйган кеча» китобимни 60 минг нусхада чоп этди. Китобларимнинг ҳаммаси

ҳам жуда катта нусхада босилганига қарамай, ҳеч бир китоб дўконларида бир ойдан ортиқ ётмагани, кўпчилик уни ўзимдан ҳамиша сўраб ўқиётгани кўнглимни кўтаради. Тирикчилик ташвишларидан ошишиб, кўп ёзолмаганимга ачинмайман. Оз бўлса ҳам, одамлар кўнглидагини ёздим, деб ўзимга далда бераман.

Ёзганларимдан ташқари, таржима билан ҳам шуғулландим. Тугалбек Сидиқбеков, Тош Мияшев, Нууман Сайдуллаевларнинг бир қатор ҳикоялари, Мамит Жақипов, Бойтемир Насирдиновларнинг драмаларини қирғизчадан, машҳур рус ёзувчиси Арбузовнинг «Қуёш шаҳри» драмасини рус тилидан, Мухтор Авезовнинг «Энлик билан Кебек» асарини асл нусхадан ўзбек тилига таржима қилдим. Ўзимнинг қатор ҳикоя ва новеллаларим қирғиз тилига ўгирилиб, «Ленин жолу», «Ош жанириғи», «Қирғиз маданияти» газеталарида босилиб турди.

1981 йили Бобур номли Ўш драма театри «Кичкина деманг бизни...» драматик асаримни саҳналаштирди. Бир қанча (1975-1 йиллар республика жанубидаги ёш қаламкашларнинг «Ўш садоси» газетаси қошидаги «Илҳом» клубига етакчилик қилдим. Ўзим шогирддан кўтарилмасам-да, иқтидорли шогирдларим бор.

Мен ҳамиша столга бағир бериб, мук тушиб ёзиш билангина машғул бўлмадим. Ҳамиша одамлар орасида, улар дарди билан юрганам, тарих ва сиёсатни озми-кўпми билганим, одамлар кайфияти, юртда юз бераётган ўзгаришлардан хабардорлигим— хотиржам яшашимга йўл қўймас, юрагим безовталигидан ҳадикда эдим. Қўрққаним—Ўшда қонли тўқнашув юз берди. Бошига мусибат тушганда, дардини кимга айтишни билмай қолган, ҳукуматга ишончи йўқолган аҳолини бирлаштирадиган, кўнглини кўтарадиган, унинг талаб ва эҳтиёжларини юқори ташкилотларга етказадиган, тўғри йўлга бошлайдиган ташкилот тузиш зарурати туғилди. 1991 йили Ўш вилоят Ўзбек миллий маданий марказини тузиш бўйича ташкилий комитет иш бошлади. Унга бошчилик қилиш менинг зиммамга тушди. Тез орада марказнинг мақсади ва вазифалари белгиланди, Низом ва Дастури ишлаб чиқилди. Биринчи қурултойда халқ вакиллари мени Миллий марказнинг раиси қилиб сайладилар. Раис сифатида вилоятда яшаётган ўзбек аҳолиси манфаатларини ҳимоя қилиш, Ўш воқеаларидан кейин тинчликни сақлаб қолишда куч-қувватим, билимим, жонимни аямадим. Ноҳақликларни бартараф қилиш, адолатсизликка, янги тўқнашувларга йўл қўймаслик, аҳолининг талаб ва истакларини раҳбариятга етказиш ҳамда ижобий ҳал этилишини таъминлаш йўлида қилган жонбозлик, расмиятчи амалдорлар, иккиюзламачи сиёсатдонлар билан бўлган тўқнашувлар, ғийбатлар

ниҳоятда ҳолдан тойдирди, соғлигимни бой бериб, ётиб қолдим. Шу-шу юрак санчади.

Касалликка чалингач, асосан ижодий иш билан шуғулланяпман. Кейинги пайтда «Бобом ҳақида ҳикоялар» туркумида ўндан ортиқ ҳикоя ва бир қисса ёздим. Бобом—Расул ота аравасоз уста эди. Амакиваччам Усуб полвон—дурадгор. Бобом тасвири, ундаги бағрикенглик, соддалик, ҳар нарсадан яхшилик ахтариш фазилатларини икковларидан олганман. Албатта, кўп ўринларда дадам ҳам бор. Уни Мирза чаққон дейишарди, ўзи асли деҳқон бўлса-да, қўлидан келмаган иши йўқ эди. Урушда асирга тушиб, кўп жафо чеккан, агар ўлмасам, юртимга қайтиб бориш насиб этса, фойдага қолган умримни одамларга, фақат эзгу ишларга сарфлайман, деб аҳд-паймон қилган экан. Бугун ҳеч бир иш қилмадим, деганда, ҳеч йўқ бир тул хотиннинг томини суваб берарди.

Ўтганларни эслаган сари ўзимдан ўзим ҳафсалам совийди. Ердан оёғим узилиб, бошим осмонга етмай, муаллақ ҳолда аллақандай ҳавойи ҳис-туйғуларга қул бўлиб, беҳуда орзу-ҳаваслар орқасидан қувиб, умрим ўтиб кетибди. Умр деганлари—бир чимдим, беш кунли экан-ку бу дунё! Буни нечун тушунмадим?! Яна ўзимга тасалли бераман: «Тушунмаган бир сен эмас, умри охиригача буни ҳеч ким тушунмайди, МИРЗОҲИД!».

1997 йил.

ҲИКОЯЛАР

РАЙХОН

Райҳонни қаттиқ хафа қилиб қўйганимни кетма-кет синган идишларнинг жаранги, эшикнинг тарақлаб ёпилишидан сезиб қолдим. Унинг феъли менга тайин, бундай пайтларда оғиз очиб лом-мим демайди.

Меҳмонларни кузатиб юборгач, узр сўрадим. Қанча ёлвормай, барибир унинг оёқости қилинган ғурури исён кўтарар, шу боис бўлса керак, у ҳамон сукут сақларди.

Пақирларнинг тарақлашидан сув кераклигини пайқадим-у дарё томон йўл олдим. Январ аёзи эшикка чиқишим билан юзимга чанг солди. Лайлак қор тиниб, ҳаво чарақлаб кетибди. Лекин кўнгил хижил. Нима қилсам, Райҳонимнинг кўнглини оларкинман? Қайтиб келсам, у дум тушиб ётиб олибди. Ҳозир ҳам ич-ичидан ун чиқармай ўксиётганини сездим. Биламанки, овқатланмаган. Чой қайнатиб, меҳр кўрсатсам, зора ёзилармикан, деган хаёлда чойнакка сув тўлатдим. Бирдан хаёлимга бир фикр келиб қолди. Муздай сувдан очиқ турган бўйнига иккитагина томизсам, ё ялинади, ё койиниб, бироз жаҳлини сочиб, юрагини бўшатади.

Биринчи томчи тушганда, у бир сесканди. Кейин яна, яна, яна...Лекин энди у парво ҳам қилмасди. Томчиларни ҳисоблаб турибман ўн, ўн беш, йигирма... у ҳамон жим. Ёлвормайди ҳам, уришмайди ҳам.

Бир маҳаллар унга қилган таънамни эслайман: «одам ҳам шунақа нозик, иродасиз бўладими? Ари чаққанга ҳам шунча оҳ-воҳ, э-қўйинг-е, одамларнинг бутун баданини наштар тилиб, туз тикқанда ҳам лом-мим дейишмаган. Сизга ишониб, сир айтиб бўлмайди». Бундоқ қарасам, чойнакдаги сув соф бўлибди. Ўрин жиққа хўл. У дир-дир титраяпти. Бутун аъзои баданим жунжикиб, тукларим тикка бўлиб кетди. Нима қилиб қўйдим, ахир?!

Саҳарга яқин ўқчиб, йўтала бошлади. Тиши-тишига тегмай, дағ-дағ титрайди. Иситмада алланимлар деб алаҳлайди...

Эрталаб «Тез ёрдам» машинаси уни олиб кетди. У роса бир ҳафта иситмада куйиб-ёниб ётди. Мен эса ҳар куни дераза тагида

типпа-тик тонг орттирдим. Олдига киришга рухсат беришмади. Буни унинг ўзи врачлардан илтимос қилибди.

Қаттиқ шамоллаган экан. Касалхонада роса бир ярим ой ётди. Бу давр ичида унга ҳар куни хат киритдим. Деразадан бўлса ҳам. бир кўриниш беришини ўтиниб-ўтиниб илтимос қилдим. У на жавоб ёзди, на кўриниш берди.

Бир куни одатдагидек ишдан чиқибоқ касалхонага чопдим. Лекин уни кетди дейишди. Гандираклаб орқамга қайтдим. Ҳамшира чопиб келиб, қўлимга хат тутқазди. Уйга етишга сабрим бўлмади, скамейкага ўтириб, конвертни очдим.

«Салом, Жамбул ака!

Нега шундоқ бўлди? Нега, а?! Ахир бир-биримизни жонимиздан ортиқ севардик-ку? Бир кунлик ҳижрон минг йилга тотирди, бир-биримизсиз ейилган бол заҳарга ўхшарди. Доим бир-биримизга талпиниб турардик. Бир-биримизнинг шаънимиз, меҳримиз, ғуруримиз, номусимизни шундай авайлаб, шундай ҳурмат қилардик-ки...

Бирдан нега шундай бўлди? Нега, а? Ҳеч ишонгим келмайди. Шундай меҳрибон, шундай дилкаш, шундай нозикдид шоир одам кутилмаганда бирдан... Йўқ, йўқ, ҳеч ишонгим келмайди.

Сўзларингизни яхши кўрардим. Дона-дона, фикрлар маржон-маржон. Овозингиз бирам мулойим, бирам мусиқийки, нафас олмай, бутун вужудим билан эшитардим. Сиз гапираётганингизда гўё шамол эсишдан, дарё шовуллашдан, куртаклар чок ёришдан, қўйингки, бутун дунё нафас олишдан тўхтаб, қулоқ соларди.

Эсингиздами, тишим қур-қур оғриб турарди. Шунда сизга ёлвориб гапиринг, гапиринг, дердим нуқул. Овозингизни эшитгач, тиш оғриғини унутардим. Қандайдир афсонавий бир куй мени кафтида кўтариб, сайёралардан сайёраларга парвоз қиларди. Шунда ўзимга ўзим дунёда шу овоз бор экан, мен асло ўлмайман, жоним хиқилдоғимга келиб қолганда ҳам, шу овозни эшитиб қолсам, аминманки, жоним узилмайди, дердим. Шундай бўлишига қаттиқ ишонардим ҳам.

Мен кўзларингизни яхши кўрардим. Уларда қуёшни ҳам ёндиргудек бир оташ бор эди. Уни тасвир қилишга ожизман. Кўзларингизда мен фақат, фақат Сизгагина хос бўлган сирли бир сеҳр, ўлчовсиз бир меҳр кўрардим. Бир умр уларга тикилиб ўтиришни, улар атрофида гарддан асрагувчи киприк бўлишни ўзимга бахт ҳисоблардим. Кўзларингиздан ҳеч-ҳеч ҳам табассум аримасин! Рухсат этинг, кўзларингиздан ғойибона бир ўпай! »

Хатнинг давомини ўқиёлмай қолдим. Томоғимга аччиқ бир ўкирик, кўзларимга жиққа ёш тикилиб қолди. Энтикиб-энтикиб нафас оламан. Юрагим бетламаса ҳам, кўзларим хатга чопади яна.

«...Ҳа, энди фақат ғойибона ўпаман кўзларингизни, Жамбул ака! У сеҳрли кўзларга тикилиб ўтириш, лаб босиш энди ҳеч қачон менга насиб этмаса керак.

Нега шундай бўлди? Нега, а?! Ахир бир умр бўйларингизга қараб, қувониб, бир кун кўрмасам, куйиб, рашк қилиб, роҳатлансам бўлмасмиди?! Эй, бепарво, ҳиссиз фалак, бошимга ағдарилсанг-чи!

Мени доим нозик, иродасиз дердингиз, бу бемаъни мурожаатимдан яна кулаётгандирсиз? Кечиринг, Жамбул ака, энди ҳеч қачон фалакка бундай мурожаат қилмайман. Сиз хоҳлагандай чайир ва иродали бўламан. Буни ҳар қадам, ҳар дақиқада Сизга бўлган муҳаббатим, ҳурматим тақозо қилади.

Ўша машъум, бизнинг осойишта, покдомон, муҳаббатли оиламизга таъзия ўқилган кунги икки оғиз гапингиз ҳамон қулоқларим остида: «Хотин зотига дунёда зеб-зийнатдан ортиқ нарса йўқ. Ҳар қандай аёл муҳаббатини бир пайса тиллага сотиб олиш мумкин», менинг тасаввуримдаги шундай дониш, шундай оқил, жонимдан ҳам азиз бир одам суҳбатдошига шундай дерди. Кутилмаганда бу гапдан гангиб қолдим. Қўлимдаги чойнак ерга тушиб, чил-чил синди. Наҳотки, Сиз, менинг идеалимдаги дунёда якка-ю ягона Инсон—Сиз шундай дея олдингиз? Қайдан кела қолди бу фикр Сизга? Қайдан-а?! Ахир мен бутун дунёга алмаштирмасдим-ку Сизни! Бир Сиз учун бутун дунё зеб-у зийнатларига ўт қўярдим-ку, ўт! Нега шундай дедингиз, нега ҳақорат қилдингиз мени?! Ўз севгилисини ер-у кўкка ишонмайдиган, жонидан ҳам ортиқ авайлайдиган бир бечоранинг муҳаббати шунча ҳам ерга урилади, топталадими, ахир?!

Кейин, кейин... ҳозир ҳам эсласам, юрагимни ваҳима босади. Ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётганимда, чўғдай баданимга чилла суви томди. Мақсадингизни дарҳол сездим. Мен нозик, иродасизни ялентирмоқчисиз. Бирдан кўз олдимда ўша Сиз доим менга намуна қилиб кўрсатадиган жасур Зоя пайдо бўлди. У менга сабр, бардош, куч-қувват берди гўё. «Мен она-Ватаним, сени ҳимоя қилдим. Сен эса ўзинг, мен, аёллар ғурурини ҳимоя қилишинг керак!» дерди у. Сиз эса лоқайд, ўз ишингизда давом этиб, менинг ялиниб-ёлворишимни кутардингиз. Гежгамга биттадан томган чилла суви Сизга бўлган метин муҳаббатимни пармадай ўйиб, парчалаб борарди. Лекин мен лом-мим демадим. Мен ўзимни оёқларингиз остига ташлаб, ялиниб-ёлворишим мумкин эди. Аммо Сиз бунга муносиб эмас эдингиз. Мен ўша кун охириги марта Сиз айтмоқчи бўлган Зоя бўлмасам ҳам, ўз

ғурури, муҳаббатини хўрлатиб қўймайдиган Райҳон эканимни намойиш қилдим.

Бир ҳафтадан сўнг Сизни касалхона деразасидан кўриб қолдим. Мен Сизни аввалги олижаноб, меҳрибон, гўзал Жамбул акам қиёфасида кўришни истардим. Ишонинг, буни қанчалик хоҳламай, барибир кўз олдимга суратингиз келса ҳам, ўзингизни қалбимдан излаб тополмадим. Қани энди ўша Жамбулимни яна бир кўрсам-у соғинч, зардоб тўла бағримга бир боссам, кўзларига тўйиб-тўйиб термулиб олсам, ҳеч-ҳеч армоним йўқ эди. Лекин насиб бўлмади.

Хайр, Жамбул ака! Алвидо, хўрланган муҳаббатим!

Охирги сатрларни росмона йиғлаб ўқидим. Атрофимга тўпланган одамлар ичидан уни қидирдим. Бир ютим аччиқ ёш томоғимни арралаб ўтди. Хат сувалиб борарди.

Кимдир оғир «ух» тортди:

—Муҳаббат, муҳаббат! —захрини сочиб гапирарди у. — Қачонгача одамларни зор қақшатасан?!

Йўқ, йўқ, одамлар, мени қақшатган муҳаббат эмас, ҳаммасига айбдор мен ўзимман-ўзим! Уни эъзозлай олмадим, у энди ўз қўл остимда, ихтиёримда деб бепарволик билан оёқларим остида эзғилаб қўйдим. Мени сўкинг, мени, одамлар!

1967 йил.

ТИРИКЧИЛИК

Олимжон китобни ёпиб, муқовасини силаб қўйди. Кейин оғир хўрсиниб ўрnidан турди.

Айвонга чиқиши билан кўкрагига шабада тегиб, осмонга қаради. Яримта Ой бепарво сузиб юрибди, юлдузлар совуқ йилтиллайди. Ғарбдан эсган изғирин хазонларни учириб, шитирлайди.

«Ҳамма ухляпти, —кўнглидан ўтказди у, —кимдир тушида қучоқ-қучоқ гуллар териб, кимдир қушларга ўхшаб учиб юрибди. Ҳолбуки, Горио ота ўлди!»

Шу пайт қўшни ҳовлида шарпа эшитилиб қолди: тақ-туқ, тақ-туқ... «Ҳаким ака ишляпти, —деди у ўзига, —тун ярмидан оққани билан ҳам, Горио ота ўлгани билан ҳам унинг иши йўқ».

Олимжон китоб таъсиридан қутилиш учун дарча томон юрди. У ёзлик ёпиқ остида ишлаётган пастак бўйли, жуссаси ҳам кичкина Ҳаким акага яқинлашар экан, томоқ қириб шарпа берди.

—Келинг, қўшни, —таажжубланиб қараб қўйди у.

—Уйқум қочиб, эшикка чиқсам, сиз томондан овоз кеп қолди, — жавоб қилди Олимжон.

—Ҳа, энди, тирикчилик...

—Нима қияпсиз?

—Ром.

—Қўлдан келаркан-да?

—Бир нав эплаяпмиз-да, қани ўтиринг.

У қўшнисига жой кўрсатиб, қўлига аррача олди. Олимжон унинг сертомир, озғин қўллари, соқоли ўсиқ серажин юзи, ичига тортган ҳорғин, кичкина кўзларига ачиниш билан бир қараб, сигарет туташтирди.

Шу «пуф» деса, йиқилиб тушадигандек кўринган кичкина жоннинг тўққизта боласи бор. Катта қизи бу йил мактабни битиради. Фотима-Зухраси ҳали бешикда. Хотини Зеби ая эрига иккита келадиган, икки юзи қипқизил аёл. Ҳали болалари тўққизта экан, ўттизта бўлганда ҳам, парвосига келтирадиганлардан эмас. Хотинлик вазифасини ҳар йили камида биттадан туғиб туриш-у, оналик бурчини болаларини қувиб етса, уриш, етолмаса, сўкиб-қарғашдан иборат, деб биладиганлардан. Ахлат пешига илашиб кўчага чиқса, чиқадики, қўлига супурги олмайди. Аммо ўчоқдан қозонни туширмайди. Ўчоқда ўт гуриллаб ёниб турса, қозон вақир-вуқур қайнаб турса, дунёни сел олса, иши йўқ, сўрига чиқиб, бир хирмон бўлиб ўтираверади.

Елка суяклари туртиб чиққан, бўйни ўрдакникидай ингичка Ҳаким ака бир қўлида искана, бир қўлида болғача, энгашиб турум очяпти. «Унинг тўққизта боласи бор, —ўйлади Олимжон. —Горио отанинг бор-йўғи битта қизи бор эди. У шу қизини деб ўзини ўтга, сувга урди, охири нима бўлди?!»

Ҳаким аканинг у билан иши йўқ. У тезроқ ромни битириши керак. Қор изғирини эсяпти. Ҳовли этагига янги қураётган уйга ромни ўрнатиб, эрта-индин печка қурмаса, иккита бешик билан уйга сиғмайди.

Олимжоннинг дардига яна дард қўшилиб, ўрнидан оғир қўзғалди. Қўшниси ҳамон бош кўтармай турум очяпти. Тақ-туқ, тақ-туқ... қаердадир чўзиб-чўзиб ит улийди...

*

Декабр охирлари эди. Тун яримлаб қолган. Лопиллаб қор ёғяпти. Совуқ. Олимжон хотини билан меҳмондорчиликдан қайтиб келаётиб, қўшнисиникида яна чироқ кўрди. Ҳаким ака кўчага туширилган кўмирни челақлаб ертўлага ташияпти.

—Ассалому алайкум, —деди Олимжон қўшнисига яқинлашиб.

—Э-ҳа, сизмисиз, бор бўлинг, ука, —у қаддини ростлаб, белкурак дастасига суянди. —Совқотиб қолдик.

—Ёзда олмаган экансиз-да?

—Тирикчиликда, ука, қўл бўшамади.

—Шундоқда зарилми? Эрталаб таширсиз?

—Саҳар ишга борамиз.

—Жиянлар кўп-ку, ташиб олишар.

—Ҳе, уларни биласиз-у, —Ҳаким ака қўл силтади, —ўзи майда, қор остида қолса, бира-тўла ҳока бўлиб қолмасин.

«Умр-чи, умр?! —ўз-ўзидан зардаси қайнади Олимжоннинг. — Унинг уволи йўқми? Жонга жабр қилса бўлаверадими?»

Унинг тажанглиги уйга киргач ҳам ёзилмади. Негадир қўшнисига ачиниш ўрнига жаҳли чиқди. «Ёзда нима қилди? —ўйлади у. —Ғишт қўйди, девор урди, лойдан чиқмади. Кузда бўлса, ҳар куни тарақ-туруқ том ёпди. Қурган уйи-уй эмас, кичик-кичик икки хонадан иборат пастаккина бостирма, биттадан эплама деразаси, энгашиб кириб-чиқиладиган қийшиқ қурилган эшиги бор».

Ўтган куни оқлаб битирган уйини кўрсатиб, Олимжонга мақтанганди.

—Қандай, дурустми? Иссиққина бўлсин, деб пастаккина қилдим-да.

Табиийки, бу қоронғи, каталак хоналар Олимжонга ёқмаган, лекин кўнгил учун:

—Боплабсиз, —деб қўйганди.

—Ҳа, энди бир нав эпладик-да.

Шу эплама бостирмани деб бир йил кун-у тун ишлади, умрини ўтказди. Олимжонга мана шуниси алам қилади.

—Жўжабирдай жон, уста солишга ошинмаса, нима қилсин, бечора, —деди Олимжоннинг хотини эрининг куйинишига жавобан, —янаям тиришқоқ, меҳнаткаш одам экан, шунчалик эплаб олди.

—Одам ўз қобилияти, имконияти етмаган, —Олимжоннинг баттар жаҳли чиқди, —қўлидан келмаган ишга уриниб, умрини бекор ўтказмаслиги керак.

—Ҳаммани ўзингизга ўхшатманг. Балки унга шуниси ёқар.

—Ёқиб бўпти! Унумсиз меҳнат ҳеч кимга завқ бермайди, ҳеч кимни рўёбга чиқармайди...

—Хўп, майли, ухланг энди, чарчагансиз.

Иссиқ уй, юмшоқ кўрпа, пар болиш. Ташқарида қор, совуқ, қўшниси кўмир ташияпти. Белкуракнинг тарақлаши, челақларнинг шарақ-шуруқи на фақат Олимжон, бутун туннинг ҳаловатини бузади. Ҳали замон тонг отади. У ҳориган, руҳсиз, иштиёқсиз, сўниқ

кайфиятда аранг судралиб ишга боради. Эртадан кечгача пилорамага ёғоч думалатади. Пилорама ишламаган кунлари ҳар ерда сочилиб ётган ёғочларни нави билан тахлайди. Ёки пайраҳа ташийди. Ишқилиб, бекор ўтирмайди. Омбор мудирини нима иш буюрса, сўзсиз бажаради. Маоши кўп эмас, лекин давлат болаларига дурустгина нафақа тўлайди. Бунинг устига, мудир ҳам анча-мунча унинг хизматларини тақдирлаб, ўтин деса, озроқ яроқли тахта, синиқ шиферлар, бир-икки қоп супринди цементми, оҳакми, бериб туради. Баъзан бу ерга иши тушиб келганларнинг ҳожатини ҳам чиқаради. Ишқилиб, маошдан ташқари чиқиб турадиган томонлари ҳам йўқ эмас. Шунинг учун ҳам, у ишидан нолимайди. Бир нав эплаб кунини ўтказса, бас. Бу кунлар унинг умрини ҳам олиб кетаётгани билан иши йўқ...

Ҳаким аканинг сариқ касали билан ётиб қолгани Олимжонга ғалати таъсир қилди. Нимагадир кўнглида ачиниш эмас, қониқиш туйди. «Бир ҳисобда, яхши бўпти, —деди у ўзича. —Шу баҳона бироз жони тиниб, дам олади-ку. Балки бу унга ўтган умрига, унумсиз кунларига разм солиш имкониятини берар».

Олма, гилос оппоқ гулга бурканиб, боларилар овози оламни тутган баҳор кунларининг бирида Ҳаким ака соғайиб, касалхонадан уйига тушди. Шанба куни улфатлари билан дам олиб, кечга яқин уйига қайтган Олимжон қўшнисини кўргани чиқди. Ҳаким ака яна ҳам озиб, кичрайиб, кўзлари нурсиз, кўришганда омбирдай туюладиган қоқсуяк қўллари ҳамон жонсиз эди.

—Энди ўзингизни аянг, —деди Олимжон ҳамдардлик билан, — кўп уринманг, парҳез сақланг.

Ҳаким ака меҳрибон қўшниси гапини маъқуллаб бош ирғаб қўйса-да, Олимжон унинг юзида, кўзида акс этган аянчли истехзони сизди: «Биз ўзимизни аяб ўрганмаганмиз, ука!»

Олимжоннинг тахмини тўғри чиқди. У ҳали эрталаб уйғонмай туриб, Ҳаким ака кетмонни елкасига олиб шудгорга кирди. Қўшни ҳовлида яна одатдагидек тарақа-туруқ бошланди. Дарахтлар соя ташлаган каталақдай ҳовлида ҳеч қандай экин битмайди. Буни у яхши билади. Лекин ерни бекор ташлаб қўйишга кўзи қиймайди. Ҳар йили помидор экади. Ёз бўйи эгат ичидан чиқмайди. Кузда кўп бўлса, бир-икки челақ ҳосил олади.

Изғирин куз кунларининг бирида Ҳаким ака ҳовлисида бирдан шарпа чиқиб қолди-ю Олимжон ҳайратга тушди. Юраги совуқ сесканиб, бир неча бор дарча олдига борди. Тинчлик. Бироқ совуқ сукунат узоққа чўзилмади. Учинчи кун тонг отарда хонадонда аччиқ фарёд кўтарилди...

ЛАРЗА

Сенсиз қаерга ҳам сиғарди бошим.

Анвар ҲОЖИ.

Қиз соҳил бўйлаб узоқ юрди. Денгиз бир маромда шовуллар, сув, ўтларнинг ҳиди аралаш эсаётган муздай ҳаво кишига аллақандай ҳузур, руҳга осойишталик бахш этарди. Ён қирғоқдан тушаётган чироқ нурида тўлқинларнинг оқ тили олтин ҳанжар тиғи янглиғ ярақлаб кўринар, шунда қизнинг оғир хаёл қотган кўз қорачуғида шуъла акси милтиллаб кетарди.

Қиз оғир хўрсиниб, денгиз ҳавоси билан намиққан елкаларини қучоқлади. Кейин аста-секин юриб кетди. Денгиз гўё ёлғизликдан нола чекаётгандай ҳамон беором оғир шовулларди. У худди ташлаб кетма, деяётгандай қиз томон толпинар, оппоқ оёқларидан ўпмоқ бўлиб қирғоққа тошиб чиқар, «оҳ» уриб, хўрсиниб орқасига қайтарди.

Қиз матодан қилинган думалоқ соябон остидаги ўтирғичда бир-бировининг елкасидан қучиб ўтирган ошиқ-маъшуқларнинг олдидан ўтаётиб йигитнинг сирли шивирлаган овозини эшитди: «Бахтим, баҳорим, —дерди у титраб-қақшаб, — ёлғизим, ягонам». У қайрилиб, ён томонидан тушиб турган чироқ нурида маъшуқа қизнинг сап-сарик юзини, бахтдан чақнаган кўзларини кўрди. «Ёлғон, ёлғон гапиряпти, бошини айлантиряпти!» Маъшуқа қиз бу ҳақда ўйламас, фақат кулар эди. Йигит эса ҳамон булбул каби сайрарди. «Гўзалим, фариштам...» Қиз йигитнинг овозини аниқ эшитди-ю, бирдан сесканиб кетди. Бу ўша, унинг қалбига ларза солган одамнинг овози эди.

Қиз бу овозни биринчи марта кинотеатр кассаси ёнида эшитди. Навбат кутувчилар кўп эди. Ташқарида ёмғир ёғаётганидан бутун сайрга чиққанлар ўзларини кинотеатрга урган эдилар. Қиз келиб, шу йигит ортидан навбатга турди. Йигит қўлига сигарет олиб, қизга юзланди:

—Чекиб келаман.

Қиз индамади. Қайтиб келганда, ундан нам ҳаво аралаш папирос ҳиди буруқсиб турарди.

—Ёмғир шунақа ёғяптики, —деди у қизга қараб, —худди челақлаб қуяётгандай.

Қиз ташқарига тикилганча тураверди.

—Соат неча бўлдийкин-а?

Қиз жавоб ўрнига эшик тепасидаги девор соатга кўз қирини ташлади. Йигит афтидан бу индамас қизга ўчакишиб қолган, уни гапиртиришга аҳд қилган эди.

—Ёмғир шу алпозда қуйиб берса, кинодан кейин қандай кетаркинсиз-а?

Қиздан яна садо чиқмади.

—Айниқса сизга қийин, сув кечиб кетсангиз, шамоллаб қоласиз.

Бирдан йигит кутган бомба портлади. Қиз тилга кирди.

—У ҳолда сизни миниб кетишга тўғри келади.

Бу худди кутилганидай нишонга тегди. Қизнинг мақсади ҳам бир ўқ билан уни даф этиш эди. У кўпинча шу усулдан фойдаланар, шилқим, тегажоқ йигитларни бир чўқишда довдиратиб қўярди. Лекин бу йигит ўзини тезда ўнглаб олди.

—Бундан чиқди, ўз тойчоғингиз йўқ экан-да?

Қизнинг заҳарланган сўнги ўқи шундоққина тили учида турганди:

—Нима қипти, от топгунча, эшак-да!

Йигит серрайиб қолди. Кейин ловуллаган юзини касса туйнугига суқди.

—Иккита, ўртадан.

Билетни олиб, қизга юзланди:

—Нима деб ўйласангиз, ўйланг-у, яхши қиз, лекин мен бировнинг учқур тулпори, дилидаги ширин орзусиман. Кўчада бежилов санқиб юрганим йўқ.

Қиз шундан буён паришон. Кинони қандай кўргани, у нима ҳақидагилигини ҳам билмайди. Фақат бир нарсани—ҳозир ўзининг ёлғиз эканлигини, вақтинчалик шу ёлғизлик уни кемираётганини билади.

Тўғри, у бутунлай ёлғиз эмас. Унинг жонидан ортиқ севган йигити, ажойиб дугоналари бор. Лекин улар ҳозир узоқда қолган. Қиз курортга келгандан буён ўзини ёлғиз сезади. Ҳамхоналарини эса ёқтирмайди. Улар аслида ёмон қизлар эмас, бири-биридан чиройли, қайда бўлмасин, даврага файз киритишади. Лекин улар ҳеч бир оқшом хонасида ўтиришмайди, қачон қарасанг, рақс майдончасида йигитлар билан рақс тушаётганини, кино ё театрга кириб кетаётганини кўрасан. Нима қилса ҳам, вақтларини хуш ўтказишса, бас. Йигитлар-ку, ёлғиз қизларни кўрса, тамом, гап отиб, кўз очиришгани қўйишмайди. Шунинг учун ҳам у кўчага кам чиқади, чиққанда ҳам, ёлғиз. Ёлғизлиги, айниқса, ҳозир ёмон билинди.

Кино тугаганда ёмғир тинган, денгиздан эсаётган муздай хушбўй ҳаво киши руҳига ором бериб аллалар, соҳилга чорлар эди. У

соҳилда узоқ айланиб юрди. Қайтаётганида яна ўша қалбига ғулу, вужудига ларза солган овозни эшитди. У ўз ёрини суйиб, эркалар, маъшуқа қиз сирли олам қўйнида антикар, кўзларида чарақлаган бахт қоронғу кечани ёритгудай бўларди.

Қиз денгизга қараб хўрсинди. Бу хўрсиниқ то денгиз тубигача эшитилгандай, денгиз азоб билан тўлгангандай бўлди.

«Ҳаммасига ўзим айбдор, —ўйларди қиз, ҳеч кимга ишонмайман. Мен шилқим, сурбет деб ўйлаган йигит бировнинг «дилидаги ширин орзу» бўлиб чиқди. У ҳозир курортга дастлаб келган куни рақс майдончасида таклифи рад этилган йигитнинг ёнига шалвираб тушган қўлларини, изза тортиб қизарган юзлари, маъюс кўзларини эслади. «Балки ўша чўзилган қўллар беғараз дўстлик қўлларидир, нега олмадим, нега ишонмадим унга? Балки ҳамхоналарим ҳам мен ўйлаганча ёмон қизлар эмасдир? Оққўнгил билан наҳот рақс тушиш, дўстона суҳбат қуриш, сайр қилиш мумкин бўлмаса?»

Шу пайт қиз ёнидан бир чол този ит етаклаб ўтди. Шунда қиз ёлғизлик кемираётган жисмида қандайдир ғаритабий бир аланга лов этганини, нимагадир шу чол билан сайр қилгиси келаётганини ҳис этди. Лекин уни шу вақтгача одамлардан айириб юрган ғурур кўнглида туғилган бу мурғак ҳисни нафас олдирмай, бўға бошлади. «Энди келиб-келиб, қандайдир ит етаклаган чол билан сайр қиласанми?» Қиз бутун кўнгли хоҳишларининг гўркови бўлган ғурури сиртмоғидан бир силтаниб чиқди-да, узоқлашиб бораётган чол орқасидан юриб кетди.

—Бобо, —деди у яқинлашиб, —сиз билан бирга сайр қилсам, майлими?

—Ихтиёринг, —деди чол совуққина, —лекин зериктирмасликка ваъда беролмайман.

Ит қизга ётсираб, ёвқараш қилди. Қиз жилмайди.

—Яхши ит экан, оти нима?

—Ит, —деди чол, —баъзи бир итфеъл одамлардан анча афзал бўлса ҳам, барибир ит!

Чол афтидан собиқ ҳарбий бўлса керак, ёшига номуносиб шахдам одимлар, қисқа, лўнда, аниқ, шу билан бирга ҳеч қандай мунозарага ўрин қўймайдиган қилиб буйруқ оҳангидан гапирарди.

Қиз ундан орқада қолмаслик учун енгил одимлар, борган сари руҳи енгиллаётгани, аллақандай туйғулар уни эркалаётгани, ҳозир, худди шу дамда жуда-жуда ҳам кимгадир эркалангиси келаётганини ҳис этарди.

—Бобо, чўмилсам майлими? Кетиб қолмайсизми?

Қиз шундай эркаланиб, бирам назокат билан гапирдики, чолнинг бутун вужуди, ҳатто чап қўлидаги протез бармоқлари ҳам жимирлаб кетгандай бўлди.

Қиз—қиз эмас, бир зумда сув парисига айланди. Шундай бир парики, уни бағрида кўриб, денгиз ҳам энтикиб кетганини чол аниқ сизди. У сузаётгандан ҳам кўра, кўпроқ рақс тушаётганга ўхшарди. Қизнинг қиқирлаб кулиши, денгизнинг энтикишига қўшилиб, шундай бир куй ҳосил қилардики, чол томирларида қон эмас, шу куй оқаётганини, энди унинг қолган умри шу куй умрига боғлиқ эканлигини ҳис этарди.

Қиз қирғоқда ялонғоч елкаларини қучоқлаб, дир-дир титрар, унинг мрамар баданида илашиб қолган томчилар янги чиққан ой нурида юлдуз янглиғ шуълаланарди.

—Кийинақол, —деди чол истар-истамас, —шамоллаб қолишинг тайинга ўхшайди.

Қиз кийина бошлади.

—Кутганинг келмадими? —деди чол гўё қизга гапирмаётгандай денгизга тикилиб.

—Йўқ, —деди қиз титроқ овозда, —ҳеч кимни кутганим йўқ.

—Унда нега чўмилдинг? —ҳайрон бўлди чол.

—Шундай, ўзим, бирам чўмилгим келдики...

—Бу ёмон.

—Нимаси ёмон?

—Кутадиган одаминг бўлмагани ёмон. Сен бировни кутмасанг, сени биров кутмаса, яшаш қийин.

—Ҳа, —хўрсинди қиз, —буни бугун билдим. Жуда кечикиб, ҳаммадан ажралиб, ёлғиз қолганимда билдим.

—Одам одам билан тирик, —узоқларга қараб гапирди, — одамлар орасида одам ўзини бир дақиқа бўлса ҳам ёлғиз ҳис этса, бу—ёмон, қизим, бу—дахшат!

Қиз аста-секин босиб чол олдига келди.

—Кийиниб бўлдингми? Қани бўлмаса, кру-гом!

Қиз беихтиёр буйруқни бажарди.

—То уйга етгунча югуриб кетасан, агар бирор ерда тўхтасанг, мендан шафқат кутма, тушундингми?

—Тушундим, лекин...

—Гап қайтарма, қани, буйруқни бажар!

Қиз соҳил бўйлаб югуриб кетди. У йиғлар, йиғлагани сари енгиллаётгандай, бу йиғи кулгу каби қалбини ёритаётгандай бўларди. Шунда қиз кўзларидан қуйилаётган бу ёшлар қалбидан қувилган

ғурур эканини, унинг ўрни энди одамларга ишонч, меҳр билан лиммо-лим тўлаётганини аниқ ҳис этди.

Чол ҳозиргина ўзи учун ижод қилган, ҳеч ким эшитиши мумкин бўлмаган сирли куй оғушида маст бўлиб, қиз кетидан мўлтираб қараб қолган този итининг бошини силади.

ОЙДИН КЕЧАЛАР

*Муҳаббат ҳеч қачон талаб қилмайди,
ҳамиша бахшида этади.*

М. ГАНДИ

Жувон диванда омонат ўтирган йигит қучоғига енгил қўниб, кўрсаткич бармоқчаси билан унинг бурни учини беозор эзди.

—Чол, —деди у эркаланиб.

Ваннага куч билан қуйилаётган сувнинг шалдираши эшитиларди. Йигит маъюс жилмайди. Аёл уни бўйнидан қучди. Оппоқ қуш томоғи, ярим очиқ кўкрагидан гуркираб келаётган ўткир ҳиддан йигитнинг боши айланди.

—Менинг эслигим, доноларнинг даҳоси.

—Мен истайманки...

Жувон йигитни гапиртирмай, бармоғини унинг лабига босди.

—Менга ҳозир сиздан бошқа ҳеч нарса керак эмас.

Ваннадаги сув яримлади чоғи, сувнинг шовуллаш оҳанги ўзгарди.

—Ҳозир балки шундайдир, эртага-чи?

—Ў-ҳў!

—Эҳтимол сиз билан ўтган ҳар бир дақиқа мен учун бир умрга татир.

—Агар шундай бўлганда...

Йигит маъюс жилмайди. Унинг кўз олдига ойдин куз оқшоми келди. Магнитафондан шўх куй таралар, йигит-қизлар терга ботиб рақс тушардилар. Хирмондаги пахта уюми устида мудраб ётган чолларнинг ҳам куй оҳангида кифти учарди. Зухра кўзлари ёниб, Баҳромга қаради. Қани энди у ўйин билса, қизни даврага тортса. Шу пайт Зухрани Жасур илиб кетди. Давра кенг. Бироқ Баҳромнинг кўзи Зухрани, унинг атрофида қулочни кенг ёзиб қийғирдай сузаётган Жасурни кўради. Улар билан еру осмон тенг айланаётганга, қувонч порлаган кўзларидан юлдузлар сачраётганга ўхшайди. Кўзи тиниб, нари кетди. Сўқмоқ бўйлаб кетаверди, шўх куй, шодон қийқириқ,

рақсга тушаётган синфдошлари, Зухрадан узоқлашиб кетаверди. Куй, ўйин-кулгу эса тобора авжланаверди...

Эрталаб яна қуёш чиқди. Катта, қизил. Шамол ғириллаб эсяпти, сувлар шалдираб оқяпти, одамлар шарақлаб куляпти. Баҳром кулолмади.

Зухра, аксинча, яшнаб кетди. Бир гапириб, ўн кулади. Баҳром қани, у борми-йўқми, парвойи фалак.

Уч кун шундай ўтди. Баҳром сездики, қизнинг унга бепарволиги, қувноқ ва бахтиёрлиги—бари-бари ёлғон, кулгилари сохта!

—Ёлғончи! —деди у қиз билан ярашган оқшом ариқ бўйидаги чимзорда чалқанча ётиб.

—Аразчи! —деди қиз унинг бурни учини чимчилаб, —ишқилиб, ўқишга боришдан айниб қолмадингизми?

—Бораман-у педгамас, политехникага.

—Мен жинни, бирга ўқиймиз, деб суюниб юрсам...

—Ўқишдан чиқибоқ ҳузурингизга чопаман.

—Ким билади?.. Мен бошқа биров билан ёнма-ён ўтирсам...майлими?

—Ўқитувчиликни жиним суймаса, нима қилай?

—Мени десангиз...биласиз-у иншодан мазам йўқ...Сизга ишонувдим-да!

—Хўп, майли, бирга ўқиймиз.

—Ялинтирасиз-а, муғомбир.

Йигит энтиқди, қиз қиқир-қиқир кулди. Ой улар бошига кумуш зар сочиб, ширин жилмайди, юлдузлар жимирлади.

Биринчи курсни битириб, Баҳром ҳарбий хизматга отланди. Энди ҳар куни хат ёзади.: «Гўзалим, малагим, кўзларингизни соғиндим»...

Хат келади: «Азизим, сардорим, сизсиз ўтган кунлар ҳаром...»

«Учёбкадан келдик. Менга ташаккурнома эълон қилишди».

«Қишлоққа кетяпман. Ҳошим калла билан Лайли сузукнинг тўйи бўляпти...»

«Тўй зўр ўтгандир? Ҳамма тўпландими?»

«Қайда, ҳамма тарқаб кетибди. Болалардан фақат Жасур бўлди. Яп-янги оқ «Жигули» минвопти...»

«Жамол ёзди: «Жасур ҳарбий хизматга ярамасмиш...»

«Тўрт мучали соғ, ялло қилиб юрибди отасининг даврида, йўлини қилишганда...»

«Кўпи кетиб, ози қолди. Нега кам ёзясиз? Хат кутиб, кўзларим нигорон...»

Жавоб келмади.

Хат орқасидан хат кетди: «Ёлғизим, яғонам, Сизга нима бўлди?»

—Гапиринг, гапираверинг, —деди йигит қучоғида ўтирган жувон,
—нега дамнгиз чиқмай қолди?

—Агар сиз айтгандай бўлганда, бошқача яшармидик?

—Эҳтимол, —жувон елка қисди, кейин ўрнидан туриб, хонада юра бошлади. —Мен ўзимни оқламайман, лекин сиз ҳам мундоқ...

—Нима қилсам бўларди?

—Хизматдан қайтган кунлариз эсиздами?

—Худди кечагидек.

—Таътил бошланиб, менам қишлоқдайдим.

—Орадан икки кун ўтиб, учрашдик.

—Ой чиқмасаям, юлдузлар чарақлаган ёз оқшоми эди.

—Мен ҳеч нарсани кўрмасдим, кўзларимга зулмат тўлганди.

—Овозсиз жимирлаб оқаётган катта анҳор бўйида салқин эпкин эсарди.

—Эпкин дейсиз, бўрон бўлганда ҳам сезадиган аҳволда эмасдим, вужудим аланга ичида ёнарди.

—Ҳар замон эринчоқ шабада шафтоли ҳидини ҳовучлаб сочиб ўтарди.

—Сезмасдим, тутун ичида қолгандай димоғим ачишарди.

—Бир-бирларига гал бермай чигирткалар чирилларди.

—Мен бошимга тегиб турган тол новдасини синдириб олиб, баргларини битта-битта юлиб сувга отардим. Сиз икки тизангизни маҳкам қучоқлаб, тошдай қотиб ўтирардиз.

—Кўксим бўм-бўш, айна чоғда, кўтариб бўлмас даражада оғир эди. Узиб олинган юрагим бандидан чак-чак қон томаётганидан бошқа ҳеч нарсани сезмасдим.

—Охир сабрим битди, кетмоқчи бўлиб ўрнимдан турдим. Қайрилиб қарамадингиз. Зарда билан икки-уч қадам босдим, бироқ сизни шу ҳолда ташлаб кетолмадим. Ишонинг, соғингандим, бошингизни сўнги бор силагим келди. Зора бир нима дер, балчиққа қориб сўкса ҳам, юзимга тупурса ҳам, майли, дедим. Йўқ, силаб-сийпалашларим, қайноқ бўсаларим, аччиқ кўз ёшларим—ҳеч бири кор қилмади. Тошдай қотиб ўтиравердингиз.

—Ёлғон эди ҳаммаси! Юмшоқ қўллар, ақиқ лаблар, чиройли кўзлар ва ҳатто ундаги ёшлар ҳам бегона эди! Бегона, бегона!

—Йўқ, унда ҳали сизга хиёнат қилмагандим.

—Қандай?!

—Номусим ўзимда эди.

—Кўнглингиз эса унда, шундайми?

—Йўқ, кўнглимда Сиз, ҳамиша Сиз бўлгансиз. Фақат, у билан яшаш осон ва қизиқроқ туюлганди.

—Тушунарли!

—Сизга ҳаммаси тушунарли, бироқ мен сиздай ақлли, мулоҳазали эмасман-да, жинни бўлмасам,..унинг гапига кириб, касалхонага борармидим. Ҳалиям эсласам...

—Қўйинг, керакмас. Ўтди-кетди ҳаммаси...

Баҳром жувонни юпатиб, шудай деди-ю, кўз олдига ўша воқеа келди. Кечки пайт ишдан қайтиб келаётганди. Ёнгинасида машина тўхтади. Жасур.

—Ўтир, —деди у, —элтиб қўяман.

—Раҳмат, яқин қолди, —кўнмади Баҳром.

—Қўрқма, ўтир, сой бўйига тушиб чиқамиз, гап бор.

Баҳром ноилож машинага ўтирди.

—Қурилишда ойлик каттадир, —машинани юргизиб гап ташлади Жасур, —битта «пат-пат» олсанг, ўласанми, зиқна!

—Олиб қолармиз.

—Институтниям ташлабсан?

—Техникумда сиртдан ўқияпман.

—Кўрдим суратингни газитда, жа турган экансан гердайиб.

—Ишляяпмиз-да.

—Нима, биз ишламай, бировникини туя қилиб ётибмизми?

—Нима қилаётганинг билан ишим нима?

—И-е, қачондан бери бировлар ишига бурнингни суқмай қўйдинг?

—Гапни айлантирмай, муддаога ўт!

Машина сой ёйилиб оқадиган саёз тошлиқди эшиклари ланг очилиб турган кўк «Москвич» ёнида тўхтади. Қирғоқдаги жийда соясида шим пойчалари химарилган, майкачан икки йигит ўтирарди. Тўрт бурчагига тош бостирилган ўртадаги газета устида ярим ичилган ароқ, нон, бодринг...

—Маишат зўр-ку, —деди Жасур йигитлар билан кўришиб. Кейин Баҳромни уларга таништирди. —Бир синфда ўн йил тепишиб катта бўлганмиз. Ҳозир танимайди, кимсан—зўр қурувчи, депутат, яқинда герой бўлади.

Қуйишди. Ичишди. Баҳром ичмади. Бунга биров эътибор ҳам бермади. Янги шиша очилди. Кейин нотаниш йигитлар машина ювиш баҳонасида ўрnidан туришди.

—Энди мун-доқ ўғил болачасига бир гаплашиб олайлик, тўй қачон, аввал шундан гапир?

—Бўлиб қолар.

—Қиз борми, ишқилиб, ё тайёрига кўз тикиб юрибсанми?

—Нима деганинг?

—Тушунмадингми? Жа гўлсан-да, а? Рост айт, хотинимни қўйсам, оласанми?

—Аблаҳ экансан!

—Ҳа, мен аблаҳ, сен олижанобсан! Шунинг учун ҳам, бир маҳаллар қалбингга чакса қилиб тупуриб, бировнинг қўйнига кириб кетган хиёнаткор хотинни унутмайсан. Байрамларда, туғилган кунда гулдасталар киритишни канда қилмайсан. Хўш, бундан мақсадинг нима?

—Сен барибир тушунмайсан. Ҳар қадамингда фойдани ўйлайсан. Бировга шунчаки, қайтариқсиз яхшилик қилиб, севинтириб, шундан ўзинг ҳузур қилиб кўрмагансан.

—Бундан чиқди, эри бор бир қанжиқни севинтираман, деб...

—Оғзингга қараб гапир!

—Э-ҳа, узр, ўйнашингни севинтираман деб, диёнатли бир эркак шаънини булғасанг, бўлаверар экан-да?!

—Сенинг ҳисоб-китобинг ғалати, ўзинг биров юрагини суғириб, қўйнингга урасан-да, яна кўйлагимни қон қилди, деб аюҳаннос соласан.

—Ўв, менга қара, назокатли маркиз! Сен наҳс босган Парижда эмас, Асовсойда ўтирганингни унутма! Кекиртагингни суғириб оламан!

—Қўлинг калталиқ қилади.

—Шунақами? —Жасур унинг ёқасига ёпишди.

Шу заҳоти икки йигит югуриб келди. Кимдир шиша билан Баҳромнинг бошига тушурди. Яна бири тепди. У йиқилди. Кўкраги биқини, башараси—тўғри келган ерига тепишаверди. Ниҳоят қонга беланиб, сулайиб қолган танани ташлаб, машиналар йўлга тушди.

Баҳром иккинчи куни кечга бориб ўзига келди. Туман ичида унсиз йиғлаб ўтирган қари онасини кўриб, ингради ва яна ҳушидан кетди. Тўртинчи кун кўз очганда, елкасига оқ халат ёпиниб ўтирган ориқ, ранги заҳил, тепакал кишини кўрди. У қайта-қайта кимлар урганини сўрарди. Баҳром аранг уч панжасини кўрсатди, Жасурнинг отини айтди.

Орадан бир ҳафта ўтиб, эрталаб палатага ҳеч кутилмаганда гуркираб Зухра кириб келди. Баҳром аввал кўзларига ишонмади, алаҳлаяпман, деб ўйлади. Кейин ўмганини кўтармоқчи бўлди. Қурби етмади. Ёш жувон боши, жағи, чап елкаси дока билан танғиб ташланган йигитнинг бароқ қошлари, беҳол юмилган кўзлари, қовжираб ёрилган лабларини нозик бармоқлари билан силаб узоқ ўтирди, Юм-юм йиғлади, бировларни қарғади. Эртаси, индинига ҳам келди. Кўзлари тўла ёш. Баҳромнинг жонсиз, ювиқсиз қўлларини

ўпади, кўзларига суртади. Қандай бахт! Бутун борлиғини зирқиратган азоб қайда, томирларида ҳузурбахш ором оқади. Қани энди бир умр шундай ётаверса-ю, ҳар куни у келаверса. Ҳур руҳи кўкларда парвоз этаверса!

Ҳаммаси бирдан чил-парчин бўлди. Жувон бу ерга эрининг қистови билан, уни қамоқдан асраб қолиш учун келаётгани аён бўлгач, учиб юрган руҳ кўкдан қулади. Минг бўлакка бўлиниб, сочилиб кетган йигитнинг жисми-жонини энди итлар талайди, илонлар чақади, юраги устида ғимирлаб чаён юргандай бўлади. Вужуди ёнади, сой бўйида кезгани-кезган. Сув шалдирайверади, қирғоқ баланд, у тушолмайди. Ялангбош, ялангоёқ, яланғоч қирғоқ бўйлаб югураверади, дарё шовуллайверади. Бирдан қаршисида Зухра пайдо бўлади. Ҳовучида сув, биллурдай товланиб чак-чак томяпти. У қиз ҳовучидаги сувни ютоқиб хўплайди. Оғзи қайноқ қумга тўлади. Нафаси бўғилиб, алаҳлайди:

—Сув...сув...

Бошида йиғлаб ўтирган Зухрага эса тилхат керак! Тилхат экан, қизга жонини беришга ҳам тайёр у! Фақат йиғламасин, ҳеч қачон йиғламасин!..

Ичкаридан энди лиммо-лим тўлган ваннага куч билан тушаётган сувнинг бўғиқ гувиллаган овози эшитилади.

—Ҳалиям эсласам, ўзимдан ўзим нафратланиб кетаман, —жувон ич-ичидан эзилиб гапирди. —Кўп ўтмай, туғилган кунимда, одатдагидек яна сиздан гул олдим. Шунқаям бўладими одам? Юзимга тупурсангиз бўлмасмиди?

—Қўйсангиз-чи.

—Сиз қилмаган ишни барибир, у қилди-ю, тилхатни қўлимдан олатуриб, шунақаям жирганч илжайди, худди кўзларидан калтакесак чиқиб келаётгандай баданим сесканди.

—Тасаввур қиляпман, —деди йигит.

—Йўқ-йўқ, тасаввур қилолмайсиз. Бу кулги эмас, аянч эди, аянч!

—Шундан бери ҳазар қиламан, худди сиз мендан жирканганингиздай.

—Унақа деманг.

—Биламан, биламан! —жувон юзини чангаллаб ўкириб юборди.

Йигит ўрнидан туриб, аёлнинг елкасидан икки қўллаб маҳкам ушлади.

—Биласизми, Зухра, афсуски, билмайсиз. Агар сиз бировники бўлмаганингизда...

—Мен аввал бошдан сизники эдим, —жувон ёш юқи кўзларини йигитга қадади. —Ҳозир ҳам шундай... Мени деб нуқул азият чекдиз, кўп жабр қилдим сизга, умр бўйи қарздорман...

—Ҳис-туйғулар билан олди-сотди қилинмайди, —деди йигит кўзларини олиб қочиб, —неки қилсам, ўзим учун қилдим, қарзингиз йўқ, Зуҳра...

Жувон дераза олдига бориб, қоронғи тун қўйнига тикилиб узоқ турди ва шу турганча синиқ овозда:

—Энди кетинг, —деди.

—Нима? —сўради йигит.

—Илтимос, кетинг!

—Шунга чақирдингизми?

—Нима деб ўйловдиз? Дийдорингизни кўришга кўзим учиб турибдими? Бир насиҳат эшитгим келувди, холос. Эшитдим, мундоқ бўлди, —у қайрилиб, томоғини арралаб кўрсатди, —бас, етар!

Йигит битта-битта эшик томон юрди.

—Хўп, яхши қолинг, —деди у остонада тўхтаб, —яна керак бўлсам, бемалол чақираверинг.

—Керакмас! —алам билан қичқирди аёл. —Итларни чақираман, мушукларни чақираман, сизни бошимга ураманми, кетинг, йўқолинг!

Эшик аста ёпилди. Ваннада сув ҳамон бўғиқ гувиллар, жувон ўзини диванга отиб, дум тушганча хун-хун йиғларди...

ҚАНОТ

Оқ от қаттиқ пишқириб, кўкка учди. Бедавнинг ёлларига ёпишиб олган Азиз аканинг юраги ўйнаб, уйғониб кетди. Каравотда ётибди. Уч ойдан бери аҳвол шу. Бир қўл-оёғи шол, бош кўтаролмай ётади шу сассиқ тўшақда. Ҳўрлиги келди. Лабларини тишлаб, кўзларини юмди. Нима қилсин. Осмон узоқ, ер қаттиқ. Эрта-ю кеч ўлим тилайди, қани, кела қолса-ю омонатини ола қолса. Оиласига ҳам қийин бўлди. Дастлаб дам хотини, дам ўғли пойлаб ётишди. Ҳали ҳам уларнинг бир оёғи шу ерда. Ана, ўғли келяпти. Ҳар кунгидек бир қўлида тугун, бирида термос. Сахарлаб етиб келиб, отасининг юз-қўлини ювади, ўз қўли билан овқат ичириб, сўнг ишга кетади. Ишдан тўғри яна касалхонага келади.

—Қалдирғочлар келишди, дада, —суюнчилади у.

Азиз аканинг оёқ-қўли билан бирга тили ҳам тутилган. Дудуқланиб аранг гапиради. Маъқуллаб бош ирғади. Хушхабар учун

миннатдор бўлди. Юмшоқ нигоҳ билан ўғлининг боши, чўзинчоқ, рангпар юзини сийпалади.

Унинг орқасидан ҳамшира қиз кириб, укол қилди. Фаррош хотин хонани тозалаб, чиқиб кетди. Чошгоҳларга яқин оқ халатли кўҳликкина бир қиз кириб келди. Қўлида конверт.

—Азиз ака сизми? —сўради у сирли жилмайиб.

Бемор бош ирғаб маъқуллади.

—Бу сизга, —деди конвертни узатиб, —бир хотин берди.

—Қа-на-қа хо-тин? —сергакланди Азиз ака.

—Чиройли, —қиз кулди.

—Ил-ти-мос, о-о-чинг, —деди у. —Ў-қинг-чи?

Қиз қизиқиш билан хатни очиб, ўқий бошлади.

—«Ассалому алайкум, Азиз ака!

Бу мен—Нодираман, балки номимни ҳам ёддан чиқариб юборгандирсиз? Шундай бўлса-да, энди ҳаммаси беҳуда эканини билганим ҳолда, бундан йигирма йил аввалги мактубингизга жавоб қилишга жазм этдим...»

—Т-тўх-танг! —деярли қичқириб юборди Азиз ака. —Б-бе-ринг!

Қиз чўчинқираб мактубни беморга узатди, кейин унинг ишораси билан хонадан чиқди.

Азиз аканинг оёқ-қўли, тилигина ишдан чиқмай, ўнг кўзи ҳам каттайиб, ундан тинимсиз ёш оқадиган бўлиб қолганди. У ўзини бироз босиб, куч тўплаш учун кўзларини юмди.

Йигирма йил муқаддам...Роса ўттизга чиққан қирчиллама пайти. Қишлоқ мактабида адабиётдан дарс берарди у. Бир куни директор ҳузурига чақириб, касал бўлиб қолган ҳамкасби дарсларини унга таклиф қилди.

Азиз Умаров бегона синфда ҳамма уни қизиқиш билан кузатаётгани, айниқса, биттаси—учинчи қаторда ўтирган сап-сарик, кичкина қизча ғалати тикилаётганини сезиб, ўнғайсизланди. Ҳатто гапини йўқотиб қўйди. Эртасига синф остонасидан ҳатлабоқ яна ўша сирли нигоҳга дуч келди. У болалар билимини синаб кўриш ниятида ҳар кимдан ўзи яхши кўрган шеърни ёддан айтиб беришни сўради. Навбат етиб, учинчи қатордаги қизча ўрнидан турди. Ранги оппоқ, юпқа лаблари, озғин, узун бармоқлари, нозик елкалари дир-дир титрар, кўзларида қўрқув ва ҳаяжон. Най навосидек майин бир оҳанг хона бўйлаб таралди:

Сенсан Қуёш—олам чироғи,

Ер-у кўкка сочгувчи зиё.

Мен эсам меҳринг гадоси,

Тошни ёриб чиққан бир гиёҳ.

*Гиёҳ оҳи сенга етмагай,
У сўлади бир кун сарғайиб,
Эвоҳ! Энди сен ҳам қуёшмас,
Чўлда кезган дайди бир ғариб.*

Синф жим, ўқитувчи лол, ҳеч ким нафас олмаётганга ўхшар, фақат қизча антикарди. Кимдир қарсак чалиб юборди. Қиз югуриб хонадан чиқиб кетди.

—Яхши, —деди Азиз Умаров вазиятни юмшатиб, —шеърни ифодали, таъсирчан ўқиркан.. Қани, яна ким айтади?

Олдинда ўтирган қиз қўл кўтарди.

—Мен бир нарсани сўрасам майлими?

—Марҳамат.

—Ҳозир Нодира ўқиган шеърни сиз ёзганмисиз?

Ўқитувчи ялт этиб унга қаради. Дарҳақиқат, шеър уники бўлиб, ўн йиллар аввал, талабалик чоғида ёзганди. Буни фақат бир кишигина биларди. Энди эса...

—Йўқ, —деди у қиздан кўзини олиб қочиб, —меники эмас.

Эртаси куни Нодира дарсда кўринмади. Индинига ҳам... Душанба куни педсовет чўзилиб кетди. Азиз Умаров катта йўлдан тутзор оралаб ўтадиган сўқмоққа бурилди. Шу ерда у Нодирага дуч келди. Ғира-шира бўлиб қолганди. Қиз тутга суянганча бошини эгиб турарди. Қўлида қалин дафтар.

—Дарсларда кўринмаяпсиз?

Қиз индамади.

—Шеърни яхши ўқиркансиз.

Яна жавоб бўлмади.

—Айтинг-чи, у шеърни қаердан олдингиз?

Нодира энди бошини кўтариб, ўқитувчига қаради.

—Ўғирладим.

—Қизиқ, қаердан?

—Аммамнинг албомидан. У ерда яна бошқалари ҳам бор.

—Шунақа денг?

—Ҳаммасини ёд биладан.

—Аммангиз ким?

—У... уни сўраманг, у йўқ. Эрга тегиб кетган...

—Биламан, —деди Азиз Умаров йўлга тушиб. Бироз жим бориб, яна сўради: —Албом сизда қолганми?

—Ўтган йили ертўлани йиғиштираётиб топиб олдим. Бирам ғалати... Ўқийман, йиғлайман, ўқийман—йиғлайман. Йиғлаб-йиғлаб, яна ўқийвераман. Баъзан билсангиз, бирам ичим оғрийди. Бирам ичим оғрийди, шунда сизнинг олдингизга боргим келади.

- Қўлингиздаги ўшами?
- Йўқ, бу ўзимники.
- Шеърларми?
- Билмайман, ёзгим келади, ёзавераман...
- Маҳфий эмасми?
- Йўқ, сизга ишонаман, фақат сизга, битта сизгагина ишонаман.

Мана.

Азиз у билан суҳбатни ортиқ давом эттириш мумкин эмаслигини бирдан сезиб қолди ва қизча қўлидан дафтарни олиб, тез-тез юриб кетди.

Дафтардаги машқлар ҳеч бир жанрга тўғри келмас, улар асосан мурғак қалбнинг тўлғанишларидан иборат эди. Катта олов ичида ўзини ҳар ён ураётган бу оҳуга на ёрдам, на йўл кўрсатиб бўларди. Азиз Умаров шу кундан бошлаб уларнинг синфига кирмай қўйди. Бироқ у энди Нодирадан ўзини қанча олиб қочмасин, узоқ кетолмаслигини сезиб қолди. Уни кўрганда, худди бир пайтлардагидек юраги жаранглаб кетадиган, тантанавор оқ, яшил, қизил ранглари кўрадиган, шабада, дарё, қушлар қўшиғини англайдиган, юлдузларнинг сирли шивир-шивирларини тушунадиган бўлиб қолди.

Нодира эса тезроқ катта бўлиш, ҳеч бўлмаганда, каттароқ кўриниш учун қўлидан келган ҳамма ишни қилар, ҳафтада биттадан дафтар тўлдирарди. Сўнгги дафтар аввалгисидан фарқ қилар, фикрлари тобора тиниқлашиб борарди. Унинг ўзи икки йил аввалги жиккаккина, сап-сарик қизчага ўхшамас, бўй чўзиб, етилган эди. Ҳипча бел, қомати товусдек. Бўйни узун, оққушниги каби чиройли. Томоғи нафис, оппоқ. Оҳ, унинг кўзлари, ундаги ўт... Дуч келганда кўз ёширқайди.

Битирув имтиҳонлари билан улар муносабатини ҳал қилувчи кунлар яқинлаб келарди. Тарозининг бир палласида ўзи, бирида— Нодира. Паллалар баробар эмас. Ўзи томонга тош қўяверади, қўяверади, қани энди, тенглашса. Йўқ, бунинг иложи йўқ. Азиз жуда кўп қийноқ ва изтироблардан сўнг ниҳоят битта қатъий фикрга келди: «Мен уни бахтли қилолмайман!» Шу мулоҳазага таяниб, қизга мактуб ёзди у. Хотирасидан мутлақо кўтарилиб кетган бу хат ҳозир сўзма-сўз кўз олдига келди:

«Мен—ўшанда мен эмасдим. Мени сиз қайта кашф қилдингиз. Аслимга келиб, алданган, ҳис-туйғулари хўрланган менинг бечора ҳолимга йиғлаб ўтирган Сизни кўрдим ва юракдаги ярам қайта янгиланди. Азоб десам, азоб эмас, ором десам, ором эмас. Ақлим билан сиздан қочаман, қалбим билан Сизга талпинаман. Изтиробга

тўла аянчли, айна пайтда, қувончли ғалати кунлар бошимга тушади. Бу ҳолатимдан Сизни хабардор этиш, балки бориб турган тентакликдир. Чунки мен Сизнинг тенгингиз эмасман. Сиз—ёш ва ниҳоятда барносиз. Шундай гўзал, шундай покиза маъбудага мен ўзимни муносиб деб билмайман ва Сизга фақат топинмоқ бўламан. Мендаги, менинг ихтиёримдан ташқаридаги талпиниш, дийдорингизга зорлик жисмонан эмас, маънан эканлигини тушунарсиз ва менинг мулоҳазаларимни тўғри англайсиз, деган умиддаман.

Сиз ҳаёт остонасида турибсиз. Бошингиз узра баланд осмон, қаршингизда узундан-узун йўллар, сўқмоқлар, довлар. Мен Сизга юксак парвоз тилайман, ўқинг, истеъдодингизни камол топтиринг! Оқ йўл, Нодира!

Кўз олдимда Сиз очган янги олам, қалбимдаги янгроқ оҳанг ва ширин изтироблар учун Сизга минг-минг ташаккур!

Камоли эҳтиром билан,

Азиз» .

здан узоқ жавоб кутди ва ниҳоят, мана, орадан йигирма гун...У бутун қувватини кўзига тўплаб, ҳам қўрқув, ҳам ан мактубга тикилди.

а нималар бўлганини юрагим сизди ва келиб, бетоб эшитдим, қани олдингизга киролсам, дардингизни з олдимда Сиз, Сизнинг ўктам боқишларингиз. т-қат алам ва армон. Сиз-ку айрим андишаларга бориб, и қиз муҳаббатига номуносиб ҳисобладингиз. Лекин мен н яхшироқ билардим-ку! Қалбингиздаги жавобсиз қолган ат таҳсин ва тақдирлашга лойиқ экани, мен бунга шу билан бахтиёрлигим, Сизни севишдан бошқа ҳеч эмаслиги ўзимга аён эди-ку! Нега баралла айтмадим?!

дами, ўша битирув йили шеърият кечаси уюштирдигиз? илганини айтди. Менга навбат етганда Нодира ўз н ўқиб беради, деб эълон қилдингиз. Мен эса яна а «Сен—Қуёш!» шеърингизни ўқидим. Кеча охирида а келди. Ўшанда ниҳоятда эзилган, маҳзун ҳолатингиз ёлимдан кетмайди. Шеър ўқияпсиз-у менинг кўз олдимда аётган поёнсиз дала. Далани кесиб, жимир-жимир дарё роғоқ бедазор, бу томони қовунпоя, ундан нари пахтазор, пишар ҳандалакнинг ширин бўйи кезади, чигирткалар Чимзор соҳилда улкан бақатерак, кумуш барглари овуллайди, шохларида қушлар сайрайди. Теракка ир туп ток ўсган. Меваси шиғил-шиғил. Болаларнинг и. Ана, тиззасидан тупроқ кечиби қийқириб юрган болалар

ичида қоқсуяк, кесовдек қоп-қора биттаси ажралиб турибди. Ювош, ўйчан. Бу—Сиз. Ҳамма теракка тирмашади. Сиз ҳам. Ғўр, нордон узумдан юзлар буришади, тишлар қамашади. Шўх болалар энди бир-бирларига узум отадилар. У кўп, тугамайди. Энди болалар қўли етмайдиган баланд шохлардаги пишган узумларни қушлар талайди. Шунда Сиз чимзор соҳилда чалқанча ётиб, шарбатга тўлган олтин доналарга қараб, кўзингиз куяди, тезроқ катта бўлишни, шу биллур доналарга етишни орзу қиласиз.

Бирдан тўхтаб қолиб, сўнг синиқ, армонли оҳангда давом этдингиз. Сиз катта бўлгунча қари терак кесилиб кетади. Орзуингиз ушалмай қолади. Кейин кўп узумлар едингиз, бироқ ўша терак учидан қўлингиз етмай қолган марварид доналар ҳали-ҳали тушларингизга киради.

Яна жим бўлиб қолдингиз.

—Ҳайҳот! —деган нидодан юраклар титради. Шеърнинг бу сўнги мисралари қулоғимга бир умр муҳрланиб қолди.

Ҳайҳот! Сен ўша ушалмаган орзу—

Қанча талпинмай, қуча олмасман.

Мени ёнингга чорлама, оҳу,

Сен билан бирга уча олмасман!..

Бу Сизнинг қарорингиз, менинг севгимга жавобингиз эди! Залдан қандай чиқиб кетганим, тутзорга қандай келиб қолганимни билмайман. Пиллакорлар шип-шийдон қилиб кесиб кетган қари, сўқир тутнинг маймоқ танасини қучоқлаб узоқ йиғладим. Бир маҳал сўқмоқда Сиз кўриндингиз. Кўзингиз менга тушиб, ҳайратданми, қўрқувданми қотиб қолдингиз. Шунча чеккан изтиробларим ҳаққи бўйнингизга осилиб, тўйиб-тўйиб йиғлагим келди, бироқ сирингиз босди, журъатим етмади.

Афсус ва мунг тўла кўзларингиз дерди:

«—Эҳ, Нодира, Нодира, нечун қийнайсан мени?»

Тилим айтолмаган дилимдаги сирни кўзларим айтди:

—«Ниятим—Сизни бахтиёр этиш».

—«Бу мушкул иш қўлингиздан келмас»

—«Қўлингизни беринг, юлдузларга учамиз».

—«Бунда қолар болаларим чирқираб...»

—«Э-воҳ, болалар! Болалар! Сиз ўзингизники эмас, Сиз— бировники!»

Шундагина мен бирдан Сизнинг оилангиз борлигини ва мактубингиздаги толпинишни жисмонан эмас, маънан эканлигини англаб етдим. Қандай даҳшат! Нима қилиб қўйдим?! Билардим-ку! Нега аввалроқ ўйламадим?..

Тутзор оралаб ўтган сўқмоқдан жим борардик. Тўлин ой кумушдек майин нурлари билан жингалак сочларингиз, кенг пешонангиз, қиррадор бурун, чўзинчоқ юзларингизни сийпаларди. Мен йўл тугамаса, тонг отмаса, жим кетаверсак, кетаверсак дердим.

Аксига олиб, йўл тез тугади. Бизнинг бир қаноти қийшиқ дарвозамиз олдида тўхтадик. Юзма-юз бўлиб, нигоҳларимиз бир зум тўқнашди-ю, бирдан қўрқиб кетдим. Рангингиз оппоқ, лабларингиз титрар, кўзларингиз...оҳ, у кўзлар, у кўзлар... у кўзларга чўккан ўкинч, алам, мунг!.. «Дод!» деб юбораёздим. Эҳ, номард табиат, бир қалбга шунчалар буюк муҳаббат ато этганинг нимаси-ю, уни изҳор этмаслик учун яна бардош берганинг нимаси?! Йўқ-йўқ! Сен сахий эмассан, сен масҳарабоз, одамзотнинг нималарга қодирлигини ва қобиллигини синаб кўрмоқчи бўласан, дея қичқиргим келди. Ўз-ўзимдан, бахт ўрнига бахтсизлик, қувонч ўрнига алам келтирган муҳаббатимдан нафратланиб кетдим. Юрагимни эзган ҳўрлик кўзларимдан ёш бўлиб тирқираб чиқди, қонсиз, муздай қўлларингизни кафтимга олиб, титроқ лабларимга босдим, юз-кўзларимга суртдим.

—Кечиринг, —дедим ёлвориб, —кечиринг мени...

Қўлингиз чўзилганча ҳавода қолди. Мен шамолдек учиб кириб кетдим...

Азизим! Дилдаги ёлғиз армоним, толиқиб қолманг, мен эртага яна келаман. Юрагимда Сизга айтадиган гапларим кўп...

Сизга соғлик, узоқ умр тилаб,

Нодиранингиз».

Кўкрагида тегирмон тоши тургандек елкаси билан аранг нафас олаётган бемор хатни юзига босиб, қулт-қулт ютинди. Орадан анча фурсат ўтиб, ҳамшира қиз дори олиб келганда ўзига келган Азиз ака руҳида ғалати енгиллик сизди. Деразадан қия тушиб турган офтоб, қушларнинг чуғур-чуғур сайроғи хуш ёқди. Лоп этиб тушида кўрган оқ от ёдига тушди. Қалдирғочларнинг худди шу бугун келиши, оқ отнинг кўкка қараб учиши, сирли мактуб—ҳаммаси унинг кўнглини ёритди, қалбига умид бахш этди. У безовталиқ билан эртани кута бошлади.

Хаста юрак орзиқар, ташқарига тикилган ташна кўзлар толиқар, вақт эса имиллаб ўтарди. Ниҳоят кечаги палла ҳам бўлди. Бироқ оқ халатли фариштадан дарак йўқ. Тушлик ҳам ўтди. Касалхона дарвозаси беркитилди. Беморнинг хаёллар қўйнида толиққан оғир боши ёстиққа тушди. Худди шу пайт йўлақда эшитилган енгил қадам товушидан яна юраги ўйнади. Эшик қия очилиб, худди қуёшдай чарақлаб нурли чеҳра кўринганда Азиз ака кўксида алланима қалқиб кетди. Бирдан у йигирма йил қалбида туйган, кейинча унутиб

юборган ҳаётбахш жарангни, шу жарангдан таралган сеҳрли турфа нурларни илғагандек бўлди. Жарангли садо, нурлар ичра сузиб юрган оқ фаришта қанотида хат келтириб, беморга берди. Азиз ака мактубни кўксига босиб, узоқ жим ётди. Кейин титроқ ва ҳаяжон билан хатга кўз ташлади.

«Салом, Азизим! —деб бошланарди у. —Яхшимисиз? Юрагингизга мадор бераман деб, озор бермаяпманми, ишқилиб?»

Ўша ойдин кеча биз ҳали бирлашмай туриб, ажрашдик. Сизнинг жонсиз, муздек қўлларингиз муаллақ ҳавода қолди. Мен югуриб кетдим. Югуриб кетавердим, кетавердим, кўздан ёшим сел бўлиб қуйилаверди, қуйилаверди. Тўхтамадим, орқамга қарамадим... бироқ Сиздан қанча узоқлашмай, қўл чўзиб турган маъсум сиймоингиз кўз олдимдан нари кетмади. Юрсам, турсам, хаёлимда ҳам, тушимда, ўнгимда ҳам ҳамиша қаршимда қўл чўзиб туравердингиз. Ҳаммасини унутиш, Сизни таъқиб қилишингиздан қутилиш учун охирги чора— турмуш қуришга рози бўлдим. У тил-адабиёт институтида ўзим билан бирга ўқиган, қадди-қомати расо, норғул йигит бўлиб, мени ҳар қандай қиз орзу қилган қайноқ эҳтирос билан севди. Оҳ, севмаса кошки, севмаса кошки! Балки шунда турмушимиз бузилмасмиди? Ахир севгисиз яшаётган оилалар озми? Мен ҳам ўшалар қатори эримнинг пайпоғини ювиб, нонини ёпиб юраверардим, керак бўлса, дўмбоқ-дўмбоқ ўғил-қизлар туғиб бераверардим. Бироқ у севди! Мен эса сева олмадим. Биз ажрашдик.

Азизим! Узр. Сизга хат ёзишдан мақсад—дардимни айтиш эмасди. Мен бугун Сизга ўзимни не куйларга солиб, барибир, Сизни унута олмаганим, Сизни, фақат Сизни деган қайсар юрагимни кўксимдан суғуриб ташлолмаганим ва бу ожизлигимдан эндиликда нақадар бахтиёрлигимни айтмоқчиман.

Кўзларимнинг нури, қалбимнинг қўри, сардорим!

Бахтимга тезроқ соғайинг. Бу жуда муҳим. Мени кутинг. Мен албатта келаман!

Дардингизга шифо, юрагингизга малҳам бўлай, деб

Нодира» .

«Э-воҳ! Бу қандай жазо? Бу қандай жазо, —ўртанди бемор, — нималар бўляпти, ўзи? Тушимми, ўнгимми? Бас, бас! Мени тинч қўйинглар! Менга энди ҳеч нарса керак эмас, менинг ҳеч кимга керагим йўқ!»

Ўрин билан битта бўлиб тўлғанаётган Азиз ака бирдан ҳайрат ва қўрқувдан қотиб қолди. Унинг жонсиз қўл-оёғи қимирлаётган эди!

У узоқ тек ётди. Кўз олдида ўша сўнги учрашув ва айрилиқ. Оҳ, у ўтли нигоҳ, сирли илтижо...Ойнинг кумуш ёғдулари, осмон тўла

юлдузлар...Бир қаноти қийшиқ дарвоза, ёш тўла кўзлар, титроқ лаблар...Шамолдай учиб бораётган қиз, ҳавода қолган жонсиз қўллар...

Азиз ака оёқ-қўлини яна бир бор қимирлатиб кўргиси келар, бироқ ... кўрқарди. Борди-ю панжалари аввалгидай жонсиз бўлса, нима қилади? Юраги портлаб кетса-ку, майли. Пўкиллаб ётаверса-чи? Энди ётолмайди, ётолмайди у! Нодира тепасида қараб турса, ҳали чалажон экан, суюклари чириб, тупроққа айланганда ҳам, гул бўлиб унга талпинмоқ бўйнидаги қарз! Қизнинг жавобсиз муҳаббатдан чеккан изтироблари, шу бесамар севги йўлида хазон бўлган умри ҳаққи у яшаши, унга гул тутиши шарт!

Азиз ака ётган тўшак остидан чақир тиканаклар униб чиққандек эди. Энди у жойида ётолмай қолди. Учинчи кун деганда, ўрнидан турди. Эртасига қўлтиқтаёқ келтириб беришди. Аввал хона ичида, кейин йўлақда юра бошлади. Ва ниҳоят, эшикка чиқди! «У келиши керак. Мен уни албатта кўришим керак!» Азиз ака ҳар куни мажнунтол тагидаги ўтирғичга чиқиб ўтирар, дарвозага тикилгача кунни кеч қиларди. Аёл келмади. Қўлтиқтаёқ ҳасса билан алмашинган куннинг эртаси яна у хат олди.

«Азизим! —деб бошланарди мактуб, —Раҳмат! Оёққа турганингиз, эшикка чиққанингиз, дунёда борлигингиз учун раҳмат! Мен жудаям бахтиёрман. Мен яна Сизни кўрдим! Менга бундан ортиқ ҳеч нарса керак эмас.

Бир пайтлар Сиз айтган маънан талпинишнинг асл маъносини англаб етмагандим. Севгини висол деб, қайноқ бўсалар, ошиқ-маъшуқнинг сирли дийдорлашуви, бир-бирлари оғушида ўзлигин унутиб, завқ-шавқ осмонида парвоз қилиши деб билардим. Унинг яна неча хил таърифи борлигини кейинча китоблардан ўқидим. Қудратли, ҳаётбахш кучини ўз бошимдан кечирдим.

Ўшанда англаб етмаган бу жумбоқ туйғуга ўзим мубтало бўлдим. Йигирма йил сиздан узоқда, Сизга талпиниб яшадим. Тушларимда фақат Сизни кўрардим ва ажабки, уларда ҳамиша Сиз билан учиб юрган бўлардим. Бир кун қулаб тушдингиз ва мен етиб келдим...

Энди кетяпман, Азизим! Сиздан узоқда Сизга талпиниб, Сизни соғиниб яшаш учун кетяпман. Бахтимга омон бўлинг! Яна бирга-бирга юксакларга учгунча хайр!

Умрим бўйи Сизга талпиниб,

Нодира» .

Азиз ака ўрнидан туриб кетди...

ТУМАН ТАР

ҚАГАНДА

*Тўғридан қинғир қидирма,
Қинғирдан тўғри қидир...
(Отам насиҳатидан).*

Ер ҳам, осмон ҳам—бутун борлиқ қўнғир тус солган, ўн қадам нарини кўриб бўлмасди. Тонг қуюқ туман остида тўлғанар, кун алламаҳал бўлиб қолса ҳам, уни елкасидан ағдариб ташлай олмасди. Кўзига туман тўлган бадқовоқ тонг кишини аллақандай тунд ва лаҳос қиладиган қишнинг аёзли кунлари бошланганлигидан дарак бериб турарди.

Расул ота одатдаги вақтда уйғонга бўлса ҳам ўрнидан турмади. Унинг тиззасидан кесиб ташланган чап оёғи, осколкадан лат еган кураги, бели зирқираб оғрирди. Шунга қарамай, унинг нигоҳи мулойим, кўзлари хотиржам, чеҳраси ёруғ эди. Ундаги бу кайфият яхши тушнинг аломати эмасди...албатта. Бу осойишта кайфият фақат жамики ишлардан кўнгли тўқ, бутун умридан рози, одамларга ишонган, уларни ёппасига сева оладиган кишидагина бўлади.

Ошхонада челақ тарақлагани, кейин йўлақдан юмшоққина қадам товушлари эшитилди. «Қумри, —деди ичида Расул ота, — жиндаккина чўзилиб ётса, нима қиларкин?» Бироқ унинг чеҳрасида норозилик эмас, мамнунлик ифодаси акс этарди. «Ётолмайди, — деди у яна, —ётолмайди». Ҳовлида крандан челаққа шовуллаб сув қуйила бошлади. Аввал сигир, орқасидан бузоқ маъради. Хўроз қанот қоқди-ю, нимагадир қичқирмади.

Расул ота ётган хона қаршисидаги уй деразасидан ҳовли саҳнига хирагина нур тўкилди. Зум ўтмай, ўша томондан танбур овози келди. «Насруллои, —деди ота роҳатланиб, зап куй-да, куйларнинг ўғил боласи».

Деразасидан нур тўкилган хонадан уйқуга тўймаган чиройли кўзлари сузук, чўзинчоқ юзлари оппоқ, икки ўрим сочи тўпиққа тушган сарвқомат ёшгина қиз чиқди. У ўчоқ бошида юрган Қумри аяни кўрди-ю, шошиб ўша томонга юрди.

—Салом, ойи, —деди у бироз уялинқираб, кейин ерга қараб аста қўшиб қўйди, —ухлаб қолибман.

—Ойи, деган тилингиздан ўргилай, қизим, —Қумри аянинг чеҳраси порқираб кетди, —ҳали тонг отгани йўқ. Мен ўзи шунақа бедавоман, биласиз-у, эрта ётаман, шундоқ ёнларим ботиб-ботиб кетади.

—Ўғлингиз сигирни сиз соғинг, деяпти, —деди қиз ҳам уялиб, ҳам севиниб.

—Нима, мен соққан сут энди унга ёқмай қоптими? —Гап мазмуни Қумри аянинг норозилигини билдирса ҳам, унинг овозида чексиз мамнуният бор эди. —Ёқмаса, ичмай қўяқолсин!

—Хўп, дея қолинг, ойи, мен соға қолай, қараб турасиз. Агар соғолмасам...

Остонада қўлтиқтаёққа суянган Расул ота кўринди.

—Тонг саҳарда нима можаро?

Кечинчак у томон уч-тўрт қадам юриб, салом берди.

—Сутнинг бетини сузиб олаётганмишман, —деди Қумри ая эрига арз қилиб, —сигирни энди келинпошшанинг ўзлари соғармишлар.

Ота мамнун жилмайди.

—Бу гапнинг қанчалик тўғрилигини билмайман-у, лекин ҳар қалай, қўлингдан маза қочди, хотин, —деди у ҳазилга ҳазил билан жавоб қилиб, кўнглинга келмасин-у, кейинги пайтда сутда шира қолмади ўзи.

—Ана холос, келиб-келиб, дардимни сизга айтибман-да, мен сизга айтсам, бу асли қариликнинг аломати, дадаси. Одам қариганда, оғзидан маза қочиб, таъм билмай қолади.

Келинчак чол-камбирнинг аскиясидан ўзини тутолмай шарақлаб кулиб юборди-ю, уялиб юзини яширди. Кейин шошганича челак кўтариб оғилга кириб кетди.

Яхши нонуштадан кайфи чоғ Расул ота битта-битта одимлаб, туман оқаётган қишлоқ кўчасидан идора томон бораркан, бутун хаёли келинида эди. «Яхши қиз чиқди, бояқиш, —дерди у ўзига ўзи пичирлаб, —У келди-ю хонадон обод бўлди, оилага файз кирди». Расул ота айниқса қайнона-келиннинг бир-бирига муомаласидан хурсанд эди. «Худди она-болага ўхшашади».

Қабулхонада ҳеч ким йўқ эди. Расул ота тўнининг бир енгини ечиб, ҳали ўт ёқилмаганини эслади-ю, қайта кийди.

—Электр иситкични қўйиб берайми, раис бува? —сўради котиба қиз.

—Йўқ, қизим, керакмас, —деди у хонасига кираётиб, —мени ҳеч ким сўрамадими?

—Парторг райкомга кетди, кейин чорвага ўтаман, деди, бир камбир кутиб турганди, ҳозиргина ташқарига чиқди.

—Совуқда турмасин, чақир.

Орадан кўп ўтмай, эшик оҳиста очилиб, остонада эскириб, шалвираб қолган макентош кийган, бошига оқ дока рўмол солган

кампир кўринди. Отанинг кўз қири унга тушиши билан худди биров товонига бигиз санчгандай ирғиб ўрнидан туриб кетди:

—Ҳожар?!

Бу овозда бир олам таажжуб, қанчадан-қанча изтироб, алам ҳам, қувонч ҳам бор эди. Раис буванинг ювош кўзларида ўт чақнади, панжалари титрай бошлади.

—Кел, —деди у бироздан сўнг ўзини босиб, —ўтир.

Кампир пойгакдаги стул қирғоғига худди бомба устига ўтираётгандай авайланиб омонатгина кўнди. Раис бува тортмадан «Беломор» олиб, дераза олдига келди. Хонага даҳшатли жимлик чўкди. У то папиросини чекиб бўлгунгача бу жимликни ҳеч ким бузмади. Раис бува кампирга қарамай, стол олдига келиб, папирос қолдиғини кулдонга эзди. Кейин жойига ўтириб, рўмол учини буриб ўтирган кампирга қаради.

—Кел, —деди раис бува яна. Энди унинг овози эзилган, маҳзун эди. Бу сўров қанча мулойим, қанча беозор, қанча ялинчоқ бўлмасин, барибир, кампирга у «нега келдинг?» деган маънода эшитилди. У шундоқ дейишини кампир биларди, ўзини таҳқирловчи бу сўроққа тайёрланганди. Барибир хўрлиги келди.

—Йиғлаяпсанми, —деди раис бува ўрнидан туриб. —У яна дераза олдига келиб, бир нуқтага узоқ тикилиб турди. Кейин яна баттар эзилган овозда илтимос қилди. —Қўй, йиғлама, Ҳожар.

Бу илтимос эмас, илтижо эди. Шундай бир ялинчоқ илтижоки, дийдаси тош бўлиб кетган ҳар қандай сўқир одамни ҳам йиғлатарди.

Раис бува битта-битта юриб келиб, кампирнинг ёнига ўтирди. Ўтираётганда унинг ёғоч оёғи ғичирлади.

—Қўй, Ҳожар, йиғлама, —деди у кампирнинг силкинаётган елкасига қўл узатиб. Лекин титроқ панжалар кампирнинг елкасига етмай, дон олиб келган онасига талпинган қушча қанотидай ҳавода муаллақ силкинди. —Бўлди энди, йиғлама, Ҳожар.

У ўрнидан турганда яна ёғоч оёғи ғичирлади. У энди тез-тез юриб, яна жойига ўтирди. Тортмадан «Беломор» олиб чекди. Қуюқ тутун орасидан кампирга қаради. «Қариб кетибди, —хаёлидан ўтказди у, —тез қарибди, шўрли». Раис бува кўкрак чўнтагидан катта, қалин қора картмонини олиб, алланимани қидира бошлади. Ниҳоят ундан ҳарбий билетини ажратиб олиб, қатини очганча унга тикилиб қолди. Ҳарбий билет қатидан унга кўҳликкина бир қиз тикилиб турарди. Орқасидаги ёзувнинг доғи ўнгига тепчиб чиққан эскириб, сарғайиб кетган бу сурат узоқ йиллардан хотира эканлиги бир қарашдаёқ билиниб турарди. Попукли оқ ғижим рўмол ўраб, бошини чап томонга хиёл эгиб кулиб турган суратдаги кўзлари ёниқ қиз ҳозир

йиғлаб ўтирган мана шу кампир эканига раис бувадан бошқа ҳеч ким ишонмасди.

Ғижим рўмол суратда оқ кўринса-да, аслида у новвотранг эди. Раис бува буни яхши билади. Кечагидек шундоқ кўз олдида турибди. Рўмолни унга райком вакили топширганда, роса қарсак чалган. Ўшанда Расул ота мукофотга патефон олганди.

У маҳаллар мусобақадошлар бир-бирининг ҳар қадамини кузатиб юришарди. Одамларда шуҳратга мойиллик, биринчи бўлишга иштиёқ баланд эди. Шунинг учун ҳам мусобақа шартларидаги ўзаро ёрдам тамойилига унча амал қилинмасди. Ўшанда айна кучга тўлган Расул звено бошлиғи бўлиб ишларди. Звено теримчилари ўртасида пойгада Ҳожар олдинда борарди. Маррага яқин қолганда бирдан Ҳожарнинг чап қўлига куйитки чиқди. Лекин у даладан кетмади. Бир қўллаб ишга киришарди-ю, кўп ўтмай ўзи сезмаган ҳолда оғриқ қўли ҳам чаноққа югурарди. Шишиб кетган ўрта бармоғи чаноққа теккач, ҳушига келарди. Оғриқданми, аламиданми, эгат ичига ўтириб олиб хун-хун йиғларди. Ўшанда уч кун юм-юм йиғлаб юриб пахта тергани, иккинчи бўлиб маррага етгани Расул отанинг кечагидек ёдида. Ҳожарни у худди мана шу йиғлаб юрган кунларида яхши кўриб қолганди. Йўқ, йўқ, раис бува уни яхши билади. У енгил-елпи, оқбилак қизлардан эмасди.

Ўша куз ўтиб, айна ўрик гуллаган баҳор кунлари уларнинг тўйи бўлди. Кейин...кейин у чимилдиқдан чиқиб, тўғри фронтга кетди. Афсуски, у севган, у авайлаган мана шу қизни, юрагининг бир парчасини душман эмас, ўз дўсти ундан тортиб олди, алдов, пул, ҳийла билан тортиб олди. У душманнинг эмас, алдовнинг, пулнинг, бир номарднинг қули бўлиб яшади. Шунинг учун ҳам Расул урушдан ғолиб қайтган бўлса ҳам, бир умр мағлуб одамдай қадди букилиб, эзилиб яшади.

Мана, бугун ўша қиз, қирқи чиқмай чимилдиқда қолган севимли хотини унинг остонасида йиғлаб ўтирибди.

—Мана, мени айтди, дейсан, у жувонмарг бўлади, кўр бўлади, болам, —дерди йиғлаб онаси фронтдан оёқсиз қайтган ўғлининг аҳволига ачиниб, —сени ўлдига чиқариб, юзинга оёқ босиб кетдимми, хор бўлади, зор бўлиб ўлади, болам.

—Қўйинг, —дерди ўшанда Расул баттар эзилиб, —уни қарғаманг, ойи, унда айб йўқ.

—Вой, юзгинаси қурсин, юзгинаси қурсин у манжалақининг! — баттар авжга чиқарди онаизор. —Айби йўқ эмиш. Бундан баттар айб бўладими, болам? Сен у ёқда қон кечиб юрсанг-у, сенинг никоҳингдаги жувонўлгур, бир қочоқ номарднинг ифлос, сассиқ

қўйнида айш сурса! Бундан ҳам катта айб борми? Ҳали қараб турасан, хор бўлади, сувга ҳам зор бўлади у.

—Қўйинг, —дерди тобора эзилиб Расул, —жон, ойи, мени десангиз, уни қарғаманг.

Онаизор ўғли учун хўп дерди-ю, лекин кўп ўтмай унутарди. Ўз-ўзидан ғазаби қайнаб, юрса-турса, қарғайверарди. Охири у ўғлига хотин олиб бериб тинчиланди-ю, оламдан ўтди. Мана ўша қарғиш теккан келин унинг қаршисида йиғлаб ўтирибди.

Раис бува унинг умри бахтсиз ўтганини, у бир умр пушаймонда, виждон азобида яшаганини яхши биларди. Чунки эл-юрт бошига кулфат тушганда ўзини ковакка уриб, писиб қолган, дўстининг ярадор бўлгани ҳақидаги хабарни оиласига ўлди деб етказиб, унинг хотинини йўлдан урган ярамас ҳеч қачон бировни бахтли қила олмайди, наинки биров, ҳатто ўзини ҳам бирор дақиқа бахтли ҳис қила олмайди. Расул фронтдан қайтгач, улар эл-юрт нафратидан қочиб, бир кечадаёқ ғойиб бўлишди. Бироқ Расул ота улар турмуши лаззатсиз эканидан, касби нотайин отарчи «дўсти» бирор жойда уй-жой қуриб, муқим яшамаслиги, унинг уйқусизлик касалига мубтало бўлгани, фарзанд кўришолмагинидан хабардор эди. Шу йил баҳор бошларида Ҳожарнинг эри ўлгани ҳақидаги хабарни эшитган Расул ота нимагадир бир сесканиб тушди. «Ҳожарга ёмон бўлибди, на ватани бор ва на боласи, ёлғиз қолибди бояқиш. Мана ўша жисми-жонини ёлғизлик кемириб, бутун вужудини аянчли руҳий азоб ғижимлаб ташлаган бояқиш бева унинг қаршисида ҳамон йиғлаб ўтирибди.

—Бўлди, қўй, Ҳожар, йиғлама, —деди раис бува ва ҳарбий билет қатидаги суратдан аранг бош кўтариб, кампирга қараб, — ҳаммасидан хабарим бор, нима қиламиз, тақдир шунақа экан.

—Мен...мен...мени кечиринг, —унсиз йиғлаётган кампир энди хўнграб юборди.

—Қўй, йиғлама, керакмас! Сенда айб йўқ. Қачон келдинг?

—Уч-тўрт кун бўлди, —рўмол учи билан кўз ёшини артиб. — Кеча буғолтирга киргандим, танийди деб, ҳайдаворди.

Раис бува кескин бошини кўтарди.

—Нега ҳайдайди?

—Ҳайдашини билардим. Билиб туриб, келдим. Сизга кўринмай, дегандим.

—Хўш, нега ҳайдайди?

—Сиз ҳам ҳайданг. Мен ўзи шунга лойиқман.

—Унақа дема. Нима ёрдам керак бўлса, сўрайвер.

—Ёрдам дейсиз. Шу атрофда яшашга рухсат берсанглар ҳам, бошим осмонга етарди. —Кампир яна йиғлай бошлади, —ҳеч кимим йўқ, ёлғизлик ёмон экан.

—Унақа дема, Ҳожар, —раис буванинг овози ҳирқираб чиқди. — Ҳар хил хаёлларни бошингдан чиқарвор. Бизни ким деб ўйлайсан, биз ахир бегона эмасмиз.

—Мен ўзимга ўзим ҳам бегонаман. Биров шафқат қилса, ҳақоратлангандай бўламан. Шундай бўлса ҳам, шафқатга зорман, — кампир яна йиғлаб юборди, —ҳамма аяса ҳам, сиз шафқат қилманг.

—Хўп-хўп, фақат йиғлама, сенга шафқат қилиб, хайр бемоқчи эмасман, аммо билиб қўй, иш бераман, ахир сенинг қандоқ ишлашингни биламан-ку!

Кампирнинг лаблари учди, бурун катаклари керилди, ёш юқи кўзлари ёлқинланиб кетди. Кичкинагина жуссаси олдинга бир талпиниб қўйди.

—Болалар боғчасида ҳамма нарса бор, сен борсанг, бутунлай бекам-кўст бўлади. Болаларга сен жуда ҳам кераксан.

Кампирнинг миннатдор кўзлари жиққа ёшга тўлди. У нимадир демоқчи бўлиб тараддудланди-ю ҳеч нима демай, эшик томон юрди.

Раис бува унинг орқасидан эшикка узоқ тикилиб турди. Кейин яна дераза ёнига келди. Қишлоқни босиб ётган қуюқ туман тарқаб кетганди. Терак бўйи кўтарилиб қолган қуёш нурида дарахт шохларига илашиб қолган қиров худди олмосдай ярқираб турарди. Табиатнинг ҳамма латофати—бор ўт-ўлани-ю, гул-чечаклари, ранг-товушлари, бепоён далаларда мудраб ётган сокинлик, дарёларнинг шовуллаши, чақмоқ ёлқини, момақалдиरोқнинг овози, ёмғир ҳиди ярқираган сирли сандиқнинг қопқоғи очилиб кетгандай, улар бирдан ёпирилиб унинг бахтиёр қалбига шаррос қуйилаётгандай бўлди.

Эшик аста очилиб, хонага бухгалтер Ҳошим ака кирди. У салом-алиқдан сўнг Раис бувага қўл қўйиш учун алақандай ҳужжатларни узатди.

—Кампир хўп бошингизни айлантирди-а? Бети чидаб келганини қаранг!

Раис бува индамади.

—Кеча менга кирганди. Аввал танимабман, аҳволини қаранг, ўла, дегани одам йўқ.

Раис бува яна индамади.

—Қилмиш-қидирмиш, деганлари шу эканда, ўлса, тобутини кўтарадиган одами йўқ.

—Ҳошимжон, ўзимизнинг қорнимиз оч ҳолда асир олинган душман аскарларига нон берганимиз эсингиздами?

—Ҳа, эсимда.

—Агар биз қасд олганимизда, уларнинг оғзига нон эмас, эритилган қўрғошин қуйган бўлардик.

—Сиз ҳақсиз, раис, лекин мен ҳар ким экканини ўради, демоқчиман.

—Йўқ, у енгил-елпи қизлардан эмасди. Агар хотирангиздан кўтарилган бўлса, архивингизни бир титкилаб кўринг, у ҳаммадан кўп ишларди, у бахтли бўлиши мумкин эди.

—Кечирасиз-у, раис, унинг бахтсиз бўлишига худди мен айбдордай гапирасиз-да.

—Мени авф этинг, дўстим, мен ундоқ демоқчи эмасман. Уни бахтсиз қилган—лаънати уруш, демоқчиман. Атрофимизда бахтсиз одам борлигини кўра-била туриб, ўзимизни бахтли дейишга ҳақимиз йўқ, демоқчиман. Кулаётган одам йиғлаётган одамни кўрмаса, кўрса ҳам, парво қилмаса, бу—ёмон, демоқчиман. Бу—жуда ҳам ёмон, дўстим!

Ҳошим ака маъқуллаб бош ирғади. Кейин қўл қўйилган қоғозларни олиб аста-секин эшик томон юрди. «Зўр одам, —деди у йўлакда кетаётиб, —дарё одам. Ғуборларни ювиб, кўнгилларни айратиб, ўзиям яйраб, шарқираб оқувчи дарё».

СОҒИНЧ

I

Саратон қуёши тиккада олов пуркаб тек қотиб турар, тўқол қора сигир билан малла хунажин тол соясида кафш қайтариб ётар, қовунпоя этагидаги дарё бўйида қизил чит кўйлакли бир қиз оёғини сувга осилтириб ўтирарди.

Қовунпоя ўртасидаги ёзги чайла томондан ўқариқ бўйлаб ўн беш ёшлар чамасидаги офтобда қуйиб, қорайган ориқ бир бола қўлида яримта нон кўтариб қизни қоралаб келарди.

—Келдингми, Санжар, —деди Анор орқасига қайрилиб, —мунча узоқиб кетдинг?

—Собирлариникига борсам, йўқ. Дадаси билан бозорга кетибди. Ҳошим бўлса, гувалак қуйяпти, —Санжар қўлидаги нонни қизга бериб, ечина бошлади. Ойшаям келолмадими?

У ечиниб, қизнинг ёнига ўтирди.

—Келмаяпти-ю, —қиз Санжарнинг пўст ташлаб, кепаклашиб турган ориқ елкасига оппоқ, юмшоқ кафтини қўйди, беозор силади. — Шундоқ куйиб кетибсан-у.

Санжар ичида қўзғалган титроқни сездирмаслик учун ўзини дарёга ташлади.

—Совуқми? —деди қиз кўзида ҳавас ёниб.

—Маз-за! —бола пишқирди.

Анор қўлидаги нонни сувга отди:

—Ушла!

Санжар нонни тутиб, яна юқориоққа ирғитди. Кейин ивиган нондан бир тишлаб, қизга узатди. Қиз тишлаб, яна сувга отди. Нон кичрайиб бориб-бориб, охири тугади. Санжар сувдан чиқиб, қорни билан қизиган бўрсилдоқ тупроққа ётди.

—Болаларга маза, —деди Анор.

—Сиз-зам чўмилинг!

—Уяламан-да.

—Қарамийман.

—Ҳо, ёлғончи!

—Ўлай, агар...

—Биров келиб қолса-чи?

—Қараб тураман.

Қиз ўрнидан туриб, атрофга қаради. Ҳеч ким йўқ. Қуёш авжи тиккада. Тол барглари ҳам қилт этмайди.

—Қимирламай ёт, хўпми? —деди у болага ёлғон пўписа қилиб, —билиб қўй, агар қимирласанг, ўласан!

Санжар индамади, қиз орқасига қарай-қарай нари кетди. Бироздан сўнг сувнинг шалоплаши, қизнинг энтикиши эшитилди. Бу сеҳрли овоз тобора яқинлашар, бунинг сари боланинг кўксига бир нима потирлаб, нафас олиши оғирлашар, қиз томонга бир марта, фақат бир мартагина қараш истаги ичини ёндирарди. Лекин бола ўзини тийди. Айни ўн етти ёшли етилган, дуркун вужудга қарашдан қўрқди. «Қарамайман, қарамайман, —дерди ўзига ўзи, —қарасам, ўламан».

Қовунпоя билан бедазорни кесиб ўтган қирғоғи чимзор дарёнинг муздай суви қиз баданини совутса ҳам, қонини қиздириб юборди. Кўкси ҳайқириққа тўлди. Шўхлик қилгиси, қийқириб кулгиси келди. Оппоқ, дум-думалоқ сийнасига қирғоқда ўсган ялпизларни пана қилиб, тизза бўйи бўрсилдоқ тупроққа дум тушганча жон-жаҳди билан михланиб ётган кесовдай қоп-қора, қоқсуяк болага мўралаб қараркан, қиқирлаб кулди. Сўнг ҳовучида сув олиб, унга сочди.

Санжар сесканиб бош кўтарди-ю, қиз томонга барибир қарамади. Юзини тупроққа босиб, дағ-дағ қалтиради.

—Ухлаб қодингми, Санжар?

—...

—Туриб, қара-чи, биров келиб қолмасин тагин.

Бола базўр ўрнидан туриб, тўғрига, кейин ўнгга, сўлга қаради, орқасига ўгирилмади. Қиз мамнун жилмайиб, қаддини ростлади.

—Ҳеч ким йўқми?

Санжар индамай тураверди. Ўзининг қиздан ёшлиги, унинг учун ҳеч ким эмаслиги болага алам қилди. Ич-ичидан ҳуруж қилаётган титроқ унинг ҳўрлигини келтирди ва чимзор қирғоқ бўйлаб аввал аста-секин, кейин жон-жаҳди билан югуриб кетди.

У югураверди, югураверди... Ниҳоят оёғи чалишиб юзтубан йиқилди, чимзор ерни маҳкам чангаллаганча елкаси силкинди.

II

Эртаси куни Анорларнинг шаҳарлик холаси ҳарбий хизматдан қайтган ўғли билан меҳмонга келди. Яп-янги сутранг «Жигули»дан тушган йигит куёв боладай ясаниб олганди. Кун ниҳоятда иссиқ бўлишига қарамай, эгнида оқ кастюм, бўйнида ялтироқ галстук. Фарқи очилиб, силлиқ таралган сочи ҳам офтобда ялтирайди. Қўшни болалар чуғурлашиб меҳмоннинг галстуги, кўкрак чўнтагидан сопи чиқиб турган ручкаси, тилла тишини мақташади.

Ҳамма ҳавас қилаётган меҳмон фақат Санжарга ёқмади. У бугун мактабга бормаганди. Нимагадир кечаги воқеадан сўнг Анорга дуч келишдан уяларди.

Кун тиккага келганда Анор мактабдан қайтди. Капалари олдидаги машинани кўрибоқ, кўзлари чақнади, бирдан қадами тезлашди. Унинг йигит олдида довдираб, ўзини йўқотиб қўйгани, икки юзи лоладай қизариб кетгани Санжарнинг баттар жаҳлини чиқарди.

Кечки пайт Санжар сигирни ўтлатиб қайтгач, кўчада челак кўтариб сувга чиққан Анорга дуч келди. У қиздан ўзини қийнаган саволга жавоб сўради:

—Ким у?

Сув олаётган Анор ялт этиб болага қаради. Қизнинг юзлари ловлов ёнар, катта кўзларидан ўт чақнарди.

—У-ми? У-чи... Қани, ўзинг топ-чи, кимга ўхшаяпти?

—Ҳеч кимга, —Санжар ҳамон жаҳлидан тушмаганди.

—Чиройли-а? —Анор кўз қисди.

—Ким у? —Санжар оёғи остида турган тошни зарб билан дарёга тепди. —Айтинг?!

—У-ми? У-чи, у — сенинг поччанг бўлади.

Санжар сув тўла челакни қандай тепиб юборганини, оғзидан ёмон сўз чиқиб кетганини билмай қолди. Жон-жаҳди билан югуриб кириб, бузоқни қўйиб юборди. Кейин ҳолдан тойгунча уни қувиб юриб урди, сўқди. Кечқурун эса бутун аламини меҳмоннинг кўчада қолган машинасидан олди. Машина эшигига миҳда чиройли қилиб «қур-руқ кар-ранда» деб ёзиб қўйди. «Пистирма»да турган Эргаш келиб, ёзувни кўрди-ю афсусланганнамо:

—Расво қипсан, —деди.

—Нимаси расво? —Санжар унга сотиб қўймасайди деган ҳадик билан қаради.

«Қуруқ»да ҳам, «каранда»да ҳам биттадан «р» ёзилади, —деди у салмоқлаб.

—Сен уни аввал бир кўргин, —деди Санжар кўнгли ўрнига тушиб, —у шундай қур-руқ, у шундай кар-рандаки, учта «р» ёзсанг ҳам, камлик қилади!

Шундан кейин Эргашнинг маслаҳати билан машина филдираклари остини миҳ билан «мина»лаб қўйишди.

Санжар кўчадан кирганда, уларнинг капасида чироқ кўринмасди. Анорнинг ариқ бўйидаги лойсупасида лиқ одам. Санжар супа тепасига қилинган чайла тўсинига осикли ўнинчи чироқ нурида меҳмоннинг ёнида папирос буруқситиб ўтирган дадаси, шаҳарлик меҳмонга қараб, оғзи очилиб қолган ойиси, пойгақда қанд ёб, оғзи қулоғида ўтирган укаларини кўрди-ю панада тўхтади. Капага кириб кетишнинг иложи йўқ эди. Чунки ҳовлилари ўртасида девор йўқ, кичкинагина ариқ икки хонадонни ажратиб турарди. Болалар қанча жанжаллашган бўлишига қарамай, ариқ бўйидаги тўрт туп тол кимники эканини ҳали ҳам аниқлаша олишмаганди.

Улар бу ерга ҳар йили толлар попук чиқарганда кўчиб келишарди. Дастлаб мактабда ўқийдиган болалар қишлоқда—бувилари ёнида қолишарди. Кейин, орадан бир ҳафта ўтиб, соғиниб қолишганда, келишса, ҳайдашмасди. Ўтган йили қовун пишиғида Санжарга дадаси велосипед олиб бергани учун бу йил унинг қишлоқда қолиши ҳақида гап-сўз бўлмади.

У саккизинчида, Анор эса ўнинчи синфда ўқирди. Икковлари ҳар куни мактабги бирга кетишади. Мактаб билан капа оралиғи уч-тўрт чақиримча келади. Баъзан одам йўқ ерларда Анор велосипедга учқашиб оларди. Санжар чарчаб қолганда эса жойларини алмаштирардилар. Бир куни мактабдан қайтаётиб қўшкўприқда улар сувга қулаб тушишди. Рулни Санжар бошқариб борарди. Кўприкка чиқаётганда Анор унинг қитиғи борлигини била туриб, биқинидан

ушлади. Кейин шалаббо уст-бошларини сиқиб, қуритиш учун йўлдан ичкарига киришди. Шунда ялпизга кўйлақларини ёйиб қўйиб, тут соясида ўтиришганда, Санжар Анорнинг дунёда энг чиройли қиз эканини кашф қилган. Ўшандан бери ўз кашфиётини аяб, ҳаммадан қизганиб юради.

Бундан уч кун олдин улар мактабдан қайтишганда капаларида ҳеч ким йўқ экан. Анор чой қўйиб, Санжарни чақирди. Кейин у чой устида аллақандай англаб бўлмайдиган ғалати гапларни гапира бошлади. Ҳали кетиб қолсам, нима қиласан, дейдими, биз учрашмай қоламиз, дейдими?

—Нега индамайсан, кетиб қолсам, майлими? —унинг кўзларига тикилиб сўради қиз.

—Майли, —деди Санжар жаҳл билан нон чайнаб.

—Мени унутмагин, хўпми?

—Нега?

—Ахир биз жуда қадрдон эдик...

Чой Санжарнинг томоғига тикилиб ўтди. Қўлидаги нонни қўйиб, ўрнидан турди.

Бугун эса, ана у ялтироқ меҳмонни кўриб, Анор яшнаб кетди, сўнг «поччанг» деди.

«Мен унга кўрсатиб қўяман!» деди алам билан пичирлаб тол панасида меҳмонни кузатиб турган Санжар. Шу пайт сигир соғиб, супа ёнига келган Анор челақдаги сутни қувга ағдара бошлади. Кейин қув оғзини дока билан боғлаб, кўча томон юрди.

Санжар кўчага чиқиб, ариқ бўйидаги қиз қув боғлайдиган катта тутнинг тагига келди. Бояги ножўя қилмишига Анорнинг муносабатини билгиси, агар пайти келса, кечирим сўраб, ярашиб олишни истарди. Қиз қувни боғлаб келиб, унинг ёнига ўтирди.

—Санжар, —деди у боланинг елкасига қўлини қўйиб. —Мендан хафа бўлдингми?

Санжар индамади.

—Қўй, хафа бўлма, —деди қиз меҳрибонлик билан боланинг елкасини силаб. —Унда, мен ҳам хафа бўламан.

Санжарнинг яна томоғи ачишди.

—Агар сен истамасанг, ҳеч қачон ҳеч қаёққа кетмайман!

—Кетаверинг! —Санжар ирғиб ўрнидан туриб кетди.

—Эҳ, Санжар, Санжар!..—у ҳам ўрнидан туриб, бола томон юрди. —Ишон, рост айтяпман, агар сен истамасанг...

Санжар тез-тез юриб уйига кириб кетди.

III

Эрталаб у шовқин-сурондан уйғонди. Кўчага чиқиб, аҳволни билди-ю, шундагина машина эшигига ёзилган сўзлар меҳмоннинг нақ пешонасига ёзилганда ҳам, бунчалар жаҳли чиқмаслигини билди. Меҳмоннинг кечаги сиполигидан асар ҳам қолмаганди. У машина атрофида оёғи куйган товукдай айланар, оғзидан боди кириб, шоди чиқарди. «Ҳали бу холва, —деди Санжар ич-ичидан қувониб. —Ҳали юрганинда, энангнинг тўйини кўрасан!»

Анор кечагидек яшнамас, нимагадир хомуш бўлиб қолганди. Меҳмоннинг кўзига ҳеч нима кўринмаганидан, ҳатто унинг мактабга жўнаб кетаётганини ҳам пайқамади. Санжар катта томошани жуда-жуда кўргиси келаётган бўлса ҳам, дарсдан кеч колмаслик, тўғрироғи, Анорга етиб олиш учун велосипедини миниб, йўлга чиқди. Улар узоқ жим кетишди.

—Санжар, —деди ниҳоят қиз бошини ердан кўтармай. —Нега ундоқ қилдинг?

Кутилмаган бу саволдан Санжар гангиб қолди.

—Нега ундоқ қилдинг-а?

Санжар нима деб жавоб қилишини билмасди.

—Сен яхши боласан, —деди қиз бошини кўтариб, —жудаям яхшисан, Санжар, лекин ёшсан, тушундингми? Ёш боласан ҳали.

—Ўтиринг, —деди Санжар велосипедга миниб, —дарсдан кеч қоламиз.

—Йўқ, —деди қиз аста. —Кетавер, пиёда юргим келяпти.

Санжарнинг бошида бир нима ялт этиб кетди. У бирдан орқага қайтгиси, катта томошанинг олдини олгиси келди-ю рулни бурди. Анор унинг орқасидан ҳанг-манг бўлганча қараб қолди. Санжар худди бировни ўлимдан қутқариб қолмоқчидай ўпкаси оғзига тикилиб капалари ёнига етиб келди-ю машинанинг ўрнида турганини кўриб, қувониб кетди. Афтидан нонушти қилишаётган бўлишса керак, кўчада ҳеч ким кўринмасди. У велосипедидан сакраб тушди-да мих қоқилган тахтани ғилдирак остидан кавлаб ола бошлади. У энди ўрнидан турмоқчи бўлганида кетига тушган зарбдан машина остига кириб кетди. Устма-уст яна зарб тушди.

—Яхши қилмадингиз, меҳмон, —деди Санжарнинг дадаси ўғлининг юз-кўзини яктагининг пеши билан артаётиб, —Бола майиб бўлиб қолса, бир умр виждонингиз қийналарди.

—Бировнинг ташвишини қилмай, болангизни тийиб олинг! — қичқирди меҳмон. —Унинг қилмиши сизнинг виждонингизни қийнасин!

—Айтсангиз, айтмасангиз, хурсанд бўлаётганим йўқ, бизни кечиринг, меҳмон!

Дадаси болани етаклаб ҳовлига олиб кирди.

IV

Шу йил қовун пишиғида Анорнинг тўйи бўлди. Тўй қишлоқда бўлгани учун Санжар унга бормади. Ойиси ҳам бормасди-ку, лекин дадаси: «Гина қилиш ёмон одат, ахир қиёматли қўшнимиз, бормасанг, уят бўлади!» деб қўймади. Бир аравада қовун юклаб кетишди.

—Ўртоғингни чақириб чиққин, —деб тайинлади ойиси. —Биз кеч қайтамиз, хўпми?

Санжар «хўп» дейишга деди-ю, лекин ҳозир кўнглига Эргаш тугул, қил ҳам сиғмасди. Негадир уни ҳамма камситаётганга, ҳамма ҳўрлаётганга ўхшарди. У ўзини ҳозир ҳам, кейин ҳам, энди умрбод ёлғиз қолгандай сезар, негадир ўпкаси тўлиб, йиғи босарди. Бир-бир юриб супа четига келиб ўтирди. Анорларнинг ҳовлиси хувиллаб ётарди. Энди у доим шундай бўлиб қоладиганга ўхшарди.

Кўзига филт-филт ёш келди. Чалқанча ётиб, зангор осмонда сузиб юрган паға-паға оппоқ булутларга қаради. Шу оқ булутларга юзини босиб тўйиб-тўйиб йиғлагиси, улар билан узоқ-узоқларга учиб кетгиси келарди.

Оқ булут карвонлари тобора олислаб, ранги сўниб борарди. Улар ўзи билан Санжарнинг ғам билмас шўх болалиги, ширин кунларини, илк меҳри, беғубор кулгуларини олиб кетардилар.

Санжар мук тушиб, бошини тўшакка буркаб олди. Узоқ вақт елкаси силкиниб-силкиниб турди, кейин ухлаб қолди. Тушида Анорни кўрибди. Чимилдиқда ўсма қўйиб ўтирганмиш. Бир пайт эшик очилиб, ўша ялтироқ куёв пайдо бўлармиш. Анор ўрнидан тураётиб ўсма сиқилган пиёлани гулдор гиламга ағдариб юборганмиш. Куёвнинг авзойи бузилиб, ўша машина эшигидаги ёзувни кўргандаги даҳшатли қиёфага кирармиш.

—Санжар, —дермиш Анор ёш тўла кўзларини мўлтиратиб, — Санжаржон!

Санжар кўзини очиб, қаршисида гуркираб турган Анорни кўрди.

—Санжар, қўрқма, бу мен, —деди у паст овозда пичирлаб. — Нега тўйга бормаи, ёлғиз ётибсан? Мен қиз беркинган ердан сени опкетгани келдим.

Санжар шундагина уларнинг чайласида чироқ ёқилганини кўрди. Супада беш-олти қиз қовун еб ўтиришарди.

—Менга қара, йиғладингми? —деди у боланинг кўзларига тикилиб, —Нега йиғладинг? Гапирсанг-чи, Санжар, гапир!

Аллақандай қайноқ бир нима боланинг томоғига тиқилди. У кўзларини олиб қочди.

—Унақа қилма, Санжар, менга шундай оғирки, —деди у боланинг силкинаётган елкасидан тортиб, менга қара, бўлди, тентак.

Қиз Санжарнинг юз-кўзи аралаш ўпа бошлади.

—Мени ўп, —деди бирдан тўхтаб, —ўп, Санжар! Мен атайлаб келдим, биттагина ўпиб қўй. Ана, қизлар излаб, чақирешяпти, мен кетай, кел, мени ўп, менга бахт тила энди!

Санжар унга астойдил бахт тилади.

—У сизни урса, ўлдираман!

—Раҳмат, Санжар, мени унутмагин, хўпми? Ҳеч, ҳеч қачон! —у югуриб кетди.

*

Даладаги ўша афсонавий мўъжаз капалар аллақачонлар бузилиб кетган. Лекин ҳамон ўша тўрт туп тол шамолда шовиллайди. Ариқ нишаб бўлганидан толнинг қип-қизил томирларини ҳеч қачон лойқа босмайди. Мана шу чўғдай қизил ипак толалар йилдан-йилга қуюқлашади. Санжар доим дала айланиб, ҳориган чоғлари, бирор нарсадан дили оғриган тушкун кезлари онасининг меҳрибон бағрига толпинган боладай шу толлар остига келади. Ҳар гал шу томон келаётганда, унинг қадами ўз-ўзидан тезлашади, юраги кўксига сиғмайди, кўзлари ёнади. Ҳар сафар ҳам чексиз меҳри билан болалик чоғларини тиниқ, покиза хотиралар билан беаган, ғунча ҳислари, мурғак туйғуларини авайлаб, уни ширин хаёллар суришга ўргатган ўша қиз толлар остида уни кутиб тургандай бўлаверади.

Қ А Д Р

Қодиржон тўйи куни йиғлади.

Ҳолбуки, чимилдиқда унинг бир умрли орзуси, кўп йиллар васлида тунларни бедор этган, ўнги хаёлида ҳар он меҳригиё бўлиб ўзига толпинтирган, дунёни қучоғига сиғдира олгудай улкан бахт келинчак либосида оқ харирга ўралиб ёнма-ён ўтирарди. Қодиржон мана шу дақиқаларни узоқ кутган, агар бу бахт насиб этса, ер куррасини кулгуга кўмиб ташлайман, деб кўнглига туккан эди.

Ҳозир у йиғларди.

—Қўйинг, Қодиржон ака, —унинг ёшларини артиб, ёлворди Муяссар, —бугун, бугун хафа бўладиган кун эмас-ку.

Қодиржон суяқдор қадоқ қўллари билан кўзларини қаттиқ-қаттиқ ишқалаб артди-да, худди қасамёд қилаётгандай:

—Муяссар, мен энди колхозда ишламайман, —деди. Деди-ю худди сувдан чиқариб ташланган балиқдай энтикиб-энтикиб нафас олди-да, зил бошини келинчакнинг қучоғига эгди.

*

Қодиржоннинг бобоси колхоз ташкилотчиларидан бири эди. У ўнбоши бўлиб роса доврў таратган. Уни Қодиржон эс-эс билади. Чинордай савлатли, кўркам одам эди. Умрининг сўнгги кунларигача кетмонни қўлдан тушурмади. Меҳнат одамни қаритмас экан. Нодир бобо ёлғиз ўғлидан қора хат олди-ю, букчайди қолди. Ғам ёмон экан. Ўша йили у баҳорни кўрмай кўз юмди.

Қодиржоннинг онаси—Бахти ая узоқ йиллар эри раҳбарлик қилган бригадага бошчилик қилди. Бобоси қурган колхозни онаси оёққа турғизди. Ҳозир у касалванд, пенсияда. Оиланинг ёлғизи Қодиржон мактабни битирибоқ рўзғор хуржунини елкага олди. Далага чиқиб, эгат солди, арава минди, пахта терди. Ҳозир у машҳур механизатор.

...Қодиржоннинг боши, силкинаётган елкаларини силар экан келинчак шу ҳақда ўйлар, Қодиржоннинг колхозни ташлаб кетишига ҳеч ишонмасди.

*

Қодиржон тўйидан тўрт кун кейин колхоз бошқаруви раиси номига ишдан бўшатишларини сўраб ариза ёзди-да, идорага отланди.

Бор бисотини деҳқонга бериб, яп-яланғоч бўлиб қолган мисранг дала қиз чиқарган ҳовлидек ҳувиллаб қопти. «Ғўзапояни йиғиштириб, шудгорни бошлаш керак, —хаёлидан ўтказди сўқмоқ йўлдан яёв бораётган Қодиржон. —Келгуси йили ҳам давлатга пахта керак-ку, ахир. Вақт ўтяпти, ер музлайди. Ана унда ерни бир эмас, юз ҳайдаш керак, —у қўл силтади. —Менга деса, минг ҳайдашмайдими, энди ишламайман, шаҳарга бораман, станцада кўмир туширсам ҳам, майли эди».

Қодиржон яна тунов кунгидай томоғига келиб тиқилган тошдай қаттиқ бир нарсани сездди. У қўлини қаттиқ силтаб, қадамини тезлатди. Ариқдан ҳатлаганда, оловдан сачраган учқундай икки томчи ёш учди-ю, хиралашиб келаётган кўзлари равшан тортди. Тутзорнинг орасидан кесиб ўтиб, шийпон томон юрди. Тутлар энг

сўнги баргини ҳам тўкиб, ялонғоч бўлиб қолибди. Ёзда қандай сўлим эди-я. Қодиржон Муяссар билан кўпинча шу тутзорни айланиб ўтган ариқ бўйида учрашар эди. Ким олдин келса, бир-бирига бир дўппидан қора тут териб қўйишарди. Баҳорда тўйнинг маслаҳатини ҳам улар шу ерда қилишган. Ота-оналари розилигини олишгач, Қодиржон идорага борди.

—Ҳозир бош қашигани вақт йўқ-у, тўй юрагинга сиққанига ҳайронман, Қодир, —деди ўшанда раис. —Деҳқоннинг тўйи кузда бўлади. Тўй-пўйни хаёлингга ҳам келтирма! Пахтани ўйла, пахтани! Пахта—сен билан бизнинг нонимиз, бойлигимиз, тўйимиз—ҳаммаси. Тушундингми? Ҳа, шундай бўлсин, хайр!

Қодиржон раиснинг баландпарвоз гапларидан боши айланиб, идорадан тўғри шу ерга келган, шу ариқ бўйида ўтириб, раиснинг гапларини Муяссарга айтиб берганди.

—Майли, чигитни экиб олайлик. Ёзнинг ойдин кечаларида ажойиб тўй қиламиз, —Қодиржон ўзига шундай тасалли берди.

Ёз ҳам келди. Маслаҳатни роса пишириб, Қодиржон яна идорага борди. Раис йўқ. Курортга кетибди. Парторг унинг бошига бир челак сув ағдаргандай хонасидан лой қилиб чиқарди.

—Сиёсатимиз ҳам, иқтисодимиз ҳам—пахта! —деди парторг қўлидаги газетадан кўз узмай. Кейин бирдан ўрнидан туриб, хона бўйлаб юра бошлади. —Шунақа, ўртоқ Нодиров, ўзларига маълум ва равшанки, йигирманчи июлдан йигирманчи августгачайин бутун вилоятда ҳосил тўплаш ойлиги эълон қилинган. Шундайми, шундай. Дарвоқе, бу ҳосил тақдирини, яъни демакким, деҳқон тақдирин ҳал қилувчи зарбдор ой! Шундайми, демакким, шундай экан, ҳамма ҳосил тўплаш учун жон олиб, жон бериб, мардонавор курашаётган паллада комсомол ўртоқ Нодиров чимилдиқда қирсиллатиб писта чақиб ўтиргани уялмасмикин? Уялса керак, уялиши керак! —У сўнги гапидан ўзи завқланиб кетди ва қўлларини ишқалаб, ўрнига келиб ўтирди. —Ўртоқ Нодиров колхозимизнинг илғор механизатори деб биз буёқда фахрланиб юрибмиз, у киши эса у ёқда тўй ташвишида юрибди. Қойил-э! Раиснинг гапи-гап. Ҳар қанақа ўйин-кулги, тўй-пўй кузда бўлади, кузда бўлиши ҳам керак. Ҳа, шундай бўлсин!

Шундай ҳам бўлди. Ахир катталарнинг юзига оёқ босиб бўларканми? «Кузда бўлгани ҳам маъқул, -кўнглидан ўтказди Қодиржон, —пишиқчилик, мўл-кўлчилик, дастурхон ҳам тўкин бўлади».

Муяссар раисдан кутса ҳам, парторгдан бундай гапни кутмаган экан, баттар жаҳли чиқди.

—Ахир зарбдор ой бўлса, нега раис ялло қилиб курортда юрибди?! Нима, биз қирқ кеча-ю қирқ кундуз тўй қилармидик? Ахир бизлар кетмонни улоқтириб, рулга ўтирганимизда, деҳқоннинг меҳнати енгиллашсин, кино кўргани, китоб ўқигани, рақс ўргангани, тўй қилгани бўш вақти кўпайсин, демаганмидик?! «Сен – яхшисан» десаёқ, «қуллуқ» қилавермай, курашиш керак. Бундай планпарвар, темир одамлар билан тинимсиз курашиш керак.

—Оббо, инқилобчи-ей! —Қодиржон кулиб қўя қолди.

«Ким билан кураш деяпти бу? Пахта деб жон куйдирганлар биланми? Пахта етиштирсак, раис ёки парторг учун етиштирамизми? Нима, улар пахтадан ёнига ёстиқ қилишяптими?»

Қодиржон кўнглидан ўтказган бу гапларни айтиб, Муяссар билан баҳслашиб ўтирмади.

Куз ҳам келди. Лекин тўй бўлмади. Ўз-ўзидан маълум, ахир пахта териш мавсуми! Пахта теримига шаҳарликлар ҳам ёрдамга чиққан бу долзарб паллада деҳқон тўй қилармишми? Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Тўй декабрга қолди. Икки ёшнинг талашиб-тортишиб тузган тўй режалари, катта орзулар пучга чиқди. Ахир декабр ялангга стол қоқиб, орзудагидек тўй қилиб бўларканми? Ҳозирги тўйлар уй ичига сиғмай қолди. Келин-куёвнинг тўй ошини даъволашиб юрганлар озми? Бир уйга йигирмадан ортиқ одам сиғмайди. Келин-куёв бир уйда-ю, меҳмонлар бошқа уйда, Шу ҳам тўй бўлдими? Созанда қаерда ўтиради-ю, қаерда ўйин бўлади?

Қодиржон тутзордан чиқиб, яна дала йўлига ўтди. Чолнинг парда босган хира кўзларидек нурсиз қуёш тоғ ортидан эринибгина бош кўтарди. Колхоз клубининг тунака томи ойнадай ярқиради. Қодиржон истеҳзо билан кулиб қўйди. «Бу ҳайбатли, ҳашаматли бино нимага, кимга керак бўлгандийкин? Юқоридан келганларга кўрсатиш учунми? Мана бизнинг клуб, деб мақтаниш учунми? Эсизгина меҳнат, эсизгина миллионлар. Қурилгандан буён колхозчи нима наф кўрди ундан? Битта хизмати бор: қандайдир саводсиз томонидан териб қўйилган бир уй китоб. Қолган хоналарни омборхона. Одамлар учун фақат битта хизмати бор: Ҳар сайловда агитпункт бўлади.»... Қодиржон жаҳл билан бир туп ғўзани суғуриб олди-да, майда-майдалаб, яна улоқтирди. «Менга деса, раис тилладан ҳайкалини қурдирмайдими, менга нима, кетаман, тамом!»

Қодиржон шийпонга етиб келди. Кўсак чувиш машинаси атрофида ўралашиб юрган кишилар билан сўрашди.

—Эй, зап вақтида келдинг-да, ука, манави вараҳа бузилиб, хуноб бўлиб тургандик. Бир илож қилиб, юргизиб бермасанг, Мўйдин мўйлов нақ босиб кетиб, икки қўлим тепамда қолади.

Қодиржон индамади. Битта-битта босиб бориб, ўз ўрнига қўйиб кетган ёрдамчидан уни-буни сўради. У ерини кўр, бу ерини кўр, деб маслаҳат берди. Натижа йўқ. Охир куёвлик сарпосини ечиб, ишга тушди. Аралашиб қўйди-да, ахир шундай ташлаб кетса бўлмайди.

Қодиржон бирор соатдан ортиқ машина билан олишди. Ниҳоят мотор гуриллади. Маррага етай деганда иши тўхтаб, егани ичига тушмай турган бригадир бир қувонади, бир қувонади.

—Баракалла! Отанга раҳмат, ука! —дерди у Қодиржоннинг елкасига қаттиқ-қаттиқ қоқиб, —қўлинг дард кўрмасин!

Унинг ишидан одамлар наф кўрса, хурсанд бўлишса, у тун-у кун оромсиз ишлашга тайёр. Қодиржон кўп синаган, у бундай меҳнатдан ҳеч қачон ҳоримайди, аксинча, роҳатланади, ўзини қушдай енгил сезади.

Ҳозир ҳам шундай бўлди. Тўй оқшомидан буён икки елкасидан босиб турган зил-замбил юк бирдан қулагандай туюлди. Бирдан оғриган тиши суғуриб ташлангандай, елкасида офтобнинг илиқлигини, шабада қанотида узоқлардан келаётган мусаффо қор ҳидини сизди.

«Бари бир колхозда ишламайман. Шу планпарвар, темир раҳбарлар билан ишлагандан кўра, станцада кўмир тушурганим минг марта афзал»...

Идора узоқ эди. У дала йўлидан ҳамон яёв борар эди. Уфқларга бош қўйган қадрдон далаларни ҳали у кўп қўмсайди. Қачон, қаерда бўлмасин, шўх болалигини, ошиқона йигитлик даврларини, биринчи муҳаббати, бахтиёр онларини эслаганида, соғинганида у шу далаларга талпиниб келиши аниқ. Унинг бутун қувончлари, ғам-ташвишлари, орзу-ҳаваслари шу далаларда қоляпти. У буларни ўзи билан олиб кетмоқчи эмас, зеро, бунинг иложи ҳам йўқ. У ҳиссиз, дардсиз одамлардан қочиб, ҳеч қандай интилишсиз, иштиёқсиз етим боладай сўппайиб ўзи кетяпти. Кета олармикин? Ўзи ижод қилган даланинг кенг осмони остидан чиқиб кетиш, шу осмондан ташқарида яшаш мумкинмикин?

Колхоз раисининг хонаси қулф экан. Буни кўриб, Қодиржоннинг оқариб бораётган юзига ранг югурди. Нафасини бироз ростлаб олиб, парторгнинг хонаси томон бурилди. Эшикнинг очилишини истаристамас, шунчаки, расмият учун, ғурури кўтарган исённи сўндириш, унинг олдида ўзини кейинча оқлаш мақсадида қўл узатди.

Кутилмаганда, бирдан тубсиз зовурга тушиб кетган одамдай юраги орқага тортиб кетди. Эшик очиқ экан!

—Мумкинми? —унинг овози ўзига узоқдан аранг эшитилди.

—Кириш, —у кириши билан юқорида ўтирган узун бўйли қорачадан келган киши ирғиб ўрнидан турди-да, унга пешвоз юрди, —ие-ие, куёв почча-ку, қандай шамол учириб, —у қўл қисиб кўришар экан, ўтиришга таклиф қилди.

—Хўп иш бўлди-да, жуда хурсанд бўлдим. Лекин узр. Ўша куни мажлис чўзилиб кетиб, тўйга боролмадик. Қандай, яхши ўтдими, ишқилиб?

—Раҳмат, —деди у паришонхотир

—Нима бало, шаштинг пастроқ кўринади?

—...Йўқ, шунчаки, ўзим. Бир иш билан келгандим парторгга. Шу ердами?

—Тинчликми ўзи?

—Ҳа.

—Қани эшитайлик. Ё парторггагина айтиладими?

Қодиржон иккиланиб қолди. Айтсинми, айтмасинми? Бу дилкаш одамдан у ҳеч қачон сир яширган эмас. Лекин ҳозир аризани кўрсатишга юраги дов бермас эди. «Уят қилади, қаттиқ уялтиради».

Одил ака аввал ўқитувчи эди. Қодиржон 6-7-синфларда ўқиганда, у биологиядан дарс берган. Кейин райкомга ишга ўтди. Ҳозир у парторгнинг хонасида нима қилиб ўтирибди, буни Қодиржон билолмади.

Одил ака ўрнидан туриб, дераза олдига келди. Кейин бирдан шахдам юриб, парторгнинг ўрнига ўтирди-да, қовоғини бироз уйиб, расмий:

—Хўш, ўртоқ Нодиров, эшитаман, —деди.

Қодиржон ялт этиб унга қаради. Товонига биров бигиз санчгандай ирғиб ўрнидан туриб кетди.

—Ростми?!

Одил ака аввалгидай жиддий туриб, унга дўқ билан расмий оҳангда гапирмоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, эплай олмай, кулиб юборди.

—Хўш, энди Одил акангдан яшириб, парторгга айтмоқчи бўлган гапингни эшитайлик-чи?

Қодиржон киссасига қўл солди-ю аризага бармоғи тегиши билан лов этиб олов урилгандай бўлди. «Уят қилади, қаттиқ уялтиради», у аризани киссасидаёқ ғижимлади. «Бундай одам билан ишлаш, Муяссар айтгандай, бирга курашиш керак», кейин у рўмолча қидирган бўлиб бошқа киссасига қўл солди.

Қодиржон Одил акага раҳбарларнинг ҳеч бири тўйга боролмаганини, не-не орзу-ҳаваслар билан қилинган тўйи уй ичида маъракадай мотамсаро ўтгани, раиснинг эрка ўғли ичиб олиб, қилган тўполонларни, чимилдиқда қадрига йиғлаганини айтмади.

—Мен парторгдан анову клубимиз бор-у, ўшанинг нега қурилганини сўрамоқчи бўлувдим. —Қодиржон худди ичидаги бошқа асил гапни билиб олмоқчи бўлгандай унга тикилиб ўтирган Одил аканинг синчков кўзларидан кўзларини олиб қочиб, қўшиб қўйди, — шу холос.

—Шу холос, дегин? —ўйчан сўради Одил ака.

—Ҳа, яна, —у миясига келган фикрдан севиниб кетди, —мен партия сафига ўтсаммикин, дегандим.

—Яхши, жуда яхши. Бўлажак партия аъзосига битта жанговар топшириқ бор.

—Қандай?

Одил ака ўрнидан туриб, узун сариқ палтосини эгнига ташлар экан:

—Қани, кетдик, —деди.

—Қаёққа? —хайрон бўлиб сўради Қодиржон.

—Қаёққа бўларди, клубга-да!

*

Эрталаб хомуш уйдан чиқиб кетган Қодиржон уйга хурсанд қайтди. Хонага югуриб кирган Муяссар Қодиржонга яқинлашиши билан атир ўрнига, ундан келаётган бензин ҳидини дарҳол сезди-ю севиниб кетди. Газни ёқиб, устига чойнак қўйишни унутган келиннинг хатосини тузатаётган Бахти ая «чўлп-чўлп» ўпич товушидан ўзига келди. Кейин оёқ учида бешарпа ҳовлига чиқди-да, бошини икки қўли орасига олиб, мудраб ётган олапарга қараб, тили остига дандон солиб олган мақтанчоқ боладай қошини кериб, тилини қоқиб қўйди.

Зум ўтмай уйдан икки юзи лов-лов ёниб Муяссар югуриб чиқди.

—Ойи, ойи, —бирдан у таққа тўхтади-да, тескари қараб, пушти рўмолини жағидан танғиб, Бахти аяга юзланди, —ҳалигичи, анови, шу келаётган шанба куни-чи, клубда «Ўтган кунлар» қўйиларкан. Борасизми?

Бахти аянинг кўзи келинининг пушти рўмоли остидан хиёл кўриниб турган оппоқ томоғидаги ўпичдан қолган кўкиш доққа тушди-ю, буни сездириб, келинини уялтириб қўймаслик учун шошиб ерга қаради.

—Борамиз, қизим, албатта борамиз...

1969 йил.

ЖАЛА

Қора уада булутлар қачон, қайси томондан келиб қолганлигини ҳеч ким сезмай қолди. Ўша кун яйловга мухбир келганди. У излаб келган қаҳрамон тоққа қўй ҳайдаб кетганди. Вақт кеч бўлиб қолганидан, у бутун ишни эртага қолдириб, ҳозир бу ерда қолган хотин-қизларни суратга оларди. Унинг ниҳоятда сахийлик билан сурат олишидан ҳеч кимга сурат чиқариб бериш нияти йўқлиги шундоққина сезилиб турарди. Баъзилар буни сезиб турсалар ҳам, барибир суратга тушишдан ўзларини тиёлмасдилар.

Мана, шунақа завқли паллада бирдан нақ пешонада чақмоқ чақнади, кейин худди осмон узилиб тушаётгандай гумбирлаган овоз келди. Ҳамма тирқираб кетди.

Яйловда бор-йўғи еттита қора уй бор эди. Меҳмон энг чеккадаги уйга тушганди. Чўпон йигитнинг турмуш ўртоғи икки юзи қип-қизил, кўҳликкина ёш жувон уни эски қадрдонлардай қарши олди. У узоқ йўл юриб хориб, очиқиб қолган меҳмон олдига дастурхон ёзди. Жувон меҳмоннинг исмини сўраб билгач, ўзини Ойсулув деб таништирди. Дастурхон йиғиштирилгач, мухбир Ойсулувни суратга олмоқчи, катта портретини қилиб, жўнатиб юбормоқчи бўлди. Ойсулув қувноққина экан, бисотидаги энг асл кийимларини кийиб, ҳамма тақинчоқларини тақиб чиқди. Уни кўрган қўшнилари ҳам бирин-кетин ясаниб чиқа бошлашди. Шу пайт чақмоқ чақди-ю, ҳамма тирқираб кетди. У нима қилишини билмай турганди, шундоққина елкасида от кишнади. Типирчилаб турган қашқа тўриқнинг устида икки юзи қип-қизил Ойсулув ўтирар эди.

—Сиз уйга кириб, дам ола туринг, —деди у тўриқнинг жоловини бўшатиб, —мен тезда келаман, —қичқирди у.

Тўриқ шамолдай учиб кетди. Йигит от қир устида кўздан ғойиб бўлгунча ўша томонга тикилиб турди-да, афсус билан қўл силтаб, уй томон юрди. У ажойиб, балки уни жуда машҳур қилиб юборадиган лаҳзани —икки юзи қип-қизил, кўзлари шуълаланиб тўриқ устида бир жаҳон бўлиб турган жувон суратини олишга улгурмай қолганди. У алам билан кўзлари ёниб яна орқасига—жувон кетган қир тепасига қаради. Қир бирдан ёға бошлаган ёмғир тўри орқасида қолганди. У яна қўл силтаб, уй томон югуриб кетди.

Тева туйнук ёпиб қўйилганидан, уй ичи қоронғу бўлиб қолганди. У осма эшикни кўтариб қўйиб, ёнбошлади. Ташқарида ёмғир челақлаб қуярди. Уй орқасидаги боя тошлари оқариб, қуриб ётган жилғада сув тобора кўпайиб, унда оқаётган тошларнинг шарақлаши

баралла эшитила бошлади. Эшиқдан гуркираб кираётган турли ўт-чечаклар, тупроқ ҳиди аралаш нам ҳаво, йирик-йирик ёмғир томчиларининг кийгизга келиб юмшоқ урилишидан чиққан киши руҳини лоқайд қилувчи гувиллаган овоз йўл юриб хориган йигит кайфиятига таъсир қилди. У кўзларидан ёш чиқиб эснади...

Жувон қоронғу уйга бош суқубоқ хуррак овозидан меҳмоннинг ухлаб ётганини билди-ю, уни уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида юриб, чироқнинг пилигини паслатиб ёқди. У қанча авайланмасин, бари-бир Санжар уйғониб кетди. У кўз очиб, рўпарасида ҳозиргина дарёдан чиққандай ҳаммаёғи шалаббо сув парисини кўрди. Шабадада лопиллаб турган чироқнинг хирагина қизғиш нурида унинг яна ҳам қизариб кетган таранг юзларидан оқиб тушаётган томчилар биллурдек товланарди.

—Кечирасиз, —деди Ойсулув узр сўраб. —Уйғотиб юбордим.

—Ҳечқиси йўқ, —деди Санжар ўрнидан кўзғалиб, —қараб ётиб, ухлаб қолибман. Ҳайдаржон келдимми?

Хўл кийимларини алмаштириш учун сандиқ титаётган жувон йигит назарида бепарвогина жавоб қилди.

—У келмайди. Сувдан ўтолмай қолди.

—Ана, холос, —деди Санжар нимагадир қувониб.

Оқ чойшаб учларини қозиққа боғлаб, чимилдиқ тутиш билан машғул бўлган Ойсулув яна ўша бепарво оҳангда:

—Иккита қўйи оқиб кетди, —деди.

—Қўйи оқди!

—Ҳа, кечувда сув кўпайиб кетди, эшитяпсизми, дарёда тошлар оқяпти.

—Эшитяпман. —деди Санжар, —у ерда тунаш учун паноҳ борми?

—Жар остида камар ер бор, ўша ерда жон сақлаш мумкин.

Санжар кўзларини хиёл юмиб, кийим алмаштираётган навқирон, дуркун жувоннинг ҳозирги чойшаб орқасидаги ҳолатини тасаввур қилар, миясига минг хил хаёл келарди. Ташқарида ҳамон челақлаб жала қуяр, пастда дарёнинг ваҳимали шовуллагани, унда бир-бирига урилиб оқаётган тошларнинг овози баралла эшитилиб турарди.

—Кечирасиз, —деди кийимларини алмаштириб олган Ойсулув чимилдиқни йиғиштирар экан, —иложсизликдан беодобчилик қилдим. Шундоқ ивиб кетдимки, суяк-суягимдан ўтиб кетди.

—Менда Пенталгин бор, —деди Санжар портфелини кавлаб, —ўзим капалак қанотидан чиққан шабадага ҳам шамоллаб қоламан, шунинг учун ҳам портфел тўла дори. Манг, жуда яхши дори.

—Яхшиси, қимиз ича қолайлик, —деди Ойсулув, —у ҳам қиздиради, —мен ҳеч дори ичмаганман.

—Жуда яхши, —деди Санжар таблеткани қутисига қайта солиб. «Тоза қимиз кайф ҳам қилса керак». Унинг миясига яна минг хил хаёл келди.

—Қимизни хушлайсизми? —саночни олиб келиб ўтираркан сўради жувон.

—Нега хушламай, шундоқ яйлов бўлса, жала қуйиб турса, сиздай ажойиб сулув қиз коса тутиб турса, қимиз тугул, захар ҳам ичардим.

—О-ҳо, —Ойсулув ширин жилмайиб коса узатди, —яйлов бўлса, жала қуйиб турса, уйнинг тўрида меҳмонинг ўтирса, меҳмонингнинг кўнгли қимиздай оқ бўлса, нега энди захар тутарканман?

—Зўр! —хитоб қилди Санжар, —қойил сизга. Бир-у нол!

Санжар рўпарасида икки юзи ловиллаб бир жаҳон бўлиб ўтирган жувондан кўз узмай косани кўтараркан, уни қимизга қўшиб ичаётгандай ҳузур қилди.

—Ўткир экан, —деди у косани қайтараётиб, —бошимни айлантириб қўйса, энди ўзингиздан кўринг.

—Агар бошингизни қимиз айлантурса, бундан ҳавотирланмаса ҳам бўлади, —деди Ойсулув йигитнинг суқ назаридан кўзларини олиб қочиб, косага қимиз тўлатаркан. —Қимизнинг яхши хусусияти бор, у ўзи айлантирган бошни фақат ёстиққа тортади.

—Яна гол, —кулди меҳмон, —икки-ю нол! Демак, мезбон меҳмоннинг тезроқ ухлашини истар экан-да?

Ҳазил-кулгу билан коса айланарди. Санжар учунчи косани бўшатгач, кўнгли аллақандай беҳузур бўлиб, боши айланди. Худди тегирмон тоши бостириб қўйилгандай кўкраги оғирлашиб, нафас олиши тезлашди. У мезбондан рухсат сўраб ташқарига чиқди. Жала энди бироз пастлаган, лекин асов сел дарёсининг шовқини яна ҳам авжига минганди. Адир тупроғини ювиб, даҳшат солиб оқаётган сел дарёсидай нафасини қайтарадиган даражада қўланса балчиқ ҳиди келарди. Дарё шовқини ҳукмрон бўлган қоронғу, ёмғир остида эзилган кеча, олис яйлов, қир бағридаги жимжит кийгиз уй, уйда ёлғиз ўтирган кўзлари шуъладор, икки юзи қип-қизил келишган жувон, хирагина нур сочиб лопиллаб турган чироқ йигит руҳида алланечук ҳузурбахш кайфият уйғотарди. Унинг минг хил хаёл чаппар уриб айланишидан ғовлаган калласида фақат бир фикр—бу кеча ҳеч қачон қайта такрорланмаслиги қаттиқ ўрнашиб қолганди.

Санжар уйғониб, ташқарида Ойсулув билан гаплашаётган эркак кишининг овозини эшитди-ю, кўзларини очгани қўрқди. «Энди

тамом», —хаёлига келган фикрдан Санжарнинг бутун вужуди музлаб кетди.

Ойсулув қиқирлаб кулди. Эркак киши отдай пишқирди. Кейин Ойсулув уйни айланиб қийқириб қоча бошлади. Бирдан ҳаммаёқ жимиб қолди.

—Жинни, —деди энтикиб қиз.

—Жиннининг хотини, —деди дўриллаган овоз.

—Тс, —қиз афтидан унинг оғзини тўсди, кейин аста-секин юриб нари кетишди.

Очиб қўйилган туйнуқдан хонага нур қуйиларди. «Айтмаганга ўхшайди», —Санжарга жон кирди. Обдаста кўтариб Ойсулув, орқасидан елкасига сочиқ ташлаган ёш, бақувват йигит кириб келди.

—Яхши ётдингизми? —деди Ойсулув унга кўз қирини ташлаб.

—Раҳмат, —деди Санжар қизга қарамай, кейин ўзи томон қўл чўзиб келаётган йигитга бурилди.

—Келинг, меҳмон, —деди йигит омбурдай қўли билан унинг нозик панжаларини қисиб, —буни қаранг, сиз келганда ҳам шундоқ бўладими, жуда ҳижолат бўлдим-да, қандай, яхши дам олдингизми?

—Яхши, раҳмат, —деди Санжар.

Мезбонлар очиқчирой, хушвақт эдилар. Улар меҳмон учун дастурхонга бор бисотларини тўкиб, нонушта ҳозирлашди. «Айтсаммикин, —дастурхон устида хаёлидан ўтказди Санжар, —тунда ножўя қилмишим учун узр сўрасаммикин? Башарти Ойсулув айтмаган бўлсачи?» «Йўқ, оила бузилади».

—Олиб ўтиринг, —қистарди Ойсулув, —иссиқ-иссиқ қатламадан олинг.

—Жуда хаёлкашсизларда, —дерди ҳайрат ва соддалик билан Ҳайдар, —ёзилиб ўтиринг, меҳмон.

Санжар қулоғига кираётган сўзларнинг мағзини чақишга қодир эмасди. У хушбахт мезбонларга қараб базўр аянчли илжаяр, кўзларини яширишга жой тополмай қийналар, минг хил хаёл билан тўлган зил-замбил боши худди ёрилгудек оғирди... «Кетиш керак, тезроқ кетиш керак».

—Бўлди, —деди у бирдан мезбонларни ҳайратга солиб, —дастурхонга дуо, мен, —у йигитга кўз қирини ташлади, —сизни суратга олишим керак.

Мезбонларнинг қистови фойда бермади. У Ҳайдарнинг сурати ва у ҳақда қисқагина маълумот олди-ю, сутга келган машина кабинасида жўнаб кетди.

—Кеча қандай қувноқ одам эди-я, —деди Ойсулув уйга қайтиб кирганларида.

—Бе, —қўл силтади Ҳайдар, —шу ҳам одам бўлди-ю, бир парча муз нима-ю, у нима?

—Биласанми, унга жуда раҳмим келяпти, энди у узоқ вақт қийналиб юради.

—Ҳеч нарса тушунмадим?

—Тунда у менга ҳазил қилди.

Ҳайдар хотинига шундай мулойим, шундай хотиржам қарадики, жувон уни эшитмаган гумон қилиб, яна гапини такрорлади.

—Хўш? —деди Ҳайдар. У ўзини қанча хотиржам тутмасин, ўсиқ соқоли остида товланиб турган мисранг юзи оппоқ оқариб кетганди.

—Мен уни юзига шундоқ тарсаки тушурдимки...

—Ҳали шунга раҳминг келяптими?

—Йўқ, унинг бугунги аҳволига раҳмим келяпти, сен кеча кўрганинг йўқ, у шундоқ қувноқ, шундоқ ажойиб эдики...

—Бас! —оҳиста қичқирди Ҳайдар, —мен у ҳаромзодага ҳазилни кўрсатиб қўяман!

—Қаёққа! —Ойсулув эшикни тўсди. —Жиннилик қилма!

—Йўлдан қоч, деяпман!

—Остонадан ўтасан-у, менинг бахтимни депсаб кетасан.

—Нима-нима?

—Менинг бахтим сенинг ишончингда. Ўтинаман, сенинг хотининг ўзини ҳимоя қила олганига ишон. Мен бугун шундай бахтлиманки...

—Шу ҳам бахт бўлибди-ю, Ҳайдар қўл силтади, —тентак!

Қиз унинг бўйнига осилди.

—Бирам яхшисанки...

Йигит жилмайди. Ташқарида қуёш чарақларди. Ёмғирда ювиниб олган қирлар соч тараган келинчақдай яшнаб, бутун борлиққа яшил шуъла сочарди. Қирғоғини лойқа босган жилғада бироз тиниқлашган сув энди жилдираб оқарди. Яқингинада тошни тешгудай ўткир, тиниқ овозда каклик сайрар, кийгиз уй ичида икки юзи қип-қизил, кўзлари шуъладор жувон қиқир-қиқир куларди.

БАҲОР ҲИДИ

—Эй ёшлик, кўп гап бор сенда менимча,
Бойлигинг, шодлигинг тутасан пинҳон?

—Соч-соқолинг оппоқ оқармагунча,
Сен менинг қадримга етмайсан, нодон!

Расул ГАМЗАТОВ.

Уларнинг иккаласи ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди.

Базм дастурхонининг тўрисида чеҳрасидан нур ёғилиб ўтирган ўттиз беш ёшлар чамасидаги киши бу ерда энг мўътабар меҳмон саналар, у ҳар жиҳатдан: ўзини тутиши, салобати билан ана шу ҳурматга муносиб эди. Кўз четлари, манглайда ҳали ажин, деб аташ мумкин бўлмаган, янгигина пайдо бўла бошлаган майда чизиқчалар унга жуда ярашиб турарди.

Тўлқин-тўлқин қилиб силлиқ таралган сочлари, икки чеккасига тушган оқ уни янада ёқимтой ва алланечук сирли қилиб кўрсатарди. Ҳаммадан ҳам унинг кўзлари чиройли эди. Унда таъриф этиб бўлмас даражада шундай бир қайноқ меҳр мавжланиб турардики, бу кўзларга кўзи тушган одамда илиқ ҳис, яхши таассурот, хуш кайфият уйғонарди.

Кечани очиб, унга биринчи сўз берган чап қулоғи остида қизил тожи бор қора қош қиз у ҳақда тилидан бол томиб гапирди. Нодир Қодирович ўрнидан турганда хонага шунақа жимлик чўқдики, ташқарида тарновлардан чак-чак томаётган томчиларнинг мунгли овози баралла эшитилиб турди. Кейин у бугун йигирмага тўлган университетнинг учунчи курс талабаси Муножот ҳақида шунақаям чиройли гапирдики, ўтирганлар худди ажойиб куй тинглаётгандай сеҳрланиб қолдилар. Одамларнинг унга берган баҳоси бежиз эмас эди. Агар бу одам фанда бирор янгилик яратмаган чоғида ҳам, барибир, шу нотиқлигининг ўзиёқ бирор илмий унвонга сазовор эди. У бўлса, диплом ишини диссертация даражасида ёқлади. Орадан икки йил ўтиб-ўтмай филология фанлари доктори унвонига сазовор бўлди. Унинг номини машҳур қилган нарса унвон эмасди, албатта. У бунга ниҳоятда нозик табиатлилиги, меҳнаткашлиги, камтарлиги, одамларга меҳрибонлиги туфайли эришганди. Уни бугун бу ерга, ўз талабасининг туғилган кунига ундаги қайси бир сифат бошлаб келганини ҳар ким ҳар хил тушунар, лекин ҳеч ким ҳақиқатни—у мана шу қизалоқни севиб қолганини хаёлига ҳам келтирмасди.

Фақатгина бир одам бу ҳақиқатни аниқ кўриб турар, балки шунинг учун ҳам, ҳеч ким сезмаётган ундаги яширин ҳисни сезиб қолгани учун ҳам, ўзини ғолиб санаб, профессорни писанд қилмай

ўтирарди. Дастурхондан туриб, пойгақдаги креслога бутун гавдаси билан чўкиб, оёқларини чалмаштириб олган Акбар исмли бу йигит Муножотнинг мактабдоши эди. Унинг ҳеч қачон тугмаси қадалмаган пиджагининг икки пеши чўнтагига доим қўл солиб юрганидан бўлса керак, икки томонга осилиб турарди. Ёқа тугмаларини бўшатиб, яқинда ҳарбий хизматдан кийиб келган матросча йўл-йўл майкасини кўз-кўзлаши ўз хизматидан фахрланишидан далолат берарди. Ўзининг бесўнақай гавдасига ниҳоятда бино қўйган бу йигит шифтга қараб оғзидан паға-паға тутун пуфларди. Сигарет кулини ялтироқ полга қоқиб ўтиришидан унинг киши меҳнатини қадрлаб ўрганмагани кўриниб турарди.

Акбарнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб ўтирган Нодир Қодирович ҳаммадан ҳам унинг Муножотга қилаётган муомаласидан ғаши келарди. Профессорнинг назарида, жуда катта эъзоз-эҳтиромга лойиқ бўлган қизга, унинг ёнгувчи кўзларига у ҳайиқмай лоқайд боқар, ҳаммасидан ҳам, беҳаёларча кўз қисиб қўяётгани, жуда-жуда ҳам алам қиларди. Шунда профессор «Ҳой, йигитча, сен уни кўриб турганингдан, у билан бирга ўтираётганинг, кулаётганини кўраётганингдан бахтиёр бўлишинг, у билан замондош бўлиш насиб қилганидан миннатдор бўлишинг керак. Унга лоқайд тикилишга, шунчаки, кўз қисиб қўйишга ҳаққинг йўқ!» деб ёқасидан олгиси, суяклари ирғиб чиққан йигитнинг ориқ юзида муштдек осилиб турган кўпчиган бурнига биттагина чертиб қўйгиси келарди. Лекин бунга ҳаққи йўқлиги, қиз йигитнинг барча беодобликларига хайрихоҳлик билан қараётгани унинг метин асабларини зирқиратарди.

—Ўртоқлар, —Акбар кутилмаганда сапчиб ўрнидан турдида, катта-катта қадам ташлаб стол устига келди. —Қараб турсам, жуда доно бўлиб кетибсизлар, нима, бу ерга имтиҳон топширгани келгансизларми ё ўйнаб-кулганими?

Ўтиришга ўзича раислик қилаётган Тожихон ялт этиб профессорга қаради.

—Ҳа, ҳа, —деди профессор ва нимагадир қизариб кетди.

Акбар бориб, магнитофонни қўйдида, тўғри келиб қизнинг билагидан ушлади.

—Қани, Минож, рақсни ўзимиз бошлаб берайлик.

Қиз йигит қучоғида гул-гул очилиб кетди.

Хона куйга, кулгуга тўлди. Столда ёлғиз қолган профессор шундагина ҳозиргина менсимаётган, бурнига бир чертиш билан йўлдан супуриб ташламоқчи бўлаётган тирранча рақибининг буюк кучини ҳис қилди. Бу куч—унинг ёшлиги эди. У худди мана шу ёшлиги билан профессордан гўзал ва кучли, шу билан бирга мағрур эди.

«Йўқ, уни супуриб ташлаш асло мумкин эмас, —аччиқ ҳақиқатни тан олди профессор, —мабодо супуриб ташлаганда ҳам, у ҳеч қачон супринди бўлиб қолмайди, аксинча, супурилган ер унингсиз ҳувиллаб, ғариб бўлиб қолади».

Профессорнинг чиқиб кетганини ҳеч ким сезмай қолди. Тун қоронғу ва аллақандай мунгли эди. Тарновлардан тинимсиз чак-чак сув томарди. Бу видолашаётган қишнинг кўз ёшлари эди. Кўлмакларда юлдуз милтиллар, аллақаерда мушук миёвларди. Профессор шабададан гуркираб келаётган баҳор ҳидини ҳис қилди.

ҚЎШИҚ

*Инсон бепайғамбар кун кўра олур,
Ва лекин қўшиқсиз яшаши маҳол.
МИРТЕМИР.*

Қуёш қиялаб қолганди. Адир тепасидаги ялангликка тикилган мўъжазгина чайлада косилкачилар кечки салқинни кутиб гурунглашиб ўтирардик. Соч-соқоллари ўсган, офтобда куйиб, шабадада тарам-тарам бўлиб ёрилиб кетган мисранг юзларида тер излари қотиб қолган ҳамкасбларим фақат бир-бировларини мазаҳ қилиш билан вақтларини хушлашар эди. Бу ерда ҳамманинг лақаби бор. Ана у кўзи ғилай кишининг лақаби Шаҳло, унинг олдида ўтирган икки юзи қип-қизил қирғийбурун кишини Карим гажи-гужи дейишади. Давра тўрисида ўтирган мўйлаби, тишлари, бармоқ учларигача сарғайиб кетган, ранги зоҳил кишининг лақаби Мўмин муштук. Мени Али ҳофиз деб чақиришади. Ҳаммамизга лақабни Соли пичинг қўйган.

—Оҳ, эзвординг-ку, ҳофиз укам, —деди Муштук амаки. Ҳамма ҳоҳолаб кулди. Шундагина мен хаёл билан хуштак чалиб ўтирганимни сезиб қолдим.

—Шу чалишингга битта най бўлса борми, —деди масҳаралаб Шаҳло, —нақ юрак-бағримизни қон қилиб ташлардинг-да, ука...

—Ҳофиз бу ёқда қолиб, кимга қараб гапиряпсан, Шаҳло. —Соли пичинг ҳоҳолаб кулди.

Шу пайт адир адоғидаги илон изи йўл тепасида чанг кўринди. Чанг олдида шу томон елиб «Пазик» келарди. Кулгуга қўшилмай машина томонга тикилиб қолганимни кўриб, Соли пичинг чеккасига бармоғини пармалаб, аттанг маъносида бош чайқади, кейин йўлга қараб, яқинлашиб қолган машина ойналаридан қалдирғоч

болаларидай ярим елкаси билан чиқиб, юзларини шабадага тутиб келаётган қизларни кўриб, томоқ қириб қўйди. Пиёлани қўйиб, ўрнимдан турдим.

—Лунжингдаги нонни ютиб олсанг бўлармиди, —деди у пиёлани олиб, чой қуяр экан, —ҳали башарти ўпишиб қолсанг, ўпич таъмини мендан сўраб юрмагин.

Даврада яна кулги кўтарилди. Чайламиндан сал четроққа келиб тўхтаган машина томон энди қадам ташлаганимда, яна унинг овози эшитилди.

—Бор, бора қол, куёв бола, қайлиқчанг қучоғини очиб турибди, машинадан кўтариб оласан.

Яна кулги кўтарилди. Шунда орқамга қайрилиб, мени мазаҳ қилиб кулаётган ҳамкасбларим юзига қарадим-у, бирдан ўзимнинг ҳам бир ҳафтадан бери соқол олмаганим, куйган юзларим тердан шалтоқ, эгним рўдапо эканини эсладим. Аҳволимдан уялиб, худди яланғоч қолгандай қочгани жой излаб жовдираб қолдим. Бироқ энди кеч эди. Машинадан бирин-кетин тушаётган йигит-қизлар мен томон келишарди.

—Салом, —деди ингичга мўйлаби ўзига жуда ҳам ярашиб турган узун бўйли йигит қўл узатиб, —ҳорманглар!

—Бор бўлинг, —дедим тарашадек қотиб қолган дағал қўлимни ийманиб узатарканман, —келинглар, меҳмонлар!

Бошқалар билан ҳам кўришиб бўлгунимча, ҳаммаёғимдан тер чиқиб кетди. Қизларга келганда, улар билан кўришишдан ўзимни тийдим. Бош қимирлатиб тез сўрашдим-да, йигитлар томонга ўгирилиб олдим. Қизлар саломимга алиқ олган бўлсалар-да, ўзларини тузатиш билан банд бўлганлари учунми, ҳар қалай, эътибор беришмади. Бундан аввал қувондим. Чунки ҳозир менга кўзи тушган одамда яхши таассурот қолдира олмасдим. Шундоқ бўлса ҳам, бир томондан алам қилди. «Итмисан, эшакмисан, дейишмади-я?»

Улар томон ўғринча кўз қиримни ташладим. Қизлар ўн чоғли эди. Бирининг қўлида кўзгу, бирида тароқ, бири чоклари сўкиламан деб турган брижасининг чангини қоқяпти, яна бири... Ёпирай! Бирдан анчадан бери беҳуш ётган адир, лоқайд нигоҳимда тош бўлиб қотган беис адир чечаклари бирдан силкиниб уйғонгандай, ҳаммаёқ гул ҳидига тўлиб кетгандай бўлди.

Ёнувчи кўзларни мен ўшанда кўрдим. Қиз кўзларини четга олгандагина, сеҳрдан толиққан кўзларим сирпалиб уни сутга чайгандай оппоқ юзига, оққушники каби нозик, узун бўйнига тушди.

Кимдир биқинимга туртди. Хушёр тортиб ёнимга қарасам, илжайиб Соли пичинг турибди.

—Артистлар, —деди у яна елкаси билан туртиб, —туман маданият уйидан ўн кунга ҳашарга келишибди. Кунинг туғиб қолди, укам, қани, юр энди, кетдик.

Чайладан пиджагимни, сигаретимни олиб, шерикларим орқасидан косилкалар қолган адир томон истар-истамас йўлга тушдим.

Қош қорайганда ўтовга қайтдик. Қайтаётиб, фақатгина мен эмас, шерикларим ҳам ўтовга шошаётганларини сездим. Тракторлар бугун йўлдан судралиб эмас, учиб борарди. Косилкачиларнинг ҳеч бири юзи, кўзида хорғинлик сезилмас, аксинча, улар худди сайилдан дам олиб қайтаётгандай хушвақт эдилар. Қирдан ошиб ўтишимиз билан чайламиз олдидаги яланглиқда тикилган палаткалар кўринди. Ўртада янги кавланган ўчоқдан буриқсаб кўк тутун кўтарилар эди.

Тракторни четроққа тўхтатиб, чайла томон ўтаётганимда, палаткаларнинг биридан соланаётган дутор овози эшитилиб қолди. Ҳар кун ишдан қайтганда, кейин дастурхон ёзилиб, Ҳаким ака тайёрлаган оппоқ, тузсиз овқат ўртага қўйилганда, ётаётиб онамни, унинг бебаҳо меҳрини соғинардим. Ҳар кун тонг отаётганда, оқшом чўкиб, шабада турганда, ой чиққан маҳал, юлдузларга тикилиб, уйқусиз ётган кезларим юрагим эзилиб-эзилиб яна алланимани қўмсардим. Ҳозиргина соланаётган дутор овозини эшитганимда, бирдан вужудим яйраб кетди. Анчадан бери зориқиб, ҳам толиқиб қўмсаганим бу—куй экани, ҳозир эшитаётганим узук-юлуқ дутор овози томирларимда қонимга қўшилиб оқаётгани аниқ эди.

—Ҳой, менга қара, мунча анграйиб қолдинг, —деди доғ бўлган ёққа пиёз ташлаётган Ҳаким ака. —Энди, ука, худо берди, ҳар кун бепул томоша. Кел, жиндай ўтин учириб бергин.

Энди болта олиб, ишга тушганимда, тепамга Соли пичинг келди.

—Ўтин ёришлар ҳам бошқача-ку, а, куёв бола?

—Аммо ишни ҳам қотириб қўйди куёв боланг, —деди чўмичда сув олаётиб Шахло амаки, —келаётиб қарасам, у пичан ўрган қияликларда от ҳам юролмади. Ёқамни ушлаб қолибман.

—Қойил қолиб, қараб турмай, шапалоқ билан эс-ҳушини йиғиб қўйиш керак эди буни, —деди чайла томон ўтиб бораётган Карим гажи-гужи, —сёнга-ку, чепуха, онангга жалки, бола!

Шу пайт ўртадаги палаткадан дутор кўтариб ўша кўзи ёнар қиз чиқди. У ўчоқ бошидаги дугонаси олдида келиб ўтирар-ўтирмас қўлидаги дутор сайраб кетди. Кўп ўтмай унга она кўкрагига чангал солиб ухлаб ётган гўдакнинг мийиғида кўринган кулгидай ширин

десам-ми, ё тушга кирган тоғ сувининг шилдирашидай ёқимтой,
десамми, сеҳрли бир овоз жўр бўлди.

*«Майин эсади сабо,
Қушчалар қилур наво,
Қандай мўътадил ҳаво,
Кел, ёрим, ёнимга кел!»*

Белимгача ечиниб, цистерна олдига келдим. Челакка сув
тўлатиб, чайла орқасига ўтиб кетаётганимда Соли пичинг гап отди.

—Хой, ҳофиз, менга қара, қаёққа кетаяпсан, сени бошига
урадими, ўз ёрини чақиряпти у.

Даврада кўтарилган кулгуни оқаётган овоз босиб кетди.

*«Атроф сирли товушлар,
Борлиқ ўзини хушлар.
Дилда ширин ташвишлар,
Кел, ёрим, ёнимга кел!»*

Худди оёғим ерга тегмай, ҳавода муаллақ тургандай юрагим
шувилларди. Гўё бу қўшиқ, бу овозни туғилган кунимдан буён эшитиб
келаётгандай, умрим шу қўшиқ умрига боғлиқдай туюларди.

*«Дилга ишқ ўтин солган,
Орому тинчим олган,
Ёр келарми висолга,
Кел, ёрим, ёнимга кел!»*

Ювиниб, чайлага ўтдим-у ҳайратдан қотиб қолдим. Бир чеккада
Ҳақим ака Муштук амакининг соқолини оляпти, Шахло амаки
қўйлагига сув пуркаб, ғижимини ёзаяпти. Пичинг амаки хўл латта
билан зўр бериб шимининг чангини артяпти. Карим гажи-гужи челак
кўтариб цистерна олдида юрибди.

Шерикларимнинг тараддудини кўриб, бирдан уларнинг ҳам бир
неча кунлар қўшиқ эшитмаганини эсладим. Вужудимизга синга
бошлаган аллақандай бегона лоқайдлик шундан эмасмикин? Агар
ҳар кун куй, қўшиқ эшитиб турганимизда, аёл зотига кўз қиримиз
тушиб турганида, шу аҳволга тушармидик? Эгнимизнинг исқиртлиги
ғашимизни келтирмасмиди, бутун баданимиздан келаётган тер
ҳидини наҳот сезмасдик?

—Ие, ҳа, нимага анграйиб қолдинг, —деди Ҳақим ака менинг
қотиб турганимни кўриб, —пардоз-андозингни қилавер, укам,
қўшнилар ўйин қиларкан, айтиб кетишди.

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, худди менинг тўйим бўлаётгандай
севиниб кетдим. Тўйхонага айланган олам қўшиқ билан мунаввар
эди.

*«Тонг саҳарда, тўрғайжон,
Нега бунча бўзладинг?
Ошиқмисан—куйган жон,
Ёш юқидир кўзларинг,
Нега бунча бўзладинг?»*

Ҳаким ака Муштук амакининг бўғзидан устарани кўтармай, шундай бир хўрсиндики, ер айланишдан бир зум тўхтаб қолгандай бўлди.

—Агар вақти-соатим битиб, жоним шундоқ ҳиқилдоғимга келиб қолганда, —деди у салмоқлаб, —шу овозни эшитиб қолсам, аминманки, у тинмагунча жон бермайман!

Тинмагур, ҳеч қачон тинмагур овоз умрларга умр қўшиб, баралла янграрди.

*«Тун кечалар тўлган жон,
Ёр ишқида ён, майли,
Начора гар куйдирмоқ,
Бўлса агар ёр майли,
Ёр ишқида ён, майли».*

Қўшиққа менгина эмас, бутун борлиқ талпинарди. Олам шу қўшиқ, мана шу қўшиқчи қиз атрофида гир айланарди.

ЧАҚМОҚ

Улар бир-бирларини танишмасди. Йигит қизнинг хипча белидан беозоргина ушлаб олган, қиз йигитнинг елкасига қўлини беҳолгина ташлаган ҳолда аста давра айланишарди. Иккаласи ҳам пайт пойлаб бир-бировига ўғринча қарашар, бегона кўзлар тўқнашиб қолганда ёноқлар қизарарди.

—Кечирасиз, исмингизни жуда ҳам билгим келяпти, —йигит аста пичирлади.

—Норчахон, —бош кўтармай жавоб қилди қиз.

—Узр, эшитолмадим.

—Норчахон, —қиё боқмай қатикроқ шивирлади у яна.

—Нур-жаҳон! —маънодор шивирлади йигит. —Исмингиз ўзингизга монанд экан.

Қиз чиройли кулди.

—Нуржаҳон эмас. Норчахон, —тушунтирди у.

—Йўқ, йўқ, бу сизга азон айтган сўфининг хатоси, сиз Нуржаҳонсиз.

—Хужжатларимда эса Нурчахонман.

—Менинг ҳам асл исмим Баҳриддин, қишлоқ Кенгашидан берилган гувоҳномада Бариддин, деб ёзилган. Ўртоқларим Ғайриддин деб чақиришади.

Қиз кулиб юборди.

—Қизиқчи экансиз.

Йигит энди оғиз жуфтлаганди, бирдан куй тинди.

—Нуржаҳон, —йигитнинг овозида олам-жаҳон илтижо бор эди, —муҳим бир гапимни айтолмай қолдим.

Хона қанча кенг бўлмасин Нуржаҳон энди бу ерга сиғмасди. У ташқарига чиқди. Осмонда милт этган юлдуз кўринмайди. Қоп-қора, чексиз тун мудраб ётибди.

—Чиройли, —қиз энтиқди. Буни бутун тун эшитди. Лекин қиз бу сўзни тунга нисбатан айтдими ёки йигитгами, англаб бўлмасди.

У қулочини кенг ёзиб чуқур нафас олди, кейин ўзини ўзи елкасидан қучди. «Нуржаҳон! Чиндан ҳам ажойиб исм. Буни у топди, буни фақат у топиши мумкин эди, Собир тополмайди, минг, миллион йилдан кейин ҳам, ҳеч, ҳеч қачон! Нега шундай, нега-а?!»

Орқада шарпа сезилди. «Келяпти! —Қизни титроқ босди. —Ўша!» Нуржаҳоннинг кўзларида чарақлаган ўт тунни ёритгудек эди. Қадам товуши тинди. Қиз шундоқ елкасида илиқ нафас сизди. «Ҳозир...ҳозир...» Шарпа бир хилда бамайлихотир нафас олар эди. Қиз аста орқасига қайрилди-ю оёқ-қўли бўшашиб кетди. У эмас экан! Қизнинг қаршисида серрайиб Собир турарди.

—Ҳа, Норча, хаёл суриб қопсан?

Қизга ўз исми ўта бемаъни туюлди. Уни ўн етти йил шундай аташди. Бас энди, етар!

—Бундан кейин, марҳамат қилиб, мени ўз исмим билан атанг, хўпми? Билмасангиз, яхшиси атаманг!

Собир қизнинг кетидан ҳанг-манг бўлиб қолди. «Нима бало, шамолда қолганми? «Ўз исмим билан атанг!» эмиш. Бу яна нимаси, тоза қизиқ бўлди-ку!»

Қизнинг наздида ўтиришдан файз кетгандай бўлди. Ўн йил бирга ўқиган синфдошларнинг ҳамма-ҳаммаси кўзига хунук кўринди, уларнинг барча қилиқлари бачкана, ҳазиллари бемаъни, кулгилари маъносиз туюларди.

«У бошқа одам, —давра тўрисида ундан кўз узмай, сигарет тутатиб ўтирган Баҳриддинга тикилиб, ўзича дерди қиз. —у ҳеч кимга ўхшамайди, ундайлар ҳар куни ёки кунора туғилавермайди!»

Яна рақс бошланди. Қиз кўкраги кўтарилиб-кўтарилиб энтика бошлади. «Боя улгурмай қолган муҳим гапини айтади. Нима деркин? Кўз олдимда яна қандай янги дунё очаркин у»...

Темирдай совуқ, қаттиқ панжалар қизнинг нозик билагидан ушлади. Собир! Қиз базўр ўрнидан турди. Гуп этиб унинг димоғига қўланса ҳид урилди. Қиз ҳозир рақс тушаётган одамдан кўра, кўпроқ маст кишига ўхшарди. Гўё Собир уни даврада судраб юргандай.

—Тахминим ростга ўхшайди.

Собирнинг бу гапидан қиз сесканиб тушди. «Наҳотки сезган бўлса?» кейин ўзини бепарво тутиб сўради:

—Қанақа тахмин?

—Боя эшиқда шамолда қопсан.

Нуржаҳон индамади. «У сезмайди, у ҳеч қачон сезган эмас, сезолмайди, у бунга қодир ҳам эмас!»

Ниҳоят куй тинди.

Адҳам қўлига қадаҳ олиб, сўз бошлади.

—Ўртоқлар...

Нуржаҳоннинг димоғига бояги қўланса ҳид ўрнашиб қолган, алланечук кўнгли айниб, боши айланар эди. У эшик томон юрди. Қопқора тун оғир мудрарди. Ғир этган шабада йўқ. Дарахт барглари қўрғошиндай оғир. Катта йўлдан учиб машина ўтди. «Тез ёрдам». Нуржаҳон уни пешонасидаги учинчи чироқдан таниди. Машина яқингинадаги чорраҳада қаттиқ бир чийиллади-ю кўздан ғойиб бўлди. «Эҳтимол, ҳозир кимдир ҳаёт билан видолашгандир, балки у умр бўйи одамларга яхшилик қилгандир. Эҳтимол, ҳаётга янги инсон келаётгандир. У балки ҳар куни туғилаётганларга ўхшамас, Баҳридинга ўхшар, юрган йўлларида гуллар очилар, учрашган қалбда чироқ ёқар...»

Орқада қадам товуши эшитилди. Нуржаҳон шундай қайрилди-ю, бирдан томоғидан «вой» деган сўз ўт бўлиб чиқиб кетди.

—Чўчитиб юбордимми, Нуржаҳон?

Бу Баҳридин эди. Фақат угина шундай меҳрибон гапира оларди.

—Йўқ, —деди қиз, —чўчиганим йўқ.

—Нега ёлғиз турибсиз?

У «сизни кутиб, муҳим гапингизни эшитмоқчи бўлиб турибман», деёлмади. Лекин Баҳридин қизнинг «ўзим, шундай», дея кўзини ердан олмай титраб-қақшаб туришидан ҳаммасини сизди. Шунинг учун ҳам дадил боя ўзи ғулғула солиб қўйган қиз қалбини қитиқлаб кўрди.

—Нурҳажон, айтайми?

—Ихтиёрингиз.

—Балки сизга аллақачонлар айтишгандир ҳам.

—Айтиб кўринг-чи?

—Сиз чиройли қизсиз, Нуржаҳон!

Қиз ўзини кўзгуда кўп томоша қилар, ўзининг чиройли эканини яхши билар эди. Лекин ҳозир тамом довдираб қолди. Бу гапни у биринчи марта эшитиши эди. У буни Собирдан кўп кутганди. У шундай ҳам қора қошига шунинг учун ўсма қўяр эди, сочини гоҳ қирқ кокил қилар, гоҳ турмаклар—минг хил куйга соларди. Бир тутам сочини пешонасига қўнғироқ қилганда ҳам, ёноғидаги холини бўяб келганида ҳам, Собир оғиз очмади. Ҳатто сезмади ҳам. Мана, ниҳоят бугун у Собирнинг оғзидан пойлаган гапни биринчи бўлиб Баҳриддиндан эшитди. Биринчи бўлиб у кўрди, у сизди.»

—Қизиқ одам экансиз, —қиз аранг гапирди,—ҳаммага ҳам шундай деяверасизми?

—Йўқ десам, ёлғон бўлади, —Баҳриддин бирдан бошини кўтариб, қизнинг шаҳло кўзларига тикилди, —лекин мен бугун туғилдим, кўзим бугун очилди, дунёни, гўзалликни мана, эндигина кўра бошладим.

Қиз гапиришга қодир эмасди.

—Агар сизни учратмаганимда, —давом этарди йигит, —мана бу қора туннинг улуғворлиги, ўз қора либосида қанчали гўзаллигини қаердан сезардим. Ҳув анавини қаранг, мана бу ердан, бақатеракнинг айрисидан қаранг, кўрдингизми, юлдуз милтиллаяпти? Яхши-а? Нури ўткир экан, қаранг, қанча узоқлардан, булутларни ёриб келаяпти. Ҳар одамнинг юлдузи бор, дейишади, агар шу гап рост бўлса, у сизнинг юлдузингиз, Нуржаҳон! Қаранг, худди сизнинг кўзларингиздай порқироқ, худди ўзингиздек ягона...

Қиз эътироз билдирмоқчи бўлар, лекин гапиролмас, унинг сўзларини бўлишга журъат этолмас, ожизгина тингларди. Бир пайт қизнинг титроқ елкаларига йигитнинг оташ кафти қўнди. Кўкрагида лов этган ички бир олов Нуржаҳоннинг томоғида тиқилиб қолди. Елкаси кўтарилиб-кўтарилиб, бир-икки аранг нафас олди-ю, гир айланаётган оғир бошини йигитнинг кўкрагига босди. Қизнинг димоғига гуп этиб ҳозиргача унга нотаниш бўлган, кишини қандайдир маст қилувчи бир ҳид урилди. У бу ҳиднинг кишини элитувчи кучли сеҳрини сизди-ю, бирдан ўзини четга олди.

—Нуржаҳон, азизим...

Қиз йигитнинг кўкрагига кўл тиради.

—Йўқ, йўқ, уят бўлади, ёмон экансиз! —Қиз уй томонга югуриб кетди.

Йигит нур ёғилаётган деразага узоқ тикилиб турди, кейин сигарет тутатди.

Нуржаҳон ўтириш охиригача эшиқдан кўз узмай ўтирди, лекин йигит қайтиб кирмади.

Кеча тун ярмидан оққанда ниҳоясига етди. Собир одатдагидай Нуржаҳонни кузатиб борар эди, лекин ўтиришга ўзи олиб келган Нуржаҳондан асар ҳам қолмаганди ҳозир. У шундай оғир, шундай ўйчан, боқишлари шундай жиддий бўлиб қолгандики, Собир одатдагидай ҳазиллашишга, ҳатто гапиришга ҳам журъат этолмасди. Бунинг устига, унинг икки қадаҳ винодан олган кайфи ҳам аллақачон тарқаб кетган, оғир боши икки чеккасидан лўқиллаб оғрир эди.

—Тарс ёрилиб кетаман, —йигит кутилмаганда қизнинг биллагидан маҳкам ушлаб ўзига қаратди, —гапирасанми, йўқми?

Қиз секин қўлини тортиб олди.

—Биласанми, Собир, энди биз ёш бола эмасмиз, —қиз жиддий гапирар эди, —ҳар хил ҳазилларингни ташла, иннайкейин, бир-биримизни сизлашсак, яхши бўлармиди?

—Хўш, хўш?

—Шу холос.

—Тамом дегин?

—Тамом!

—Ҳаммасими?

—Ҳаммаси!

—Ростми?

—Рост.

Улар узоқ жим кетишди. Оғир жимликни йигит бузди.

—Мен сени бунчалик енгил деб ўйламагандим, —Собир овозида чексиз бир афсус бор эди. —Битта ҳаваскор артистнинг икки оғиз ширин сўзига пардай учиб, тўзиб кетдинг-а?

—Нималар деяпсан, Собир, қайси артист ҳақида гапиряпсан?

—Жудай-ла анқов эмасман, мен уни яхши танийман. Адҳамнинг қариндоши, қўшни қишлоқдан, театралнийда ўқийди. Биласанми, у ҳар куни сендақа паризодлардан ўнтаси билан рақсга тушади, ўнтасига ўн хил гапиради, гапиравериб...

—Бас қил, Собир! —унинг сўзини бўлди қиз. —Йигит кишига чақимчилик ярашмас экан, мен сендан унинг кимлигини сўраганим йўқ. Керак бўлса, ўзим билиб оламан.

—Шунақа дегин?

—Шунақа, Собир!

Қоп-қора тун оғир мудрар эди. Милт элтган юлдуз йўқ. Ҳаво оғир, дим. Еру кўкда чигирткаларнинг овози ҳукмрон. Ҳар замон бақа

қуриллаб қўяди. Улар йўл бўйи оғиз очишмади. Шу тун улар иккаласи йўлнинг ниҳоятда узоқлигини, чарчоқдан оёқлари зирқираётганини сезишди.

«Собир—яхши йигит, —ўзини каравотга ташлаб, хаёлидан ўтказди қиз. Лекин у мени севмайди, севган ҳам эмас, севолмайди ҳам. Мен буни бугун сездим. Бугун кўзим очилди. Севиш, севилиш қандай бўлишини бугун ҳис қилдим, бугун ўргандим. Менга буларни ўша артист ўргатди. У қандай одам бўлмасин, мен уни бир умр унутмайман. Агар уни учратмаганимда, ундан севги дарсини олмаганимда, Собир севади, деб ўзимни бир умр алдаб яшаган, чинакам муҳаббатнинг нималигини билмай ўтган бўлмасмидим? Бундай умри узоқ илмилик, ҳиссиз муҳаббат кимга, нимага керак? Бир дақиқа бўлса ҳам, ёниб яшайман, ёндириб яшайман, у бир умрга тенг бўлади».

Қизнинг ўйлари ширин тушга улашиб кетди. Тушида гўё Баҳриддин у ётган хонага аста кириб келармиш. Нуржаҳонни уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида келиб, каравот қирғоғига ўтирармиш. Кейин сеҳрли бирмоқлари билан унинг пешонасини, сочларини силармиш...

Қиз тушида ширин жилмайди.

Эшикда қоронғу тун бағрини чарақлатиб чақмоқ чақди. Зум ўтмай, майдалаб ёмғир ёға бошлади.

1970 йил.

ҲАР ЙИЛИ БАҲОР КЕЛАДИ

Қуёш оловкор, осмон мусаффо эди. Бирдан чақмоқ чаққандай, момақалди роқ гумбурлагандай бўлди. Бирдан минг-минглаган чумолилар бошимга қараб ўрмалаётгандай туюлиб кетди. Гўё осмондан узилган чақмоқ тўғри бошимга тушиб келаётгандай, бирдан ўзимни панага олдим.

Йўлдан Назокат келяпти!

Унинг кўзларида ўша-ўша чақмоқ ёлқини, дудоқларида чечак табассуми, ҳай-ҳай, Назокат эмас, гўё баҳор келяпти. Баҳордай латофатли, баҳордай назокатли, баҳордай ёқимтой, баҳордай мунис...

Ўшанда ҳам, эндигина бойчечак кўз очган эди. Ҳаводан кўкат ҳиди, янги ўғиз ҳиди келарди. Нафас олиб тўймайсан, ҳар хўплами қимиздай ҳузур, кайф-сафо беради.

Эртасига ҳарбий хизматга жўнайдиган куним Назокат раҳм қилди. Биз учрашадиган бўлдик. Висолгоҳ—тоғ этагидаги олчазор эди. Мен учрашувга эрта бордим. Уфқдан думаланиб, тоғ ўркачига мингашиб қолган қуёш кўз тутгани келмай, қон йиғлаётган ошиққа ўхшарди. Охир у ҳолдан тойиб, тоғ ортига қулаб кетди ҳамки, унинг қонли кўз ёшлари анчагача уфқ юзини бўяб турди.

Назокат мени йиғлатмади. Келди. Иккаламиз ҳам узоқ жим ўтирдик. Юраклар дукурлаб, бармоқлар титрар, кўзлар сўзлашиб, тиллар лол эди. Бу жимликдан қиз ниманидир кутарди. Бунинг учун менинг нимадир қилишим керак эди. Лекин ўша «нимадир» шу пайт менинг қашшоқ бисотимда топилмас, бундан хижолат чекардим.

«Чўлп» этиб бақа ўзини сувга ташлади. У чўчиб:

—Вой, —деди.

—А, —дедим мен.

—Нима? —деди у.

—Бугун ой чиқмайди, —дедим мен.

У индамади.

Дунёга яна оғир жимлик чўқди. Бундан қутилиш йўлларини қидириб, бутун гапга чечан дўстларимни ўйлаб чиқдим. Охири:

—Сиз ойдайд гўзалсиз, —дедим.

У ўрнидан қўзғалди.

—Энди мен борай.

Шундагина мен эртага бу ердан жўнаб кетишимни, икки, балки уч йил уни бошқа кўролмаслигимни эслаб, юрагим орқага тортиб кетди.

—Мен эртага кетаман, Назокат.

Назокатнинг қуйи эгилган киприклари аста кўтарилди, оташ нигоҳи юз-кўзимни сийпалаб ўтди-ю, узоқ-узоқ уфқларга тикилганча қотиб қолди.

—Энди узоқ йиллар учрашмаймиз.

Назокат осмонни тешгудай ўткир кўзларини бир нуқтага тикканча ҳамон жим турарди. Мен ҳам ўрнимдан турдим. У менга мулойим боқди.

—Кетамизми?

—Тоққа чиқамиз, —бирдан тилимга бу гап қаердан келиб қолганини билмайман-у, ҳар қалай, бу фикрдан телбалардай севиниб кетдим. —Қишлоқни яна бир марта тўйиб томоша қиламиз, йўқ деманг, Назокат.

Унинг чеҳрасидаги тундлик бирдан қаёққадир ғойиб бўлди-ю, қоронғу кеча чарақлаб кетди.

—Майли-ю, лекин битта шартим бор.

—Қанақа?

—Чарчаб қолсам, кўтариб оласиз-да?

Юрагим уришдан тўхтаб қолай деди. Қувончимдан қаршисида тиз чўкиб, елкамни тутдим.

—Энг чўққисигача кўтариб чиқмаган—номард, ўтиринг!

У хандон отиб кулди. Тоғ-у тош, ер-у замин кулганини мен ўшанда кўрганман. Йигит ёшим илк даъфа ўшанда кулган. Шу кулги билан қўл ушлашиб, тоғ ёнбағирлаб юрдик. У бирдан тўхтаб қолди.

—Бувим нима дейди? Йўқ-йўқ, хавотир олади, чиқмаймиз!

Бирдан бўғин-бўғиним бўшашиб кетди. Ёлвордим:

—Ахир биз ёш бола эмасмиз-ку, йўқолиб қолмасмиз? Юринг, юрақолинг!

Яна юрдик. Дам-бадам «чармадингизми?» деб сўраб қўяман.

—Нимайди? —дейди ноз билан у.

—Чарчасангиз, кўтариб олай, девдим, —дейман мен.

—Оғирман-да, —дейди кулиб у, —кўтаролмайсиз.

—Аксинча, қуш бўлиб учиб кетаман, —дейман мен.

У кулади.

—Ёмон бола!

Бирдан нақ пешонамизда чақмоқ чақди. Кейин осмоннинг қорин оғриғи тутиб, момақалди роқнинг гумбур-гумбури тутиб кетди. Тоғ ҳавоси шунақа-да. Осмонни қора булут қоплаганини сезмаган эканмиз. Ёмғир йирик-йирик томчилай бошади. Савол назари билан унга қарадим. У шу пайт худди бўри қаршисидан чиқиб қолган оҳуга ўхшарди.

—Энди нима қиламиз? —Унинг овозида қўрқув бор эди.

Уни ҳарсанг тош панасига бошладим.

—Кутиб турамиз, ўтиб кетади.

—Тонггача қуйиб берса-чи?

—Тонггача биз ҳам... —Унинг юзига қараб, ҳозир ҳазил кўтармаслигини кўрдим-у, тилимга келганини чайнаб юбордим, —Биласизми, бирдан шитоб бошланган ёмғир тез тинади.

Яна чақмоқ чақди. Момақалди роқ тоғни ларзага келтириб юборди. Шунда Назокат қўли билан қулоқларини чиппа беркитганча ўзини бағримга отди. Унинг хипча, дуркун вужуди совуқданми, қўрқувданми, дир-дир титрарди. Мен совқотмас, қўрқмас эдим, нимагадир барибир мен ҳам қалтирардим.

Шу ҳолатда қанча вақт ўтганини билмайман. Бир маҳал қарасам, енгил шабада турибди. У ҳадеб Назокатнинг этагидан тортқилайди. Назокат ҳамон иссиқ пинжимдан чиққиси келмай, кўзларимга майин боқади. Шу бир-икки соат ичида мен тамом ўзгариб кетгандайман.

Бағрим у билан тўлиб, тоғдай юксалган. Гўё шу туришда бир талпинсам, қанот боғлаб учиб кетадигандайман.

Ўша тун тонггача тўлғаниб чиқдим...

...Кейин икки йил узоқда унинг суратига, қорачиғида бутун қишлоқ ҳусни-жамоли жо бўлган меҳригиё кўзларига сиғиндим. Шу икки йил давомида, дастлаб олган ўн чоғли хатни ўзимдан ҳам авайлаб, ҳар сатрини ёд олдим.

Икки йил бир бўса таъми билан маст бўлиб, «кутаман» деган бир оғизгина сўз билан ўзимни дунёда энг бахтли ҳисоблаб юрдим. Икки йил қишлоғимни, таниш-нотаниш ҳамқишлоқларимни соғинганимда, дастлаб кўз олдимга фақат у келди. Икки йил чақмоқ чақса, кўзларимда ўт чақнаб, момақалди роқ гумбирласа, ўша оқшом, харсанг остидаги мўъжаз панагоҳни эслаб, юрагим эзилди. Икки йил тушларимда фақат уни кўрдим, унга талпиндим.

...Келсам...

Уни бегона дедилар!!!

Ҳар йили баҳор келади.

Ҳар йили чақмоқ такрор, момақалди роқ такрор.

Энди у ҳар баҳор момақалди роқ гумбирлаганда ҳойнаҳой бировнинг иссиқ кўрпасида ётиб, мени ўйлайди. Энди мен уни қачон, қаерда кўрсам, худди момақалди роқ гумбирлагандай бўлади.

Ҳамма нарса такрорланади. Лекин одам бир марта севади, бир марта севилади.

1969 йил.

ШУЪЛАЛАР

Кузнинг файзи кетган, мисранг далалар шумшайиб қолганди. Қуёш ҳам аввалги қуёш эмасди. Деҳқоннинг қўли чаноқда-ю, кўзи осмонда. Осмон кулранг увада булутлар ортида кўринмасди.

Мактаб болалари пахта тераётган дала йўлида «Виллис» кўринди. Машина шох бўйидаги тут остида китоб ўқиб ўтирган жувон олдида тўхтаб, ундан агроном Ҳикматилло тушди. Жувон китобдан бош кўтариб унга қаради-ю, бирдан кўзлари, на фақат кўзлари, бутун вужуди севинчдан яйраб ўрнидан сапчиб турди.

—Малика! —йигитнинг кўзлари чарақлаб кетди.

—Ё алҳазар, кимни кўряпман?!

—Наҳотки, ҳали ҳам кўзингизни қамаштираётган бўлсам?

—Асал —айнимас, олтин —зангламас, дейдилар.

Улар қўл ушлашиб яшнаб-яшнаб кулдилар. Ҳикматилло Маликанинг елкасидан қучди. Увада булутлар орасидан йилтиллаб қуёш кўринди. Тут шоҳида қўниб турган чумчуқ потирлаб учди.

—Буни қаранг-а, —деди Ҳикматилло жувоннинг икки елкасидан ушлаб, кўзларига соғинч билан тикилар экан, —неча минг йил бўлди кўришмаганимизга?

—Мана шу ерларда пахта териб юрганларимиз эсингиздами?

—У кунларни унутиб бўларканми?

—Ажойиб эдик-а? Вой, Каримнинг шўхликлари...Бир куни эсиздами?..

Малика завқ-шаққа тўлиб гапирар, Ҳикматиллонинг кўз олдидан эса у айтаётган Каримнинг шўхликлари, ўша бир кун ўтарди.

Карим деса, ҳамма бир ҳушёр тортар ва беихтиёр даврадагиларнинг чеҳраси ёришиб кетарди. Синфдош қизларнинг ҳаммаси бир-бирига Каримни ёмонлаб гапирса ҳам, аслида ҳамма уни яхши кўрарди. У ҳеч ким билан ҳисоблашмас, кўнглига хуш келган ишни қилар, лекин унинг қилмиши ҳеч кимга озор бермас, аксинча, ҳавас кўзғатарди. Карим карнай, деб унга лақабни Али писмиқ қўйган. Бу унга жуда мос тушарди. Чунки у бировнинг сирини билиб қолса, бутун мактабга жар соларди.

Синфда энг ювош бола мана шу Ҳикматилло эди. У қош-киприкларигача сап-сарик бўлиб, болалар уни Тилло деб чақиришарди. Ўқишда кўпчилик қатори-ю, лекин у пахта теримида ҳар йили бир бош кўтариб оларди.

—Қўяверинглар, онаси уни эгат ичида туққан, —дерди Карим гап-сўзга қўшилмай, ишга шўнғиб кетган Ҳикматиллонинг ғашига тегиш учун. Аммо у парво қилмасди. Болалар энди белга келганда, у пайкал этагида бўларди.

—Э-ҳе, Тилло! —Қичқириб қолди бир куни Карим, —эшитдингми?

—Нимани? —деди Ҳикматилло бепарвогина.

—Маликаи қилтомоқ-чи?..

Ёнма-ён пахта тераётган Малика кўсак отиб, гапиргани қўймади. У қотиб-қотиб кулди. Ҳикматилло этакни қайта боғлаб, янги эгатга тушди. Лекин энди унинг хаёлида Малика. Унинг келишган сурати бағрини ёқди. Шунда ўзидан ўзи жирканади. «Нега бунча бадбашараман, одам деган ҳам шунчалар ожиз бўладими? Ана у Карнай бўлса келишган, шунинг учун ҳам Маликани писанд қилмайди».

—Э-ҳе, Тилло!

Ҳикматилло бепарво бош кўтариб, улар томонга қаради.

—Маликаи қилтомоқ айтди-ки, у сени, ҳалиги-чи?..

Малика унга кўсак отиб, қува бошлади. У қийқириб қочади, ғўзага оёғи чалмашиб йиқилади. Малика устига қулайди. Болалар қийқириб кулишади. Ҳикматиллонинг кўксидан аллақандай аламли ингроқ отилиб чиқади. «Нега мен бундай қилолмайман? У нима қилса раво, нима қилса ярашиқли, ҳамма завқланади, қийқириб кулади. Йўқ, агар мен қилсам, ярашмайди, ўянли бўлади, ҳамманинг ғаши келади. Одамлар бекор айтади, ҳусн ҳам катта бахт экан! Ҳар қалай, Малика бир нима деганга ўхшайди? Нима дедийкин? Яхши гап айтмагандиров...»

Ҳикматилло ўз хаёллари билан қарши томондан уларга яқинлашганда Каримнинг Маликага ёлвориб қилаётган илтижоси эшитилди.

—Қилтомоқ, хўп деяқол, менга раҳминг келсин, агар ҳозир айтмасам, эгат охирига чиқмай, ёрилиб ўламан...

—О, кошкийди, —дейди Дилдор хитоб қилиб, —ўшанда роса карнай-сурнай қилардик.

—Иншооллоҳ, Дилозорхоним, ниятларига етмагайлар, —дейди Карим айтишга қатъий қарор қилиб.

—Менга қара, хўв Тилло, Маликаи қилтомоқ дедики, —у айтаверайми, дегандай яна Маликага қаради.

—Қани, карнайингни чал, чалавер! —Малика қўлидаги пахта билан қулоқларини беркитди.

—Хўп бўлмаса, эшит, Тилло, у дедики, —Карим яна Маликага қаради, —агар айтмасам, этакдаги пахтангни берасанми?

—Бир чаноқ ҳам бермайман!

—Жуда яхши, —у Ҳикматилло томон бурилди. —У айтдики, менга қара, Тилло, агар айтсам, этакдаги пахтангни берасанми?

Ҳикматилло индамай эгатга энгашди.

—Ҳей, тўхта, қурумсоқ, кел, майли, қуруқ бўлмасин, сен бермасанг, мен берай, фақат қулоқ сол, у дедики, гўёмиш у сенимиш яхши кўрармиш.

Ҳикматиллога бу гап худди уни масҳаралаётгандай туюлди.

—Ёлғон! —деди Малика кутилмаганда ва қип-қизариб кетди. —У ёлғон гапиряпти.

Ҳикматиллони қалтироқ босди. «Ёлғон бўлганда, у парво қилмасди, қизариб ҳам кетмасди. Наҳотки, рост бўлса? Йўқ, унда нега қизарди? Ҳар қалай, ёмон гап айтмаган, илиқроқ бир нима деган. Қизиқ, нима дедийкин?»

—Аммо-лекин кўзингга маладец, Қилтомоқ! —ноқулай вазиятни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилиб куларди Карим. —Шу дегин, мен

Тиллога қарасам, кўзим қамашиб, уни ҳеч яхши кўролмаيمان. Қани айт-чи, Тилло деб юрганимиз ўзи оқми ё қора эканми?

Ўз аскиясидан ўзи завқланиб у шундай кулдики, беихтиёр ҳамма унга қўшилди...

Малика ҳозир Каримнинг мутлақо бошқа шўхликлари ҳақида гапирар, қотиб-қотиб кулар, Ҳикматилло эса ҳеч қачон тагига етолмаган ўша гапнинг ҳазил билан ҳақиқат ўртасидаги чегараси қаердалигини ўйларди.

—Менга қаранг, —деди Ҳикматилло кулаётган Маликага, —рост айтинг, ўшанда Каримга нима дегандингиз?

Кулаётган Малика Ҳикматиллонинг ранги ўзгариб кетгани, сигарет ушлаб турган панжалари билинар-билинемас титраётганини кўриб, жиддий бўлиб қолди. У Каримнинг бошқа шўхликлари ҳақида гапириб, кулиб туриб, ўзи ҳам ўша воқеани эслагани, энди Ҳикматиллони ҳам, ўзини ҳам гапни буриш билан чалғитиш мумкин эмаслигини тушунди. Лекин бугунга келиб, бу ҳақда жиддий гап ҳам бўлиши мумкин эмасди.

—Ўшанда, деганингиз, қачон? —ўзини гўлликка солди у.

—Пахта тераётиб.

—Қизиқсиз-а, пахта тераётиб, нималар демаганмиз. Қайси бири ахир?

—У сизнинг менга муносабатингиз ҳақида гапирганди. Сиз «ёлғон!» дегандингиз, иннайкейин қизариб кетгандингиз.

—Ёлғон деганим рост, лекин қизармаганман.

Малика негадир, балки ёлғон гапираётганиданми яна қизариб кетди. Ҳикматилло унинг қўлини кафтига олиб, узун-узун оппоқ панжаларини силади.

—Болаларни кўриб турасизми? —сўради Малика.

—Али писмоқ ўзимизда бухгалтер.

—Мунира-чи?

—У боғчада, болалар билан қий-пичоқ бўлиб юрибди.

—Яқинда Дилдорни кўргандим, бирам озиб кетибдики.

—Ҳа, виж-виж Тўрам билан роса топишган.

—Айтмоқчи, Қорақош қаерда?

—Ўзимизда шофёр.

—Каримни кўриб турасизми?

—Уни кўрмай туриб бўладими? Ҳозир Москвага учяпти.

—Одам бўлмай қолсин. Ўтган йили уйимизни бузиб юборишига сал қолди.

—Йўқ-е?!

—Бу ёқда қайнам турибди, бу ёқда куёвим, у эса эшикдан кирибоқ мени даст кўтариб, айлантариб қолса бўладими, жинни.

Ҳикматилло кулмади. Жинни дўстига ҳаваси келди. Ўзининг шундай қилолмаслиги, ожизлиги алам қилди унга.

—Ўзига, ўзгаларга ишонган, энг қалби тоза кишиларгина шундай қила олади, —деди у.

—Шундоқку-я, лекин уни сиз билан биз биламиз. Уларнинг эса биринчи кўриб туриши. Нима деб ўйлашлари мумкин?

—Ёмон ўйлашдими?

Малика кулди.

—У ҳақда ёмон ўйлаб бўларканми? Ҳаш-паш дегунча қадрдон бўлиб кетишди.

—Қизимизнинг исмини Карима қўйганмиз, ҳар йили қаерда бўлмасин, туғилган кунида табрик телеграммаси жўнатади.

—Биз бўлсак, ўғилчамизга сизнинг исмингизни қўйдик.

—Ростдан-а?

—Лекин у сиздақа асл эмас, қоп-қора, —Малика кулди.

Ҳикматилло негадир маъюс тортиб қолди.

—Нима, хафа бўлдингизми?

—Йўқ, нега энди? Шундай хурсандман-ки, — у яна Маликанинг узун оппоқ панжаларини силади. —Раҳмат сизга.

«Пор» этиб тут шохига чумчуқ келиб қўнди. Ўқитувчисининг бегона эркак билан кулишиб турганини кўриб, эгат ичида эмаклаб яқингинага келиб писиб ётган, кўзлари жавдироқ қоп-қора бола озғингина кўккўз шеригини елкаси билан туртиб, кўз қисди.

—Яна қўлини силаяпти, —деди кўккўз бола.

—Тек ёт, ҳозир кўрасан, —шивирлади шериги.

—Барибир ўппийди, —ишонч билан деди у яна.

—Гаров ўйнайман, мана кўрасан!

Йўлда шийпон томондан «Виллис»ни қоралаб келаётган бригадир кўринди. Болаларнинг ҳафсаласи совиб, томоша тугади, деб туришганда, бирдан у тўхтаб қолди. Кўхликкина ўқитувчи жувоннинг қўлини ушлаб ўтирган агрономига ҳалақит бергиси келмади, шекилли, ўғри мушукдай кўзлари йилтиллаб бешарпа орқасига қайтди. Қора бола шеригини туртди.

—Кўрдингми?

—Барибир ўппийди.

Шу пайт узоқдан самолётнинг овози эшитилди. Малика ҳам, Ҳикматилло ҳам осмонга қарашди. Лекин ҳеч нарса кўринмасди.

—Карим, —деди Малика.

—Балки ўшадир, —соатига қараб олиб хўрсинди Ҳикматилло.

—Келинг, чақирамиз.

—Эшитмайди-да.

—Эштади.

Иккаласи қўл ушлашганча ўрнидан туришди.

—Ка-ри-и-им!

—Э, хе-хе-е-е...

—Биз бу ерда-ми-и-из!..

Овоз етмас, кўз илғамас юксакликларда самолёт ўтиб борар, эгат ичида писиб ётган болалар бир-бирларига ҳайрон тикилишарди.

—Жинними? —деди қора бола. Шериги елка қисди.

Агроном шийпонда узоқ турмади. У худди Каримга ўхшаб ўзини эркин тутишга, ҳазилкаш бўлишга ҳаракат қиларди.

Ҳикматилло «Виллис»га ўтирибоқ кўзгуга қаради. Чиндан ҳам ёшариб кетганди. Уйига яқинлашганда, бирдан хотини эрталаб гўшт тайинлагани эсига тушди. У бугун уйига газ баллони, ўғлига иссиқ ичкийим олиб келмоқчи эди. У қўл силтади. «Бир кунга осмон узилиб тушмас! Эсимдан чиқибди, саккиз йил кўрмаган синфдошимни учратиб қолдим, дейман. Тамом-вассалом!»

Лекин у дилидагини хотинига очиқ айтолмаслигини биларди. Энг яқин кишисидан ҳам олам-жаҳон севинчини яширишга мажбур у. Ёшариб кетгани, қувноқлигига арзимаган бошқа сабабларни рўкач қилиб, умр йўлдошини алдайди. Акс ҳолда, боши ғалвадан чиқмай қолиши турган гап.

«Карим рўйи-рост айтарди, —хаёлидан ўтказди у. —Ҳаяжони, қувончини хотинидан яшира олмасди, у билан баҳам кўрарди. Нега мен бундай қила олмайман? Нега хотинимни алдаш билан гўё уни аямоқчи бўламан? Йўқ, айтаман, айтаман-у... Эҳ, қани энди тушунса, тушунмайди-да... Барибир айтаман».

У ўшанда ҳам, кейин ҳам бу ҳақда бир неча бор оғиз жуфтлади-ю, лекин айта олмади. Бир куни эса хотини ундан шох бўйида ким билан чақ-чақлашиб, кимнинг қўлларини силаб ўтирганини сўраганда, бирдан қон-қонига сингиб кетган лаънати журъатсизлик ўша кунги ҳаяжон-у қувончларини бир зумда қайғуга, шаффоф туйғулар-у гўзал садоқатини ҳиёнатга айлантириб ташлаганидан лол бўлиб қолди. Карахт ҳисларини уйғотиб, қалбини нурга тўлдирган шох бўйидаги ўша афсонавий лаҳзалар бирдан узоқлашиб кетди, ҳаётига жило бериб турган шуълалар сўнди.

1977 йил.

САРҒАЙМА, ҚУЁШИМ!

Алижон ҳаётида биринчи муваффақиятга Феруза туфайли эришган. Ўша дастлабки қувончдан то шу кунгача бўлган барча бахтли дақиқалари Феруза билан боғлиқ эди. Агар у бўлмаганда, тақдир унга рўбарў қилмаганда, Алижон ким бўларди-ю, қайларда юрарди. Феруза унинг бошига келиб қўнган бахт қушининг нақд ўзи, тақдирнинг бебаҳо эҳсони эди. Ҳусни-жамоли, ақл-фаросати билан кишини ўзига ром қилиб оладиган Феруза Алижонга, унинг қариндош-уруғларига —барчага баробар меҳрибон, жонкуяр ва меҳр-оқибатли эди. Унинг меҳмондан жонини аямаслик, дастурхонга топганини тўкиб солиш, пазандалик фазилатлари бу иноқ оиланинг дўстларини кун сайин кўпайтирарди. Оқибатда Алижоннинг ҳурмат-эътибор доираси, имконият ва мавқеи кенгайиб, мустаҳкамланиб борарди.

Ферузани дастлаб учратганда, Алижон омадсизгина бир сураткашнинг шогирди эди, холос. Ўша кун уста дўкон қаршисидаги магазинчининг ўсал отасини суратга олгани кетганди. Тунука томли кичкина қоронғи дўкон ичи дим эди. Алижон уста кетиши биланоқ ташқарига чиқиб, икки тол ўртасига тахта михлаб қилинган ўтирғичда муқоваси йиртилиб кетган эски «Муштум»ни хафсаласизлик билан варақлаб ўтирарди. Шу пайт оқ-сарикдан келган дуркунгина бир қиз келиб, дўкон олдидаги рамкаларга илиб қўйилган сурат намуналарини томоша қила бошлади. Кейин шахдам юриб ичкарига кириб кетди. Алижон қизиқсиниб унинг орқасидан юрди. Деворларга осиб ташланган суратларни томоша қилаётган қиз унга қайрилиб бир қараб қўйди-ю, индамади. Йигит ўзининг кимлигини билдириб қўйиш учун пойгакда турган стулни юқорироққа суриб қўйди, зарурат бўлмаса ҳам, стол тортмаларини очиб-ёпиб, яна қизга қаради.

—Уста йўқми? —деди қиз ниҳоят йигитга қайрилиб.

—Суратга тушасизми? —сўради Алижон.

—Тушардим-да.

—Тушсангиз, олаверамиз, хўш, қайси бири ёқади?

—Ҳеч бири, —деди қиз йигитга қараб.

Алижон бу гапдан довдираб қолмади, бироқ тиззалари қалтираётганини сизди. Қизнинг кўзларида авваллари ҳеч кимда кўрмаган қандайдир сеҳр бор эди.

—Сизга қанақаси керак? —деди у бўшашиброқ.

—Менгами? —қиз яна сурат намуналарини кўздан кечира бошлади ва бирдан сўраб қолди. —Сиз шу суратчининг шогирди бўласизми?

—Ҳа.

—Эссиз.

Йигит ҳайрон бўлди.

—Шунақа сурат олиш учун шогирд тушиш шарт эканми? —деди қиз яна.

—Онасининг қорнидан нақ суратчи бўлиб тушганларга шарт эмас-у, биздекларга шарт, —деди жаҳли чиқиб Алижон.

Қиз шундай бир қарадики, йигит кўзини яширгани жой тополмай қолди. Нимагадир биринчи марта қўрслигидан уялиб кетди у.

—Қора бўлганиз билан жаҳлиз бурнизи учида тураркан.

—Жаҳлим чиқаётгани йўқ, —деди йигит яна бўшашиб, —бор гапни айтяпман-да.

—Ғалатийкансиз, бир пастда ловиллаб ёниб, бир пастда ўчаркансиз.

—Ўзингиз ҳам ўчоққа бир қўлингизда бензин-у, бир қўлингизда сув сочиб турибсиз-да.

—Бу ерда умриз бекорга ўтмабди, устозиз гапга чечанга ўхшайди.

—Сиз аввал суратга тушинг, иннайкейин устозимга ҳам, ўзимга ҳам баҳо беринг.

—Биласизми, менга бунақа бошдан-оёқ олинган, ҳайкалдай жонсиз суратлар ёқмийди.

—Портрет олишдан осони борми? —деди у дадилланиб ва шошиб қўйин чўнтагидан ён дафтарини олиб, унинг қатидан бир даста сурат чиқарди. Бу машҳур кино артистларининг портретлари эди. —Танланг, қайси бири ёқади?

Қиз суратдаги артистларнинг кўпини танир, улар номини ёддан билар, қайси кинода, қайси ролни ўйнаганини завқланиб гапирарди.

—Мана шунақа қилиб ололмайсизми? —деди у елкаси оша қия қараб турган сариқ сочли актриса суратини кўрсатиб.

—Олиш чепуха, гап шунақа қилиб туриб беришда, қани, юрингчи, —у қизни Ўш тоғининг тасвири туширилган лавҳа олдига бошлаб келди. Лавҳани оқ парда билан тўсди. Эшик пардаларини тушириб, прожекторларни ёқди. Ўртага стул келтириб, ўтиришга таклиф қилди.

—Йўқ, —деди қиз, —шундоқ тушавераман.

—Ихтиёрингиз.

—Ўтирганда, одам нимагадир бўшашиб, лапшайиб қолади.

—Бўшашган танангиз суратга тушмайди-ку, бошингизни дадил тутиб турсангиз, бас.

—Гап шунда-да, бўшашган танада дадил бош бўлмайди.

—Ажойиб фикр!

—Ҳеч кузатмаганмисиз, одам ҳаяжонланганида, севинганида ё қайғурганида, ғазабланса ё ғайрати келса, ўрнидан туриб кетади. Қўлиздаги суратда кулиб турган қиз ҳеч қачон ўтирган бўлиши мумкин эмас. Вой, анови болани, нима қилдиз?

Алижон пайтдан фойдаланиб қиз суратини олиб улгурган эди.

—Ажойиб сурат чиқади, —деди у ўз ишидан мамнун ҳолда кафтини бир-бирига ишқаб. —Энди, мана бундоқ туринг, —у қизнинг елкасидан ушлаб, объективга ёнбош турғазди, сўнг бироз бошини эгиб, чап томонга қаратди. —Энди кўп эмас, юз грамм жилмайиб юборасиз.

—Бўлмайди, —деди қиз ҳолатдан чиқиб, —бунақада, сурат сунъий чиқади.

—Исмингиз нима? —сўради йигит.

—Феруза.

—Оҳ... менинг Ферузам!

—Нима?!

—Зўр! —деди йигит, —ажойиб сурат чиқади.

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Орадан қанча йиллар ўтди. Бу орада Алижон жуда кўп сурат олди. Лекин ўша биринчи сурат унинг ижодининг гултожи бўлиб қолди. Бу давр ичида ташкил қилинган фото кўргазмаларда у бир неча бор совринли ўринларини эгаллади, мукофотлар, диплом ва ёрлиқлар олди. Лекин буларнинг ҳаммаси «Оҳ...менинг Ферузам!» номли суратга олган мукофоти олдида ҳеч нима эмасди.

Феруза бир неча дақиқада ўшанда Алижонни бутунлай ўзгартириб юборди, у касб сифатида ҳавас қўйган суратчиликка энди санъаткор сифатида ёндашадиган, изланадиган, ишидан завқ қидирадиган бўлиб қолди. Энди муҳими, Феруза чиндан ҳам унинг Ферузаси—умр йўлдоши бўлди.

Ферузанинг отаси қассоб бўлишига қарамай, жуда хушчақчақ, улфатижон, очиқкўнгил одам эди. Қўлидан Машраб, Умар Ҳайём, Саъдий тушмасди. Қўй бўғзига пичоқ тортиб туриб ҳам байт айтар, ҳар гапига мақол-матал чатиб гапирарди. Шу билан бирга тенгсиз пазанда эди у.

Ферузада кишилар қалбини тушунишлик қобилияти табиб сифатида машҳур бўлган онасидан ўтган бўлса эҳтимол. Бу иймони бақувват, покиза, билимдон аёл суҳбатдошини тез тушуниш, унинг қалбига йўл топиш ва ўзига ром қилиб олиш қобилиятига эга эди. Маҳалладаги тўй ҳам, аза ҳам унингсиз ўтмас, вазиятга қараб, бир уй одамни хоҳласа йиғлатар, хоҳласа кулдира оларди. Моҳибону тахаллуси билан ғазал ҳам ёзарди.

Феруза оилада тўртинчи фарзанд бўлиб, энг кенжа ва ёлғиз қиз эди. У Алижон билан учрашган пайтда тарих факултетининг иккинчи курсида ўқирди. Институтни битирадиган йили тўйлари бўлди. Тўйдан кейиноқ Алижон шаҳар четроғидан кўримсизгина дўкон олди. Ошна-оғайнилари, таниш-билишлари кўпайган сари унинг ишлари ҳам юришиб кетди. Кўп ўтмай шаҳар марказидаги бадиий суратхонага мудир бўлди. Данғиллама уй солди. Ҳозир вилоят газетасида фотомухбир.

Фотомухбирлик бировлар назарида унча юқори лавозим бўлмаса ҳам, Ферузанинг фикрича, шунчаки оддий иш ҳам эмас. Бу ҳар бир кишининг ўзига боғлиқ. Биров бу иш орқасидан юриб, ҳеч нимага эришмаган бўлса, аслида унинг ўзи ҳеч ким эмас.

Табиатан қобилиятли, тиришқоқ Алижон бу ерда ҳам яхши томонлари билан тез танилди. Жамоада ҳам, газетхонлар орасида ҳам обрў қозонди.

У вилоятда ҳаммани танир, ҳамма ишлардан хабардор эди. У энг донгдор кишиларни, катта-катта мажлислар президиумини, таниқли ва машҳур нотикларни суратга олар ва улар газетада босиларди.

—Менга қаранг, —деб қолди бир кун Феруза, —бир одамни беш-олти хил кўринишда суратга оласиз, улардан биттаси газетада босилади, тўғрими?

—Тўғри.

—Қолганлари-чи, агар уларни эгасига берсангиз, қандай хурсанд бўлишини биласизми?

—Эй, —хафсаласиз қўл силтади Алижон, —бунингсиз ҳам ташвишларим тўлиб-тошиб ётибди. Агар суратларни эшикма-эшик ташийдиган бўлсам, биласизми?..

—Биламан, жоним, бу жуда беақл иш бўларди.

—Хўш, нима демоқчисиз?

—Нима кўп конверт кўп, ошган суратларни унга соласиз-да, манзилини ёзиб, тортмага ташлаб қўяверасиз.

—Кўп ўтмай, ўша туман, ўша хўжаликка йўлим тушганда, олиб кетаман-да, донасини беш сўмдан...

—Ҳай, ҳай паст кетманг, жоним, бу сизи обрўйизи бир пул қилади-я.

—Нима? Ўн сўмданми?

—Аслида Ўн сўмга ҳам арзон, бу—ўзи бебаҳо эсдалик, лекин эсдаликни пулга сотиш уят, уни совға қилиш керак.

—Хўш-хўш.

—Вассалом.

—Сув текинга-я?

—Балки бировга сув текинга кетса, бошқа биров ўн баравар қилиб қайтарар. Гап бунда эмас, бировнинг суратини, унга қўшиб, ўз меҳнатизи ёқиб юборишнинг ўзи увол.

—Ақлингизга қуллуқ, менинг бебаҳо хазинам.

—Дўстларизга бўлган бу ҳурмат-эътибориз ўзизга албатта меҳру шафқат бўлиб қайтади, жоним.

Феруза ажойиб психолог эди. У инсон табиатининг нозик томонларини, кишилар қалбига кириб бориш, улар меҳрини ийдириш йўллари яхши биларди. Алижонни ҳаётда таниш-билиш, ошна-оғайнигарчиликка суяниб яшашга ундарди у. Кимнинг таниш-билиши, ошна-оғайниси кўп бўлса, у осон ва фароғатда яшайди, деб ўйларди. Унинг фикрича, бундай одам ўз қобилияти, иқтидори, имкониятидан ташқари ишларни қилишга қодир. Унинг қўли узун, у битира олмайдиган иш йўқ. Шунинг учун ҳам, қўлингдан келса, дуч келган кишига, ким бўлишидан қатъий назар, кулиб боқ, бугун бўлмаса, эртага фойдаси тегар.

Бу фазилатлари беҳисоб гўзал Ферузанинг якка-ю ягона нуқсони эди. Лекин бу шундай нуқсон эдики, унинг олидида Ферузанинг барча фазилатлари ичи пуч ва ялтироқ номсиз бир нарсага айланиб қоларди. Бироқ ҳеч ким дилкаш ва суюк Ферузадан нуқсон қидирмас, зеро, бундай қилиш уни таниганлар учун жирканч ва уят иш бўларди.

Алижон эса хотинидаги бу нуқсонни фазилат деб биларди. Шунинг учун ҳам, унинг маслаҳати билан мағзи манфаатдорлик, пўстлоғи дўстликдан иборат уруғларни кишилар қалбига ёппасига сепар, у кутгандай бу уруғлар гуркираб униб чиқар, шунда тадбиркор хотинидан мамнун бўлиб, унинг фаросатига таҳсинлар ўқирди.

Бугун у жуда кўп ишлади. Лекин бари унумсиз. Эрталаб ит қувгандай иккита мактабга бориб, сўнгги қўнғироқдан сурат олди. Санъат фестивали қатнашчиларини кутиб олиш учун аэропортга чиқди. Шофёр бўлиб ишлайдиган жиянига кеча шағал тайинлаганди. Йўлда ДАИ ходими ушлаб, гувоҳномасини олиб қўйибди. ДАИга бориб, бошлиқни тополмади. Эртага, албатта, учраш керак.

Ишга келса, масъул котибнинг фиғони фалакда. Эртага — Халқаро болалар куни эмиш, битта этюд, қишлоқ болалар боғчасидан фоторепортаж зарур, дейди. Айтишга осон. «Чиқ» этса бас, чиқаверади дейишади-да. Аравага тушгандан кейин, ашуласини айтмай, иложинг қанча. У Каттасойдан жуда хориб, кеч қайтди.

Уйда Феруза йўқ экан. Катта қизи Наргиза чой қўйди. Энди ечинаётганда, телефон жиринглаб қолди. Қосим. Ажойиб йигит-да.

Саҳар Фрунзегга кетаётган экан. Аэропортга ташлаб қўйиш керак. Йўқ, деса, уят. Ёғоч керакми, цемент керакми, доим ўшанга югуради.

—Чой қайнадими, қизим?

—Кўк чой дамлайми?

—Ҳа, аччиқ бўлсин, аянг келмадими?

—Телефон қилди, педсовет бўларкан.

—Ана, холос, қозон ҳам ўзимизга қопти-да!

Шу пайт кўчада кимдир уни чақириб қолди. Алим қора экан. Маҳаллада учта Алим бор. Бири шу. Иккинчисини Алим партизан дейишади. Йўғон, мўйлабдор киши. Яна бири Алим кесак. Жуда хасис одам. Агар маҳаллада фақат битта Алим бўлганда ҳам, барибир уни қора деб айтишлари табиий эди. Йўқ, фақат ранги қора бўлгани учунгина эмас, бу унинг ниятига ишора. Ичи қора, дейишмоқчи.

—Эй, келинг, Алим ака, бормисиз, кўринмайсиз?

—Ҳа, энди фақир киши —панада, деганларидек, кўринган маҳалда кимсан палончи эдик, аммо-лекин қариганда, пуф-сассиқ бўлиб, бир чеккага чиқиб қолдик.

—Йўғ-е, унчалик эмас, қани, ичкарига кирайлик.

—Бу кўнғироқ ишламайди, дейман-а, босиб қўйиб, ана чиқади, мана чиқади, деб тураман-тураман, шарпа йўқ, бор-е деб, эскича қилиб чақирвордик, аммо-лекин узр-а?

—Ҳечқиси йўқ, уч-тўрт янгиларим, яна бузилиб қолибди. Қўл тегмайди.

—Ҳа, ишингиз кўп, ўзи бу ҳам ҳар хил чиқаркан, дастлабкилари сал овозлироқ-у, аммо-лекин мустаҳкам эди. Биринчилардан бўлиб, янги чиққанда, буни биз қўйганмиз. Ўттиз йил бўляпти, ҳалигача жаранглагани-жаранглаган.

Алижон мийиғида кулиб қўйди. Чиндан ҳам бир маҳаллар шляпа кийиб, катта қора папка кўтариб юрган кезлари қийшиқ дарвозасини янгилаб, унга ит расми ва огоҳлантирувчи тағхати бўлган тунука остириб қўйганди. Ўшанда, қандайдир ният билан уйига кўнғироқ ҳам қўйдирганди. Алижон болалигида шу кўнғироқ туфайли онасидан калтак ҳам еган. Бир кун Тошпўлат шу қизил тугмачани босса, «званок чалинади», деб қолди. Боқи билан Маъмир ишонмади. Кейин Алижон «эшак» бўлиб турди. Тошпўлат унинг устига чиқиб, қизил тушмачани босди. Шу пайт эшик очилиб, Алим қора чиқди-ю, Алижон Тошпўлатни устидан ағдариб ташлаб қочди. Кўп ўтмай, эшиқдан Тошпўлатнинг қулоғидан чўзиб судраганча Алим қора кириб келди. Уни кўриб, айвонда касал ётган Халилжон аканинг ранги ўчиб кетди.

—Зараркунанда, итваччалар, —сўкинарди Алим қора, —ором бузиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сенларга.

—Нима гап ўзи? —Халилжон акани йўтал тутди, —ҳой бола, менга қара, нима қилдинг-а? —у қўрқиб, қалтираб турган Алижонга қаради.

—Нима деб ўргатсанг, ўшани қилди, —кўкрагини ушлаб букчайиб йўталаётган Халилжон акага қараб қичқирди у. —Бу кунингдан баттар бўл, сотқин!

Ҳожар хола қўрқиб кетди.

—Бир ердаги одам, раҳмингиз келсин, —ёлворарди у, —бу жувонмаргнинг адабини ўзим бераман, ҳап сени, қараб тургин, —икки муштумини бир-бирига уриб, ўғлига қараб депинди у.

—Эрингиз нимага немисларга асир тушганини яхши биламан, — дағдаға қилди Алим қора, —Совет энгилади, деб ўйлаган, ҳа-ҳа, шундоқ деб ўйлаган, бу ярамас!

Ранглари кўкариб кетган Халилжон аканинг лаблари пир-пир учар, чала мушт бўлиб тугилган қоқсуяк қўллари қалтирарди.

—Йўқол, ичи қора, мараз! —уни яна йўтал тутди.

Ҳожар хола қўрққанидан қотиб қолди. Бирдан ўзига келиб, ҳамон Тошпўлатнинг қулоғидан чўзганча сўкиниб чиқиб кетаётган Алим қоранинг орқасидан югурди.

—Раҳмингиз келсин, аҳволини қаранг, нима деётганини билмийди, кечиринг, вой худойим-ей, энди нима қиламиз?!

Уч кундан кейин Халилжон ака оламдан ўтди.

Ўша ўзи қора, қизил тугмачали қўнғироқ ҳозир ҳам бор. Балодай ишлайди. Ундан анча кейин кеча яқиндагина қўнғироқ қўйдирганлар ҳам бу орада неча бор янгилади. Алим қора улар устидан кулиб, ўзининг ҳеч қачон ишламаган, шунинг учун ҳам бузилмаган, бу ишига қойил қолиб, менинг қўнғироғим зўр, деб юради.

Алижон шуни эслаб, мийиғида кулиб қўйди.

—Ҳа, у маҳалнинг қўнғироқлари ўзи бошқача эди, —деди Алижон. —Қани, ичкарига кирайлик.

—Раҳмат. Шу денг, битта холисанлилло иш билан келувдим. Аммо-лекин жиндай вақтингизни оламан-да, майлими?

—Майли-майли.

—Қўшнимни биласиз, Абсаттор. Қурилишда шопир бўлиб ишлайди. Энди денг, бир замонлар жиндай ери биз томонга ўтиб қолганди, —давом этди у. —Бир-икки йил кўкат босиб бекор ётди. Кейин мен у ёқ-буёғини текислаб, бостирма солдириб қўйдим. Энди денг, орадан шунча йил ўтиб, яқинда шу бостирмани бузасан, ўзимиз уй соламиз, деса, нима дейсиз? Ҳой бола, ундоқ эмас, бундоқ, ёшлик

қилма, қиёматли қўшнимиз, дедим, аммо-лекин мен бу ерни тортвоган эмасман, отанг ўзи кечворган, дедим. Йўқ, гап уқмийди. Ўйлаб-ўйлаб, сизга келдим. Биламан, у билан битта кўчада катта бўлгансиз, ошна-оғайнисизлар, аммо-лекин сиз газетхонада ишлайсиз, тўғрими, ошна-оғайни деб, ҳақ йўлдан чиқмийсиз.

—Албатта, —бетоқат бўлиб турган Алижон уни маъқуллади. — Лекин бу ишларга менинг унча ақлим етмайди. Ҳужжатларни олиб, архитектурага чиққан маъқулмикин ё бирор юристга учраб, йўл-йўриқ сўраш керакми, ҳайрон бўлиб қолдим.

—Шундоқ қилса ҳам бўларди, бир кўнглим ОБХССга борай дедим, эски танишлардан йўқ эмас. Аммо-лекин қиёматли қўшнимиз деб, риоя қилдим. Ишхонасига учраб, тизгинини торттириб қўйсам ҳам бўларди, аввал сизга бир учрайчи, ҳар қалай оқ-қорани танийди, бир томони ошнаси, балки насиҳат қилиб, яхшилик билан йўлга солар, деб ўйладим.

—Маили, —деди у тезроқ қутилиш учун, —бир гаплашиб кўрай.

—Шундоқ қилинг, бундоқ олдингизга ўтқизиб, «ҳой ошна, олдин ўзингга боқ, кейин ноғора қоқ, аммо-лекин ўзинг ҳам жа рисоладаги тўғри одаммансан, яна хашагинг очилиб, шарманданг чиқмасин», деб кўзини очиб қўйинг.

—Хўп, маили, ҳаракат қиламан.

—Шундоқ бўлсин, хўп, мен борай, аммо-лекин озгина вақтингизни олдим, узр-а?

—Ҳечқиси йўқ, ичкарига ҳам кирмадингиз.

—Раҳмат. Бошқа гал, аммо-лекин қўнғироқни ўнглантиб қўйинг, катта-кичик кеп туради.

—Хўп-хўп.

Алижон тиззаларини силаб туриб сўкинди, кейин гежгасини уқалай-уқалай шиппагини аранг судраб уйга кириб кетди.

Мажнунтол остидаги чорпояга якондозлар солиниб, пар болишлар қўйилган, атроф супурилиб, сувлар сочилган эди. Саранжом-саришталикда онасининг удумини олган ўн уч яшар Наргиза фартук тақиб, ўчоқ бошида куймаланиб юрарди.

—Чой дамладингми, қизим? —деди Алижон хорғин оҳангда.

—Совиб бўлди-ю, бошқа дамлайми?

—Беравер, укаларинг қани?

—Кўчада ўйнашяпти, —деди у чой келтириб. —Чақирайми?

Шу пайт телефон жиринглаб, Наргиза югуриб кетди.

—Ким? —сўради Алижон қизи уйдан чиққанда.

—Минура аям, шанба куни бешик тўй қилишяптикан.

Минура—аммасининг келини. Индинга шанба. Совғага бир нима олиш керак. Магазинда коляска бормикин?

Феруза кеч, ниҳоятда хориган ва очикқан ҳолда келди.

—Ҳаво айниқ, шамол бўляпти, ёмғир ёғса, тарновдан тушган сув яна тўғри уй тагига киради, пайновни тўғрилаб ҳам қўймадиз.

—Эй, вақт қани шунга, югур-югур, бундоқ атрофингга қайрилиб қаролмайсан киши.

—Хафсала бўлса, ярим соатли иш, ҳозир қилсайиз ҳам бўлади.

—Лаборатория кўзимга зиндондай кўриниб, киргани юрак бетламай турибди. Номерга бир арава сурат беришим керак.

—Айтгандай, сўнгги қўнғироққа келмадиз-у?

—Бошқа мактабга жўнатишди. Сизлардан кўп чиқаётганмиш.

—Дарров кўрина қопти-да! Ҳа, эсимдан чиқаёзибди. Директоримиз илтимос қилувди, онаси оғирмиш, Акромжондан сўрасак, «Кокарбаксилаза» топиб берармикин?

—Сўраб кўрамиз-да.

—Вой, ҳозироқ телефон қилинг, жа хурсанд бўлади-да.

—Ошна-оғайнинг йўқ бўлса ҳам, бир бало, —деди ўрнидан хорғин қўзғалиб Алижон. —Кўп бўлса ҳам, бир бало.

—Унақа деманг, эртагай-ла пичанга чиқ дейди, орқасидан пахта терими, жонимизга шундоқ оро кириб қолар.

—Сизнинг жонингиз деб, бизнинг жон қийналиб кетаркан-да.

—Жон қийналмаса, жонона қайда, жоним.

Телефон жавоб бермагач, Алижон худди сув остига шўнғиётган кишидай чуқур-чуқур нафас олиб, лаборатория эшиги олдига борди.

—Мен ижодимга, зиндонимга кириб кетдим.

Туни билан чақмоқ-момақалди роқ бўлиб, ёмғир қуйиб чиқди. Тун яримдан оққанда репортаждан кўнгли тўлмай, асабийлашиб, уйқуга ётган Алижон тонг ғира-ширасида кетма-кет жиринглаган телефон қўнғироғидан ижирғаниб ўрнидан турди.

—Одам ҳам шунақа қаттиқ ухлайдими? —трубкадан Қосимнинг овози келди.

—Самолёт учармикин?

—Хайронман, ҳар қалай бораверсакми, дейман.

—Телефон қилиб, сўрасак-чи?

—Ҳа-я, боятдан бери шу эсимга келмабди, аниқлаб телефон қиламан, шай бўлиб тур, хўпми?

Қисқа-қисқа гудок эшитилди. Шунда у трубкани маҳкам қисиб, унга жирканиш билан қаради.

—Тўйиб кетдим, —деди у ва жаҳл билан трубкани жойига қўйди.

Ташқарида ҳамон майдалаб ёмғир ёғарди. Алижон айвонга чиқиб, ерда тирқираб ётган қалдирғоч уясига, синиб, хашакларга қалашиб ётган тухумларга кўзи тушди-ю, юраги «шиғ» этиб тепага қаради. Тўсинга қоқилган михда безовта бўлиб аланглаб турган қалдирғочлар бирин-кетин ўзларини шиддат билан пастга отиб, вайрон бўлган уялари устида чуғурлашиб, чаппор уриб айланиша бошлашди. «Мен айбдорман, —деди юраги туз сепгандай ачишиб Алижон, —тўсинга фанер михлаб қўйиш керак, дейишганди-я. Шунгаям улгурмадим».

У паришонхотир юриб, айвон четига келди-ю, баттар асаби бузилди. Шамол бўлганидан айвон ичига чопқин урган, остонада қолган шиппак жиққа хўл эди. Шу пайт яна телефон жиринглаб қолди.

—Жавоб бермаяпти, —деди Қосим, —нима қилдик, бораверамизми?

—Хайронман.

—Тез кел, бўлмаса, хўпми?

—Хўп.

Уйқусизлик эзиб ташлаган, бунинг устига руҳи сўнган Алижон ўзини узоқ ётган касалдай ёмон ҳис этар. Шунинг учун ҳам унинг ҳаракатлари ноаниқ чиқар, бу эса баттар асабини бузарди. У машинани тор дарвозадан кўчага олиб чиққунча орадан анча вақт ўтиб кетди.

...Кўчада Қосим кўринмади.

—Кетди, —деди деразадан қараб турган хотини.

Алижоннинг нимагадир хўрлиги келди. «Ахир шундай қилиш мумкин экан-ку, унингсиз ҳам аэропортга етиб олиш мумкин эканку-а? Нега бир-биримизга осилиб оламиз, бир-биримизни аяш ўрнига, елкасига чиқиб миниб оламиз. Ҳар қайсиси ўз манфаатини кўзлаган икки дўстнинг душмандан нима фарқи бор?»

У ичида нимадир узилиб кетганини, ғайрат-шижоат ёғилиб турган чаптаст вужуди бўшашиб, шалвираб қолганини ҳис этди. Машина ҳам аста ўрnidан кўзғалди. Эндигина уйғона бошлаган шаҳар ҳали-ҳамон ёмғир остида эриниб ётар, ҳар замон тим қора ялтироқ асфалт йўлдан ғилдираклари остидан «шип-шип» овоз чиқариб машиналар ўтиб турарди. Шунда Алижон бирдан бу ўткинчи машиналарнинг аксарияти шахсий эканлигини фаҳмлаб қолди. «Ҳар бирининг ўз ташвиши бор. Биров кимнидир кутгани ё кузатгани вокзалга кетаяпти, —ўйларди у. —Кимдир ким учундир бирор илтимос билан қайсидир танишиникига йўл олган. Балки ана у оқ «Москвич» эгаси таъзияга шошилаётгандир. Кимнингдир кўнглини

овлаш учун тонгги оромини бузган. Балки шамолдай учиб ўтган мана бу қизил «Жигули» тўйга кетаётгандир. Наҳот бир коса шўрвага шунча ошиқса киши. Эҳтимол у ошнасига кўнгли яқинлигини билдириш учун, унинг кўзига эртароқ кўриниш, эшик олдида қўл қовуштириб туриш учун шошаётгандир. Бизга бир қарашда меҳроқибат, қадр-қимматнинг юксак чўққиси бўлиб кўринган бу муносабатлар аслида нақадар юзаки, нақадар бачкана. Эҳтимол булар ҳам керакдир, балки яхши ҳамдир. Бироқ, умрни мана шу пуч муносабатларга бағишлаш, уни яшашдан мақсад қилиб олиш даҳшат-ку! Хўш, Алижон қаёққа, нимага интилади? Тонг саҳарда беором изғиб юришдан мақсади нима унинг?»

Автобус бекатида кимдир қўл кўтарди. Таниш башара. У тўхташ, тўхтамаслик ҳақида ўйлаб бир қарорга келгунча қон-қонига сингиб кетган лаънати кўникма ўз билганини қилди. Қўл-оёқлари ўз-ўзидан ишга тушиб, машина чийиллаб, йўл четида тўхтади.

«Носир ака-ку, —деди Алижон машина томон шошилмай салмоқлаб қадам ташлаб келаётган ўрта яшар кишини таниб, —яхши ҳам тўхтаганим».

—Салом алайкум, —деди эшикни очиб Носир ака, —пастгами?

—Ўтиринг, —деди кўришгани қўл узатиб Алижон, —ишгами?

—Э, саҳарлаб иш нима қилади, холамникига.

—Тинчликми?

—Қишда поччам ўтмаганми, бугун ражаб эмиш, фотиҳачи юраркан.

—Э, ҳа, тўғри, яхши эсимга солдингиз. Мен ҳам амакимникига боришим керак.

—Ҳеч кўринмайсиз, —деди сигарет туташтириб Носир ака. —Тунов кун Ферузахонимни кўрувдим. Сўрасам, командировкада дедилар.

—Ҳа, Лайлакка боргандим, —деди Алижон, кейин ўз-ўзидан жирканган бир аҳволда ижирғаниб давом этди. —Шу дег, Ферузанинг жияни бу йил мактабни битиряпти. Базада ишлайдиган катта акаси бор-ку, ўшанинг ўғли. Мактабни у битиряпти-ю, институтга кириш ташвиши менинг бошимда.

—Қайси факултетга, дейишяпти?

—Барибир. Номи ўқиш бўлса, бас, қутилсак бўлди-да.

—Ҳм, майли. Маслаҳатлашиб айтарсизлар, ҳаракат қиламиз.

—Яна бир акахонлик қилинг.

—Ие, Шерали келибди-да.

—Қайси?

—Қўшиқчи-да. Афишаларни осиб ташлабди-ку.

—Ҳа, ўтган куни келган.

—Билет йўқдир.

—Кирсангиз, топамиз.

—Менга қолса-ку, яқинига келмайман-а, лекин аянгиз билиб қолса, нақ бошни ёради.

—Ундай бўлса, кечга яқин тайёр бўлиб туринглар, ўзим олиб келиб, жойлаб қўяман.

—Жуда эркалаб кетмаймизми?

—Олинг-а, худди бегоналарга ўхшайсиз.

Алижон ўзининг бегона эмаслигини исботлаш учун Носир ака билан маросим бўлаётган хонадонга киришга мажбур бўлди. Кейин амакисиникига йўл олди. Яхши ҳам келгани, уни кўриб, севиниб кетишди. Назир нонвойга нон буюришган экан. Нонга кетган бола қайтиб келмай, кўзлари тешилиб қараб туришганмиш. Алижон дарров машинага ўтириб, гузар бошидаги нонвой дўконига қараб йўл олди. Дўкон тўполон. Пастаккина бўйли думалоқ киши ранглари ўчиб кетган нонвойга қўлини шоп қилиб қичқиряпти.

—Дўкон —отангдан қолган меросмики, хоҳлаган одамингга нон сотсанг, ҳали худойига экан, худога бўлганда ҳам, мендан кейин берасан, билдингми?

Эллик ёшлардан ошган, озғин, новча, сержаҳл Назир нонвойнинг лаблари гезариб кетган, бурун катаклари пир-пир учарди. Шу пайт тандирдан чиқаётган куюк ҳидини сезган шогирд бола уста дастасидан маҳкам қисиб турган кўрага қўл узатди-ю, ҳамма кутган табиий ҳолат —портлаш юз берди. Уста шогирд болага ўқрайиб, бақалоқ киши томон юрди.

—Ҳе, сендақа зўпидинни, —сўкинди у кўрани боши устида айлантириб томга отаркан, —зўр бўлсанг, кўранг билан тандирингни оласан-да, ё жонимни оласанми-а?

Алижон югуриб бориб, депсиниб келаётган нонвойни ушлади. Кимдир бақалоқ кишини кўчага судради.

—Қорнинг тўйиб қопти-да, —эшиқдан чиқаётиб қичқирди пакана киши, —ҳали шошмай тур...

—Эй, менга деса, осмонни ташлавормайсанми!..

Нонвой сўкинар, тандирда нон куяр, шогирд бола томга чиққани ҳам, устага бир сўз айтгани ҳам кўрқарди. Алижон бу аҳволда ҳали-бери нон ёпилмаслигига ақли етди-да, тез-тез юриб ташқарига чиқиб кетди. Машина бозор томон йўл олди...

Алижон хориган, асабий бир ҳолда ишга кечикиб етиб келди. Столи усти турли хил қоғоз, суратларга тўлиб кетган масъул котиб унинг саломига алик ҳам олмай, номер суратларини сўради.

Телефонда гаплаша туриб, суратларни тез-тез кўздан кечирди-да, трубкани жойига зарб билан ташлаб:

—Бўлмайди, —деди у, —булардан репортаж чиқмайди, — масъул котиб ғарам бўлиб сочилиб ётган суратларни стол четига — Алижон томонга суриб қўйди.

—Тўғри, репортаж чиқмай қолди, лекин бир-иккита яроқлигини фотолавларга қилиб берсак, бўлмасмикин?

—Муҳаррирга чиқинг, —котиб номер материалга шошиб имзо қўйиб, куръер қизга узатди, —теришга, қайтишда Хурбоевни чақириб тушинг. Нега қараб турибсиз? —деди у трубкани олиб, номер тераркан Алижонга кўз қирини ташлаб. —Менда репортаж деб режалаштирилган, тушундингизми?

—Тушуниб турибман, бироқ...

—Чиқмаган киннанинг худди ўзисиз, —деди у Алижонга қайрилиб, суратларга қўл чўзаркан, —қани, берингчи?

У суратларни тез-тез кўздан кечириб, ниҳоят иккитасини танлаб олди.

—Тагхатини дурустроқ ёзинг, хўпми? —деди у жиринглаётган телефон трубкасини кўтариб. —Ҳа, мен, шу ерда... Соат ўн бўлди-ку... Хўп, айтаман, —котиб трубкани қўйиб, Алижонга юзланди. —Ярим соатда Карвонкўлда бўласиз. Турмуш маданияти бўйича семинар ўтаркан, тез жўнанг!

Алижон руҳсиз, ҳазин бир аҳволда деразадан ташқарига қаради. Ёмғир тинган бўлса ҳам, ҳали ҳаво очилиб кетмаган, ер-у осмон бир хил бўз рангда эди. У норизо кайфиятда хонадан чиқиб, қоронғи лабороторияга кирди. Чироқ ҳам ёқмай, ўзини креслога ташлади. «Чарчадим, —деди у овоз чиқариб. Кўз олдига нимагадир узун дастали кўрани боши узра айлантириб томга отган нонвой келди, —йўқ, ишдан эмас, яшашдан чарчадим чоғи. Таниш-билишлар, югур-югурлар, илтимослар, бачкана муносабатлар толдирди мени. Мана, энди асосий иш куним бошланган айни паллада ишдан чиқиб ўтирибман. Чек қўйиш керак, бунақа беъмани яшашга барҳам бериш керак!» У аппаратларини йиғиштириб, икки елкасига осди, чиқаётиб йўлақдан жиянига дуч келди.

—Ҳа, келдингми, —деди у нохушгина, —ҳозир зудлик билан Карвонкўлга кетаяпман, келибоқ тўғри ДАИга бораман, хўпми?

—Икки кундан бери бекор юрибман, ишга қўймапти.

—Бугун албатта тўғрилаймиз. Агар кеч қайтсам, тўғри уйига бораман, сен боравер.

—«Ландавур! —сўкинди машинага ўтираётиб. —Бошимни қотирмаган сен қолувдинг».

Йўлнинг ярмига бориб, машина мотори ўчди. Бензин тугаган эди. «Сотаман, —деди машинадан тушиб, эшикни зарб билан ёпар экан Алижон, —машина ҳам, учиб юриш ҳам жонимга теги. Тинчгина пиёда яшайман». У пластмасса челакни йўл четига қўйиб, сигарет туташтирди. Янги кўк «Москвич» ҳам, жигарранг «Жигули» ҳам тўхтамай ўтиб кетди. «Бунақада танишлар дуч келмайди, —хаёлидан ўтказди у, —бегонага мен ким-у, гадо ким. Танимасни сийламас, дейдилар. Сийламасин, керакмас. Бир челак сийлов бензин деб кимгадир тобе бўлиб яшашни истамайман».

Анча ўтиб кетиб, чийиллаб тўхтаган қип-қизил люкс «Жигули» унинг хаёлини бузди. Машина рулидаги мебел магазинида ишлайдиган қиз боладай чиройли, юмшоққина бу йигитни Алижон яхши танир, лекин исмини билмасди. Афтидан у ҳам Алижонни мухбир сифатида танир, кўчаларда дуч келганда, қуюқ сўрашар, исмини билмаганиданми ёки ўзича ҳурмат қилганиданми, «домла» деб атарди.

—Танимай ўтиб кетишимга оз қолибди, —деди у машинадан тушиб, Алижонга икки қўлини чўзганча яқинлашаркан. —Саломатмисиз, домла.

Алижон хушламайроқ, паришонхотир сўрашди.

—Бензин тугаб қолди, агар бемалол бўлса, бир челак сотинг, —Алижон айтишга айтди-ю, лекин ўзи ҳам «сотинг» сўзидан уялиб кетди.

—Сотамиз-да, домла, —деди ҳазилга олиб сотувчи йигит,—аммо айтиб қўяй, пақири уч сўмдан. Майлими?

—Ҳазили йўқ, —деди ўз-ўзидан хижолат чекиб Алижон, —пул олмасангиз, кераги йўқ.

—Пул бўлади-ю, олмас эканмизми, буёғидан хотиржам бўлинг, домла, —сотувчи йигит чаққон ҳаракат қилиб, бир зумда барча ишни ўзи битирди, қўлини латтага артаётиб, кулиб қўшиб қўйди, —хизмат ҳаққини ҳам қўшиб берадиган бўлдингиз энди.

—Раҳмат, —деди Алижон.

Сотувчи йигит унинг чақасига зор эмаслигини, агар ҳозир пул узатса, бу бачканалик унга ҳақорат бўлиб туюлишини яхши биларди у. Бироқ шу арзимаган бир челак бензин учун бунга тобе бўлиб қолишни ҳам хоҳламасди. Тобе бўлмаган тақдирда ҳам, бу бир челак бензин қачон, қаерда бўлмасин унга дуч келган ҳар қандай вазиятда илжайиб қарашга мажбур этарди. Бир кун келиб, қандайдир мажоро тепасида ҳақми, ноҳақми унинг ёнини олишдай нопок муносабат Алижон учун шарафли бурч бўлиб қоларди.

—Хафа бўлманг-у, —деди у ниҳоят пул узатиб. —Шундай қилишга мажбурман. Шундай қилсак, иккаламизга ҳам яхши бўлади.

—Унақа эмас-да, —деди сотувчи йигит унинг ҳазиллашмаётганини эндигина сезиб, — ўзи мени танияпсизми, домла?

—Танияпман-у, бироқ...

—Мен ҳам сизни таниб туриб тўхтадим, бензинфуруш эмасман, мен сизни одам, десам...

Алижон эшикни зарб билан ёпилиши, машинанинг ўт олиши ва унинг ўрнидан сапчиб кўзғалишидан ҳайдовчининг қай даражада жаҳли чиққанини, нима деб сўкинганини ўзича тахмин қилди-ю, баттар асабийлашди. Вақт зиқ, унинг эса ишлари кўп эди. Ҳозир энг муҳими, семинарга етиб бориш керак.

«Ҳеч қаёққа бормайман, —деди машинага ўтириб, —бу аҳволда бир кор-ҳол юз бериши аниқ. Орқага қайтаман. Ариза ёзаманда, бўшайман. Йўқ, айб ўзимда, — фикридан қайтди машинага газ босиб у, —ишга қўшдан чиққан хўкиздай хориб, абжағим чиқиб судралиб келаман. Мени толдирган, бездирган иш эмас, беъмани, менга даҳлсиз бўлган ташвишлар, манфаатимга тобелик, шундан келиб чиқадиган бачкана муносабатлар-у, майда-чуйда нарсалар орқасидан югуриб юриш, ҳаммасига чек қўйиш керак, кўрпага қараб оёқ узатиш, имконият даражасида яшаш керак. Назир нонвой ҳақ эмас. Ўртада ўз манфаати ётганидан ўшанда Алижоннинг кўзига хунук кўринган анови бақалоқ аслида ҳақ. Назир нонвой қандайдир худойига эмас, аввало одамларга хизмат қилиши кераклигини яхши билади, лекин лаънати манфаат уни ўша кезде нодон ва жоҳил қилиб қўйган. Тарозининг бир палласида ўз манфаати бор экан, ҳеч қачон тарозибон ҳалол ва одил бўлолмайди. Ҳали ўтга, ҳали сувга бошлайдиган манфаатга қул бўлиб яшашни бас қилиш керак».

Бироқ, бу осон эмас эди. Манфаатдорлик ўргимчак каби унинг умрини кўзга кўринмас тўрлар билан ўраб ташлаганди. У қай томонга ўзини олиб қочмасин, барибир шу тўрга ўралашиб, ҳам ачинарли, ҳам кулгили аҳволга тушарди.

Унинг бахтига семинар одатдагидек кеч бошланиб, кеч тугади. Кечга яқин ҳамма янги очилган клубга тўпланди. Бу ерда семинар ишига яқун ясалар, кейин қишлоқ ҳаваскор ёшлари ижросида концерт қўйиларди. Мухбир сифатида вазифасини асосан бажаргани, бунинг устига иккита кассета ҳам тўлган бўлишига қарамай, у кета олмасди. Зарурат бўлса-бўлмаса ўзининг шу ердалигини кўрсатиш учун, қолаверса, бу йиғинга тантанали тус бериш учун дам президиумни, дам зални суратга олиб туриши керак. Лекин аппаратни

қуруқ чиқиллатган билан сурат чиқмайди. Қолаверса, бу сурат ҳеч кимга керак ҳам эмас.

Бирдан эрталаб Носир акага берган ваъдаси ёдига тушиб қолди. «Хотини таннозгина нарса, — ранги ўчиб ўйлади у, — ярим кун пардозни қилиб, не умидлар билан кўчага қараб ўтирса-ю, Алижон бормаса, ана томоша-ю, мана томоша. Ҳали вақт бор, етиб борса бўлади. Жўнаш керак».

Алижон интизомли, масъулиятли ходим эди. У бир қўл силташ билан йиллар давомида қон-қонига сингиб кетган бу кўникманинг сиртмоғидан чиқиб кетиши мумкин эмасди. Шунинг учун ҳам у бир неча бор бўлгани-бўлар, деб қўл силтамасин, барибир, нотўғри иш қилаётганини, ишни ниҳоясига етказмай, ташлаб кетаётганини тобора чуқурроқ ҳис этарди. «Иш вақти аллақачон тугади, — деб ўзини овуларди у, — вазифамни асосан бажардим, бунинг устига чарчадим, бошим оғрияпти, ахир мен кўргазма қуроли эмасман, одамман, плёнкасиз сурат олишдек майнавозчиликка тоқатим йўқ».

Юқори тезликда учиб бораётган зангори «Жигули» кўча муюлишида ҳар қандай кишини сескантирадиган даражада чийиллаган овоз чиқариб аранг бурилди. Йўл четидаги скамейкада машина пойлаб ўтирган кишилардан бири кўкрагига пуфлаб сўкинди.

—Учиб ўлгур, пияниста!

Машина ҳамон учиб борар, рулда ўтарган Алижон фақат бир нарсани — қош-кўзини бўяб, кўчага қараб ўтирган домланинг танноз хотинини кўрар, фақат бир нарса — етиб боришни ўйларди, холос. «Етишга етаман, — дерди у ишонч билан, — лекин жойлаш имкони бўлармикин? Имкон топиш керак. Бу — охиргиси. Кейин ҳеч қачон, ҳеч кимга ҳеч нарса ваъда қилмайман. Тинчгина, фақат ўз имкониятим даражасида яшайман. Ким институтга кирмоқчи экан, марҳамат кираверсин, ким театрга бормоқчи экан, катта йўл! Мен институт ректори ҳам, театрнинг директори ҳам эмасман. ДАИга ҳам, архитектурага ҳам, дорихонага ҳам, бешик тўйига ҳам — ҳеч қаерга бормайман, ҳеч қаерга!»

У бирдан кўкрагига томаётган қонни кўриб, қўрқиб кетди. Бу яна нимаси? Э-ҳа, бурни қонабди-да. Бош оғриғи бекордан эмас экан. Қон босими кўтарилибди. Сувга етиш билан тўхташ керак. Рўмолчаси қани? Ёпирай! Ана у «МАЗ» мунча ўртада юрмаса, ўннга, яна ўнгроқ, яна...

Бирдан машина қаттиқ силкиниб, олдинги ғилдирак кўтарилиб кетди. Алижон бор кучи билан тормозни тепди...

...У уч кундан кейин кўзини очди. Эндигина кўтарилаётган тонг қуёши катта ва қип-қизил бўлиб кўринди унга. Ўрик шохида қушлар

чуғурлашар, очик деразадан офтоб тафти келиб турган илиқ ҳаво гуркираб кирарди. У тўйиб, чуқур нафас олмоқчи бўлди-ю, бирдан бутун жисмида даҳшатли оғриқ сездиди. Унинг қўллари қимирламас, оёғи осиб қўйилган, боши, бўйни, елкалари дока билан ўраб ташланган эди.

Бироқ унинг азоб чўккан нурсиз кўзлари алланечук хотиржам боқарди. Унингсиз ҳам, унинг ташвишларисиз ҳам, таниш-билишлари, югуриб-елишларисиз ҳам қуёш чарақлаб турар, қушлар сайрашар, ҳаёт ўз йўлида бир маромда давом этарди. Гўё бутун вужудини оғриқ эмас, лаззатли бир ором қамраб олгандай, руҳи энгил эди унинг.

У яшаётган давр қудратли ва шиддатли эди. Бу давр оқимига тушган киши турли майда-чуйда нарсалар билан алаҳсиб қолмаслиги, фақат ўзи учунгина қайғурмаслиги, шунингдек, тинчгина ҳам турмаслиги керак эди. Ўзини шу оқимнинг бир қатраси деб ҳис этган ҳолда унга қисман эмас, бутунлай сингиб кетиш, оқим қудратига-қудрат, шиддатига-шиддат бўлиб қўшилиш зарур. Қалбида буюк мақсади, кучли ирода ва интилиши бўлмаган киши унга яқин келмагани маъқул.

Алижон бу оқим бағрида ўз ғами-ташвиши билан яшади. Тўғрироғи, ўз манфаати сиртмоғига ўралашиб қолиб, ростмона қулоч отолмади. Бугун тўлқинлар уни қирғоққа чиқариб ташлади.

Бир пайт эшикдан Феруза кирди-ю, эрининг ниҳоят кўз очганини кўриб, севиниб кетди. У тинимсиз йиғлар ва чуғурлаб бўзларди. У уч кундан бери йиғлайвериш, адойи-тамом бўлганмиш, барча таниш-билишларга хабар берганмиш, марказдан машҳур травмотолог ҳам келаётганмиш, бу кунлар унут бўлиб кетармиш...

—Бошиз омон бўлса, бас, —дерди у, —қон кўп кетибди, ўртоқларизга раҳмат, ҳаммаси биллагини шимариб туришди, қон эмас, жон берворишди. Врачлар ҳам парвона бўлиб кетишди. Ҳаммасидан қарздормиз. Бу яхшиликларини ўла-ўлгунча унутмайман.

Алижон оғриқ азобиданми ё ҳозирданоқ мажруҳ елкасига юкланаётган қарздорлик юкининг оғириданми, инграб юборди. У қаери оғриётганини билмас, фақат кўзлари тобора хиралашиб борарди. Аста-секин қуёш кўз илғамас даражада катталашиб, сарғайиб кетди. Бирдан ҳаммаёқни зулмат қоплаб, қоронғулик қўйнида кичкина бир сариқ нуқта қолди.

Алижоннинг бутун умиди шу сариқ нуқтада эди. Бу — унинг қуёши, уни йўқотмаслиги керак!

КЎНГИЛ

Райҳон холанинг кенжаси ҳарбийга кетганидан буён суратини жўнатмайди. Гапини қаранг, суратчи йўқ эмиш. Бунга кампир ишониб бўпти. Энг чекка қишлоқдаки, тўртта суратчи бор, ҳарбийда бирор юзи, минги бордир. «Кекса онангни алдай олмайсан, болагинам. Ахир аскарга кетган фақат сенми? Ҳаммага топилган суратчи, сенга топилмай қоптими? Йўқ, онангни алдай олмайсан, бола».

Бугун унга почтачи қалин конверт тутқазди.

—Хат келинингизга экан, —кетаётиб тайинлади у. —Яна очиб юрманг, кампир, «сири» бўлса, балога қоласиз-а!

Райҳон хола унга «хўп» дейишга деди-ю, уйга киргач, ўзига ўзи таъсир қилди. «Гапини қаранг, очманг эмиш. Нега очмас эканман? Унинг мендан яширадиган сири бўлар эканми? Очаман!»

Кейин яна фикридан қайтди. «Очиб, нима ҳам қиламан. Хат билмасам, ҳали замон келинпошшанинг ўзи келади. Сабр қилай!»

Кампир у ёқ-бу ёқни супуриб-сидирган бўлди, чанг кўнди деб идишларни қайта ювди, артди. Йўқ, барибир, ўзини чалғита олмади. Юрса-турса, хаёлида ўша қалин конверт.

«Очаман, — кампир қатъий қарорга келди. —Хатга кўзим ўтмаса, сири билан нима корим, ўз ўғлимнинг суратини кўраман, шунча ойлар ташнаи нигорон бўлганим етмай, яна кутишим борми? Очаман, кўраман».

Райҳон хола худди шу конверт ичидан ўғли чиқиб қоладигандай юраги дукурлаб, бармоқлари қалтириб, конвертни очди. Ҳа, юраги сезибди. Сурат бор экан. Сурат бўлганда ҳам, рангли суратга ўхшайди. У суратни қўлига олиб, у ёқ-бу ёғини ағдариб қўрди-ю, хафсаласи пир бўлди. Йўқ, Санжарбек эмас, бир дона атиргулнинг сурати. Ёнида очиламан, очиламан деб турган ғунча, яна иккита катта-катта барги ҳам бор, шу холос. «Эй, тавба-ей, —тажанг бўлди кампир. —Бу нимаси, атиргул дегани ҳовлимизда тўлиб ётибди. Вой, боласи тушмагур-ей, орқасига нималарни ёзибдйкин?»

Шу пайт эшиқдан набираси Дониёр кириб келди. Мактабдан қайтган бўлса керак, қўлида сумка.

—Вой, вой, кел, қоқиндиқ, отанг тинчми, аянг омонми, болам?

—Раҳмат, бувижон. Ҳали улар келишмоқчийди. Мен укаларимга қараб уйда қоламан. Шунга байрам билан табриклагани келгандим.

—Вой, қанақа байрам, болам?

Дониёр шошиб сумкасидан иккита гулқоғоз олди, кейин ғоз туриб, қироат билан ўқий бошлади:

—Меҳрибон бувижоним!

Сизни 8 Март байрами билан табриклайман! Бахтимизга доим соғ бўлинг, узоқ йиллар яшанг!

Райҳон хола набирасини қучоқлаб, қайта-қайта ўпди. «Умринг узоқ бўлсин, болам!» деб дуо қилди.

—Мана бу биттаси келинойимга, —Дониёр яна битта гулқоғозни бувисига узатди. —Бериб қўясиз, хўпми, буви?

—Доно бўлсанг, айланай, хўп, қоқиндиқ, хўп. Ҳой, шошмагин, мана буни кўр, аскардаги амакингдан ҳам сеникидақа сурат келибди, ўқигинчи, нима дебдйкин?

Дониёр хижжалаб ўқий бошлади:

«Жон-дан азиз, болдай ла-зиз, севгилим Моҳидил! Сиз-ни...»

Кампир шошиб гулқоғозни унинг қўлидан тортиб олди.

—Доножон, ахир бу кеннойингники экан-ку! Меники бошқаси, ҳозир шу ерда, қаерга ер ютди-я, ҳа, майли, қўявер, хавотир бўлишмасин, бор, борақол, қоқиндиқ, укаларингни ўпиб қўй.

Кампир сўри қирғоғида узоқ ўтирди. Нимагадир у ҳозир фронтдан қайтмаган тўнғич ўғли Сардорни эслади. «У меҳрибон эди, — пичирлади ўзича, —бўлганда, мени бошида кўтариб юрарди. Худога шукр, Санжарбек ҳам акасига тортди», ўзига ўзи тасалли берди у яна. «У ҳам бошга кўтаргандан ортиқ қилади. Ҳа, байрам ёшларники. Хотинига ёзиб, тўғри қилибди. Мен хат билмасам, менга ёзди нима-ю, ёзмади нима. Хат билганимда-ку, энг олдин менга ёзарди-я!»

У ўзига қанчалик тасалли бермасин, ўзидан ўзи яна конвертни титкилар, тўрт букланган хатни очиб кўрар, ундан умид билан нимадир изларди.

Шу пайт эшикдан гул-гул очилиб келини кириб келди. У бугун шунақаям очилиб кетибдики, кампир уни худди шу пайт ўғлига жуда-жуда илиниб кетди. Келини келибоқ уни қучоқлади, юзларидан ўпди. Байрам билан муборакбод қилиб, совға топширди. Кейин бирдан унинг кўзи сўрида турган хатга тушди-ю, севинчини яшира олмай, сўради:

—Хат келдимми, ойи?

—Ҳа, ҳозиргина келганди, суратмикин, деб кўрсам, гул экан...Энди, болам, аскарлик-да, арзигулик совға тополмай, сизга гул жўнатибди, шекилли.

Моҳидил шошиб гулқоғоз ортидаги табрикни ўқиди-ю, бирдан ўйга толди. Кейин ирғиб ўрнидан турди-да, Райҳон холани қучоқлаб олди.

—Ойижон, ўғлингиз гулни сизга жўнатибди, мана, ўқиб берайми?

Райҳон холанинг бу гапга жуда-жуда ишонгиси келди. Унинг нурсиз кўзларида бир нима ялт этиб кетди.

Моҳидил ўқий бошлади:

«Кўзларимнинг нури, азизим, Ойижон!

Байрамингиз қутлуғ бўлсин!

Сизга олам-жаҳон сиҳат-саломатлик, қуёш умридай боқий умр тилайман. Чеҳрангиздан ҳеч қачон кулгу, тилингиздан бол аримасин. Сизни ўпиб, ўғлингиз Санжар».

Райҳон хола келинини қучиб, пешонасидан ўпди.

—Уйинг нурга тўлсин, қўшганинг билан қўша қари, қизим!

БЕГОНА

Неврология бўлимининг учинчи палатасида беш киши ётарди. Дераза олдидаги каравот бу ерга ҳаммадан олдин келган Гриша тоғаники. Бир қарашдаёқ қулоқ-бурнининг ниҳоятда катталиги яққол кўзга ташланиб турадиган, тепакал бошида «т» ҳарфига ўхшаш чандиғи бор, сийрак киприк-қошлари сап-сарик бу қария эртадан кечгача ухлагани-ухлаган. Ухласа, майли-я, кўзи илиниши билан шундай хуррак бошлардики, хонада тинимсиз булдозер ишлаётгандек бўларди.

Каравотлари ёнма-ён бўлган Жапар оға хонанинг «шефи» ҳисобланарди. У туни билан оёғининг томири тортишиб, тўлғаниб чиқишига қарамай, саҳарлаб бошқалар ўрнидан тургунча тоза ҳавода бир айланиб келиш одатини қанда қилмайди. Ёши олтмишлардан ошиб қолган, жуссаси кичкина, овози чийилдоқ бу руҳи тетик, серҳаракат мўйсафидни хонада ҳамма ҳурмат қилади-ю, фақат Ёстиқ полвоннинг жини ёқтирмайди.

У одати шунақами ёки хуррак тортишидан хижолат бўлибми, катта парёстиқни боши остига эмас, устига қўйиб ётгани учун Ёстиқ полвон лақабини олган. Бу лақабни, табиийки, унга Жапар оға ёпиштирган. Бу ҳам етмагандай, танбеҳ бергани-берган.

—Нима бало, тагингни қуритяпсанми, тур ўрнингдан! —дўқ аралаш буйруқ қилади у. —Салқинда қолган чирмовиқдай сарғайиб ётавермай, офтобга чиқсанг, отдай бўлиб кетасан.

У бир куни «уф» тортгани учун, бошқа куни эса, овқатни чимчилаб егани учун роса таъзирини берди.

—Э, касалингдан ўргилдим, — деди у, —сен, бола, ўзингга-ўзинг душмансан!

Ёстиқ полвон анграйиб қолди.

—Мен врач бўлганимда, сени бу ерда бир минут ҳам ушлаб турмасдим. Қўлингга кетмон тутқазиб, далага ҳайдардим-у отдай кишнашингни кўрардим.

Ҳақиқатдан ҳам, Ёстиқ полвоннинг ҳеч қаери оғримасди. Лекин бу ерда ҳавасга ётгани йўқ. Қон босими паст. Иштаҳаси, мадори йўқ, боши айланиб, кўзи тинади. Жапар оға буни яхши билади, бироқ унинг эртадан кечгача «уф» тортиб, сўлиб ётишини ҳам ҳазм қилолмайди. Беморнинг ўзи руҳан бардам бўлмаса, соғайиш учун курашмаса, фақат дори билан даволаниб бўларканми? Ҳар қалай, хона «шефи»нинг гаплари қулоққа қўпол эшитилса-да, замирида куюнчаклик, меҳрибонлик бор эдики, шунинг учун ҳам ҳамхоналари уни ҳурмат қилардилар.

Хонадаги тўртинчи киши – ўттиз беш ёшлар чамасидаги ўрта бўй, қорачадан келган, қалин қора сочларига икки чеккасидан оқ оралай бошлаган журналист йигит эди. Чамаси, асабдан бўлса керак, юзи қийшайиб, даволанишга келганди. Дастлабки кунлари деворга ўгирилиб олганча, ҳол сўраб келувчилар ҳузурига ҳам чиқмай, овқатга ҳам бормай, мук тушганча ётди. Уч ҳафта ўтиб, бироз ўзгариш юз берди-ю кундан-кунга унинг юзи ўз аслига қайта бошлади. Энди у соғайишига кўзи етганидан тез-тез ойнага қараб, юзини аллақандай мой билан силагани-силаган. Бироқ ҳалиям ёнидагилар билан очилиб гаплашмас, саволларига қисқа жавоб қилар, қачонки, ён қўшниси Ҳамро ака таклиф қилсагина, шахмат ўйнарди.

Гриша тоға ошхонага бормасди, овқатни ҳам, тувакни ҳам шу ерга олиб келишарди. У негадир ортиб қолган нон булкаларини эҳтиётлаб қоғозга ўрар, тумбочкасига яшириб қўярди. Барибир ҳар куни эрталаб оқ ҳалатли қизлар жаврай-жаврай тумбочкасини тозалаб кетишарди. У бунга парво қилмас, одатини ташламасди.

—Бу урушнинг асорати, —чуқур хўрсиниб, дерди Жапар оға, — унинг боши бекорга айланмайди...

Ҳамхоналари кийим алмаштираётганда баданида «урушнинг излари»ни кўришган, лекин унинг ўзи буни ҳеч қачон эътироф этолмасди. Яхши одати: кўзи илинса, бас, ҳамма нарсани унутар, худди гўдак сингари беғубор жилмайиб уйғонарди.

—Мана, масалан, сиз журналистсиз, —деди Гриша тоға бир куни туйқусдан, —қани, айтинг-чи, инсофнинг ўзи нима?

Эрталабки газеталарни варақлаб ўтирган журналист ўзига берилган саволга анчагача жавоб бермади. Кейин, газетадан бош кўтармай деди:

—Мен ҳалол яшаб, ҳалол ошайдиган одамни инсофли, одамгарчиликни пучак пулга сотадиган кимсаларни инсофсиз деб биламан.

—Тўғри гапираётганингизга аминман,—деди у хаёлга чўмиб, — лекин унча аниқ эмас. Масалан, бир воқеани айтиб берай. Бир маҳаллар, сиз айтмоқчи, мен сабр-қаноатли, топиш-тутишим дурустгина эди. Қўшним биздан ҳам дуруст яшарди. Мендан қобилиятлироқ эди-да! Лекин у урушдан қайтмади, тўрт боласи етим қолди. Менда биргина қиз. У ҳар куни телевизор олайлик, деб хархаша қиларди. Бунга, пулимиз бўлишига қарамай, кўнмадим. Негаки, қўшнимнинг болаларидан уялардим...

У жимиб қолди.

—Нимага? —сўради журналист?

—Уларникида телевизор йўқ эди-да.

Ҳеч ким чурқ этмади. Журналист газеталарни бир четга суриб, ўрнидан турди.

—Билмадим, —деди у хонада у ёқдан-буёққа юриб, —балки буни инсофдан кўра, андиша дейиш тўғрироқ бўлар...

—Мутлақо нотўғри! —худди ҳақоратлангандай чолнинг авзойи бузилди. —Мен ўтакетган андишасиз, бақироқ одамман!..

Палатага врач кириб, баҳс узилиб қолди.

...Эртасига янги бемор келди. Кўринишидан қирқ-қирқ беш ёшларда. Ниҳоятда қадди-қомати келишган: кўз-қошлари хотинларники каби чиройли, икки юзи қип-қизил...У кирибоқ тишларини ялтиратиб, қўлини кўксига қўйган ҳолда хонадагилар билан бир-бир кўришди-да, жойига бироз ижирғаниб ўтириб, атрофга қаради. Унинг нигоҳи эшиқдан кираверишда илиниб турган халатлар, Жапар оғанинг офтобда сарғайиб кетган қоғоз дўпписи, журналист тумбочкаси устидаги стаканга солинган бир даста райҳон, девордаги « Ёбалл» картинасидан ўтиб, Гриша тоға каравоти остидаги тувакка келиб тўхтади...

Ҳар ким ўзи билан ўзи овора бўлса ҳам, аслида янги меҳмонни зимдан кузатар, унинг кимлиги, қандай одамлигини тезроқ билиб олишга ҳаракат қиларди. Орадан ўтган жуда қисқа муддатда хатти-ҳаракатларидан бирон-бир қусур топмаган бўлсалар ҳам, бари бир, у ҳамхоналарга ёқмади. Бунга балки бегона кишининг ҳамма қатори касалхона кийимида эмас, спорт кийимида бўлганлиги сабабдир, балки сертавозелигида аллақандай сунъийлик сезишгандир.

Эртаси уни кўргани жуда кўп одам келди. Баъзи бирларини ҳисобга олмаганда, аксари кўпчилиги билан деразадан туриб гаплашди. Шунда хонадагилар унинг таъминот ходими эканини,

касалхона шароитига кўника олмаётганини, бугун туни билан мижжа қоқмай чиққани-ю, бу аҳволда тузалиб кетишига кўзи етмаётганини билиб олишди. Врач билан ўрталарида бўлган суҳбатдан яна шу нарса маълум бўлдики, янги меҳмоннинг асосий касали бедорлик экан. Уйда ҳатто соатнинг чиққиллаши ҳам ҳалақит бериб, уни қўшни хонага чиқариб ташлабди. Бу ерда бўлса, Гриша тоға туни билан худди «тракторга ўхшаб ер ҳайдаб чиқаркан».

—Ҳечқиси йўқ, —деди врач одатдаги бепарволик билан, —уйқу келганда ҳеч нарса ҳалақит беролмай қолади. Бедорлик қачондан бошланди ўзи?

—Икки ой бўлди, —деди у, кейин бир қанча муҳтарам зотлар номини айтиб, улар маслаҳати билан бу ерга нажот сўраб келиб қолганини қўшимча қилди.

Касаллик асосан учинчи марта уйланганидан бир ҳафта кейин бошланибди. Йигит киши қўшгани билан қўша қарисин эмиш. Унинг пешонаси шўр экан.

—Келин ёшми? —сўради врач.

—Ёш, жудаям ёш.

—Ҳм...Тушунарли, болалар борми?

Пешонасининг шўри шундан экан. Бутун умиди шу хотинидан эмиш.

Врач чиқиб кетаётганда у ҳам орқасидан эргашди. Одамлар олдида айтиб бўлмайдиган қандайдир дарди борлигини ўзларича тушунган ҳамхоналар бир-бирига маънодор қараб қўйишди.

—Бунинг касали бедаво кўринади? —деб қўйди унинг орқасидан Жапар оға.

—Юрагини ваҳима босибди, —ўзича ташҳис қўйди Ҳамро ака. — Ёш хотиннинг ёнида ётиб, бирдан қариб қолганини сезиб қолган бўлса ажабмас.

—Ҳа, баракалла! Тенг-тенги билан, тезак қопи билан... Бемалол ухлайман десанг, кўрпангга қараб оёқ узат! —Хулоса чиқарди Жапар оға.

Эртасига ҳам, индинига ҳам янги меҳмоннинг каравоти туни билан ғичирлаб чиқди. Кундузлари уни кўргани келувчиларнинг кети узилмасди. Унинг кўпинча қоғоз халта кўтарган ҳолда оқ халатлилар орасидан эрчиб юрганини кўриш мумкин эди. Ҳамхоналарни ҳам тез-тез сахийлик билан мева ейишга таклиф қилиб турарди.

Ниҳоят, тўртинчи куни ҳамшира қиз кириб, Гриша тоға иккинчи палатага ўтиши кераклигини айтганда, бир четда шахмат ўйнаб ўтирган журналистнинг юзи оппоқ оқариб кетди.

—Нимага?!

Қадди-қомати келишган, новча, хипчабел ҳамшира қиз ялт этиб қаради-ю, журналистнинг ўзига тикандай қадалган кўзларини кўриб, гўё ели чиқиб кетган шардай бўшашиб деди:

—Билмадим, буйруқ шунақа.

—Ким буюрди?! —Йўқ, журналист бақирмади, бу овозда шунчалар ғазаб ва нафрат жам эдики, қизга у ҳар қандай ваҳшиёна ўкирикдан ҳам даҳшатлироқ туюлди.

—Бўлим мудирини, —жавоб қилди у зўрға.

—Бориб айтинг ўша мудирингизга, Гриша тоға ҳеч қаёққа чиқмайди!

У ўрнидан турганда шахмат доналари ер билан битта бўлиб сочилиб кетди. Қиз коптокдек ташқарига отилди.

—Керакмас, —деди Гриша тоға ўрнидан туриб ўтираркан, ҳаммасига ўзини айбдор ҳис этиб, —нима кераги бор, асабийлашишга арзимайди.

У соддалигидан ўзининг кўчишида ҳеч қандай ғайритабиийлик сезмайми, сезса ҳам, парво қилмайми, нарсаларини йиғиштира бошлади. Балки у «ўз айби»ни билгани учун ҳам шундай йўл тутаетгандир.

—Ахир мени ҳеч ким ҳайдаётгани йўқ, —деди у хонада асабий юраётган журналистни ростдан ҳам шундай бўлаётганига ишонтиришга ҳаракат қилиб, — бу хонадан у хонага кўришияпти, холос. Бунинг нима аҳамияти бор, барибир эмасми?

—Бари бир эмас! —Энди ростмона қичқириб юборди журналист.

—Сизга нима бўлди, домла? —боядан бери ҳеч нарсага тушунмай, анграйиб турган ҳалиги киши энди ўзига келиб, ачинган бир қиёфада журналистга яқинлашди. —Жудаям асабингиз бўш экан-ку!

—Ҳа-ҳа, шунақа бўш! Менга темир асабнинг кераги ҳам йўқ!..

—Жуда қизиқ одам экансиз, —нафсонияти озор чеккан қиёфада хафсаласизлик билан деди у.—ўз фойдангизни билмас экансиз.

—Ҳа-ҳа! —унга жуда яқинлашиб келиб, шундақ башарасига қараб қичқирди журналист, —топдингиз, ўз фойдасини билмаган аҳмоқман, акс ҳолда, сизни бир минут ҳам бу ерда қўймаган бўлардим!

—Ана холос, —кифтини қисиб, таажжубланган бўлди ҳалиги киши, —мен нима қилдим сизга, хуррак отиб, оромингизни буздимми ё ётган еримда...

—Бас! —унинг сўзини бўлиб қичқирди журналист. — Сиз...сиз...ўзингиз йўқолинг бу ердан!

Палатага бир зумда касаллар, оқ халатлилар тўлиб кетди...

Кейин ҳаммаёқ тинчиди. Шунда Гриша тоға журналист йигитнинг бир кўзи олайиб, юзи дастлаб келган кундагидан ҳам баттар қийшайиб кетганини кўрди-ю қаттиқ бир сесканди. Кейин ўзини ўринга ташлаб, кўзларини чирт юмган баравар кечгача қайтиб очмади. У кўзларини маҳкам юмиб ётса ҳам, ухламаётганини ҳамма билиб турарди.

Кечқурун ётар паллада Гриша тоға ўрнидан туриб, эшик томон йўналди. Жапар оға хавотир олиб, унинг орқасидан юрди. Чунки келгандан бери ташқарига биринчи бор чиқиши эди.

—Яхши бўлмади, —деди Гриша тоға йўлакка чиққанларида Жапар оғага, —бекорга ўзига жабр қилди. Мен энди албатта соғайишим, тезроқ оёққа туришим керак, мана шу бола учун...Тушундингми?

Жапар оға ҳамроҳининг билагини маҳкам қисиб қўйди.

—Тузал, оғайни, энди тезроқ тузалмасанг бўлмайди.

Тун қоронғи ва ниҳоятда узун эди. Палатага чўккан совуқ сукунат кўзга уйқу йўлатмас, кўнгилни хижил қиларди. «Энди ухласа бўларди, —ўзича ўйлади Жапар оға, —хуррак ота қолса, олам гулистон эди».

ТУМАНДАГИ ОДАМЛАР

—Туман эди, қуюқ қора туман, икки қадам нарини илғаб бўлмасди, —энтикиб-энтикиб деди аёл. —Мен қизчадан орқароқда тургандим. Қизча икки томонга тез-тез қаради-ю, олдинга юрди. Бирдан машина чийиллади, бир нима «гуп» этди, қизча ожизгина ингради... Бошқа ҳеч нарса билмайман, оёқ-қўлим музлаб, қотиб қолдим.

—Туман бироз тарқаб қолганди-ёв, —аниқлик киритди ўрта яшар муйлабли киши, —бўлмаса «Жигули»нинг ранги оқ, олдинги номери «00» эканини кўролмайд қолардим.

—Мен тахминан ўттиз-қирқ тезликда келаётгандим, —деди кейин шляпа кийган ёш йигит, —у мени эллик-олтмиш қадам нарида босиб ўтди. Тезлиги етмишдан кам эмасди.

—Чироғини ўчиқ-ёниқлигини эслайсизми? —сўради ДАИ ходими.

—Нега эсламай, тезлиги, бунинг устига чироқни ёқмагани учун ғижиниб бораётган эдим ҳамки, унинг тормоз чироқлари ёнди, машина ўнг томонга сурилиб бориб, яна ўша тезликда кўздан йўқолди.

Гувоҳлар кўп эди. Ҳали ўрндан қўзғалиб улгурмаган автобусдаги одамларнинг ҳеч бири ишдан кеч қолаётганини ўйламас, атрофдан келиб қўшилаётган томошаталаб кишиларга ҳозиргина содир бўлган даҳшатли фожиани ҳар ким ўзича тушунтирарди. Шу пайт оломоннинг кўзи катта йўл ўртасида югуриб келаётган аёлга тушиб, тисланиб йўл беришди.

—Қизим, қизим! Қани у? Қизим қани? —аёл ДАИ ходимлари ип тортиб ўраб қўйган майдонда думалаб ётган таниш портфелни кўрибоқ «дод»лаганча бошига муштлай-муштлай беҳуш йиқилди.

Қизни кечга яқин худди ғўла ўтиндай оқ чойшабга ўраб бердилар. Кутиб турганлар унча кўп эмасди. Улар бош эгганча чуқур қайғуга чўмиб, Одил акани кузатиб турардилар. У иродаси зўр эркакларга хос мардонавор бардош билан келгандан буён бир нуқтага тикилганича ювош ўтирарди.

Қизининг жасадини кўтариб остонада пайдо бўлган қора халатли ранги зоҳил кампирни Одил ака биринчи бўлиб кўрди. Сапчиб ўрндан турди, бироқ, ерга михлаб ташлангандай оёқлари қимирламади.

—Қизим! —У қўлларини олдинга чўзди. —Жоним қизим!

Одил ака қизини уйда кўрди. У ухлаб ётганга ўхшарди. Узун-узун қайрилма киприклари бир-бирига омонат илашиб, бир нима демоқчидай юпқа лаблари хиёл очилиб қолганди. Гўё қўғирчоғига алла айтаётгандай маъсум бир ифода унинг чеҳрасини ёритиб турарди. Ота қизига узоқ тикилиб, термулиб ўтирди, кейин унинг уйғонишига астойдил ишонган ҳолда туташ қошлари, кенг пешонаси, ипақдай майин сочларини силаб, аста-аста:

—Қизим, қизим, —деди.

Ҳовлида ҳукмрон бўлган аёлларнинг аянчли фарёди остида ота кўксидан чиққан илтижоли бу нидо юракларни тешиб юборди. Бир томондан хотини, иккинчи тарафдан катта қизи унинг бўйнига осилиб шундай дод солдиларки, бошларини кўксиларига осилтириб оғир чайқалиб ўтирган маҳалла чолларининг ҳам елкалари силкинди, лекин биргина Одил ака йиғламади, хотинининг қўлини астагина бўйнидан олди, тасалли бергандай қизининг елкасига секин-секин уриб қўйди.

Шундагина Одил аканинг сабр-қаноатига ўзларича ҳамду санолар айтиб ўтирган кексалар қалбига ғулғула тушди. Киши бардошли бўлгани яхши, бироқ, ҳар бир нарсанинг ҳам чегараси борда. Бу чегарани бузиш оқибатсиз қолмайди.

Кексалар ташвишида жон бор эди. Бирдан бошига тушган тақдир зарбасидан Одил ака қаттиқ лат еганга ўхшарди. У қизига

термулганича киприк қоқмай тонг оттирди. Фақат майитни сувга олиш пайтидагина ўрнидан турди. Катта-ю кичик қизни унга қайтиб кўрсатмаслик керак, деб ҳисобларди. Бироқ, бундай шафқатсизлик кимнинг ҳам қўлидан келсин. Балки сўнгги видолашув таъсир қилар: бирдан у чўчиб уйғониб кетар, булар ҳаммаси тушида эмас, ўнгида бўлаётганини билиб қолар. Йўқ, унда ўзгариш бўлмади. У охири бор яна қизининг юзлари, лаблари, ияги, қулоқлари, сочларини силади. Худди кечагидай аста-аста, умид ва ишонч билан ёлворган оҳангда:

—Нодира, қи-зим, —деб чақирди.

Шунда қизнинг кўзлари ярқ этиб очилиб кетди-ю, ҳамманинг кўксидан аянч ва ҳайрат тўла «оҳ» деган нидо отилди. Кимдир кафти билан қизча кўзларини беркитди, кучли қўллар Одил акани икки биқинидан даст кўтарди...

Орадан икки кун ўтди. Одил ака эшик олдига саҳар чиқади, кечқурун кириб кетади. Ким келди, ким кетди, иши йўқ. Бир нуқтага тикилганча ўтираверарди. Фожианинг учинчи куни соат саккизлар бўлиб қолганди. Ер бағирлаб ётган туман эндигина тарқалиб, кўчада сумка кўтарган ўқувчи қизлар мактаб томон ўтиб борардилар. Йўл четида энгашиб, туфлисининг ипини боғлаётган қизча илгарилаб бораётган ўртоғини чақирди.

—Барчин! Тўхтаб тур, ўртоқ!

Шунда атрофдагилар Одил аканинг бирдан сесканиб ўрнидан туриб кетганини кўришди. Барчин қизининг энг яқин ўртоғи бўлиб, Нодира унинг номини оғзидан туширмасди. Улар ҳамиша бирга ўйнашар, бирга дарс қилишар, мактабга ҳам бирга бориб келишарди. Энди унинг Нодираси йўқ, Барчин бошқа қизга ўртоқ, унинг ўртоқлари кўп... Бугун—Нодиранинг туғилган куни. Буни Одил акадан бошқа ҳеч ким билмаяпти, эсламаяпти. У ўнга тўларди. Уйларида тўй бўлиб кетарди. У қўғирчоқдай ясаниб олар, худди бутун умрини меҳмон кутиб ўтказган бекалардай ўта бир синчковлик, ҳушёрлик билан эшиқдан кирган ўртоқларини қаршилар, шилдироқ қоғозга ўралган дафтар, қалам каби совғаларни улар қўлидан оларкан, севинчдан кўзлари порпираб кетарди.

Ўтган йили қизининг туғилган кунида қуёш чарақлаб турганди. Якшанба бўлганидан Одил ака уйдади. У қизлар уялмасин деб ташқарига чиқмаган, лекин ҳаммасини деразадан кузатиб, завқ-шафққа кўмилиб ўтирганди.

Бугун Нодиранинг учи. Энди ҳеч қачон қизининг туғилган куни нишонланмайди. Уни табриклагани ўртоқлари келишмайди. Одил ака совға қидириб югуриб-елмайди, қизининг исмини ёздириб махсус торт қилдирмайди. Энди унинг пайшанбаси, йигирмаси, қирқи

келади, маъракаси, йили бўлади. Кейин аста-секин унутилади, гўё ҳеч қачон Нодира бўлмагандай...

Одил ака дам каттайиб, дам кичрайиб иккала ҳолатда ҳам симобдай оғирлашиб кетаётган бошини икки чеккасидан маҳкам қисди. Авваллари ҳам қур-қур боши оғриб турарди. Бундан азобли дамларда одатдагидек эшик олдида кутиб олувчи қизи қулочини ёзиб югуриб келарди-да, отаси кўзларидаги зўраки жилмайиш пардалаб турган хорфинлик ва азобни дарҳол сезар, бирдан маъюсланиб, маҳзун бир оҳангда:

—Оғриб қолдизми, дада? —деб сўрарди.

—Салгина бошим оғрияпти, қизим.

Шўрлик қизчанинг ўша дамги ҳолати, нигоҳидаги жонсарақ жовдироқ... Бирдан улғайиб, оналардек меҳрибон, жонкуяр бўлиб қоларди у. Отасининг юз-кўзларидаги ифодадан бутун истагини кўриб турар, елиб-югуриб зумда уни бажо этарди. Ётиб, ёстиққа бош қўйиши билан жажжи кафтини пешонасига босар, бемор оғриқ ўрнида ором ҳис этарди. Балки Одил акага шундай туюлар, оғриқ бутунлай йўқолиб кетмас, уни сезиш йўқолар. Ҳар қалай, тиббиёт тан оладими, йўқми, қон босими кўтарилган отага қизининг ҳолати, унинг мўъжизакор қўллари магnezия, дибазолдан минг чандон тезроқ таъсир қиларди.

Энди у йўқ. У капалакка айланиб учиб кетди...

Эшиқдан тобут чиқмаган бўлса-да, ҳовли ўртасидаги оқ мрамор ҳовузда рангдор балиқчалар ўйноқлаб сузиб юрган, қатор уйлариининг пештоқлари нақшиндор, деворларига товус ва кийик расмлари туширилган бу хонадонда ҳам уч кундан буён мотам ҳолати ҳукм сурарди. Ҳол сўраб келаётган казо-казоларнинг кети кеча-ю кундуз узилмас, улар эркатой ўғилнинг саёқ юришидан, шунинг оқибатида оила бошига ёғилган фалокатдан куйинган отага тасалли берардилар.

—Қасддан қилмаган-ку, ахир, —дейишарди улар, —бола туманда яқиндан югуриб чиқиб қолган, янаям шукур қилинг, ўзига шикаст етмабди.

—Шамолдек учиб юрарди, бир балога йўлиқмаса, деб жон ҳовучлаб турардим.

—Бўлар иш бўлди, болани койиш билан иш битмайди, бошқа йўлини қидириш керак.

—Нима қилай?

Йўл кўрсатувчилар кўп эди. Бири врачларни қўлга олиш керак, деса, бошқаси ҳамма ишнинг жилови терговчида дерди. Яна бири гувоҳлар билан тил топишиб, улар кўрсатмасини ўзгартириш ҳақида

маслаҳат берса, бошқаси даъвогарнинг икки энли қоғози ҳаммасини ҳал қилади, дея билафонлик қиларди. Хуллас, пул бўлса, чангалда шўрва.

Уч кун хонадон тепасида ваҳимали сангиллаб турган «энди нима қиламиз», деган зил-замбил жумбоқ шу тариқа ечилди. Ҳамма бирдан ҳаракатга тушиб, мотам ҳолати ишчанлик вазияти билан алмашинди. Эшик тагида қатор тизилиб турган машиналар ҳар тарафга тирқираб кетди.

Одил ака аста келиб тўхтаган нотаниш оқ «Волга»га одатича бепарво кўз ташлади. Машинадан тушаётган қизил юзли, нуроний чолни кўриб, дарвозанинг икки тарафида қатор тизилишиб ўтиришган одамлар баравар ўринларидан туришди. У салобатли қадам ташлаб, айвондаги чорпояда мудраб ўтирган қариялар томон юрди. Ўз иззатини яхши билувчи меҳмон тўрдан кўрсатилган жойга чиқиб, жойлашиб ўтирди. Кейин атрофга бир қараб олиб, хотиржам қиёфада қироат билан тиловат қилди. Дуодан сўнг ҳам у ўрнидан қўзғолмади, ҳар замон пиёлада чой хўплаб, инсоф, диёнат, мурувват ҳақида маъруза айтиб ўтираверди. Ниҳоят шом палласи авра-астар тўни ичидан кийган оқ кителининг кўкрак чўнтагидан тилла занжирли соатини олиб қарагач, томоқ қириб ўтирганлар диққатини ўзига тортди, «бизга рухсат» дея ўрнидан қўзғалди. У худди дарвоза остонасига етган дақиқада бояги «Волга» қайтиб келди. Номаълум меҳмоннинг кетиши ҳам келиши каби сирли бўлиб, у кўпчиликда қизиқиш уйғотди. Чорпоядаги муйсафидлар анча фурсат бир-бирларига гал бермай унинг фазилатлари, улуғворлиги, суҳандонлигини мақтаб ўтиришди. Кимлигини эса ҳеч ким билмади.

Майдалаб ёғаётган ёмғир туни билан ҳам тинмади. Бугун пайшанба бўлганидан, ҳали тонг отмай турибоқ кишилар саф-саф бўлиб кела бошлашди. Ҳафақон бош эгган оломон орасида иззатталаб одамлар йўқ эмасди. Улар кўзлари олазарак бўлиб азадорни излашар, гўё «мана мен келдим, кўриб қўй» деяётганга ўхшарди. Бир пайт яна кечаги сирли меҳмон пайдо бўлди. Бугун у ёлғиз эмасди. «Волга» билан кетма-кет тўхтаган юк машинаси кабинасидан қадди-басти, юз-кўзи айнан ўзига ўхшаган ўрта яшар киши тушиб, унга эргашди. Нотаниш меҳмонлар ҳадеганда кетишга ошиқмасдилар. Вақт чошгоҳдан ўтиб, келди-кетди анча сийраклагач, оқсоқол салмоқлаб гап бошлади.

—Яратганнинг иродаси шунақа экан, биз —мўмин бандаларнинг шукр келтирмоқдан ўзга чорамиз йўқ. Кимнинг қандай одамлиги бошга мусибат тушганда билинади. Дўст-у ёрон, қавм-у қариндош синовдан ўтади. Мана биз ким, етти ёт-бегона эдик, лекин бу

мусибатдан бизнинг оила ҳам ларзага келди. Шундай оғир кунларда ҳамдард бўлгани, хонадон қайғусини бўлишгани, тақдир тақазоси ила рўй берган тасодифий фожида ноихтиёрий иштирокимиз учун сиз — аҳли донишлардан узр сўрагани келдик.

Худди қадимий ғаройиб куй тинглаётгандай кўкракларига эгилиб тушган бошларини ликиллашиб ўтирган «аҳли донишлар» бу оҳанграбо куйнинг мағзини бирдан чақолмай карахт бўлиб қолдилар. Ниҳоят меҳмон машинадаги юкларни тушириб олиш ҳақида кўрсатма бергач, кексалар бош кўтариб, журъатсизгина бир-бирларига қарашди. Анча жимликдан сўнг чорпоя қирғоғида ўтирган маҳалла комитетининг раиси Мирвали тоға ўрнидан аста кўзғалиб, кўча томон юрди.

Тўрт қоп ун, бир қоп гуруч, нақ бузоқдай келадиган қора қўчқор, аллақанча қанд-қурсдан иборат машинадаги юкни кўриб, Мирвали ака нима қиларини билмай қолди. Бироз боши қотиб тургач, Одил аканинг ёнига келди, минг бир андишада тутила-тутила унга воқеани айтди.

Одил ака индамади. У ҳеч нарса эшитмагандай, энди ҳеч қачон туғилган куни нишонланмайдиган қизини ўйлайверди. Қизи кечадан бери унинг хаёлида капалак бўлиб учиб юрарди. Қанотлари чиройли, гулдор, ёмғирда ҳўл бўлиб, қулаб тушмаса, деб кўрқарди, у. Лекин, унга ёмғир тегмас, отаси атрофида айланиб учишни қўймасди. У баъзан шундай яқиндан учиб ўтардики, ота қизининг нафас олиши, баданининг иссиғини шундоққина ҳис этарди. Капалак энди отасининг соқолли юзларини, тарашадек қурушқоқ лабларини искалар, боши, елкаларига қўнарди. Шунда Одил аканинг карахт вужуди ширин жимирлаб кетар, димоғига тоғ ёнбағрида ҳозиргина юз очган бинафшанинг беғубор иси урилгандай бўларди.

Мирвали тоға гапини такрорламоқчи бўлиб Одил акага қарадию аянчли ғусса чўккан нигоҳга дуч келиб, кўзларини олиб қочди. Ҳозир унга бировнинг муруввати ҳақида оғиз очиш нақадар пасткашлик эканини бирдан англаб, ўз-ўзидан орланиб кетди.

Қора қўчқорнинг барра гўштини кўз олдиларига келтирган заҳоти оғизлари сўлакка тўлган сулҳпарвар чоллар кимлиги ошкор бўлгач аввалги улуғворлигини йўқотиб, кўзларига энди сатанг хотинлардай кўриниб қолган меҳмонга нима деб жавоб беришларини билишмасди. Бугун юкни тушириб қолиш мумкин эмаслиги ойдайдеравшан, бироқ эртанги кундан умид узмаслик керак.

Ёмғир остида ивиб, шалаббоси чиқиб кетган рутубатли жума тонги ҳам отди. Оқшом деворга суянганча мизғиб қолган Одил ака бугун бироз тетик кўринар, кўзлари, ҳаракатларида безовталиқ

сезиларди. У афтидан қизининг қайси томондан учиб келишини кутарди. Шу пайт эшик тагида яна оқ «Волга» тўхтади. Баҳмал дўппи, амиркон махси-ковуш кийган чол ёнидан ўтиб борар экан у Одил ака кўзига мушук бўлиб кўринди. Ювошгина, юмшоққина...

Одил ака сесканди. Қизини бир зум унутгани, бошқа биров ҳақида ўйлагани унинг хотирасига хиёнатдай туюлди.

Тушга яқин шабада кўзғалди. Ота кўнглида умид уйғонди. Ёмғир тинди, офтоб чиқди, бироқ, қизи келмади, эртасига ҳам, индинига ҳам. Ҳар куни оқ «Волга» келаверди, баҳмал дўппи, амиркон махси-ковуш кийган сатанг чол кўз олдидан лип-лип ўтаверди. «у нега келади, унга нима керак?» Ниҳоят унинг мақсади аён бўлди. Икки энли қоғоз! Даъвойим йўқ, деган икки оғизгина сўз! Ахир фарзанд доғини бир оила тотиб тургани етмайдими? Яна бир оила зор қақшашидан кимга наф? Ахир шу билан қизча тирилиб келса, у нафақат набирасини, бутун оиласини бағри кабоб отанинг оёқлари остига келтириб ташламасмиди?

Чолнинг кундалик келишлари, ғаройиб маърузалари зое кетмаганди. Ҳар галгидек ҳозир ҳам уни мўйсафидлар таъсирланиб тинглашар, у ҳақ гапни айтаётганига шубҳа қилишмасди. Бироқ, бу беозор, юмшоқ чол билан жабрдийда ота ўртасида воситачилик қилишга ким журъат қилади?

Гап икки томоннинг бўлишида, ўртачилар ҳамиша топилади. Таажжубки, улар хайрли иш қилаётганларига шубҳа қилмайдилар. Бундай «шарафли» вазифани ўз зиммасига олган Мирвали тоға жон куйдириб гапираркан, жабрдийда ота шундай хулоса чиқарди: «Демак, чекаётган изтироблари бекор. Бу мен ўйлаганча оғир фожиа эмас. Йўқотиш қанча катта бўлмасин, топилдиқ ҳам шу қадар улкан. Бир қизимнинг ўрнини шундай катта, бадавлат, саховатли оила тўлдирай деб қўл қовуштириб турибди. Салгина имо қилсам, бас, қизлари сочи билан эшигини супуришади, ўғиллари ўла-ўлгунча ёнимга суянчиқ, қандай мўъжиза!»

Жасади устига чиқиб бамайлихотир тепкилаётган бу иймонфуруш қўшмачи устидан, уни ўртага қўйиб, ишнинг оқибатини кутиб ўтирган томошабин одамлар дастидан дам дод солгиси, дам қаҳ-қаҳа отиб кулгиси келарди унинг. Лекин, уни ким тушунади? Бу мурасасоз оломонга ҳозир икки энли қоғоз керак. Бусиз унга тинчлик йўқ.

Муроди ҳосил бўлган чолнинг қораси ўчди. Бироқ, тўртинчи куни эрта наҳорда ҳали қарға нонушта қилмай туриб, кўча бошида яна оқ «Волга» кўринди-ю, Одил аканинг таъби тирриқ бўлди. У ёлғиз эмасди. Машинадан Одил ака ишлайдиган мактаб директори, шаҳар

таълим бўлимининг мудирини ҳам тушди. «Уларни нега бошлаб келдик, яна нима истайди у?» Ҳар гал боши қуйи эгиб, ўғри мушукдай ўтиб кетадиган одам бугун дадил келиб, Одил акага қўл узатди. Одил ака кўришар экан, худди юмшоқ, шилта балиқни ушлаб олгандай сесканди. Димоғига гуп этиб қалампирмунчоқ ҳиди урилди. Улар нари кетгач ҳам ўткир ҳид тарқамади. Одил акага қўли қонга беланиб қолгандай туюлди, худди олов хўплаётгандай нафас олиши оғирлашиб, ҳовли этагидан ўтадиган анҳор томон одимлади.

Анҳор унча катта бўлмаса ҳам, болани бемалол оқиша оларди. У мана шундан кўрқарди. Ишдан қайтганда баъзан қизи дарров дарвоза олдида кўринмаса, то уйга киргунча ўпкаси бўғзига тикилиб қоларди. Ажабо, нега шундай? Бир кунмас, бир кун фалокат юз бериши, қизидан ажраб, қақшаб қолишидан ҳамиша кўрқиб яшарди у. Ҳолбуки, бу ҳовлида ундан бошқа яна уч қиз, икки ўғил ҳеч қандай хавф-хатарсиз вояга етганди. Нега бунчалар аярди уни? Умри шунчалар қисқа эканини ота юраги сезганмикин?

«—Яна баҳор келди. Анҳор лимшиб оқяпти, новдаларда куртаклар чок-чок кўксини ёряпти, қушлар чуғур-чуғур қўшиқ айтишяпти, ана қуёш ҳам чиқиб келяпти, мен қандай чидайман, қизим!»

«—Сиз полвонсиз, сабр қилинг, дадажон!»

«—Овозингдан ўргилай, қизим, қаердасан, дийдорингни бир кўрай!».

«—Чок ёраётган куртаклар—мен, сайроқи қушлар—мен, юзингизни силаётган офтоб менман, дадажон!»

Одил аканинг хаёли бўлинди. Орқасида томоқ қириб, шарпа бераётган Мирвали акага норизо қаради.

—Меҳмонлар кутиб қолишди, —деди у журъатсизгина, —ахир улар сизни деб келишган.

Одил ака индамади.

—Биласизми? —деди Мирвали ака бошини кўтариб. —Тунов кунги қоғоз ўрин ўтмабди.

Одил ака нигоҳида қизиқсиниш аксланди.

—Биз даъво қилмаганимиз билан, у барибир қонун олдида жавобгар экан.

—Нима қилай? —Одил ака суҳбатдошининг калтакесакники каби совуқ, кичкина кўзларига қаттиқ тикилди. —Улар учун бошқа қонун чиқариб берайми?

—Отангни ўлдирганга онангни бер, деган гап бор, бунда ҳикмат кўп, иним, келинг, яна бир яхшилик қилинг.

—Хўш, айтинг, нима қилай?

—Улар керакли одамлар билан гаплашишибди, ҳамма гап сизда қопти. Шу денг... ҳалиги...

У гапиролмади. Бошига тегиб турган тол новдасини синдириб, майда-майдалаб сувга улоқтира бошлади.

—Қийналманг, айтаверинг...

—Улар яхшиликни ерда қўйишмайди, нима десангиз хизматингизга тайёр.

—Истаклари нима?

—Арзимаган нарса. Фақат ўша тилхатга бир оғизгина қўшимча бўлса бас.

—Қандай?

—Шу... улар дейдики, агар... қиз ҳалигидай... ё... кўзлари ожиз бўлса...

—Вой, дод! —Одил ака қўлларини кўкка чўзди, сўнг юрагидан ўқ еган арслондай бошини чангаллади. —Эвоҳ! Қандай кунларга қолдим, қи-зим!

Одил ака кўз ўнгида гавдаланган Нодира бу гал жовдирамади, тасалли бермади. Бу не кўргулик, бу не даҳшатки, кўзлари йўқ эди унинг! Ота энди бардош беролмади. Кўксидаги зардоб лиммо-лим коса қаттиқ чайпалиб, таранг тортилиб турган асаб торлари чирт-чирт узилиб кетди. Кўзи тинди, қулоғи шанғиллади, вужуди музлади. Қора қуюн уни чирпирак қилиб осмонга кўтарди. Ер, қуёш, осмон гир айланди. Қушлар, куртаклар, анҳор —борлиқ аралаш-қуралаш бўлиб кетди...

Бошини чангаллаганича букчайиб қолган Одил акадаги ўзгаришни Мирвали тоға дарҳол сезмади. Кейин унинг кўзларига кўзи тушиб, сесканди.

—Сизга нима бўлди?!

Одил ака бирдан чўчиб уйғонгандай атрофга аланглади.

—Қани? —деди у.

—Нима?! —Мирвали тоға қўрқиб кетди.

—Беринг! —деди Одил ака қўлини чўзиб. —Беринг, деяпман!

—Ё алҳазар! —ёқасини ушлади Мирвали тоға. —Нималар бўляпти ўзи?

—Сиз олгансиз, беринг, қизимнинг кўзларини беринг!

Мирвали тоғанинг ранги қув ўчди. Даҳшат қотиб қолган кўзларини Одил акадан узмаган ҳолда кетига тисарилиб бораркан, оёғи чалмашиб йиқилди, ўрнидан туриб, бошидан учиб кетган дўпписига ҳам қарамай қочди.

Одил ака унинг орқасидан қўлини чўзганча узоқ турди. Охир қўллари толди, кўзларини туман босди.

—Беринглар, —деди у ялинчоқ оҳангда, —қизимнинг кўзларини беринглар!

КУЙГАН КЕЧА

Анчадан буён ҳурпайиб, қовоқ очмаётган осмон инжиқ апрел кунлари келгани, момоқалдироқ, чақмоқлар мавсуми бошланганидан дарак берар, уч кундан бери муттасил эзиб ёғаётган ёмғир ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди.

Самат полвоннинг кўзлари йўлда. Ўчоқда ўт милтиллайди. Боягина донлаб юрган курка товуқ қозонда ҳил-ҳил пишяпти. Меҳмонлардан дарак йўқ. У «катта»лар келишини эшитиб, суюнмаган бўлса ҳам, ёлғизликдан зериккани учунми, ҳар қалай малол олмади. Хийла вақт қулфи очилмаган фин ҳаммомига ўт қалаб, раиснинг шофёри ташлаб кетган мева-чевалардан дастурхон тузади.

Тун зулмати қаърида заиф шуъла йилтиллади. Самат полвон ўрнидан турди. Оқ «Волга» шундоққина меҳмонхонага кўтариладиган зинапояга кўндаланг бўлиб тўхтади. Ундан икки эркак, бир аёл тушиб, ичкарига йўл олишди. Меҳмонларни қаршилаш учун энди ошхонадан чиққан Самат полвон улар кетидан қўл силтаб, орқасига қайтди. У чой дамлаётганда бошига ёпинчиқ ёпинган раис кириб, қўлтиғидаги икки шиша чех пивосини қозон бошига қўяркан, билқиллаб қайнаётган шўрвага қараб ютинди.

—Қиём бўлиб кетибди-ю, қиём! —деди у кафтларини бир-бирига ишқаб.

—Қиёми нимаси, жавҳарлиму денг, —деди Самат полвон раисга қошиқ узатиб, —тотиб кўринг бир.

Раис намак билмасди. Овқатнинг ширин ёки бемазалиги унинг кайфиятига боғлиқ бўларди. Ҳозир эса у ҳар қачонгидан хурсанд кўринарди.

—Оҳ-оҳ! —Яйраб ҳитоб қилди у. —Ўзиям ўлик ичса, тириладиган бўпти-да, полвон! Оғизда қоладиган қилиб оз-оздан қуйинг.

—Бошқа ҳеч ким келмайдими?

—Келмайди, полвон. Шу келгани ўзи мингтага татийди, ҳаммом тайёрни, ишқилиб?

—Роса тобида. Исириқ солиб қўйдим.

—Яшанг, полвон! Энди анови пиволарни ҳам деворларга сепиб ташлайсиз, —раис чойнакни олиб, эшикка йўналди. —Шўрва олдидан бир пиёладан қайноқ чой бериб турай.

Самат полвон қозондан бутун куркани олиб, аввал зиралаб тайёрлаб қўйган сабзи-пиёз, беҳи, гўшт, думбаёғ бўлақларини унинг ичига жойлади, сўнг уни тикиб, сиртига обдон сариёғ суртгач, духовкага қўйди. Чинни косаларга бир чўмичдан шўрва қўйиб, меҳмонхонага равона бўлди.

Меҳмонхона биноти фин усулида шу давлатда тайёрланган ёғочлардан пирамида шаклида тикланган бўлиб, икки қават эди. Пастки икки, тепаси бир хонадан иборат. Бино қурилиши кўнгилсизлик билан бошланди. У Самат полвоннинг истагига қарши раиснинг хоҳиши билан боғдаги энг асил мевалар—тўрт туп нокнинг иккитаси ўрнида қад кўтарди. Айни ёзда шиғил-шиғил меваси билан кесиб ташланган ноклар ўрнида, уларга завоқ келтириб тикланаётган бу бинога Халил раис шунақаям ихлос қўйдик, худди етти иқлимда ягона кошона қурдираётган мақтанчоқ шаҳзоодадай оёғи ерга тегмай қолди. Ҳар кун бир кўрмаса туролмайди. Қурувчилар нима деса, дарров муҳайё қилади. Бош лойиҳачи ҳам, прораб ҳам, таъминотчи ҳам ўзи. Бир йилга қолмай, меҳмонхона битиб, у шунақаям жиҳозландики, кўрган одамнинг оғзи ланг очилиб қолади. Кўп ўтмай, унга ёнлаб солинган ҳаммомга ўт ёқилиши билан боғни меҳмон босиб кетди. Рисоладагидек меҳмон бўлса кошки, ҳаммаси кўршапалакдек тун ярмида пайдо бўлади. Тонггача ўчоқда ўт ўчмайди.

Самат полвон бедорликдан нолийдиган одам эмас. У азалдан кам уйқу. Муштдайлигидан саҳар туриб, яланг оёқ от етаклаб, эгат солган, кўп йиллар ойдинда юриб сувчилик қилган, кейин мироб, ҳосилот бўлганда ҳам, бундоқ ёни ботиб чўзилиб ётмаган. Энди келиб-келиб, меҳмондорчиликда хорийдимми? Йўқ, уни безор қилган бошқа нарса. Бунинг нима эканлигини ўзи билмайди. Лекин у нон қутига кириб қолган сичқондай калласига қамалиб олган. Ўзини ҳар ён уриб, полвонга бир зум ҳаловат бермайди. У нима ўзи? Норозиликми, «катта»ларга қилаётган «хизматлари»дан орланиш, қариганда феълида пайдо бўла бошлаган мутеъликка қарши исёнми?!

Мана, меҳмонларга шўрва олиб боряпти. Ўзи билгандай эмас, раис айтгандай—бир хўпладан. Яқин боргач депиниб, томоқ қириб, шарпа бериши, бироз нафас ростлаб, сўнг оҳиста эшик очиши, хуштабассум, майда қадамлар билан ичкари кириши, чинни косани

икки қўллаб тавозе билан меҳмонларга узатиши керак. Худди келинчакларга ўхшаб.

Самат полвоннинг наздида барибир саломи қўпол чиққандай, икки эркак ўртасида қимтиниб ўтирган ёшгина гўзал жувонни чўчитиб юборгандай бўлди. Қўзичоқни авраётган оч бўридай қизнинг кўзларига кириб кетгундай бўлиб ўтирган мўътабар меҳмон полвонга нохуш нигоҳ ташлаб «ғулт» этказиб сўлагини ютди. Шунда раис худди циркда айиқ ўйнаётгандай ўтирганларга ҳижолатомуз кўз ташлаб, ўзича узр сўради, нўноқ айиқни измига солиш учун унинг оғзига қант ташлаган каби полвонни мақтаб қўйди.

—Полвон —зап ажойиб-да, бунақа қўли ширин пазанда дунёда йўқ.

Полвон даҳлизга чиқиб, ўзини ёмон ҳис этди. Серажин манглайини муздай тер босди, илиги қалтиради, томоғи қуриб, боши айланди. У кетмондек келадиган кафтларини очиб, кўзига яқин тутди. Энди кўраётгандай айлантириб қаради. Қадоқ босган йўғон-йўғон бармоқларига тикиларкан, аянчли жилмайди, кейин оёқларини аранг судраб, ташқарига чиқди. Ёмғир шиддат билан қуяр, зимистон тун қўйнида тарновлардан отилаётган, адирнинг нишоб ариқларида лимшиб оқаётган бўтана сувнинг шовқини киши юрагига ваҳима соларди. Полвон ҳеч нарсани сезмас, меҳмонхона олдидаги асфалт яланглиқдан ошхона томон бораркан, фақат бир нарсани —ҳамма-ҳаммасига қўл силтаб, бу ердан кетиш кераклигини ўйларди. Лекин бу фикр унга енгиллик эмас, хўрлик келтирарди. У бир марта кетиб кўрган, аммо узоқ чидолмаган, ўзи бунёд этган бу боғсиз яшай олмаслигига амин бўлгач, қайтиб келганди. Кетиш осон, келиш қийин. Келгандан сўнг эса баҳонг терак бўйи пасайиб кетади. Раис аввал унга шу боғнинг бунёдкори, унинг ҳақиқий эгаси деб қарар, меҳмонларга таништирганда, аввалги хизматларини фахр билан қайд этар, орден-медаллари бир сандиқ, деб ҳазиллашарди. Кейинги вақтда раис унга боғ қоровули сифатида муомала қиладиган бўлиб қолди. Мана, ниҳоят бугунга келиб, «қўли ширин пазанда»га айланди.

Самат полвон худди сувдан чиққандай ҳаммаёғи шалоббо, пешларидан чак-чак сув томиб, ошхонага кирди. Хонанинг буғга тўлган нам ҳавосидан ўқчиб йўталди. Кўксида алланима тузоққа тушган қушдек потирлади, биров биқинига бигиз санчигандай бир сесканиб, беҳол ўтириб қолди. «Кетмайман, —деди ўзига-ўзи, — шундай ҳавода қаёққа ҳам бораман». Полвон кетмаслигига ҳавони рўкач қилиб, ўзини алдади. У лойдан ясалган эмас, ёмғирда ивиб қолгани, селдан ҳам, қоронғу тундан ҳам, яёв кетишдан ҳам

қўрқмайди, фақат яна қайтиб келишдан қўрқади. Ўтган галгидек қулоғи остида боғ шовуллайверса, қайтиб келмасликка кучи, бардоши етмаслигидан қўрқади.

Аслида нега кетиши керак? Уни бу ердан ким ҳайдаяпти? Одатдагидек меҳмон келди. Ейди, ичади, кетади. Улар келишаверади, еб-ичиб, кетишаверади. Бир кун у ҳам кетади. Лекин боғ қолади, у гуллайверади, ҳар гул ўз боғбонининг номини айтаверади...

Самат полвоннинг кўзи боя раис қолдирган шишаларга тушди. Ҳаммом деворлари дуб ёғочдан. Агар меҳмон зўрроқ бўлса, раис ҳамиша қизиган ёғочга пиво септиради, уни сарҳуш этган бу ажабтовур ҳид полвонга унча ёқмаса-да, раиснинг раъйига қарши бормайди. Ҳозир ҳам шишаларни олиб, ҳаммом томон юрди. Ҳаммомга асосий эшиқдан ташқари меҳмонхона ичкарисидан ҳам йўл бор. Меҳмонхона даҳлизи билан ҳаммомнинг ечиниш хонаси ўртасидаги хуфия эшик калити фақат раисда туради. Эшикнинг ўзи ғалати. Девор бошдан-оёқ ёғочдан бўлгани учун эшик қаерда эканлигини илғаш амримаҳол. Устма-уст қоқилган ходаларга кўпам ишлов берилмаган, қовузоғи арчилиб, локланган, холос. Ҳар ерда атайлаб қолдирилган бутуқлар меҳмонхона томонда ҳам, ечиниш хонасида ҳам қозик ролини ўйнайди. Қозикларга турли картиналар, совғабоп товоқчалар илиб қўйилган. Ечиниш хонасининг ўзи ҳам анча-мунча меҳмонхонадан қолишмайди. Хона тимқора чет эл гарнитурини билан жиҳозланган, оёқ остига юмшоқ ипак гилам тўшалган. Чироқ деворлар ичига ўрнатилган бўлиб, тўрт тарафдан тўрт хил шуъла таратар, кайфиятга қараб хоҳлаган биттасини ёки барчасини ёқиш мумкин, бўларди. Айниқса, нимпушти шуъла остида хона бўлакча бўлиб кетар, юмшоқ диван, девордаги чўмилаётган аёл сурати, исириққа қўшиб тутатилган олма, беҳининг хушбўй ҳиди киши руҳига ғалати таъсир этарди. Эшиқдан кирган одам шовқин-суронга тўла серғалва оламда аллақачонлар ўзини йўқотиб қўйган-у, мана ҳозир топиб олгандай, эшикни зичлаб беркитиш билан ҳамма-ҳаммаси—одамлар, хотини, бола-чақаси, бойлик, амал, тирикчилик ташвишлари ташқарида қолгандек бўларди. Барчасини унутиб, бир зумгина ўзи, фақат ўзи учун яшагиси келарди унинг.

Бу ерга дастлаб кирганда Самат полвонда ҳам шунга ўхшаш чучмал таассурот уйғонган, юмшоқ креслода кўзларини юмиб ўтирганча бир дақиқа ёшлик даврларини ўйлаган, ҳарбий хизматга жўнар оқшомги висол, биринчи бўса таъмини қўмсаган ва уятдан қизариб, ўрнидан туриб кетганди. Шу-шу креслога қайтиб ўтирмади.

Полвон тайинланган ишни бажо қилиб, изига қайтди. Ошхонага дум-дум раис кириб келди.

—Қуйишини қаранг, —деди у бошидан ёпқични оларкан, — тобора авжига чиқади-я, занғар.

—Яна шўрвадан қуяйми? —сўради полвон.

Гап оҳангидан унинг кайфияти бузуқлигини сезган раис синовчан назар ташлади.

—Вой-бў, ивиб кетибсиз-у, —деди у ачинган бўлиб, —кийим билан чўмилганмисиз, нима бало?

Духовкадаги куркани бошқа томонга ағдариш билан банд бўлган полвон жавоб қилмади. Хона иштаҳани қитиқловчи хушбўй ҳидга тўлди. Раис чуқур нафас олиб, «оҳ-оҳ»лади.

—Аммо-лекин сайратворасиз-да, полвон! Хўжайин атрофингизда гир айланиб қолмаса, ҳисобмас. Тағин тила тилагингни, деб қолса, паст кетиб юрманг, камида «Волга» сўранг, хўпми?

Полвон тили учида турган заҳарни сочишдан базўр ўзини тийиб, раис ҳурмати учун бош ирғаб қўйди.

—Гап бундоқ, —деди раис полвонга қарамай, —агар ҳаммом тайёр бўлса, ташқаридан қулфлаб, сиз бемалол дамни олаверинг.

—Буёғи-чи? —деди у қозонга ишора қилиб.

Раис қўяверинг дегандай қўл силтади.

—Хўжайин эртага катта йиғинда гапираркан, шунга икковлари доклад ёзишяпти. Яхшиси, ҳалақит бермайлик.

—Э-ҳа, —полвон ўзича тушунган бўлиб ўсиқ қошларини керди, сўнг ачингандек бош ирғади, —уларгаям қийин.

—Нимасини айтасиз, —деди раис хасрат оҳангида, —шу топда мени ҳам идорага бориб келадиган ишим чиқиб турибди.

—Шундоқда-я?

—Нима қиламиз, —раис бечораҳол елка қисди, —иш-да, иш.

Полвон кўзида аксланган жирканч ифодани яшириш учун ўчоққа энгашди. «Ишинг нималигини билмайманми, лайча!»

Раис ошхонага кириб келгандаги ўнғайсизликдан хориж бўлиб, анча енгаллади, суҳбат ниҳоятда пардали ўтганидан кўнгли тўлди. Шаҳдам одимлаб ташқарига чиқди. Полвон ўчоқ қаршисида ёниб тугаётган кучалага тикилганича узоқ ўтирди. Анча фурсат ўтиб, машина эшиги очилиб-ёпилди, мотор гуриллади, ниҳоят машина жўнаб кетди. Шундан кейингина у тиззаларига таяниб, аранг ўрнидан турди, қотиб қолган белини силаб туриб, ўзини койиди: «Шу кунингдан ўлганинг яхши-я».

Битта-битта босиб келиб, эшик кесакисига суянди. Боя ичини хижил қилаётган ёмғир нимагадир хуш ёқди. «Ёғ-а, ёғ, жонивор, — кўнглидан ўтказди у, — борлиқ ғуборларини ювиб ёғавер, ер юзини покла». Тун зулмати қўйнида хирагина ёришиб турган меҳмонхона деразасидан бошқа ҳеч нарса кўринмас, полвон қанча ҳаракат қилмасин хонада ўтирганлар хаёли уни тарк этмасди.

Ана у мўътабар зот раис таъриф этган баланд минбарда турибди. Ҳозир ҳамма ерда одат бўлган қайта қуриш ҳақида, коммунистик виждон билан ҳалол ишлаш, яшаш, одамларга ғамхўрлик ҳақида куйиб-ёниб ваъз айтяпти. Зал тўла калла. Тап-тақир, дум-думалоқ каллалар. Сўзлар ёмғирдай қуйиляпти, тақир бошларга тегиб, атрофга сачраяпти...

Ёмғир қуяверди, қуяверди. Гўё энди ҳеч қачон у тўхтамайдигандай, бу шилпиллаган қора туннинг адоғи йўқдай, тонг отмайдигандай, қуёш чиқмайдигандай, боғ гулламайдигандай... Ёмғир қуяверди, қуяверди, Халил раис тун яримдан оққанда қайтиб келиб, меҳмонларни олиб кетгандан сўнг ҳам ёмғир авжидан тушмади.

Иситмада вужуди лахча чўғ бўлиб ёнаётганига қарамай, дастурхонни йиғиштириб, тилла қошиқ, биллур қадахларни жовонга жойлаётган Самат полвон қўллари қалтираётганидан, ичидан ҳуруж қилиб, гирибонига чанг солаётган хўрликка қарши бирор чора тополмаётганидан ори келар, бу ўткинчи ожизликни енгиш учун ўзини иш билан машғул қиларди. Шундай қалтис дақиқада қўлдан тушиб, чил-чил синган биллур қадах полвоннинг таранг тортилган асаб торларини узиб юборди. Мувозанат бузилди. Шунда у қўлидаги иккинчи қадахни қаршисидаги кўзгудан ўзига қараб турган башарага қараб отди.

—Ювиндихўр! —қичқирди у.—Разил, малай!

Бу билан алами чиқмади унинг. Қўлига кирган нарсани тўғри келган тарафга ота бошлади.

—Хоннинг ҳарами эмас, бу ер! Бичилган қул эмасман, мен!

У бирдан қутуриб кетди, ҳарир пардаларни, диван устидаги ғижим ёпқичларни, креслога ташланган йўлбарс терисини юлиб отди.

—Синдираман, ўт қўяман! —у ёнини пайпаслаб гугурт олди. — Кулини кўкка совураман.

Гилам, диван, йўлбарс териси, ўртада қалашиб ётган пардалар устида кўринган аланга бирдан полвоннинг ҳушини ўзига келтирди. Ғазаб қайнаган кўзлар даҳшатга тўлди. Шундагина, у нима қилиб қўйганини англаб, жиққа хўл чўпонини ечиб, оловга ташланди. Лекин фурсат ўтган, аланга ҳар томондан хонани қоплаб келарди. Тез

ҳаракат, тутундан нафаси бўғилиб, у яна ўқчиб йўтала бошлади. Шунда боя кўксида потирлаган қуш яна қанот қоққандай бўлди. Аъзойи баданида лаҳослик ҳис этди. Мисдек қизиган манглайи, суяқдор ёноқларини муздек тер қоплади, кўнгли озиб, боши айланди. У эшик томон чайқалиб-чайқалиб икки қадам ташлади-ю, остонада гурсиллаб қулади...

Аланга тобора авжланар, ташқарида ёмғир шиддат билан қуяр, кунчиқар уфқи аста бўзариб, тонг ёришиб келарди.

ЁЛҒОН ДУНЁ

У таҳорат қилаётганди. Фарғара қилиш учун оғзига сув олди. Бошини юқори кўтарди-ю, орқасига қулади.

Муса ўрис обдастани ердан олаётгандаёқ сизди. Боши айланяпти, оёқлари чалкашяпти, кўз олди қоронғу. Бир балонинг белгиси бу. Барибир таҳорат олмоғи шарт. Билади, бу билан тоза бўлмайди. Ҳамма ёғига балчиққа ўхшаган шилимшиқ бир нима ёпишиб олган. Жирканч хазар бу. Бадбўй шалтоқ ташида эмас, ичида. Ювган билан кетмайди. Сувга чўктирса, дарё ҳаром, ўтга ташласа, аланга ўчади. Буруқсиган қопқора тутун у. Томирларида қон ўрнига йиринг оқаяпти.

Бир ҳафтаки, аҳвол шу. Қимирламай ётади. Минг бир тавалло қилади: «Эй, қудрати улуғ Парвардигор, омонатингни ол!» йўқ. Ҳазрати Азроил юз кўрсатмайди. Бирор кимса ўлим тиланиб, бунча зор бўлмагандир. Эҳтимол умр поёнига етса-да, ризқ ҳали тугамаган чиқар? Шунинг учун қориндан тешик очиб, атала қуйишаётгандир.

Начора, бардош бермоқдан ўзга чора йўқ. Ўзига қолса, шундай бўлсин, дебмиди. Ҳаж сафарига шу умидда борибдимми? Аслида кўчага чиққулиги йўқ эди. Кенжатоийи Шерзод эшикдан гуркираб кирди-ю, гапни лўнда қилди:

—Дада, хуржунни ҳозирланг, Ҳажга борасиз!

Ота мийиғида кулди. Шамол-да, шамол, ичида ўти бор. Кўзида жин қайнайди. Одамга ўхшаб дастурхонда ўтирганини кўрмайсиз. Очиқиб қолса, тўғри қозон бошига боради. Қуюқ-суюқ демайди, иссиқ-совуқ демайди. Тикка туриб ишни битиради-ю, оғзидаги луқмани ютиб улгурмай кўчага отилади. Ҳар қадам бир қулочдан. Бўйдан ҳам Худо берган. Елкадор. Ҳеч нарсадан ҳайиқмайди, биров билан ҳисоблашмайди. Ўлчаб ўтирмайди, ушлаган жойидан шартта кесади. Гап ҳам йўғон-йўғон. Ҳажга борасиз эмиш. Нима келиб, нима

кетишини билмайди-да! Сен аввал носга чақанг борми, деб сўра отангдан!

—Нимага куласиз? —деди Шерзод отасига. —Ҳамма кетяпти-ку. Кимдан кам жойимиз бор ё ҳалиям?..

Отага мана шуниси алам қилди. Тўғри, ўрис деганларича бор. Аслида, Муҳаммадмусо Маматкаримов эди у. Сиёсий маориф уйига ишга ўтди-ю, Муса ўрис бўлиб қолди. Бунга у парво қилмади. Чунки ўшанда мусулмон бўлгандан кўра, ўрис бўлишни афзал кўрарди. «Дин—афюн» деб ваъз айтарди. Шундайлигига қаттиқ ишонарди ҳам. Мактабда қулоғига қўйдилар, олийгоҳда юрагига суқдилар, фирқа раҳбарлари тайёрлайдиган олий мактабда суяк-суягига сингдирдилар. Ўқиди-я, ўқиди. Сочлари оқариб, тўкилиб битгунча, кўзлари хиралашиб қолгунча, мияси ачиб-бижиб кетгунча мук тушиб, даҳрий доҳийларни ўқийверди. Бир кун бош кўтариб «Дин—зулмат» деди — нон бердилар, «Дин —кишан» деди —ном бердилар, «Дин—афюн» деди —мартаба бердилар. Касби йўқ, ҳунари йўқ, бир чумчуқча фойда келтирмай, ошини ошади, ёшини яшади.

Ўғли Шерзод «ё ҳалиям» деганда, шунга шаъма қилди. У бунга кўникиб кетган бўлса-да, болалари ёмон олишади, номус қилишади. Начора. Мана, беш вақт намозни канда қилмаяпти, мачитга қатнаяпти, рўза тутяпти. Узоқ тунлар Оллоҳ-худони оғзидан тушурмай, гуноҳларига тавба қиляпти. Майли, ҳар қандай жазога тайёр, неки хорлик бўлса, чидайди. Фақат исмига «ўрис» сўзини қўшмасалар, бас. Шунинг учун ҳам бор бисотини бериб, Ҳажга боришга орзуманд. Ажаб эмас, одамларнинг дийдаси юмшаса, кўнгилларига нур шуъла сочса, «Муса ўрис» деган тилларидан Муҳаммадмусо ҳожи деган сўзлар болдай томса. У ерларга ётиб яламасмиди?!

Ота номусчан ўғлига миннатдор боқди.

—Ҳалиям, деганинг нимаси, ўғлим? Ўзинг кўриб турибсан-ку! — У узоқ жим қолди, кейин қўшиб қўйди: —Бизга ҳам насиб этиб қолар...

—Насиб этгани шу-да, —деди Шерзод қатъий оҳангда. — Борасиз, дедимми, борасиз!

Муносиб кўрган бандасини Яратганнинг ўзи ғойибдан чақиради, дейишади. Сен бора-боргунча «лаббайкани» айтиб кетаверасан. Худди шундай бўлди. Муса ўриснинг ичига ғул-ғула тушди. Ҳаловати йўқолди. Гапир-гапир, Ҳаждан гапир. Кўнглига солгани, ҳузурига чақиргани шу-да. Ҳаммаси оппа-осон битди. Бутун ҳаражат-у, ҳаракатни Шерзод ўз зиммасига олди. Бунча маблағни қаердан олдинг, деб сўрашга ҳеч ким журъат этмади.

Хонадонга ҳалитданоқ файз кирди. Йўқловчиларнинг кети узилмайди. Ҳамманинг юз-кўзида севинч. Фақат катта ўғил — Жасурда ўзгариш йўқ. Ҳар қачонгидек ичидагини ташига чиқармайди. Балки катта бўлиб, бу ишлар бошида туrolмаганидан изза тортар. Ҳар нечук попуги паст. Бегоналардай чеккалаб юрибди. Бир қориндан тушган ака-ука бир-бирига ўхшамаслигидан баъзан ота таажжубга тушади. Жасурнинг кўп ўқиши унга ёқмайди. Тўғри, ўқитувчи деган, албатта, ўқиши керак. Акс ҳолда, занглаб қолади, — ўзича мулоҳаза қилади у. — Бироқ ҳар ишда меъёр бор. Борар жойинг — мактаб, етган мартабанг — ўқитувчи, айтар сўзинг — тарихга лаънат. Мук тушиб ўқиган билан бирор нарса ўзгариб қолармиди? Ўқиб-ўқиб, охир-оқибат отанг нима бўлди? Томоғидан гуноҳга ботди! Элдан чиқди, кофир деган унвон олди. Ўқиганлари — ёлғон, кўрган-кечирганлари — ёлғон. Бутун умри ёлғон дунёда ёлғон еб, ёлғон қусиш билан ўтибди! Ўқи, Жасур, ўқи! Ўқимасанг, кўлмақдай сасиб қоласан. Лекин ҳар замон бош кўтариб, атрофга ҳушёр қараб қўй! Тоғлар ўсяптими, чўкяптими? Дарахтлар гуллаяптими, сўляптими? Кулаётган ким, йиғлаётган ким? Атрофингга қараб қўй. Тенгдошларинг илгарилаб кетса, қанча қувма, етолмайсан. Кейинги авлод ўз сафига қўшмайди сени! Отанг улуғ сафарга отланди. Айтар сўзинг бўлса, айт! Қувончинг, қайғунгни яширма. Дилингни оч, Жасур!»

У индамади.

Ниҳоят сафар муҳлати етди. Бундай тантанали кузатув маросими ҳали ҳеч бир подшоҳга насиб этмаган бўлса керак. Ҳамманинг қўли ҳавода, қуш бўлиб учмоқ истайди. Кўзларидан оққан севинч ёшлари шаршара янглиғ юзларни ювади. Аёллар-ку, ўз ҳолига, ҳар-ҳар полвон йигитлар, чоллар ҳўнграб йиғлайдилар. Сафарга кетаётганлар ҳам йиғлашади. Йиғиндан йиғиннинг фарқи бор. Бу вазиятда ғийбат, хасад, зўравонлик, бағритошлик — ичингда неки қусур, ёмонлик бўлса — ҳаммаси шу ёшлар билан танангни тарк этаётгандай, ўзингни енгил сезасан. Кўксингда тош бўлса, дарё бўлиб оқиб кетади. Йўл юрасан, боғ-роғлар, чўл-биёбонлар оралаб юраверасан, кўзингга муборак Каъбадан бошқа нарса кўринмайди. Йўл машаққатлари азоб бериб, вужудингни қақшатмайди, руҳ енгиллиги жисми-жонингни арши аълога кўтаради.

Зиммангдаги фарзни адо этиб қайтар экансан, онадан туғилган гўдақдек сезасан ўзингни. Кутиб олиш кузатишдан-да татаналироқ. Йўлларингга гиламлардан поёндоз солинган, гуллар сочилган, карнай-сурнай. Таниш-у, нотаниш ўзини оёғингга ташлайди, этагингдан ўпада...

Муҳаммадмусо ҳожи (илоҳим, рост бўлсин!) вилоят, республикада ўтган катта анжуманларда кўп қатнашган. Оқсаройдаги шоҳона қабул маросимларида, зиёфатларда бўлган. Юртбошилар гапирган минбарларда туриб, нутқ ирода қилган. Байрам тантаналарида баланд шоҳсупаларга чиқиб, оқсук зотлар билан ёнма-ён савлат тўкиб турган. Пастда ҳурмат бажо этиб ўтаётган тўпори оламон сафига сохта жилмайиб, қўл силкитган чоғлари бўлган. Аммо уларнинг ҳеч бири кутиб олиш кунидаги шодиёнага тенг келолмайди.

Ҳожи орадан уч кун ўтса-да, танасидаги чарчоққа қарамай, руҳи энгиллигидан ўзини бардам сезарди. Эшиқдан йўқлаб келувчиларнинг кети узилмайди. Бағриларига босиб, зиёрат қилишади-да, оғзига қарашади. Бошланади. У худди сахнадаги артистга ўхшаб, кечаги гапни бугун яна қайталайди. Зиёратчи ҳам балки юзинчи марта кеча бошқа ҳожидан эшитган гапни бугун биринчи бор тинглаётгандай ҳайрат-у, ҳавас билан бош қимирлатиб ўтираверади. Гап охири келиб, бола тарбиясига тақалади. Шунда ҳожи салмоқлаб дейди:

—Билиб-билмай, кўп гуноҳ ишлар қилдик. Минг афсуски, замона зайли билан яратган Эгамга шак келтирган пайтларимиз бўлди. Лекин бир нарсадан кўнгил тўқ. Болаларга ҳалол нон бердим, ҳаром-хариж билан ҳалқумини булғамадим. Оқибат бу бўлдики, қариганда фарзандлар меҳр-ардоғида роҳат-фароғат кўрдим, муқаддас Каъбани зиёрат қилишлик насиб этди. Бу ҳам Оллоҳнинг инояти.

Ҳар даврада суҳбат айнан бир хил бўлмаса-да, шу йўсиндаги даромаддан сўнг тижорат иши билан юртма-юрт кезиб юрган Шерзодбек ҳақиқа дуо билан тугайди. Бироқ унинг ўзи кўринмайди. Ҳамма бор, у йўқ. Ота ўзича ўйлайди: «Худойи қиламиз, дейишяпти, шунинг ғамида юргандир». Йўқ, худойида ҳам кўринмади. Охир сабри битди. Сўради. Чучмал жавоб олди.

—Биласиз-ку, қаерга, нимага кетганини айтармиди у.

Ота кўнгли алоғда.

Учинчи куни хуфтондан кейин Жасур, орқасидан чой кўтариб хотини Ойша хола унинг ҳузурига кириб келишди. Бошлари эгик, ўтиришлари бежо.

—Хўш, нима гап?— Она-болага бир-бир қараб сўради у.

Ойша хола йиғи билан гап бошлади:

—Шўримиз қуриб қолди, дадаси...

—Нима бўлди? —хотинига эмас, ўғлига қараб, захрини сочди.

—Сен гапирсанг-чи, буни минғирлатмай!

—Шер қамалиб қолди.

—Нимага қамалади?! —бунга Жасур айбдордек ўдағайлади у.

—Қорадори билан ушланиб қопти.

Ота сесканди. Бу хабар тарновдан узилган чилладиги муз каби унинг калласига санчилиб, товонига қараб юрди. Бадани музлаб, боши қизиди. Юриш-туришидан, гап-сўзидан, топиш-тутишидан, фавқулодда йўқолиб кетиши, яна тўсатдан пайдо бўлиб қолиши, дам баджаҳл, дам хушчақчақ юришидан ота ўғлининг аллақандай махфий иш билан шуғулланаётганини билмаслиги мумкин эмасди. Боринги, билмаган тақдирда ҳам, сезарди. Бироқ қўрс ўғлини сўроқ қилгани журъати, бу хатарли йўлдан қайтаришга ақли етмасди.

Хўп, Шерзод гуноҳ иш қилибди, бунинг учун жазо муқаррар. Ота биладики, бу ишда ўртага тушиш ўзини ўтга ташлаш билан баробар. Неки бўлса, пешонасида борини кўради. Бола қамалаши ота белини букиш учун етарли зарба. Бироқ унинг бошига урилиб, эс-ҳушини фаромуш қилган, юрагига санчилиб, вужудини карахт этган иккинчи зарбага бардош бериши амри маҳол эди. Уни азобдан ҳам кўра кўпроқ уят қийнайди. Эшиқдан кирган кишига кенжатоийни алқаб, унинг умри-ризиқига баракот, ишларига ривож сўраб дуо тилангани алам қилади. Оила бошига тушган ғам-ташвишдан хабардор кишилар лақма отанинг мақтанчоқлигидан ичида кулиб ё ачиниб, бош эгиб ўтиришларини кўз олдига келтирса, изза ва изтиробдан жигар-бағри каبوب бўлади.

—Ё, Тангрим! —инграб юборди у. —Гуноҳим шунча кўпмиди, Парвардигор? Бу шармандаликка қандай чидайман, —ота икки таззасига шапати уриб, ўрнидан турди. Бироқ эшик томон ташлаган қадами ёнбошга кетиб, гандираклади. Жасур йиқилаётган отасининг қўлтиғидан олишга аранг улгурди.

—Қўйвор! —Ота жаҳл билан ўғлини силтаб ташлаб, деворга таянган ҳолда айвонга чиқди. Устунга суяниб, кўзларини юмди. Афсус ва алам қўшилувидан бўғоз бўлган аччиқдан-аччиқ «оҳ» деган нидо унинг зардоб тўла кўксидан отилиб чиқиб, қоронғи тун бағрига санчилди.

Ҳожи тонг отгунча кўз юммади. Унинг чамасида сўфи азонни чўзиб юборгандай туюлди. Сабри тугаб, ўрнидан қўзғалди. Худди кечагидек боши айланиб, оёғи чалмашди. Деворни ушлаб, ташқарига чиқди. Ўзини қанча тетик тутмасин, барибир, таҳорати чала қолди. Ғарғара қилиш учун оғзига сув олиб, бошини юқори кўтарди-ю, орқасига кетди. Гуп!

—Ҳажга бормай мен ўлай!

Бу гапни йиқилаётиб айтдимми ё ерда ётибми, ўзи ҳам билмайди. Ҳар қалай, охирги сўзи шу бўлди. Мана, бир ҳафтаки, оёқ-қўли йўқ,

кўз олайган, оғиз қийшиқ. Қимирламайди, гапирмайди. Осмонга қараб ётганча кўзлари ювош мўлтираб, фақат бир нарсани илтижо қилади: «Эй, яратган, Эгам, омонатингни ол!»

ДАҲШАТ

Қоронғи, ойсиз, совуқ тун. Юпқа туман. Мўмин ота ҳам шўрва солган. Аслида палов ейдиган ҳаво бўляпти, —кўнглидан ўтказди у, —лекин гўшт увол бўлмасин, деди-да. Позил акадан олган гўштмисан-гўшт, кулиб турибди. Қовурса увол, шундоқ бир қайнатиб олсанг, оғзингда эриб кетади. Лекин қизи йўқ. Кечроқ бораман, деган. Мактабда ҳеч зот йўқ. Ишларимни битириб бораман, деган. Ҳа, энди уйда шароитам йўқ-да. Шу столга қўядиган битта абажур олиб берай, дейман, ҳафсалам бўлмайди-да. От билан туя бўлмас. Битта юмшоқ стул. Айланадиганидан. Ҳозиргиси қаттиқ, қимирласанг, ғичир-ғичир қилади. Фикри чалғиди.

Қизи—Моҳидил, директор «Моҳиой» дейди. Бир куни Моҳибону деганини ҳам эшитган. Ҳуснда, қадди-қоматда ягона. Зийрак, ер остида илон қимирласа, қирқ чақиримдан сезади. Қараган киши қалбида чироқ ёқади. Ишқилиб, бахтини берсин-да. Мўмин ота мана ўқишни битириб келибдики, эшик пойлайди. Эгаси келса-ю, ўраб-чирмаб узатса. Юрса-турса, хаёлида шу тўйнинг ташвиши. Сеплари тайёр. Онаси раҳматли сандиққа тахлаб қўйган. Йигирма-ўттиз кийимли тоза мато бор. Қулоғига, бўйнига, бармоқлари, ҳатто билакларигача тақинчоқлар олиб қўйилган. Шу, бахти очилиб кетмаяптида. Лоп этиб эшиқдан биров кириб келса, қани. Ғиж-банг тўй қилишарди. Ким бўлса ҳам, майли. Қизи рози бўлса, бас.

Асли бахтига ўзим зомин бўлмадиммикан? Ўқишга кирман деганда, онасига хунук гап қилгани ёдига тушди. «Ўқиб нима бўларди? —деганди ўшанда, —бирортаси билан қўлтиқлашиб кетиб қолса, қишлоқда қайси юз билан юраман. Тўй қилайлик, набира кўрайлик, ўқитиб нима қиласан?!»

Қиз кўнмади. Йиғлайверди, ўламан саттор, ўқийман. Онаси ўртага тушди. Боланинг кўнгли ўлмасин, зеҳни ўткир, эси-ҳуши жойида. Юзингизни ерга қаратмайди. Қулоғига қуйдим.

Ҳа, онаси мақтанганича бор экан. Ўқишга кириб олди. Менман деганлар, чамадонда пул кўтариб юрганларни доғда қолдириб, бир ўзи илми билан ўқишга ўтиб олганлиги отани қувонтирди. Гердайиб юрди. Лекин кўнглининг бир чети хижил, қоронғу. Қиз бола —

бировнинг хасми. Вақтида эгасига топшириш ота-онанинг бурчи. Аёл аввало она бўлиши керак.

Биринчи курсда яхши юрди. Таътилга келганда, кўйлаги нафис экан, жудаям тор тикилибди. Қип-ялоғочдек, бутун гавдаси мана мен, деб турибди. Кўзига нима қилган —кўм-кўк-ку? Сурмами, десам, у қора бўлгу-чи эди. Кўки нимаси? Айт, ювворсин, у ер-буерга қизил суртгани нимаси? Шундоқ ҳам чиройли-ку, ўзини бозорга солиб нима қилади?

Онаси айтди, шекилли, эртасидан сал одмилашди...

Иккинчи йили келганда, ў-ҳў ...ота ҳаммасига қўл силтаб қўя қолди.

Ҳа, энди инсофни ўзига берсин. Эл нима бўлса, шу-да. Ақл-ҳушидан айрилмаса бўлгани. Биттасининг орқасидан боши айланиб, қариган чоғида қақшатиб кетиб қолмаса, бас. Эл олдига дастурхон солиб, эл қатори тўй-томоша қилиб, узатса бўлди. Бир ойча юрди. Онаси роса қулоғига қўйди. «Отангинг феълини биласан, орномусли, бировга гапини бермаган. Сал гап чиқса, нақ каллангни олади, қийма-қиймалаб чопади!»

Қишда фалокат юз берди. Она оламдан ўтди. Отанинг бир билагида шу қиз қолди. Қувончи ҳам, ташвиши ҳам шу. Катта ҳовли одамни ютаман, дейди. Шунда ҳам у қизи билан, унинг хаёли билан овунади. Овоз чиқариб, девордаги сурати билан гаплашади. Айниб қолмаяпманми, деб қўрқиб ҳам кетади. Кечалари уйқуси қочиб, ўз қўли билан обод қилган мактаб боғига чиқиб кетади. Бутун меҳрини шу боққа берди. Шу билан овунди. Директор ажойиб аёл эди... Кампир меҳрибон, пенсияга узатишди-ю, ўрнига бир бола келди. Бола деганлари ҳам, қирқларда бор. Ўзига сал бино қўйганроқ йигит. Бепарво. Отага қоровул сифатида муомала қилади.

Бироқ қизи ўқишни битириб, шу мактабга келди-ю, муносабати сал ўзгариб, юмшаб қолди. Бир-икки қизини мақтаб ҳам қўйди. Мўмин ота сигирга ем бериб, яна уйга кирди. Шўрва жавҳарилиму бўлиб кетибди. Қорни оч. Лекин ўзи ёлғиз ўтириб ичгиси келмайди. Қизи бўлса, хайҳотдай мактабда бир ўзи қорни оч ишляпти. Борсаммикин? Жаҳли чиқса-чи? Тунов куни ҳам кеч келди, ораси-ку яқин, лекин нима бўлса ҳам, қиз бола, деди, борди. Бекор қилган экан. Қизига малол келди. Негадир асаби бузилди. Ёш боламанми, орқамдан пойлаб юрасиз, деди. Ота индамади. Ўшанда директор ҳам бор экан. Хижолат бўлди, ота борганига пушаймон еди. Йўқ, яна кутади. Келиб қолар. Соат ҳам ўндан ўтди-ёв.

Зерикканидан нима қиларини билмай, телевизорни қўйди. Ойнани ювиб ташқарида жала қуйяпти. Ним қоронғу хона. Диванда

эркак билан аёл ўпишяпти. Мўмин ота телевизорни ўчирди. Сўкинди. Ҳаётда бор иш. У ҳам ўпишган. Бироқ бу муқаддас, нозик ишни суратга олиш, бошқаларга кўрсатиш нимаси? Нега шундай қилишга йўл қўйишади?

Тун ярмига бориб қолганига қарамай, ҳамон қизидан дарак йўқ. Ота ниҳоят бир шапалоқ гўштни битта нон бетига ўраб, мактаб сари юрди. Бурчакдаги икки хонадан чироқ нури тўкилиб-тўкилиб турарди. Бу қабулхона, биринчи хона директорнинг, учинчи дераза ўқитувчилар хонаси. Қизи шу учинчи хонада бўлиши керак эди. Қабулхонада нима қиляпти? Бирдан директор хонаси олдидан ўтаётиб, ичкаридан келаётган овозни эшитиб қолди. Дераза одам бўйидан сал баландроқ бўлиб, у хира ёришиб турарди. Шунда ота қабулхона билан директор хонаси ўртасидаги эшик очиқ бўлиб, хонага нур шу эшикдан тушаётганини билди. Диван ғичирлади. Эркак киши ҳансиради. Ота дераза тагидан тезроқ ўтиб кетмоқчи бўлди ва бирдан қизининг қиқир-қиқир кулганини эшитиб қолди...

УЧРАШУВ

Чўкаётган одам хасга ёпишганидек, иши юришмаган киши жуда майда нарсаларга ҳам эътибор берадиган бўлиб қолади. Агар тушида ит қопса, кун бўйи гап қилишларини пойлаб юради. Кафти қичишса, ғойибдан пул тушишига умид қилади. Автобусга чиқса, патта рақамларига қараб, бахтини излайди...

Кекса ота-онам раъйига қараб, ўз шаҳримга кўчиб келдим-у, тинч, осуда ҳаётим издан чиқди. Фан номзоди кўчада қолмайди, ишлар кўп. Бироқ ҳеч биридан кўнгил тўлмайди. Бутун вужудим билан қадрдон даргоҳни, ўз жамоамни қўмсайман. Ҳамма нарса омонатдай, қаттиқроқ боссам, ер ҳам чўкиб кетадигандай туюлади.

Кўзим тиниб, бошим айланадиган, кечалари ухлай олмай, юриб чиқадиган бўлиб қолдим. Охири докторга учрадим. Қон босимим кўтарилиб кетибди. Бир ҳафтадан бери докторга қатнайман.

Шифокор қабулига талон олиб, унга кўз ташладим-у, табиатим кир бўлди. «13». Аввалги даврим бўлса, бу парвойимга келмасди. Касал одам шунақа инжиқ бўлиб қоларкан. Қўлимда худди бир фалокатни ушлаб тургандай, ижирғаниб ташқарига қараб йўл олдим.

Кеча бошланган қор ҳамон майдалаб ёғар, ҳаммаёқ оппоқ либосга бурканганди. Шохлари эгилган дарахтлар остидаги тор йўлақдан гузарча томон нохуш одимладим. Автобус яқинда жўнаб

кетганидан бекатда пистафуруш чолдан бошқа ҳеч ким кўринмасди. Газета дўконидан «Муштум» олиб, орқамга қайтдим.

Шифокорга кириш учун навбат кутаётган беморлар кўп бўлиб, одатдагидек уларнинг аксарияти эшиклар олдида тўпланиб турар, ўтиргичлар эса бўш эди. Диванга ўтириб, журнал варақлашга тушдим. Эшиклар тинимсиз очилиб-ёпилар, ғала-ғовур бир зум тўхтамасди.

Ҳамма бирдан жимиб қолди. Ҳар қандай киши, ҳатто тўшақда ётган беморнинг ҳам диққатини ўзига тортадиган бир текисда майда, соғлом қадамлар йўлакни жаранглатиб юборди. Эшик олдида тўпланиб турганлар ўзидан ўзи тисарилиб, қадди-қомати кетворган, кўз-қошлари попуқдай, оқ халатли фариштага йўл бердилар. У кўп ўтмай, биз қабулига интизорлик билан интилаётган шифокорни ўзига эргаштириб, изига қайтди.

«Демак, бу фаришта —бош врачнинг котибаси. Тамом! —дедим ўзимга ўзим. —Энди шифокор у ердан ярим соатсиз чиқмайди.»

Жаҳл билан «Муштум» варақлашга тушдим. Шу пайт елкамда биров тўхтагандай бўлди. Қарасам, иккита кўз денг... Ҳар бирини нақ қуёш дейсиз, шунақаям чарақлаб ёняптики, ё алҳазар! Ёш боладай қандай сакраб ўрнимдан туриб кетганимни ўзим ҳам билмайман.

—Мавжу...

—Носиржон ака!

Кейин у нима деди-ю, мен нима деганимнинг аҳамияти йўқ. Мен уни кўриб турардим. Шифокор қабулига зориқиб, спирт ҳиди анқиган тор йўлакда ўтирганимни тамом унутиб, тасодифий учрашув қувончи, ширин хотиралар оғушида арши аълода учиб юрганга ўхшардим.

Бирдан Мавжуда тирсагимдан олиб, ташқарига бошлаганида, ўзимга келдим-у, юрагимни ваҳима босди. Нега денг? У мени уйига бошлаб кетаётганди. Шундоққина докторхона тепасида яшашаркан. Қандоқ бўларкин? Биров кўрса, нима дейди? Эри билиб қолса-чи?

Учинчи қаватга кўтарилиб, Мавжуда ўнг қанотдаги қора дермантин қопланган эшик қулфига калит солаётганда, юрагим яна орқага тортди: «Уйда ҳеч ким йўқ, иккаламиз ўтирсак, устимизга эри бостириб кириб келса борми...ишқилиб, ўзинг асрагин-да!»

Мавжуда эса эски қадрдони, тўрт йил бирга ўқиган курсдошини учратиб қолгани, уни кўриб турганидан бахтиёр эди. Жарангдор, қувноқ овози, офтобдай чарақлаган ёқимтой чеҳраси, бутун хатти-ҳаракатидан у бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйламаётгани шундоққина сезилиб турарди.

Гарнитур билан жиҳозланган шинамгина хонага қадам босдим-у, бирдан дераза остига қўйилган сап-сарик лимонни кўриб, баҳри-

дилим очилиб кетди. Уй ҳавосидан гупиллаб хушбўй лимон ҳиди келарди.

—Дардимнинг давоси шу ерда экан-ку!

—Бекорга бошламабманми? Ҳозир аччиққина чой дамлайман.

Мавжуда чой дамлагани чиқиб кетгач, одам бўйидан салгина баланд лимон дарахти ёнига келдим. Қалин тўқ яшил барглари худди ёғлаб артилгандай ялтирарди. Пишиб, сарғайганларидан ташқари ҳали кўм-кўк ғўр мевалари ҳам анчагина экан.

«Яхши яшашаркан, —ўйладим ўзимча атрофни кўздан кечириб, —куёви қурилиш трестида бош инженер, ўзи эса мактаб илмий бўлими мудир. Топиш-тутишлари чакки эмас. Ўғил-қизлари ҳали боғчада. Сарфлари оз, ташвишлари кам».

Ловуллаган қизил гулли халатда яна ҳам яшнаб кетган Мавжуда чой кўтариб кириб келди. Стол устига дастурхон ёзиб, бир зумда уни меваларга тўлдириб ташлади. Асалли лимон чой қилиб узатаркан, сўради:

—Қаердан ошира қолдиз бу дардни?

—Ким билсин, жуда бедаво экан. Сал нарсага кўтарилиб кетаверади.

—Кўп ўйласангиз керак-да?

—Нимани ҳам ўйлардим, дейсиз?

—Янги ишингиз оғирми?

—Йўқ, лекин майда, қоғоз иши, кўниколмаяпман.

—Мактабга ўта қолинг, ўзингиз севган касб.

—Қайдам, янги ўқув йили бошлансин-чи.

—Ҳали ҳам шеърлар ёзиб турасизми?

Бир маҳаллар унга атаб шеър ёзганимни эслаб, уялиб кетдим. Кумуш қошиқча билан чойни айлантирарканман:

—Ҳа, энди, ёшлик-да, ёшлик, —дедим бош кўтармай.

—Ана, холос...дарров қариб қолдикми? —сўради Мавжуда.

—Сиз ҳозир ҳам ўша-ўшасиз.

—Қайда, биз энди ўтин бўлдик. Сизнинг айна қирчиллаган пайтингиз келяпти.

—Қирчиллаш қайда, ғирчиллаб қолдик-ку.

Мавжуда кулди.

—Ҳар замон ғилдиракларни ёғлаб туринг-да.

—Нима билан?

—Кулгу билан, ҳеч тортинмай, юрак-юракдан шарақлаб кулиш ғуборларни ювади.

Кўксимга оғир хўрсиниқ тўлди: «Эҳ, Мавжу, Мавжу, қани ўша кулгу? Кўзлардан ёш оқизиб, жағларни толдирадиган ичакузди у шўх кулгулар қайда қолди?»

Сезгир Мавжуда кўзларимга тикилиб, фикримни уқди.

—Бунинг учун одам менга ўхшаб, сал довдирроқ бўлиши керак-да.

Унга ҳавас билан қарайман.

—Қанийди ҳамма ҳам сизга ўхшаса...

У ўрнидан туриб, магнитофон қўйди. Хона ичи майин куйга тўлди. «У тўғри айтади, —ўйлайман мен, —Ер остида илон қимирласа, ўн чақиримдан сезадиган биздақа эслилар, эҳтиёткор, ҳадикчи, писмиқлар унга ўхшаган очиққўнгил, қувноқларни довдир ҳисоблаймиз. Мана, ҳозир ҳам у тасодифий учрашувдан яйраб ўтираркан, ўртадаги жинсий фарқни мутлақо ўйламайди. Чунки у аёл сифатида менга бировнинг эри деб эмас, эски қадрдон дўсти деб қарайди. Менга қараб туриб, мен орқали ўз умрининг бир парчасини кўради, ёшлиги, талабалик даврлари кўз олдига келади. Бошқа курсдошлари, уларнинг қизиқ-қизиқ қилиқлари, ҳазиллари, дугоналари билан бирга баҳам кўрган қувончлари, ташвишлари ёдига тушади. Ёнма-ён пахта терган, ашула айтиб, рақсга тушган бахтиёр дамлар қайтиб келгандай юраги орзиқади. Мен эса игна устида ўтиргандай безовта, ташқаридаги шарпаларга қулоқ тутаман, кўзларим эшиқда, юрагим така-пука бўлиб, бехосият «13» келтирадиган фалокатни кутаман.

Мавжуда қизил дуҳоба жилдли албом олиб келиб, мен билан ёнма-ён диванга ўтирди.

—Ўғлимни кўрсатиб, бир мақтаниб қўяй, сизга.

Ўғилчаси худди отасига ўхшаркан. Ёноқ суяклари бўртиб чиққан, калласи катта, пешонаси дўнг, кўзлари чарақлайди. Мактабга бу йил бораркан, лекин ҳозирданоқ газетани шариллатиб ўқирмиш. Қизи энди учга кирибди. Қуйиб қўйгандай онасининг ўзи.

—Бу-чи? —дедим сочи икки чеккасидан тўкила бошлаган, дўнгпешона эркак суратини кўрсатиб, —яхшими?

—Ёмон киши, —деди у кутилмаганда, лекин ёлғон гапирганидан қизариб кетди. —Ўлгудай қизғанчиқ.

—Янаям ўктам экан, ўрнида бошқаси бўлганда, сандиққа солиб, қулфлаб қуярди.

—Роса одамига айтибман-у, —у шарақлаб кулди, —шунақа ёмонманми-а?

—Аксинча, яхшисиз, ёмонларнинг суқи киради.

—Қўйинг-а! —У ўрнидан туриб, магнитофонга янги тасма соларкан, қайрилиб сўради, —болалар нечта бўлди?

—Тўртта, —жавоб қилдим. —Учтаси қиз, тўртинчиси ҳам қиз.

У боя ўзи айтгандай шарақлаб кулаётганда, бирдан эшик кўнғироғи жиринглаб, юрагим шувиллаб товонимга тушиб кетгандай бўлди. Мавжуда эса магнитофонни ванг қўйганча ўша қувноқ кайфият билан эшик томон чопқиллади.

Йўлақда аёл кишининг овозини эшитиб, ўзимни бироз боссамда, титроғим тўхтамас, томоғим қуриб, бошим қизиб борарди. Эллик ёшлардаги оғиз-бурни ниҳоятда катта, қаншари паст, манглайи, жағ суяклари туртиб чиққан маймунбашара, сап-сарик аёл остонадан ҳатлади-ю, мени кўриб, ток ургандай, турган жойида қотиб қолди. Кейин елкаси оша юз-кўзида табассум ўйнаб гапириб келаётган Мавжудага қаради.

—Носиржон акам, —таништирди у ҳеч қандай ҳадик сезмай, —курсдошим.

—Вой, мунча яхши, —деди ҳар бир сўзини товлаб аёл. У менга беозор илжайиб қараб турса ҳам, нигоҳи юрагимни тешиб юборгандай бўлди, —бемалол, бемалол ўтираверинг.

Жойимга аста чўқдим-у, юмшоқ дивандан чақиртиканак униб чиққанини ҳис этдим.

—Бу киши —опам бўладилар, —деди Мавжуда юқорига ўтгани кўнмай, пойгақдаги стулга омонатгина кўниб турган аёлга қараб. Кейин чойнакни олиб, ташқарига йўналди, —гаплашиб туринглар, мен ҳозир.

—Овора бўлманг, келинпошша, —орқасига қайрилиб деди аёл. —Ишим зарил, кетаман, йўл-йўлакай бир бош тикиб чиқай, дегандим.

Мавжуда унга қулоқ солмай, чиқиб кетди. Аёл кўкимтир бит кўзларини ер остидан менга тикиб, зимдан кузата бошлади. Унинг нигоҳи заҳарли ҳашарот каби юзимда ўрмалар, бутун аъзои баданим нохуш жимирларди. Тиззамдаги албомни қайта варақлар эканман, кўзимга «13» рақамида бошқа ҳеч нарса кўринмас, тезроқ Мавжуда қайтиб кирса-ю, жуфтакни ростлаб қолишни ўйлардим.

—Ўтиришингларниям буздим, —деди у хонани жаранглатиб турган магнитофонга сирли кўз ташлаб.

—Нега энди? —чўчинқираб жавоб қилдим мен. —Ҳаммаси жойида.

—Ҳар қалай, ноқулай бўларкан-да, худди пойлаб киргандай...

—Қўйсангиз-чи, нималар деяпсиз...

Гуркираб Мавжуда кириб келди. Унинг гулгун чехрасида ҳамон сўнмаган қувонч кўнглимга таскин берди.

—Вой, нега қараб турибсизлар, олишиб ўтиринглар, —у қайинэгачиси олдига меваларни яқин сурди. —Поччам тинчми, жиянларим ўқишяптими?

—Шукр, ўзингизга нима бўлди, тоби йўқ деб эшитдим?

—Сал шамоллабман. Укол олдим, энди яхши, эртадан ишга чиқаман.

—Худога шукр, мен ҳам дўконга келгандим, уйда бўлса, дарров кириб чиқай, деб, —у ўзича хижолат чеккандай менга қараб қўйди.

—Яхши қипсиз-да, —деди Мавжуда, кейин мени бу ерга қандай келиб қолганимни изоҳлай бошлади, —уколга тушсам, йўлакда биров журнал ўқиб ўтирибди. Қарасам, Носиржон акам. Бирам ғалати суюниб кетдим. Ўзиям кўришмаганимизга ўн беш йилдан ошди-а?

Аранг маъқуллаб бош ирғадим.

—Ёшлиқдаги қадрдонлар бошқача бўлади-да, —упа суртган юзини майда тук босган, қош-киприкларигача сап-сарик аёл энди ростмана чаён қиёфасига кирди. У найзасини чиқариб, кўксимга тегизиб турар, лекин чақишга ошиқмасди, —бир шаҳарда туриб, шунча йил кўришмабсизлар-а?

—Фарғонада, институтда ишлардим, —дедим санчишга шай турган найзадан эгим сесканиб, —кузда кўчиб келдик.

—Ҳа-а-а, —деди «тушунарли» маъносида сийрак мўйли ингичка қошларини чимириб, —яхши-яхши.

Ортиқ чидаб бўлмасди. Ўзимни босиб, ўрнимдан қўзғалдим.

—Узр, менга рухсат, навбатим ҳам келиб қолгандир.

—Қизларнинг бирига биз харидор, —деди Мавжуда ҳеч қандай хавфни сезмагандай кулиб тураркан. —Қудачиликни ҳозирдан бошлаб, борди-келди қилайлик энди.

—Бош устига, биз тайёр.

Қўрқув, ҳадик билан эшик томон юрдим. «Ҳозир чақади, — дердим ўзимча ҳар бир ҳаракатимни сурбетларча кузатиб турган аёлга қарамасликка тиришиб, —заҳарли найзасини юрагимга ғирч ботиради-ю, остонада қулатади у. Чақ! Чақмайсанми?!

Мен кийинишни унутиб, эшикка бориб қолганимни тутқични ушлагандан кейин сезиб, баттар довдираб қолдим. Қалтироғим кучайиб, бошим айланди. Шундагина палто, телпагимни кўтариб орқамда турган Мавжуданинг қўрқувдан юзлари оқариб кетганини кўрдим.

—Сизга нима бўлди? —деди у қўлтиғимдан суяб. —Ҳеч қаёққа бормайсиз, ҳозир врачни чақириб келаман.

—Йўқ, йўқ! —дедим ўзимни дадил тутиб, кўзим яна меҳмонхона остонасида бизни кузатиб, ғолибона илжайиб турган сарик башарага

тушди-ю, ўзимни эшикка урдим. Мавжуда орқамдан ҳавотир билан қараб қолди.

...Аҳволимни кўрган беморлар навбатимни сўраб ўтирмай, тисарилиб йўл беришди. Кўзойнак тагидан беписанд боқувчи нигоҳими ё йўғон, кескин овозими, кишида ёқимсиз таассурот уйғотадиган эркакшода шифокор ҳам мени кўрибоқ ўрнидан туриб кетди.

—Қани, ўтиринг, —деди шошиб стулни суриб, —нима бўлди?

У жавоб кутмаёқ қон босимимни ўлчай бошлади.

—Магнезия беринг!

Ҳамшира югурганича чиқиб, шприц олиб келди, укол қилишди.

Замбилда эшикка олиб чиқиб, машинага солишаётганда кўзим ҳозиргина ўзим чиққан учинчи қаватдаги уй деразасига тушди. Дераза ёпиқ, пардалар тортилган бўлса-да, тириқишларидан бурқсиб сариқ тутун чиқаётганга ўхшарди.

1993 йил.

СУЯНЧИҚ

Гулсум холани ҳаётда икки нарса икки томондан суяб турарди. Бири-меҳнат. Бу бир қаричлигидан энг содиқ ҳамроҳи, энг яқин сирдоши. Қачон, қаерда бошига кулфат тушмасин: босмачилар кўз олдида эрини сўйиб кетганларида ҳам, чимилдиқда келини ёлғиз қолиб, кўз қароғини фронтга жўнатганида ҳам, ундан «қора хат» олганида ҳам, келин кўнгил кўчасига кириб кетганида ҳам, у ўзини меҳнат қучоғига отди. Фақат шу меҳрибон бағир уни овута олди. Шу иссиқ кучоқ унга мадад берди, суяди, етаклади...

Бугун эса тамом унга суяниб қолган. У қишлоқ касалхонасида ишлайди. Касалхонада учта бўлим бор. Ич касалликлари бўлимида ётган беморларнинг кайфияти, қачон тезроқ тузалиши кўп жиҳатдан унга боғлиқ. Бош врач Олим Оқилович мажлис қилганларида доим шунақа дердилар. Ҳа-да, жуда тўғри айтадилар, беморларга қанча яхши муомала қилсанг, улар ётган ер қанча тинч-у озода бўлса, улар шунча тез шифо топадилар.

Бош врачнинг хонаси ҳам шу бўлимда. Гулсум хола унинг хонасини алоҳида бир меҳр билан тозалайди. Ўзи ҳам кўп бесаранжом йигитда. Нимаси биландир, балки шу бесаранжомлиги биланми, раҳматли ўғлига ўхшаб кетади. Доим столида қоғоз уюлиб ётади. Диван, кресло олдилари, гилам устиларида кул, бурчакларда оёқ учи билан эзилган сигарет қолдиқлари, кулдон эса топ-тоза

туради. «Бола шўрлини бир зумгина тинч қўйишмайди-да, — кўнгилдан ўтказди кампир унга ачиниб. — У кириб: у дейди, бу кириб: бу дейди, бировга сув керак, бировга ўт... Ҳаммасининг ташвиши якка шу бояқишнинг бошида. Илоё, бошинг тошдан бўлгур, ҳамманинг ўнтоғини кўтаради, минг хил дардга шифо қидиради».

Кексайганда шундай бир аҳил жамоага тушиб қолгани, бу жамоа бошида шундай дилкаш, меҳрибон, киши меҳнатини қадрловчи ўғли тенги йигитнинг тургани, бунинг устига яна шифохона ўз уйидек бўлиб қолгани, вақтики, бир кун келиб, «ух» деса, ҳол сўрайдиганларининг борлиги кампирнинг нақд бахти эди. Шу бахт, бир куни келиб, кўз юмса, жасади унут бўлиб қолмаслигига унда туғилган ишонч, шулар туфайли жамоага, жамоанинг сардори Олим Оқиловичга нисбатан қалбида уйғонган қайноқ меҳр — кампирни яшашга ундаб, қўлтиғидан суяб турган иккинчи таян эди.

Бир куни у ўрнидан туролмади. Анчадан буён суяклари зирқираб оғриб юргани, иштаҳаси йўқлиги, димоғи ачишиб, тез-тез йўтала бошлаганини эслади. Нега парво қилмади-я, мана оқибат, кичкинагина жуссаси аланга-оташ бўлиб ёнар, зил бошини ёстиқдан кўтара олмасди.

Энди нима қилди? Мавлоновнинг хонасини тозалашар-у, лекин деразасини очиб қўйиш эсларига келармикин? Шу билан ҳамма ёққа ўрнашиб кетган тамаки исини чиқариб бўлмайди-ку. Хонадаги ҳамма нарсаларни: панелланган деворларни ҳам, гулдонлар-у гул барглари ҳам — ҳамма-ҳаммасини ҳўл латта билан артиб чиқиш бирорта бояқишнинг хаёлига келармикин?

Беморлар-чи...Биринчи палатага ўсма, иккинчисига игна билан қора ип олиб бориши керак эди. Саккизинчи палатадаги чолга ким қарайди, овқатини ким ичириб қўяди?

Гулсум хола ўрнидан турмоқчи бўлди, лекин туролмади. Бирдан миясига келган фикрдан гангиб қолди. Ҳали замон уни йўқлаб келиб қолишса-я! Қаерга ўтқизаман, ким уларга чой қўяди?

У яна туришга ҳаракат қилди: «Супуриб-сидириб, оҳорлироқ якандоз солиб қўяй». Кампир ўрнидан турди-ю гандираклаб кетди. Боши айланиб, яна жойига ёнбошлади. Лекин шу заҳоти миясига келган фикрдан бутун вужуди ларзага келди. «Бирдан эшикдан лопиллаб Мавлоновнинг ўзи кириб келса-я! У шундоқ меҳрибонки, кампирнинг бетоблигини эшитган заҳоти машинасига ўтиради-ю, учиб келади. Эшикнинг икки табақаси шарақлаб икки томонга ланг очилади-ю, остонада у худди офтобдай чарақлайди. Ана шунда бетоб бўлмоқдан, бежон бўлганимда ҳам ўрнимдан ирғиб туриб кетаман. Ҳа, худди шундоқ қиламан».

Гулсум холанинг ажин босган заъфарон юзлари, хира тортган кўзларида алланима йилтиллаб кетди...

Шу кун ҳеч ким унинг эшигини қоқиб келмади. Кечга яқин қўшнисининг келини кашнич сўраб чиқмаганида, ким билади, кампирнинг ҳоли нима кечарди? У «тез ёрдам» чақирди. Кампирни касалхонага олиб кетдилар.

Мана уч кундирки, у ўзи фаррош бўлиб ишлайдиган касалхонанинг тўртинчи палатасида ётибди. Ҳар куни касалхонага яқингинада келган шифокор қиз пешонасини силайди, томирларини ушлайди, кўкрагига қулоқ солади. Ҳамшира қизлар югуриб-елиб дори беришяпти, нина санчишяпти.

Лекин Гулсум холанинг иситмаси тушган бўлса ҳам, негадир руҳи сўлиб борарди. У юраги эзилиб, кўзлари тешилиб уззу-кун эшикка қарайди. Эшиқдан тинимсиз одамлар кириб-чиқар, улар орасида бир киши, фақат бир кишигина кўринмасди. Ҳолбуки, ҳар куни йўлақда унинг Гулсум холага таниш қадам товуши, фақат унинг ўзигагина хос ва ярашиқли фармонбардор овози эшитилиб турарди. Ҳар гал унинг овозини эшитганда, Гулсум хола умид косасини бирдан лиммо-лим тўлиб кетганини ҳис этарди. У шунда ўмганини бир оз кўтариб, эшикнинг шарақлаб очилиши, хонанинг бирдан чарақлаб кетишини бетоқат бўлиб кутар, лекин у кутган овоз узоқлашиб боргани сайин гўё тубсиз зовурга қулаб кетаётгандай бўларди.

Бир кун туш кўрибди. Тушида унинг кичкинагина шинам ҳовлисида тўй бўлаётганмиш. Ҳамма жамул-жам. Ўйин-кулги, базм авжида эмиш. Лекин Гулсум холанинг кўзи кўчада, Мавлоновни кутаётган эмиш. Бир пайт эшик очилиб, остонада офтобдай чарақлаб у пайдо бўлармиш. Гулсум хола унга пешвоз чиқмоқчи бўларкан-у, лекин ўрнидан туролмас экан.

Бир ҳафта шундоқ ўтди. Кейин кундан-кунга кампирнинг кўксидаги қуёш сўна бориб, саккизинчи куни тонг отарда кўз юмди. Бу хабарни эшитган бош врач Гулсум хола тасаввур қилганидай хонага отилиб кирди. Минг афсуски, кампир уни энди кўролмас эди.

ҲАРОМДАН ҲАЗАР

Уч кун иситмада алаҳлаб ётган шаҳар ҳокими ўзига келиб, ўтган умрига назар ташлади-ю, юрагини ваҳима босди. Ҳар қадамида гуноҳ йиринглаб ётибди. Ҳалқуми ҳаром-харишга тўлган. Бўғзида муштдай тош, нафас олдиргани қўймайди.

Иситма яна ҳуруж қилиб, кўз олдига яна гузардаги темирчи келди. У ҳокимни омбурда қисволиб, ўтга тобляпти. Лаҳча чўққа зарб билан босқон тушди. Атрофга учқун сачради... Ҳоким алаҳлади: «Бошимни единг, темирчи!»

Уч кунгача аҳвол шу. Ҳоким ҳушига келиб, аввал сув, орқасиданоқ темирчини сўради. Дарҳол уни топиб келтирдилар. «Наҳот шу ялангоёқдан ҳам таъма қилиш даражасида тубанлашиб кетган бўлсам?» деб ўйлади ҳоким. Кейин оёқ томонида қўрқувдан қалтираб ўтирган темирчига қараб деди:

—Қанча пора берган бўлсанг, икки ҳисса қилиб қайтиб ол, фақат мени тинч қўй!

Темирчи қўрқиб кетди.

—Нималар деяпсиз, бегим? Мен ҳеч қачон пора бермаганман.

—Бергансан!—қичқирди у.

—Берган бўлсам, у – совға эди.

—Бекор гап! Унда ҳар куни бошимга босқон урмасдинг!

Ҳоким ҳукмига мунтазир бўлиб қўл қовуштириб турганларга юзланди.

—Уни рози қилиб жўнатинглар!

Уста кетди-ю, барибир, ҳокимнинг дарди енгилламади. Уни яна бир чол қийнайди. Ҳарчанд уринмасин, у кўз олдидан нари кетмайди. Ачиниш билан бошини сарак-сарак қилиб, тепасида тураверади. Уни ҳоким яхши танийди. Кечагидек эсида, болалигида ўртоқлари билан қўшни боққа ўғирликка тушишган. Қўқон гилос энди олатоб бўлган палла. Ҳар ким гилосдан тўйгунича еган, у ҳаммадан кўпроқ еган, тўйгандан кейин ҳам еяверган, шохи билан синдириб, қўйнига солаверган. Бир пайт қорни шундай бураганки, белини кўтаролмай қолган. Боғбонни кўриб, болалар қочишган, у эса қорнини чангаллаганича кулча бўлиб ерда думалаб ётиб қолган. Ушанда боғбон бошини сарак-сарак қилиб, ачиниш билан ёмон сўз айтган. «Ийтиқ!» деган.

Бу қандай маънодаги сўзлигига ўшанда тушунмаган. Бугун ҳам мағзини чақишга ақли ожизлик қилади. Бирдан ҳозир шу сўз маъносини билгиси келди. Ҳоким ҳузурига донишмандни келтирдилар. Донишманд салмоқлаб деди:

—Умрида тақир суяк, ювиндидан бошқа нарсани кўрмаган, ҳеч қачон қорни тўймаган, оч итни «ийтиқ» дейишади. Баъзан ўта кетган суллоҳ, назари оч кишиларга нисбатан ҳам...

Кўзларини юмиб ётган ҳоким қўлини кескин баланд кўтарди. Бу унинг «Бас қил!» дегани, айна пайтда, кетишга рухсат бергани эди. У

кўзлари юмуқ ҳолича узоқ жим ётди, кейин овоз чиқариб ўзига ўзи деди:

—Боғбон чол нигоҳидаги ачинишда шундай бир аянч маъно борлигини ўшандаёқ тушунувдим. Наҳотки, у рост айтган бўлса, ҳамма нарса бўлса-ю бу дунёдан оч кетсам?

Ҳоким касал ётиб, яна кўп нарсалар ҳақида ўйлади. Ўйлари охири келиб ноқобил болаларига тақалди. Бир пайтлар маҳалласида эшак миниб юрадиган яна бир чол бўларди. У олис дарёдан мешда маҳаллага сув олиб келарди. Ҳокимнинг ўртанча ўғли бир кун мешни бигизда тешиб қўйди. Чол мешни ямаб, эртасига яна сувга борди, бола тағин бигиз санчиб қочди. Чол сувга боришини қўймади, бола шумлигини ташламади. Охир жондан тўйган қария оғзига келган ёмон гапни тутолмай қолди:

—Бошга бало бўлдинг-у, ҳароми!

Ҳоким бу ҳақорат учун уни авахтага ташлатди. Бунга кўп йиллар бўлди. Чол аллақачон оламдан ўтиб кетди. Бола ҳам қиморбоз-каззоб бўлиб вояга етди. Энди узр сўрай деса, кеч, унутишнинг ҳам иложи йўқ! Мусичадай беозор чолнинг ювош нигоҳида бир олам озор. Шу болага чолнинг қарғиши текканми, десанг, бошқалари ҳам ундан баттар. Ростдан ҳам. ҳаммаси ҳаромдан бўлганмикан?

Ҳокимнинг ўйлари охир келиб энг суюкли кенжа қизига тақалди. Уни бирор ҳалол-пок одамга берсам-у зора, мендан ҳам эл-юрт корига яроқли, кўрган киши ҳазар қилмайдиган насл қолса, деб ширин орзу қилди. Хаёлида излаб-излаб, ўз чорикорларидан бошқа яроқли номзод тополмади. Ота-онаси умр бўйи шу эшикда хизмат қилган, ўзининг ҳам эс таниганидан буён елкасидан кетмон тушмайди. Эсли-ҳушли, ориятчан, энг муҳими, ҳалол йигит...

Уйда йиғи-сиғи, кўчада дув-дув гап. Кўз ёшлар сел бўлиб оқди. Ким нима деса, деди. Аммо тўй бўлди. Тўйнинг эртаси ҳам бўлди, кичик чилла, катта чилла ҳам чиқди. Келинчак хўрсиниб-хўрсиниб йиғлармиш, куёв эса ҳамон тескари қараб ётармиш. Ҳокимнинг ғазаби қайнаб, куёв болани ҳузурига чорлади.

—Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, бир андишам бор, шуни айтсам, бой ота, —деди куёв.

—Қани, айт, эшитайлик.

—Сиз ҳамиша юрт тепасида юрган юксак мартабали одамсиз...

—Хўш, нима демоқчисан?

—Катта-катта издиҳомларда бўлиб, тўкин-сочин дастурхонлардан ҳар хил таом егансиз.

—Еганмиз, тугиб ҳам беришган.

—Шуни айтаман-да, яна хизматингиз тақозосидан сизга ҳар хил совға-саломлар келиб турган.

—Ҳа-ҳа, шундай бўлган.

—Еган луқмаларингиз, олган совғаларингизнинг ҳаммаси ҳам ҳалол-пок деб айтиш қийин.

—Очиқроқ гапир!

—Очиқ айтсам, ҳамма қатори қизингиз ҳам шу нарсалардан баҳраманд бўлган...

—Хўш, нима демоқчисан?

—Жуфти ҳалоломининг ҳалқумини ана шу ҳаром-харишлардан покламоқчи бўламан, токи, бизнинг яқинлашувимиздан бино бўлган фарзанд қонида ҳаром гард бўлмаса, дейман.

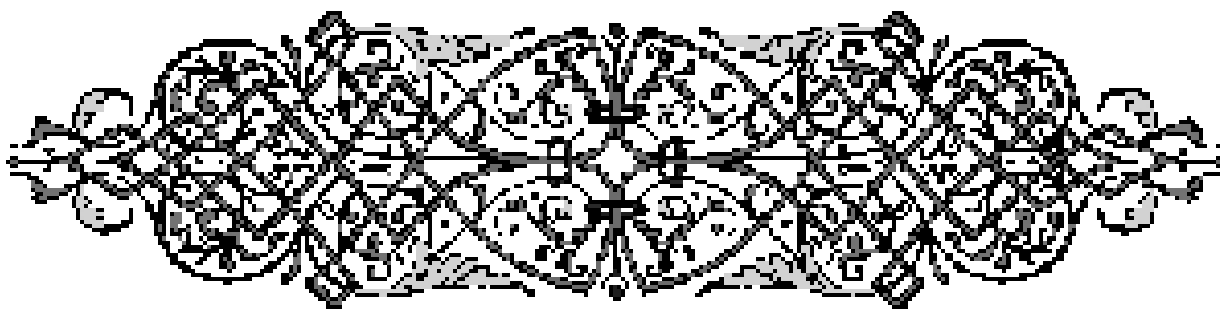
—Ҳм, —деди ҳоким чуқур ўйга толиб, у узоқ жим ўтирди. Кейин бош кўтариб, куёвига ювош қаради. —Тўғри ўйлабсан, илоҳим, муродингга ет!.

*

Бу қадим бир афсона, холос. Уни сизга ҳеч ҳам даҳли йўқ.

Зеро, ўқигани, қуруқ гап эшитгани вақтингиз ҳам, тоқатингиз ҳам йўқ бугун. Балки бир кун келиб, сизда ҳам вақт мўл-кўл бўлар: ҳатто бекорчиликдан зерикиб, ўзингизни қўярга жой тополмай қоларсиз. Ўшанда ўқийсиз, бироқ унда кеч бўлади, афсуски, жудаям кеч бўлади...

Начора, ҳаёт ўзи шунақа, ҳамиша кеч қолиб юрамиз.

ОЛТИН

ЗАРРАЛАР

(Насрдаги назм)

ҲАЁТ ҚОНУНИ

Кўздан пана, қўл етмас баланд шохда фақат битта бодом қолди. Меваларидан айрилиб, шип-шийдон бўлиб қолган дарахт бор меҳрини унга берди, у билан овунди. Ҳар қалай, битта бўлса ҳам меваси бор-ку! У шу биттагина меваси билан ҳам сув бўйида ўтирган сочлари паришон йиғлоқи толдан, кўкка қараб ўсаётган найнов теракдан фарқ қилиб турибди-ку, ахир.

—Сен менинг қувончим, овунчоғим, фахримсан, —деди дарахт ёлғизгина мевасига кўз тикиб, —ишқилиб, бағримни тарк этмагин сен.

Кунлар ўтаверди, қуёш қиздираверди. Етилиб пишган бодом бир кун қобиғини ёриб, барглар орасидан оламга қиё боқди-ю, бирдан бағрида ловуллаб олов ёнди. Ердаги нотаниш гуркираган ҳаёт уни ўзига чорлади. Ерда майсалар барқ уриб унар, ўсар, гуллар, офтобда куйиб, қовжираб йўқолиб кетар, ёмғирдан сўнг яна ниш уриб чиқар ва яна гулларди...

Бир гўзал тонг бодом ерга ўзини отди. Дарахт сесканиб, япроқлар титраб фарёд чекди.

—Сен бағримда орзу бўлиб туғилгандинг, куртак бўлиб танамни ёриб чиқдинг, сўнг ғунчага айландинг, гул бўлдинг. Борлиқнинг кўзи сенда бўлиб қолди. Қуёш чиқади-ю, то ботгунча сенга тикилади,

шамол қўзғалади-ю, сenga интилади, хуш бўйларингни оламга сочади. Арилар воз-воз учиб келиб, қониб-қониб бол шимадилар. Сени ёмон кўзлардан яшириш, табиат офатларидан асраш учун барглар чиқардим. Улар паноҳида сени шамолдан, ёмғир, дўллардан, иссиқ-совуқдан авайлаб асрадим... Не-не машаққатлар билан шу кунга етганда, нечун энди бандингни ўзинг тарк этдинг? Нечун?

Ерда ётган бодом япроқлари титраб, нола чекаётган дарахтга қараб деди:

—Бағрингда орзу бўлиб туғилганим рост, лекин мени деб гуллаганинг ёлғон. Баҳор эди, айна гуллаш палласи эди. Бутун мавжудот, тоғу тош уйғонган, ҳатто тиканак ҳам гуллаган бир чоғда сен ҳам гулладинг. Ўзинг учун, гуллаш давринг келгани учун гулладинг. Зеро, гулламаслик мумкин эмасди. Гулламасанг, сени кесиб ташлар эдилар.

Мени койима, мен ҳам дунёга фақат сен учун, сенинг орзу-қувончинг бўлиб қолиш учунгина келмаганман. Сен каби ер бағрига чуқур илдиз отсам, кўкка қараб бўй чўзсам, дейман.

Менинг ҳам гуллагим келяпти.

ПОЙГА

Мотоциклчилар пойгаси қалтис ўйин. Жасур ва мардлар, қони қайноқ, юраги бутун йигитлар беллашуви бу!

Қалбинг тоза, ниятинг пок, мақсадинг улуғ бўлмаса, майдонга тушма. Тушдингми, бас, олдинга боқ, йўлингга қара, маррага интил!

Воҳ, ажаб! Қаноти борми, тўпдан ажраб учиб чиқди бир лочин! Кетидан иккиси қувиб кетди ўқдай. Пойгачилар йигирма чоғли. Йўл ёмон, баланд-паст, ўйдим-чуқур, кескин бурилишлар, баланд сакрашлар. Кўзлар ёнади, юраклар ўйнайди. Лабдан учар бир калима: «О, табиат, ўзинг асра шунқорларингни!»

Олқишлар остида давра айланиб уч шаввоз учади кетма-кет. Қийқириғи осмонни тутган оломоннинг кўзи уларда. Нафақат кўзи, умиди, қувончи ва ҳатто юраги уларда.

Бешинчи даврада учқур уч йигит орқада қолган шерикларини қувиб етди ва яна улар тўпидан ажраб олдинга интилди. Шунда нигоҳим энг орқада қолган уч пойгачига тушди. Улар шерикларидан бир давра орқада қолиб кетганларига қарамай, умид узиб даврадан чиқмасдилар. Мени ҳайратга солган тамом бошқа нарса: орқадан учинчи ўринда бораётган сариқ каскали пойгачи дам-бадам ҳавотир

билан кетига қарар, қувиб ўтмоқчи бўлган шерикларига йўл бермасди.

...Одамлар қичқириғидан ҳушёр тортиб завқ-шавқим, юрагимни юлиб учаётган жасур йигитларга қарадим. Қалбим қувончга, кўзларим нурга тўлди яна. Ҳамминг кўзи сўнгги ўнинчи даврани айланиб учаётган уч шунқорда. Улар марра сари яқинлашиб, ўқдай учардилар. Қай бири биринчи бўлади, ғолиблик тожи кимисига насиб этади?

Марра яқин. Ўртада бир довон, битта хавфли бурилиш ва бири-бирига халақит бериб орқада бораётган уч пойгачи қолди, холос. Довон ҳам ошилди...Осмонни қийқириқ овозлар қоплади. Ҳа-ҳа, бос, азамат, яна бос! Ҳай, бу нима қилиқ? Йўл берсанг-чи, сариқ иблис! Йўл бер, қирчанғи байтол!

Э-воҳ!

Қарсиллаган нарса нима у? Осмон қуладими, қуёшми ё?!

Кўзларига тўлган зулмат қайдан? Қайда қолди алвон марра? Қани у учқур лочин?!

...Бунга узоқ йиллар бўлди. Энди пойгаларга бормайман ҳеч. Баъзан ишхонада, танишлар даврасида, маҳалла-кўйда кўзлаган маррасига етмай туриб ғайрат-шижоати, ишқи-иштиёқи сўниб қолган кишиларни учратиб қоламан. Улар одатда орқасига ҳадик билан қараб-қараб, йўл ўртасида юрадилар. Ундан орқада қолиш мумкин эмас: олдинга ўтиш жуда хавфли, бирга юриш эса даҳшат!

ҚАЛБИНГ АЛДАМАС

Бир кун ёш шоир деди:

Қаранг, дилбар жамолига: юзлари ойга ўхшайди, кўзларида чақмоқ ёлқини, қошларини ёй дейсиз гўё, киприклари ўқ. Тишлари дур эрур, зулфлари зар, қирмиз ёноғида, тилларида бол, худди соқчига ўхшайди лаби устида хол. Хаёл каби маъсум ва ширин, орзу каби оқ, юксак ва танҳо у.

«Ҳайт!» дегин-у, кўзларинг чирт юмиб, у дилбар пойига ташла ўзингни ва этагини ўп! Сўнг оппоқ сийнасига бошинг қўйгин-у сеҳрли кўзларига бўлгин ғарқ!

—Ҳайҳот! Тўхта, дўстим! —дедим мен. —Ақлингни йиғ, кўзларингни оч! Мақтовлари тилида бўлган, муҳаббати кўзида ёнган маддоҳ шоирча алдайди бизни.

Яна бир кун кекса донишманд деди:

Гўзаллик нимадир: шахло кўзларми? Хипча бел ё хушбичим қомат? Юздаги тиниқлик, кўзлардаги ўт, лабдаги қизиллик, юракдаги чўғ — ҳаммаси ўткинчи, алдамчи рўё...

Кўзлари ўйнатган ёрнинг сарв қадди букилар, чечаклар исини таратган сунбул сочлар оқарар бир кун. Ўшанда кўриб юрагинг хапқирмас балки, бўсаси ҳам ёндирмас энди эҳтиросларинг...

Бас, шундоқ экан, ақлингни йиғ, навқирон ўғлон. Кўнглинг кўчасида чиройли қизлар кетидан юрмай, қалби гўзалларни сев!

—Йўқ, йўқ! —Хайқирдим мен яна. —Сен унга ишонма, дўстим, кекса донишманд ҳам алдайди бизни!

Қалбингга қулоқ сол, у сени алдамас!

КЕЛИНЧАК

Чимилдиқ ҳали йиғиштирилмаган эди.

Келин-куёв ҳали бир-бирининг дийдорига тўйишмаганди.

Бирдан эл бошига кулфат тушди.

Уруш бошланди!

Бомбаларнинг даҳшатли овозидан кўҳна ернинг қулоғи батанг бўлган бир тонг сепи йиғиштирилмаган келин уйига қабристон жимлиги чўқди. Чимилдиқда келинчак ёлғиз қолди.

Бир йил, икки йил, уч йил...Совуқ ёстиқни қучоқлаб, ёр хаёли билан тўлғониб, тунни тонгга улади у. Ҳар тонг далада қуёш чиқишини орзиқиб кутди. «Унга бирор нарса бўлса, қуёш чиқмайди», дерди у. Бунга қаттиқ ишонар, шу ишонч билан яшарди келанчак. Унинг бахтига ҳар куни қуёш чиқарди. У:

—Салом! —дерди қулочини кенг очиб.

Қуёш нурли қўлларини унга чўзарди.

—Омоним омонми? —сўрарди келинчак.

Офтоб иссиқ бағрига босарди уни.

«Омоним —ёмон, —дейди у аразлаб, —хат ёзмайди, соғинмайди», яна дарров фикридан қайтади: «Ёмон деганнинг ўзи ёмон! Нима, у бекорчимми? Ўйнаб юрибдимми? Сенда фақат унинг ташвиши бўлса, унда бутун эл-юрт ташвиши. Ишқилиб, омон бўлсин!»

Ҳар кетмонни шу тилак билан урар, чаноқдаги ҳар толани Омонимга деб терарди у.

Омондан эса дарак йўқ. Келинчак ҳар куни ҳам зориқиб, ҳам қўрқиб қуёшни кутади. Унинг бахтига ҳар куни қуёш чиқади. У:

—Салом! —дейди қулочини кенг очиб, —Омоним омонми?

Бир кун қуёш юзини булут тўсди.

—Омоним омонми? —жон ҳолатда қичқирди у.

Унинг овози узоқ-узоқ уфқларга сингиб кетди.

Келинчак унсиз ўксиб-ўксиб йиғлади. Унга қўшилиб етим қолган бўз дала, шўрли пахмоқ булутлар йиғлади. Йиғининг умри қисқа. Кўзи ёшли булутларни шамол этагидан судраб олиб кетди. Қуёш яна нурли қўллари билан келинчакнинг силкинаётган жиққа хўл елкаларини силади. Оташ ёноғидаги марварид ёшни тили билан ялаб, пешонасига оловли лабини босди. Келанчак шунда қилмишидан уялиб, ер остидан аста қуёшга боқди.

—Омоним омонми?

Баҳор шабадаси унинг димоғига бир ҳовуч ялпиз бўйини сепиб кетди.

«Омонимнинг омонлиги, ёмонларнинг ўлими учун!»

Дала кўксига чигит қадади.

«Ғалаба учун!»

Чигит бехато униб чиқди.

Ғалаба тонги ёришди.

—Омонимнинг пешонасидан ўпиб қўй, офтоб! —илтижо қилди у.

Қуёш юзини қора булут тўсди.

Келинчак энди йиғламади. У кун санади, тун санади. Орадан ойлар, йиллар ўтди. Ҳар куни қуёш чиқади.

Келинчак умидвор кўзларини унга тикиб:

—Салом! —дейди.

Қуёш нурлари қўлларини энг аввало унга чўзади.

—Омоним омонми? —дейди энтикиб.

Офтоб уни иссиқ бағрига босади.

ҒАЙРАТ

Ҳали ердан қор кетмай, баҳор нафасини уфурган илиқ шабадани ҳамма сезади, қувониб, энтикиб қарши олади.

Новдалар ғунчалардан маржон таққан тонг нигоҳимизни тортади. Қобиқ ёраётган куртакларнинг шивир-шивири, шовқинини баралла эшитамиз.

Кунгай ёнбағирда ниш урган бойчечак чўғдай ёниб кўринади кўзимизга.

Тирик жонки бор боғлар оппоқ гулга бурканган мунаввар тонгни, чуғур-чуғур қўшиқ олиб қалдирғочлар уясига қайтган кунни пайқамай қолмайди.

Ариқларни лимшитиб оққан бўтана сув ҳам эътиборимизни тортади. Ҳатто момагулдирак, чақмоқ остида ёмғир қуйиб чиққан илиқ кеча ҳам ёдимизда қолади.

Лекин...

Ширин шабада бизни қачон тарк этди? Буни ҳаммамиз ҳам билмай қоламиз.

Эвоҳ! Барглар сарғайиб, гуллар сўлганини, қалдирғочлар бизни ташлаб кетгани, асов дарёлар ювошиб, сувлар тиниқиб қолганини сезмай қоламиз.

Севги ҳам шундай.

Унинг қалбларимизга гуркираб кириб келишини ҳаммамиз биламиз, қувонч билан қарши оламиз...

Кетганини эса билмай қоламиз...

ДАРЁ БЎЙИДА

Чимзор қирғоқда ўтирибмиз. Бу ерда ҳамма нарса—қуриб, қовжирай бошлаган ялпизнинг ачимтил ҳидидан тортиб, дарё тубидаги тошгача — ҳаммаси таниш, ҳаммаси қадрдон. Умримнинг энг яхши лаҳзалари – болалигим ҳам шу қирғоқда кечган. У пайтлар дарёда сув эмас, шарқираб завқ-шавқ, қувонч ва бахт оқарди. Дарё ўша, мен ўзгарганман. Болалигим, шўхлигим шу дарёда тўлқин миниб оқиб кетган. Энди ялпиз босган соҳилда оқизоқ ўйнамайман, катта толнинг тепасига чиқиб калла ташламайман, у қирғоқдан бу қирғоққа қулоч отиб сузмайман. Хомуш ва ўйчан ўтириб, дарду хасратлар, тушларимни сувга айтаман. Кошки, уларни ҳам худди болалигим каби узоқ-узоқларга оқизиб кетса.

Бир парча булут остидан порқираб чиққан ой ўзини дарёга отади, тўлқинлар чил-чил бўлиб синиб кетади. Шу пайт ортимда енгил шарпа эшитилади. Орқага қайрилиб улгурмай нозик, юмшоқ қўллар кўзимни тўсади. Юрагим орзиқиб-орзиқиб қўмсаган таниш ва қадрдон нафас димоғимга урилди. Дилдор, Дилдор бу! Дарё тўлғанди, тол барглари титради, кўксимда олов, томоғимда тош, лабларим шивирлади:

—Дилдор, Дилдорим...

Дунёни алғов-далғов қилувчи майин, хушбўй, сеҳрли нафас яқинлашган сари ҳушим мендан узоқлаша бошлади. Дилимда, тилимда битта калима:

—Дилдор, Дилдорим...

Тонг нафасидай покиза, нафис бир оҳанг олов ичида ёнаётган бағримни оромбахш силади.

—Сутми, қатиқ?

—Қатиқ, —дейман, —қатиқ, қатиқ!

Шўх қаҳ-қаҳа тунни жаранглатиб юборди. Дарё шарқиради, балиқлар сув бетиде сакраб ўйнай бошлади, ялпизлар тебраниди, ой жилмайди, юлдузлар чах-чах сайраб юбордилар. Қаршимда Дилдор! Дилдор дегани бу —нақ баҳорнинг ўзгинаси. Баҳорий гўзаллик, латофату назокат, нозу карашма, бор эрка-тантиликлари, инжиқликлари, момақалдиуроғу чақмоғи билан унда жамул-жам.

—Мана, келдим, —деди у. узун-узун қайрилма киприклари лип-лип учди. —Келдим, азизим.

Миннатдор жилмаяман. «Эҳ Дилдор, Дилдор, ўзинг ташлаб кетганинг-ку, ахир. Бунга сени ҳеч ким мажбур қилмаганинг-ку! Ҳижрон азобларига бардош беролмаганинг. Қалбдан қўйинни афзал кўрдинг, сен!»

—Гапирмайсиз, —деди у кўзларимга тикилиб, —келганимдан хафамисиз?

—Хурсандман, бироқ...

—Нега келдинг, демоқчисиз-да?

—Йўқ, йўқ, келганинг яхши, лекин қандай қилиб, ахир эринг...

—Қўрқманг, ҳеч ким билмайди.

Ҳайҳот! Нима дейди у?! Наҳот мен севган қалб, мен кирмоқчи бўлган юрак шу қадар ифлос бўлса?!

Узун из қолдириб осмонда юлдуз учди. Ой юзини булут тўсди. Ўрнимдан туриб, этагимни қоқдим. «Кет, Дилдор, кет! Туйғуларим, муҳаббатимни хўрлаганинг етар, бас! Энди тинч қўй мени! Шу қадрдон дарё бўйи алдовлардан холи бўлсин, майли мен ёлғиз қолай. Сен билан ўтган бахтли онларим, ширин хотираларни эслашдан, шу дарё бўйидан ҳам маҳрум этма мени!»

Ортимда оғир-оғир қадам товушлари эшитилди. Дилдор, Дилдор бу! Кетяпти, қайтиб келмас бўлиб бира-тўла кетяпти. Қайдасан, Ой, нега жимсан, дарё? Ахир Дилдор билан баҳор кетяпти, умримнинг энг гўзал, энг азиз бир парчаси кетяпти...

ТАРК ЭТМА, ҚУЁШ

Бир кун мен гулларни кашф этдим. Улар турфа хил, чиройли эдилар, анвойи бўй таратарди оламга. Кўзларга ранг бахш этарди,

дилларга ором. Мен улар қаршисига тиз чўкиб, ёноғига лаб босдим ва севгим рамзи деб кўтардим бошим узра.

Атри оламини тутди, тароватга тўлди еру замин!

Э-воҳ! Не кўз билан кўрайки, бугун боғда менинг гулларим сўлғин кўринди, рангсиз ва беис...

Бир кун уфққа лоларанг шафақлар сочиб, там-там босиб Ой чиққанида қувончим ичимга сиғмай, қўлларимни унга чўздим.

—Салом, сулув малак! —дедим унга —Ширин кулча бергин менинг ёримга.

У жилмайиб ҳовуч-ҳовуч кумуш ёғду сочди бошимга.

Ҳайҳот! Бугун кўрдим мен уни кўқда танҳо, бева-ю бечора ҳол...

Яна бир кун мен сени кашф қилдим, шарқироқ, шўх дарё! Қачон, қайда бўлмай, қувонч-у ғамда бўлмай, сенга талпиндим, умримнинг яхши-ю ёмон кунлари сенинг қирғоқларингда сен билан ўтди. Шарқираб янгроқ кулгу, ширин хаёллар олиб келдинг, бахт-иқбол, севги ва ҳаё олиб келдинг, сен!

Бугун яна қирғоғингдаман мен. Оҳ, нечун энди ҳамма-ҳаммасини оқизиб кетмоқдасан, сен?!

Майли, кулинг аянч ҳолимдан, майли, кулсин ер-у кўк! Ялангликда яшин урган ёлғиз тўнка десинлар. Майли, пахса девордан учган ҳаёт-у ҳисдан маҳрум кесак каби тепиб ўтсин одамлар!

Фақат сен, ёлғизгина сен, кулма, Қуёшим!

Агар сен қучоғимга тўлиб, кўнглимни тўлдирмасанг, кўзларимга жо бўлиб, жаҳонни ёритмасанг, кулиб, кулдирмасанг. Йиғлаб, йиғлатмасанг, агар сен қалбимни тарк этсанг...сенсиз жаҳон – жаҳон эмас менга! Гуллар –чақир тиканак, Ой –сойнинг тоши, юлдузлар сўқир кўздан сачраган ёшдир!

Фақат сен, кулма, Қуёшим, ахир сен буюксан, ёлғизсан, ягона...

Тошни ёриб кўкарувчи севгим билан мен ҳам биттаман, аммо!

БИРИНЧИ ҚОР

Қор ёғяпти. Гўё ер улкан супра-ю осмону заминда кимдир биров ун элаяпти. Бу –бойлик, барака-қут. Бу –соғлик, олам-олам бахт, қувонч.

Деразадан тикилиб ўтирибман. Қор ёғяпти. Гўё қор эмас, қалбимдан ширин ҳис-туйғулар, хотиралар ёғяпти.

Кўз олдимга ўша биринчи қор, сен келдинг! Эсингдами, қандай сўлим эди у оқшом, қандай бахтли эдик биз? Қор юмалоқлаб мени

қувганинда, етиб олиб, ичимга қор тикқанинда, қувончдан кўзларинда ўт ёнарди, ўт!

Бугун ёнимда сен йўқ...Деразадан ёлғиз тикилиб ўтирибман. Қор ёғяпти. Қор юмалоқлаб сени қувганларим, етиб билагиндан тутганча бир олам ҳарорат билан ширин титраганларим, совқотган нозик панжаларингни нафасим билан иситганларим —ҳамма-ҳаммаси кўз олдимдан ўтяпти. Худди ўша оқшомдагидай ташқарида лоппиллаб қор ёғяпти. Қор юмалоқлаб отган «ўқ»ларинга ўзимни аёвсиз тутиб бериб, «мерганим», деб мақтаганларим эсимга тушяпти. Юзларим жизиллаб ачишса ҳам, сенинг қувончиндан бир олам лаззат олардим. Қорда думалатиб, думалатиб, сўнг бағримда иситганларим, сочларингнинг бир толаси бўйнимни қитиқлаб ўтса, бутун вужудимнинг оромбахш дуркираганлари хотира дафтаримда бир дoston бўлиб қолди бугун. Мана, ҳозир ҳам қорнинг бўралаб-бўралаб ёғишига қараб, сенинг бағримда тўлғанишингни ўйлаб ўтирибман. Сен-чи? Сен бугун кимларга ёрсан? Кимлар бугун қаршингда менингдек бир имоингга жон тикиб ўтирибди? Кимларнинг қалбини ёлғон ҳиссиётларга тўлатиб, кимларнинг муҳаббатини мазах қилиб ўтирибсан?!

ЧЕЧАК ИСИ

Мен энди қатта тош йўллардан юраман. Бу йўл тўғри, равон, борадиган манзилим тайин, мақсадим аниқ. Қадамим дадил, кайфиятим чоғ. Тепамда қуёш чарақлаб турибди. Мана, довонга ҳам чиқаман. Оҳ-оҳ! Қайдан бу шабада?! Мунча оромбахш, мунча ширинсан? Чечаклар исини қайдан олиб қочдинг, сен?!

Бағрим ачишиб, кўзларим соғинчга тўлиб, умид билан, армон билан орқамга қарайман ва СЕНИ кўраман, болалигим! Ана сен билқиллаган сўқмоқларда ялангоёқ, ялангбош қувлашиб юрибсан. Учқур хаёл, лойсувоқ томимиз қирғоғидаги қип-қизил қизғалдоқлар кўзимни ёндирган, баландпарвоз варрагимнинг шох ташлаши юрагимни орзиқтирган, ялпиз исидан энтиккан, бойчечакни кўтариб эшикма-эшик югуриб суюнчилаган кезларимга олиб қочди мени.

Ўша кезлар осмонни тенг иккига бўлиб чақмоқ чақарди, ҳамма ёқни ларзага солиб момақалдироқ гулдирарди, сўнг йирик-йирик ёмғир томчилай бошларди. Оламини хушбўй тупроқ, кўкат ҳиди тутиб кетарди.

Ёмғир тиниб, майин шабада қўзғалар, кейин дарё тепасида товланиб камалак кўринарди. Осмон аста-секин бўзариб, қоронғу тушар, уфқ кип-қизариб, ой ҳам чиқар, юлдузлар жимирларди.

Ана шунда мен энтикиб ёруғ дераза олдига келардим. Юрагим гуп-гуп уриб, кўзларим ёниб, қия очик даразани оҳиста чертардим. Ичкаридан чарақлаб қуёш кўринарди! Бирдан олам гуркираб, еру осмон чечаклар исига тўлиб кетар, мен энтикиб-энтикиб унга талпинардим.

Ҳайҳот! Ким у этагимдан тортган?! Орқамга қарайман. Болаларим! Қорамағиз, пахмоқсоч, қуралай кўз болажонларим...

Катта йўл ўртасида турибман. Тепамда жазирама ёз қуёши, атрофимда сарғайган кўкатлар...

Димоғимда ўша чечаклар иси...

Бир зум этагимни қўйворинг, азизларим! Ўша болалигим мангу қолган сўқмоқлар, оқ ўрик шохига илашиб қолган варрагим, баҳорни олқишлаб том бошига югуриб чиққан қизғалдоқлар, ҳамон чироқ ўчмаган дераза ўзига чорлаяпти мени. Қаранг, ҳали ҳам очик турибди у! Бўлмаса, қайдан бу чечаклар иси?!

Йўқ, йўқ! Деразани чертмайман энди! У ҳам гуркираб ёнимга чиқмас балки. Фақат бир қиё боқай...

ТАСКИН

Сени ёзда ҳам, кузда ҳам, қишда ҳам эмас, нечундир ҳаминиша баҳорда эслайман.

Ҳолбуки, бу сенинг ҳам, менинг ҳам баҳоримиз эмас.

Бу оқшом туш кўрибман. Ўша дарё, ўша қирғоқ... Ёпирай! Сен ҳам ўша-ўшасан. Менинг юзларимда ажин, сочларимда оқ...

Сен чақмоқ каби кўзларингдан ёлқин сочиб куласан:

—Вой, анави чолни...

Худди яшин уриб, куйган дарахт тўнқасидай ғариб-у нотавон ҳис этаман ўзимни. Йиғлагим келади-ю, йиғлай олмайман. Қочиб кетай, десам, оёғимда жон йўқ.

Ниҳоят кулишдан тўхтаб, ёш тўла кўзларимга қарайсан.

—Нимага келдиз?

—Сени кўрай деб, ёшлигимни қўмсаб... Ўзинг-чи?

-Бир пой зирагимни излаб юрибман.

—Мана у, —дейман севиниб, —у менда эди.

—Вой, ҳайрият, йўқолмабди.

Югуриб келиб, кўксимга бош қўясан. Тим қора, ипак каби юмшоқ зулфингни силар эканман, олам яна муаттар чечаклар исига тўлади. Кўз ёши каби тошлар орасида жилдираб оқаётган сув бирдан лойқаланиб, қирғоқлардан тошади. Сўниқ, рангпар уфқда лоларанг шуълалар ловуллайди. Кўзларимда нур, вужудимда ширин титроқ, қалбимда ташналик, қуриб-қовжираган лабларим ғунча лабларингга талпинади...

...Ва бирдан, томирларимда қотиб қолган қон мавжланиб, юрагим гурсиллаб ура бошлайди. Бирдан сени қучганча қанот чиқариб, алвон шуъла сочган уфқ сари учиб кетаман.

Афсуски, бу туш. Гуркираб, яшнаб турган бу баҳор бизники эмас, биз энди ҳеч қачон учолмаймиз...Лекин бир нарса таскин беради: биз ахир қачонлардир учганмиз-ку!

СИРЛИ СУРАТЛАР

Ёши элликлардан ошган, йўғон юзи, калта бўйинларида сувчечак излари қолган, бурни калта ва беўхшов кўса қассоб шундоққина қаршисидаги сартарошхонага камдан-кам киради. Кекса уста бетоб бўлиб, дўкон бир ойдан ортиқ қулф турди. Кеча яқинда уни бир ёш йигит очди-ю, гузар жаранг-журуннга тўлиб кетди. Кичкина дўконнинг очиқ эшик, деразасидан эрталабдан кечгача куй-қўшиқ таралади.

«Агар ошиқларинг ўн мингта бўлса,
Билгилки, аларнинг сардори менман...»

Қассоб янги боланинг қўлини бир синаб кўргиси келди-ю, дўконга қадам қўйиб, оғзи ланг очилиб қолди. Кичкина, пастак ўша дўкон, эшик, ром ҳам ўша-ўша, бироқ хона ичи кенг ва ёруққа ўхшар, пашша ўтириб, моғор босган деворларга ёпиштириб ташланган ранг-баранг суратлар киши баҳри-дилини очиб юборарди.

Қассоб навбати келгунча суратларга зимдан нигоҳ ташлади. У ёқ, буёқ ҳам турли рангли журналлардан қирқиб олинган чиройли қизларнинг суратлари. Бириси шаҳло кўз, бошқаси бодомқовоқ, биттаси нозик, хипчабел, иккинчиси дўндиққина...Оҳ-оҳ, ана қадду, ана қомат, чарх уриб айланаётган раққосами ёки олов? Офатижон карашмаси жон сўрарми ё иймон?!

Қассоб сесканиб, кўзини четга олди. Ё алҳазар! Буёқда қизлар чўмилишяпти. Оққушниги каби узун, нозик бўйни, силлиқ мраммар елкалари, таранг сийнасига тўзғиган хўл сочлари ёпишиб қолган, силлиқ баданида марварид томчилар илашиб турган паризод қизлар қумлоқ соҳил бўйлаб қувалашяпти.

Қассоб кўзларини юмиб олди ва узоқ очмади. Шу туришда бир зумда мўйлаби энди сабза уриб, овози дўриллаган йигитлик даврини кўз олдига келтирди у. Мўъжазгина хонаси, дераза олдига кўндаланг қўйилган сим каравоти, бош томондаги деворга ёпиштирилган қизларнинг суратлари ёдига тушди. Шулардан кафтдаккина биттасини ён дафтари қатида авайлаб-асраб юрарди. Баъзан уни деразадан тушган ой ёғдусига тутганча ғунча лаблар, ёноқдаги жозибадор кулгич, иякдаги нуқта холга тикилиб, узун туннинг бағрини хўрсиниққа тўлдириб ташларди. Оҳ, у кечалар, у кечалар...

«Нега мен ҳам дўконга қизларнинг суратини ёпиштирмайман?» деб ўйлади у ва бирдан сесканиб кўзини очди. Қассоб ўзидан уялгандай ғалати жилмайди, атрофга қарамасликка, ҳеч нарсани ўйламасликка аҳд қилди. Бироқ «Нега?» «Нега?» деган савол калласидан нари кетмади.

«Негаки одамлардан уяламиз», —ўзича жавоб топди у ниҳоят.

Дарҳақиқат, энди биз ҳаёт сўқмоқларида қоқилиб-сўқилиб, бурнимиз қонаб, охир-оқибатда сипо аа эҳтиёткор бўлиб қолганмиз. Энди ҳис-туйғуларимиз, қувонч-у ташвишларимизни жиловлаб олганмиз, уни ошкор этишдан қўрқамиз. Энди қалбимиз устидан ақлимиз ҳукмрон бўлиб қолган. Шунинг учун бугунга келиб, уйимиздаги қизларнинг суратлари ўрнини олма-анорлар, турфа хил гулларнинг натюрмортлари, сап-сарик буғдойзор, кўм-кўк ўтлоқ, тоғлар, дарёлар, ўрмонлар манзараси, отлар, айиқлар, оҳуларнинг суратлари эгаллаган. Уларга қараб, энди юзида ойнанинг кумуш ёғдуси жимирлаб, сокин оқаётган дарё тубидаги тўлқинларни биргина ўзимиз кўрамиз, олтинранг буғдойзор оралаб ўтган сирли сўқмоқда йўқотган нарсамиз фақат ўзимизга маълум, гўзал оҳунинг тиниқ кўзларидаги маъсум қўшиқни танҳо ўзимиз эшитамиз, баланд учаётган турналар қаёққа кетяпти, улар бир кун қайтадими, йўқми, қалбдаги жаранг фақат ўзимизгагина аён...

Қассоб сартарошхонадан худди ёш йигитлардай енгил одимлаб чиқиб кетди.

ИНСОН

Беш қўл баробар эмас азалу абад.

Нур ила зулмат, ҳақ ила ноҳақлик, зўрлик ила ҳурлик, яхшилик ила ёмонлик ёнма-ён яшайдир ҳамиша.

Биров бойликдан қутуриб ойга нарвон қўймоқ пайида, биров ушоқ нонга зор қақшайди.

Пули борнинг гапи бутун, боши баланд, бечораҳолнинг оҳу
ноласи шамолларга сочилур.

Ёмонга ўлим йўқ, яхшига кун.

Эвоҳ! Қандай нотекис дунё бу?

Қайда ҳақиқат?!

Бечора қайга ургай бошини, кимга суянгай?

Тасалли берувчи топиларми, кўз ёшини артар ким?

Ким?

Одамзод излай-излай охир топди ХУДОни!

Қуёш порлади бирдан одам кўксида.

Чароғон бўлди-ку бу олам!

Ахир нечун қувонмасин?

Худонинг карами кенг, қудрати улуғ.

Унга барча баробардир. Ҳаммага тенг эрур меҳр-шафқати.

Ихлос ва муҳаббат, садоқат ва мутеълик билан итоат этсанг ва
ибодат қилсанг, бас, сени у ўз паноҳи ва марҳаматига олгай, бало-
қазолардан асрагай. Билакс, бажо этмас эрсанг ҳукмини, йўриғига
юрмасанг, унутсанг инсоф-у диёнатни, чанг солсанг ўзга молига,
учрагайсан Яратганнинг қаҳрига!

Эй қодир Эгам! Қани, кўрсат қудратинг, ёмонлар жазосини бер!

—Эй бандаи мўмин! —Садо келди фалақдан. —Неки бўлса
пешонангдан кўр. Билки, ёлғон дунё эрур бу дунё. Бир кам яралмиш
у. Бориға шукур эт, қилма шаккоклик. Олтин эрур сабрнинг таги.

Одамзод минг-минглаб йиллар зардоб ютиб, қон йиғлаб, излай-
излай топдим, деб топингани, тоат-ибодат қилиб сиғингани,
тақдирини ишониб топширгани —Худо унга тасалли берди, иймон-
эътиқод, сабр-бардош, охиратга умид ва ишонч, меҳр-шафқат,
қўрқув ва қуллик берди-ю, бироқ ёлвориб сўрагани тенглик бермади.
Эрк ва бахт бермади унга, бой бойга боқаверди, сув сойга оқаверди,
қашшоқ қақшаб қолаверди. Зулм ва ҳўрлик аримади бечоранинг
бошидан.

О, қайдасан, ҳақиқат?!

Одамзот толмади ҳақиқатни излашдан. Йиқилиб, қоқилиб, кўкси
қон адолатнинг иссиқ дийдорига толпинаверди у.

Ва ниҳоят излай-излай ДОҲИЙЛАР яратишди ўзларига.

Яна мунаввар бўлди бу олам. Офтоб тегди йўқсилларнинг яғир
елкаларига.

Ҳамма тенг!

Ё алҳазар! Юраклар портламасин бу севинчдан?!

Энди эркинг ўз қўлингда!

Мана сенга олам-олам бахт, этагингга сиққанича ол!

Олам бир тутам бўлди-ку, сенинг кенг қучоғингда.
 Ер –сеники, сув –сеники! Сен ўзинг эрурсан эгаси юртнинг!
 Йўқолсин бойлар!
 Битсин жабр-зулм, ҳўрлик ва ҳурофот!
 Эй йўқсил, ўрнингдан тур! Энди сенинг йўллларинг равон, борар
 манзилларинг аниқ.
 Ўйна-кул, яйра, яшна, камол топ!
 Яратгувчи бунёдкор ўзинг, кашфиётчи ижодкор ўзинг!
 Ўзлигинг намоён эт, заминни қуч, фазога уч!
 Қўл-оёғи, наинки қўл-оёғи, онги ва кўксидаги кишанларни парчалаб,
 озодликка чиққан одам бор овози-ла ҳайқирди шодон:
 —Бормисан, ҳақиқат!
 Оламга таралди унинг овози! Нечун қувонмасин у? Ҳақиқатни
 топди-ку, охир, рўйи-рост кўрди-ку уни!
 Яна нима керак одамга?
 Оёқ-қўлини чўзиб яшамоқ даркор энди. Давр келса, сур, бегим,
 даврон келса, ур, бегим!
 Ҳақиқатни топганига ишонди, тенглигига, эрки, бахти, истиқболига
 ишонди у. Шу ишонч билан мағрур ва масрур одим отди одам.
 Эвоҳ!
 Бугун кўрдик, ҳақиқат турган жойида йўқ!
 Тенглиги, эрки, бахти қани унинг?
 Қачон, ким ўғирлаб кетди уларни?
 Нечун ҳар куни бир қур йўқламади?
 Нечун ҳар куни курашга кирмади улар учун?
 Порлоқ истиқболга олиб борувчи равон йўл қайда қолди? Фафлат
 босиб қачон чиқиб кетди бу йўлдан?
 —Қайдасан, азизим ҳақиқат, жавоб бер? Қайдасан?
 Ҳақиқат битта, у –ягона! Сенга, менга, унга бўлинмайди,
 парчаланмайди у!
 Қанча қудрати улуғ бўлмасин худолар ҳам, ҳар қандай даҳо-ю,
 доҳийлар ҳам сенга ҳадқиқатни ҳадя қилолмайдилар, ҳақиқат сенинг
 орқангдан эмас, сен унинг орқасидан юрасан, юраверасан. Ҳар куни ва
 бутун умр бўйи юраверасан, ҳар кун ва ҳар дақиқа унинг учун
 курашасан, курашаверасан.
 Ҳақиқат – кураш демак!
 Эй одам! Ёппасига фаровон ҳаёт, адолат ва ҳақиқат ҳадя этувчи
 худоларга ишонмайсан бугун, доҳийларга ҳам йўқдир ихлосинг!
 Эвоҳ! Ишонч ва эътиқодсиз яшамоқ нақадар оғир!
 Бас, шундай экан, овора-ю сарсон кезмай, сен аввал борлиқ ичра
 ЎЗИНГНИ изла, ЎЗЛИГИНГ ТОП!
 Ҳур тафаккуримиз излаб бир-биримизни топсин!
 Мен сенга суянай, сен менга суян!

Агар биз бир-биримизга ишонсак, бир-биримизга суянсак, ўртамизда меҳр-оқибат мавжланиб турса, юракларимиз бир эзгу мақсад – Эл-юрт ободлиги, она сайёра омонлиги йўлида уриб турса, шунинг ўзи бахтдир, шунинг ўзи бахт!

Шунинг учун арзир яшасак!

ОТЎЙИН

*Йиғи қистатадиган қилиб эмас,
астойдил кул, ўғлим!*

Калман Миксат.

Кунчиқар уфқи бўзарди. Чақнаб турган Зухро юзи хиралашди. Тўйхона тепасида паға-паға оппоқ булут. Дошқозонда биқирлаб шўрва қайнапти. Саҳарги салқин эпкин тандирдан узилаётган кунжутли иссиқ патир, янги сўйилган ҳадалак бўйини ҳовуч-ҳовучлаб димоқларга сочади. Меҳмонлар иззатда, ёш-яланглар хизматда. Тўридаги чорпояда машшоқлар «Муножот»ни эзишяпти. Бошлар куй маромида тебранади, мастона кўзлар хумор сузилади.

Дарвоза олдида машина тўхтади. Анчадан бери ювиб-таралмаган эски «Жигули». Ундан эллик ёшлар чамасидаги пакана киши тушди. Ёнида бир-бирларига ўхшашлигидан ака-укалиги шундоқ кўриниб турган икки йигит. Қўл қовуштириб турган мезбонлар бир-бирга қарашди. Ким бўлди булар? Э-ҳа, ноғорачилар-ку! Йигитларнинг бири орқа ўриндиқда ғужанак бўлиб ётган боланинг билагидан тортқилай бошлади.

—Тур-эй, келдик!

Бола худди хавф сезган типратикондек бошини баттар ичига тортиб, дум-думалоқ бўлиб олди, йигит укасини нуқиб, тортқилаб, охири зерикди. Карнайини созлаётган отасига арз қилди.

—Қаранг, турмаяпти буниз.

Ота дўриллаган ўктам овоз билан ўғлини чақирди.

—Ҳов, Баҳром полвон!

Бола сесканиб бошини кўтарди, ҳали очилмаган кўзларини кафти орқасида ишқалаб, ҳайратомуз тетик ва ўта тиниқ овозда жавоб қилди:

—Лаб-бай, дадажон!

—Бал-ле, қани, яхши бир ният қилайлик...

Бола қўлини дуога очди. Карнайчи ота тўй қилинаётган зуваласи зўр қобил фарзандни, унинг саховатли, меҳр-оқибатли ота-онасини, шу хонадонни қадр қилиб келиб ўтирган меҳмонларни алқаб

узундан-узун мадҳия ўқир экан, боланинг қоқсуяк қўллари толди. Сийқаси чиққан бу таъмагир сўзлар қулоғига шиллиққуртдай ёқимсиз ўрмалаб кирар экан, бола қаршисида лунжини тўлатиб патир билан холва чайнаётган семиз кишига қараб эснади. «Оғзи тўла тилло! Сотувчига ўхшайди. Пуллари кўпдир» Оҳ, бунчалар ширин бўлмаса, хандалак ҳиди, бирам димоғингни қитиқлайди-ей! Бироқ у бўлмағур хаёлларга берилмаслиги, бу фурсатдан фойдаланиб, даврадаги энг мўътабар зотларни аниқ мўлжалга олиши керак.

—Баҳром полвон!

—Лаб-бай, дадажон!

—Бал-ле, қани энди бир кўрайлик, «Сурнай навоси»га қандай ўйнарсиз?

Боядан бери ўрнида депсиниб турган жилолдаги «тойчоқ» куй бошланиши билан ўрнида бир-икки сакраб, майда қадамлар билан давра айланиб кетди. Кимдир уч сўм, бошқа биров беш сўм узатди. Бола билан «тойчоқ»қа барибир, ўн сўмликка ҳам, бир сўмликка ҳам бир хил таъзим қилади. Қани энди ҳаммаси тезроқ тугай қолса, ҳали-бери тугамайди, тўйлар энди бошланди-ку, ёз узундан-узоқ, қачон қиш келади-ю...

Карнай худди бир изга тушиб қолган эски пластинкадай бир оҳангни такрорлайди: «Во-ҳо, во-ҳо, во-ҳо...» бола бирдан сергакланди. У ҳали кўп нарсаларни билмайди, лекин карнай тилини тушунади. Мана ҳозир отаси унга шундай дакки беряпти: «Ҳой бола, мудрама, кўзингни оч, шундай ўйнаки, қаторда ҳеч ким лоқайд қолмасин, ўзини билмаганларни бундоқ туртиб қўй, ҳа-ҳа, баракалла, сакраб-сакраб ўйна, тойчоғим!»

Куй оҳанги ўзгарди. «Чавандоз» энди ўчоқ бошига «от» солди. Карнай-сурнай қулоқ пардаларини йиртгудай авжланади:

«Во-ҳо-во, во-ҳо-во, во-ҳо-во, во-ву...»

Бу билан карнайчи нима деяётгани биргина болага аён.

«Э-ҳе, амаки-ю тоғалар, куёвпочча, тўралар, ошна-оғайни, жўралар —ҳаммаси шу ерда экан-ку. Қани, кўрайлик-чи, қай бирининг ҳиммати зўр. Яшанг, почча, саҳар мардонда отвопсиз-да!»

Куй оҳанги ўзгарди. Бу – амма-холалар томонга ўтинг, бўшашманг, ирғишланг, гижингланг, қуда холаларни ийдиринг, сандиқлар оғзини очиринг, дегани. Боланинг ингичка оёқлари, билаклари толган сари куй авжланаверади: «Э-ҳе, манман деган калонлар ҳали бу ёқда экан-ку! Дарвоза олдида савлат тўкиб турган тўйбошилар кўриб қўйсин санъатингизни, ҳа, яшанг! Яна бироз чиданг, полвон, кўзингизга қаранг, бирортаси панада қолиб кетмасин!» .

Ниҳоят «вот-вот» тинди. Тинка-мадори қуриб, сулайиб қолган болани акалари «от»дан тушириб, дастурхонга олиб келдилар. Боланинг хандалак егиси, холва шимиғиси келади, вақт эса тиғиз. Карнайчи ота олдиға қўйилган ноз-неъматларни чорсига тугиб, кетишга рухсат олади. Ахир бугун шанба, тўйлар кўп...

Толиққан, зериккан болакай кўзлари тўла уйқу билан оёқлари чалмашиб, ота кетидан машина томон боради. Ишқилиб, яқин ўртада яна тўй устидан чиқиб қолишмасин-да. Нариги кўчада ҳам, ундан кейингисида ҳам тўй бўлмаса, машина маҳаллама-маҳалла изғиб юраверса, болакай зирқираётган тиззаларини қучоқлаб, дум-думалоқ кулча бўлиб ухлайверса, ухлайверса. Тушиға онаси кирса, ўғлини дулдулга миндириб, «Уч, болам, уч» деса. Оқ от қанот чиқариб, осмонға учиб кетса...

ТУҒИЛИШ

У куларди.

Ҳамма ҳайрон.

У аввал ҳам куларди. Заҳар томарди кулгисидан. Ёмон кўргани хушчақчақ одам эди.

—Бўлар-бўлмасға кулаверади, —бурнини жийирарди у, —шунинг учун семиради, гавдасини қаранг.

У бугун худди болаларға ўхшаб шодон кулади. Юрса, турса, юз-кўзидан табассум ёғилади. Одамларни, бутун оламни кулдиргиси келади.

Ҳамма ҳайрон.

—Кулги унга бирам ярашдики.

У авваллари ҳар гапини олтин баҳосида тортиб гапирарди. Олам тақдирини ҳал қилиш масаласида баҳс кетса, у «ҳа» ёки «йўқ»дан нариға ўтмасди. Бугун тили бирам бийрон, бирам бийрон. Ҳамма бирдан унга сирдош бўлиб қолгандай, ҳаммага мақтанади, ҳаммани мақтайди.

Дунёнинг бутун ғам-ташвиши худди унинг елкасидан босиб тургандай букчайиб, қалампир чайнаган одамдай доим лаби-лунжи осилиб, иложини қилса-ю ҳаммасиға қўл силтаб, осмоннинг остидан чиқиб кетиш пайида юрган бу лоқайд одам бугун:

—Бу ёруғ жаҳонда яшаб турган мавжудотки, бор — ҳаммаси бахтли, ҳаммаси! —дерди.

Ҳамма ҳайрон!

—Шунча гап унинг қорнини ёрмай, қандай ётди экан?

У аввал ҳам яшаб юрарди. «Шунчаки, ҳисоб учун яшаяпти», дейишарди, уни одамлар. Бундай дейиш инсофдан бўлмайди. У шунчаки эмас, балки папирос чекиш учун яшарди. Роса хумор бўлган кашанда у чиқарган ҳаводан бир хўпласа, бир йиллик хумори босиларди.

—Чекинг, дўстим, чекинг, —дерди у одамларга папирос улашиб, —минг бир давога дард бўлади, ҳа, чекинг. Ўзининг лабидан бир зум папирос ариса, у ўзини дунёда энг бахтсиз ҳисобларди.

—Дўстим, савоб учун мени бир заҳарлаб қўймайсизми?

У папиросни шундай сўрарди.

—Ўҳ-ҳў, сизни заҳарлашдан ҳам ортиқ бахт борми дунёда, марҳамат! —ҳазиллашарди дўстлари.

Бугун ундан атир аралаш йигит ҳиди келарди.

Ҳамма ҳайрон.

—Тамаки фабрикалари ўтириб қолмасайди?

У аёл кишини авваллари ҳам кўриб юрарди. Дўстларининг бу ҳақиқатга ишонгиси келмасди.

—Йўқ, сиз уларни кўрмайсиз, кўрсангиз, бунчалар лоқайд бўлмасдингиз.

У шунда кетма-кет пешонасига шапати уриб:

—Кўрмасам, бу ажинлар қайдан пайдо бўлди, қайдан-а?! —дерди.

Ростдан ҳам аёл зотини кўрса, титраб-қақшаб қоларди. Ёшлигида биттаси алдаган эмиш. Шу-шу ҳаммани бевафо, алдамчи дейди. Муҳаббат ҳақида гап кетса:

—У нимага қўшиб ейилади? —деб заҳарли куларди.

Унинг таъбирича, муҳаббат юракда эмас. Кўзда бўлармиш.

—Янги нарса бир қарашда кўзга кўринади. Бу —муҳаббат, —дерди у ўз таъбирини ўзича исботлаб. —Иккинчи қарашда у эскиради. Эски ёки қари муҳаббат деган ибора йўқ, тўғрими? Ҳа, шундоқ, демак, муҳаббат яна янги нарсага кўчади. Эътироз билдирган одам балогоа қолиши турган гап.

—Баъзи муҳаббат кассада ҳам бўлиши мумкин, —дейди у ҳеч кимга гап бермай. —кимнинг кассаси катта бўлса, муҳаббатга шунча сероб бўлади.

Во, ажаб! Бугун у икки гапнинг бирида кўксига муштлаб, «муҳаббат» дейдиган бўлибди. Аёл кишининг этагидан чиққан шабада бутун вужудини дуркиратиб, манглайдан бор изни сидириб кетади.

—Аёл зоти борки, осмон қулаб тушмайди, қуёш нури адоғ бўлмайди, бўлмаса, улар нимага керак?

Ҳамма ҳайрон.

—Ёпирай! Кесақдан олов чиқса-я?!

Шу куни кечқурун бир дўсти уни театр олдидаги хиёбонда кўрибди. Буни эшитиб, ҳамма ёқа ушлади.

—Ўнгимми, тушимми?!

Яна кимдир уни концертга патта олганини кўрибди.

Ҳеч кимнинг ишонгиси келмайди.

—Наҳотки?!

—Ҳа, концертдан сўнг бир қиз билан қўлтиқлашиб кетганини ўз кўзим билан кўрдим.—Энди ҳеч ким бундан таажжубланмади. Ҳамма оғир тин олди.

—Э-ҳа, демак у ошиқ бўлибди.

1968 йил.

МАЖНУНТОЛ

Ниҳоят мажнунтол ҳам кимнидир кута-кута сарғайган баргларини сув узра тўка бошлади.

Баҳор, ёз бўйи унинг остида қалам нишлаб, унинг гўзаллигига қасидалар битган шоир яна ўша жумбоқ ҳақида сўрайди:

«Бошингни бир зум кўтар, ҳей, қадди камон мажнунтол? Сўраб келдим ҳол. Не боисданки, асрлар бошинг эгик, кокилларинг паришон? Табиатдан уят жойинг борми ё? Нечун мажнун дерлар сени, ошиқмисан ё? Кутганинг ким?»

Оёғини сувга осилтириб анҳор лабида йиғлаб ўтирган бахтсиз қиздай мунгли шивирлайди тол. Бу сирли шивирлашида чуқур бир дард, гўзал бир тарихнинг аччиқ фарёди бор.

...Табиатнинг кенжа қизларидан бўлган Тол опаларидан анча гўзал бўлиб ўсибди. Толни бир кўрган Меҳнат унинг атрофидан кетолмай ошиқу беқарор бўлибди. Тол севгилиси Меҳнатга атаб ажойиб гуллар очаркан. Улар минг рангда товланиб, камалакдай кўзин қамаштирар экан. У таратган анбар бўйлар бутун борлиқни атирга кўмарканки, бундан тошларга ҳам жон кириб, ором олар, борлиқ маст бўлар экан. Соҳибжамолликда Оққайин-у, қадди-қоматда Сарв рашқдан қон-қон йиғлар эмиш.

Меҳнат ҳамон унинг атрофида парвона бўлар, бутун меҳри-ихлоси билан уни парвариш қилар экан. Агар у бир зумгина дам олмоқчи бўлиб, севгилиси соясига ўтиргудек бўлса, сирли бир қўшиқ айтиб ухлатиб, кокилларини узун ташлаб елпир экан. Буни кўрган опалари рашқдан куяр, кўз ёшини сел қилишиб, табиатга арз

қилишар экан. Табиат ўйлаб-ўйлаб, бир фикрга келибди ва уларни тинчлантирибди.

—Ғам еманглар, мен шундай бир иш қилайки, Меҳнат ундан ўз-ўзидан юз ўгирсин, сизларни куйдирган ўтда Толнинг ўзи куйсин.

Ой-у йиллар ўтибди. Меҳнат ҳамон унинг атрофида парвона бўлаверибди. Лекин соҳибжамол Тол илгаргидек ҳамон гулалар эмиш-у, негадир мева қилмас эмиш. Бағритош табиат ваъдасининг устидан чиқиб, ўша «бир иш»ни қилган экан. Меҳнат кўп кутибди. Ниҳоят бу кутишдан натижа чиқмагач, Толни ташлаб кетибди.

Тол умид узмабди. Лекин ойлар йилларга, йиллар асрларга уланибдики, севгилисидан дарак бўлмабди. Шундан сўнг паришон сочларини сувга ташлаб, хун-хун йиғлабди. Тобора унинг кокиллари сарғайиб, қадди букила бошлабди. Мажнунлиги шундан бошланибди унинг.

Тол ҳамон севгилиси – Меҳнатни кутар эмиш. Бу кутиш, Меҳнатга бўлган муҳаббат унга шундай бир бардош, куч-қувват берибдики, уни кесиб ташласалар ҳам, бир учи ерга тегиб турса бас, кўкариб, гуллайверар экан.

Бугун оёғини сувга осилтириб анҳор лабида бахтсиз қиздай мунгли шивирлаб ўтирган Мажнунтолга, унинг бардоши, улкан муҳаббатига ҳавас, меҳр билан боқаман. Унинг сарғайиб, сув узра тўкилаётган барглари маржон-маржон кўз ёшларидай туюлади менга.

1967 йил.

Адибнинг отаси Мирзараҳим ака (ўртада) деҳқон ва лаборатория ходимлари билан далада.

БОБОМ ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

ҚАҲРАМОННИНГ КАМАРИ

Уйимиз тўрисидаги қозикда анчагина уринган, тўқаси катта камар осикли туради. Пайтини қилдим дегунча белимга боғлаб, уй ичида аскарчасига гурс-гурс юриб қоламан. Эҳ, агар уни боғлаб, кўчага чиқсам борми... Лекин бунинг иложи йўқ-да. Бобом кўрса, қаттиқ ранжийди.

Бобоси ичи тор, ўлгудай хасис, заҳар одам экан, деб ўйламанг яна. Дунёда ундан сахий одам йўқ. Қишлоғимизда катта-кичик — ҳамма уни Полвон дейди. Ўзиям бўйдан худо берган-да. Уйимиз эшиги икки қанотли, ҳамманикидан баланд. Шундаям эгилиб кириб, эгилиб чиқади. Бўйга яраша гавдаси ҳам бор-да ўзи. Ҳар елкаси бир қулочдан келади. Икки-уч йил бурун қучоқласам, бўйнига қўлим етмасди. Бу ёғини ўзингиз билволаверинг-да энди.

Бобом оёғига қишин-ёзин этик, бошига дўппи кийиб юради. Ёзда кўйлаги этагини шими устидан тушириб, белига чорси боғлайди, қишда қора қоплама тўн кияди.

Бобом полвонлик қилиб, умрида биров билан кураш тушмаган, ҳеч ким билан уришмаган бўлса, нега одамлар уни Полвон дейишади, басавлатлиги учунми, деб хайрон бўлардим. Йўқ, гап бошқа томонда экан. Колхозда дурадгор уста эмасми, икки шогирд

бола билан битта уйнинг томини икки кунда ёпиб битиради. Тўғри, иши унча силлиқ эмас, ҳашамга ҳам ҳуши йўқроқ, лекин пишиқ дейишади. Ишқилиб, қишлоқдаги уйларнинг ярмидан кўпини бобом қурган-да. Энди билсам, мана шунга – ишни тез-у пишиқ битиргани учун одамлар уни Полвон дейишаркан.

Айтгандай, гап камар устида кетаётганди. Бир ёмон одатим бор, катталар нимани қилма, деса қилгим, нимага тегма, деса ўшанга текким келаверади. Бобом бу тўқаси катта, эски камарни нега бунча аяйди, билмайман. Билмаганим сари унга қизиқишим ортаверади. Пайт қилдим, дегунча уни белимга боғлаб, аскарчасига гурс-гурс юриб қоламан. Ўзиям ғалати сеҳри бор-да, уни тақсам, бирдан улғайиб, ҳаммадан кучли бўлиб қолганга ўхшайман. Лекин кўчага чиқишнинг иложи йўқ-да. Бўлмаса, Сардор билан бирга беллашиб қўярдим.

—Ҳа, сен, —деди бехосдан кириб қолган бобом кўрсаткич бармоғи билан пўписа қилиб, яна тегибсан-да!

—Текканим йўқ, —дедим шошиб қолганимдан камар тўқасини кўйлагимга тез-тез ишқалаб, —чангини артаятувдим.

—Ҳа, яхши. —Бобом камарни худди чақалоқдай авайлаб қўлига олди.

—Бобо, сиз урушга боргансиз-а?

—Йўқ, —дейди у.

Бу биринчи сўрашим эмас, ҳар сафар «йўқ» жавобини олганда, хафсалам пир бўлиб, бўшашиб кетаман-у, яна сўрайвераман. Сабаби мен бир кун унинг «ҳа» дейишини истайман. Кўпинча болалар шундан тилимни қисишади-да. Кимсан Полвон бўлса-ю, урушга бормаган бўлса. Бўлмаган гап! Унда эски камарни бунча аяйди?

—Ишқилиб, камарни ҳарбийдан обкелганмисиз? —сўрайман яна.

—Йўқ, —деди у, —бу улуғ одамнинг камари, ўғлим.

—Унда нега бизникида туради?

—Совға-да, ўғлим, эсдалиқ совға.

—Эски-ю —дейман ишонмай, —ростини айтинг?

—Хўп, майли, айтиб берай, —бобом кетмондай келадиган қўллари билан бошимни юшоқ силаб, бироз жим тургач, ҳикоясини бошлайди. —Айни уруш авжига минган қирқ учинчи йилнинг буғдой пишиғида адирга чиқдик. Ўшанда ўн олтига чиқсам ҳам, еттинчи синфда ўқирдим. Мактабга кеч кирганман шекилли-да, бўлмаса ўзим аълочийдим. Айниқса, ҳисоб-китобни дўндириб ташлардим. Шундан бўлса керак, мени ҳисобчи қилиб қўйишди. Буғдойнинг баҳоси олтиндан қиммат эди. Бундай қарасам, тонна-тонна доннинг

тепасида ўзим турибман-у, бувим раҳматли ҳам қувонади, ҳам қайғуради.

—Сизниям бувингиз бормиди? —ҳайрон бўлиб сўрайман.

Бобом маъюс жилмаяди.

—Бориди, бўтам, бориди. Урушда ҳалок бўлган дадамнинг ўтида куйиб-пишиб, адоғ бўлди.

«Воҳ! —дедим ичимда қувониб, ишқилиб, бобомнинг дадаси урушда қатнашган экан-ку, билмай юрганимни қаранг!»

—Шундоқ қилиб, бувим бир ёғи қувониб, бир ёғи қайғуради, — ҳикоясини давом эттирди у. —Ҳар гапида эҳтиёт бўлгин, ҳар бошоқ дон –фронтга мадор. Қанча-қанча одамнинг тақдири сенинг қўлингда, агар ким бор, бир бошоқ буғдойга хиёнат қилсанг, асти розимасман, деб тайинлагани-тайинлаган.

Адирга катта тандир қурилган. Икки нонвой тинимсиз нон ёпади. Ўроқчи-ю бошоқчи, аравакаш-у хирмончи —ҳаммасига иш ҳақиға нон берилади.

Бир кун хирмонга ўроқчилардан хабар олгани Раис чиқиб қолди-ю, атрофида тўрт одам. Дастурхон ёзилиб, нон-чой қўйилди. Орадан бир ҳафта ўтиб, у яна келди. Ёнида яна тўрттаси. Югур-югур, дастурхон ёз, чой қўй, нон синдир. Ўрим охиригача тўрт-беш чиқди-ёв. Қулоғимда бувимнинг гапи: «Бир бошоқ буғдойга хиёнат қилсанг, асти розимасман!» Хўш, Раис олдиға синдирилган нонлар ҳисобини қайдан чиқараман, уни кимнинг бўйниға ёзаман. Бригадир: «уни ҳаммага сочвор», деб турибди-ю. Йўқ, шошма, мулла Мўмин, дейман ўзимча. Бу ахир хиёнат бўлади!

Ўйлаб-ўйлаб, охир идораға йўл олдим.

—Ке, мирза Мўмин, —деди Раис, «бу ерда нима қилиб юрибсан?» дегандай кулиб.

—Шу, озгина чатоқ бориди,—дедим хижолат тортиб, —бувим кўпчиликнинг ҳақиға хиёнат қилмагин, рози бўлмайман, деганди.

—Бувинг –авлиё хотин, тўғри айтибди, —деди Раис.

—Эсингизда бўлса, уч-тўрт марта адирга чиқувдингиз, —дедим.

—Эсимда, эсимда, —деди у.

—Шунда ўртада беш-ўнта нон синдирилувди, —дедим сал ҳайиқиб.

—Хўш, хўш? —ҳушёр тортиб сўради Раис.

—Хиёнат бўлмасин деб, шуни ёзиб қўювдим. —дедим қўйнимдан қарз дафтарини олиб.

Раис гапимни тушундимми ё тушунмадимми, донг қотиб қолди. Бироздан сўнг:

—Қани, бу ёққа бер-чи? —деди у бирдан жонланиб. Қўрқа-писа дафтарни узатдим. Унда раисдан ташқари ҳосилот, буғолтир, туман вакили —ҳаммаси бўлиб олти киши рўйхат қилиниб, қаршисига еган нонлари ёзилганди. Раис рўйхатни кўздан кечириб туриб, бирдан момагулдуракдай «хо-хо»лаб кулиб юборди.

—Яхши, яхши, —деди Раис дастрўмол билан юз-кўзини артиб, — боплабсан, ота ўғил, фақат битта «но»си бор, шу туман вакилини ўчирворда, уни ҳам менга ёзиб қўй, хўпми?

«Хўп», дедим-у раис айтгандай қилиб, рўйхатни бухгалтерга топширдим. Аммо-лекин, бу гап шу куниёқ қишлоқ қолиб, бутун туманга тарқаб кетибди. Ҳали ҳеч бир ерда раис еган нонни биров уни бўйнига қарз қилиб ёзмаган экан-да.

—Роса боплабсиз, —дедим бобомга қойил қолиб, —ишқилиб, колхоздан ҳайдашвормадими?

—Йўқ, ҳайдашмади, —кулди бобом. —уруш тугаган йили ҳарбийга чақирув қоғози олиб, марказга бордим. —ҳикоясини давом эттирди бобом. —Уч-тўрт улфат бир бўлиб, болаҳонали чойхонага кирдик. Бир маҳал чой ташийдиган оқсоқ бола ёнимга келиб:

—Сиззи герой чақиряпти, —деб қолса бўладими?

—Қанақа герой? —дедим атрофга аланглаб.

—Анов томонда, —бола тўридаги сўрида улфатлари даврасида ўтирган шоп мўйлов кишини кўрсатди, —кўрдизми, ростакан герой.

Бир зум нима қиларимни билмай, гангиб туриб, яна бола кўрсатган томонга қарадим. Шунда ҳалиги, кўкрагига Олтин Юлдуз таққан, шоп мўйлов киши қўлни кўксига қўйиб, қуллуқ қилса, нима дейсан? Лунжимдаги нонни ютишни унутиб, ўрнимдан туриб кетибман-у!

Энди яқинлашганимда, қаҳрамон қўлтиқтаёққа таяниб ўрнимдан туриб қолса борми, уни кўриб, бошқалар ҳам кўзғалишди. Илгимда жон йўқ, дир-дир титрайман. Ҳозир бир нима бўлади, ё ер ёрилади, ё осмон қулайди-да, мен майда-майда бўлиб тирқираб кетаман. Йўқ, ҳеч гап йўқ. Кўришдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Қани, қулоғимга гап кирса, юрагим така-пука бўлиб, қаттиқ бир портлашни кутаман. Ўртада бир шумлик борлигига, мени масҳара қилишмоқчи бўлишаётганига ҳечам шубҳам йўқ.

Бўш пиёлани узатиб, қўрқа-писа қаҳрамонга қарадим. Ё пирай! Унинг кўзида шумлик эмас, ёниб турган меҳр, ғалати бир ҳавасни кўриб, донг қотиб қолдим.

—«Қизил Юлдуз»данмисан? —сўради қаҳрамон.

Маъқуллаб бош ирғадим.

—Исминг Мўминжон-а?

—Шундоқ, —дедим энди ўзимни бироз қўлга олиб.

—Қани айт-чи, раис еган нонни бўйнига қарз қилиб ёзиб қўйганинг ростми?

—Бувим: сен тарозининг шайинисан, агар битта донга хиёнат қилсанг, розимасман, деганди, —дедим мен.

—Бувинг яхши хотин экан, —деди қаҳрамон.

—Уни ҳамма авлиё аёл дейди, —дедим мен.

—Сен эса чинакам қаҳрамонсан, —деди у, —агар сендақалар бўлмаса, бизлар ғалабага эришолмасдик. Бизга жўнатган нонлар учун катта раҳмат сенга!

Томоғимга тош тиқилиб, кўзларимга филт-филт ёш келди. Қани энди, бир нима дея олсам. Тилим танглайимга ёпишиб қопти. Шу вақт қаҳрамон белидаги қайиш камарини ечиб, менга узатди.

—Мана, ука, бу сенга эсдалик, доим тақиб юр, хўпми?

Кейин нима бўлганини билмайман. Раҳмат айтдимми, йўқми, чойхонадан қандай чиқиб кетдим, паққос эсимда йўқ. Аммо-лекин унинг меҳр тўла кўзларини ҳозир ҳам шундоқ кўриб тургандайман...

Ким бобосини ёмон кўрсин, бироқ мен ҳаммадан ҳам яхшироқ кўраман. Бобомга кўзим тушди дегунча серёғин баҳор кунлари тонгда чарақлаб чиққан қуёшни кўргандай қувониб кетаман. Ўзиям унинг юз-кўзидан шундоқ офтоб ёғилиб туради-да.

ҚИММАТГА ТУШГАН ЖАҲЛ

Сизни билмадим-у ойим айтмоқчи, мен жа «нервний» боламан. Аччиғим бурнимнинг устида туради. Сал нарсага чак-чак томворгани ёмон. Бу телевизорни кўп кўрганимдан эмиш. Ким билади, балки ростдир. Бобомнинг телевизор билан иши йўқ-да, ҳечам жаҳли чиқмайди.

Мана, у олтмишни ёқалаб қопти-ю, бор-йўғи икки марта жаҳли чиққан, холос. Бир марта дадам билан амакимни олиб, ғўзапояга борганда чиққан дейишади. Қор тушиб қолган экан. Бригадир бобомга ғўзаси ўсмаган, камчаноқ, тошлоқ ерни кўрсатибди. Дадам билан амакимнинг роса жаҳли чиқибди. Бу ердан меҳнатга яраша ғўзапоя чиқмас экан-да. Бобом хафа бўлса, ичида бўлгандир-у, лекин ўғилларига билдирмай ишга шўнғибди.

—Аразласанг, хуржунингга зиён, —дебди у шох бўйида хурпайиб ўтирган ўғилларига, —қани, туринглар, биз қилмасак, кимдир қилади-да.

Кечгача уч киши тақир майдондан аранг ярим арава ғўзапоя тўплаб, бобом арава опкегани шийпонга борибди. Аравакаш орқасидан ялиниб-ёлвориб, охири ундан келишга ваъда олиб қайтган бобом қўллари қавариб, шилиниб кетган ўфилларининг совуқда дилдираб ўтирганини кўриб, ичи ачишибди. Уч боғ ғўзапояни шартта ўртага қўйиб, ўт ёқибди. Ҳадеганда арава йўқ, сўнаётган олов устига яна ғўзапоя ташлабди.

Бу орада қоронғи тушиб, осмонда юлдузлар кўринибди. Ҳамон аравадан дарак йўқмиш. Сўнаётган оловга тунд тикилиб ўтирган бобомнинг чеҳраси бирдан ёришиб, ирғиб ўрнидан турибди-да, қолган ғўзапояни ҳам оловга ташлай бошлабди.

—Исин, болаларим, —дебди қувноқлик билан, —бир маза қилайлик!

Дала ўртасида гуриллаб ёнаётган гулханни кўрган аравакаш бригадирни олиб етиб келибди.

—Нима гап? —сўрабди бригадир.

—Шундоқ, ўзимиз, —дебди бобом очиқ чеҳра билан, —исиняпмиз.

—Қизиқ, —бригадир ҳеч нарсага тушунмай елка қисибди, —ғўзапояга нега ўт қўйдиз?

—Ғўзапояга эмас, жаҳлимга ўт қўйдим, —дебди бобом хотиржам жилмайиб. —Уни сочиб, бировга озор бергандан кўра, ёқиб исинсанг, ҳузур бўларкан.

Ҳали-ҳали қишлоқда одамлар ўша воқеани эслашиб, «Полвон бировга озор бермаслик учун жаҳлини ёқворган», деб кулиб юришади.

Яқинда бобомнинг яна бир жаҳли чиққанда, мен ўзим ёнида эдим. Бу сафаргиси жуда қимматга тушди.

Хотин-қизлар байрами куни бобом иккаламиз бозорга тушдик. Дўконларни айланиб, анчагина совға-саломлар олдик. Қайтар маҳалимизда қайданам кўзим пештахта устига чиройли қилиб терилган қип-қизил помидорларга тушди-ю, оғиз қурғурдан «шир» этиб сув келиб кетди.

—Вуй! Помидор пишибди-ю, —дедим бобомга қараб, —олмиймизми?

—Буни қара-я, —бобом ҳам севиниб кетди, —ердан ҳали қор кетиб-кетмай пишириб келганини кўр. Тасанно-эй!

Бобом қип-қизил битта помидорни қўлига олиб, худди ростакамми, деяётгандай айлантриб кўрди. Кейин уни авайлаб ўрнига қўяркан, тилла тишини кўрсатиб тиржайиб турган сотувчи йигитга қараб:

—Яшанг, ота ўғил, илоё қўлиз дард кўрмасин,—деди.

—Раҳмат, раҳмат!—деди йигит қўлини кўксига қўйиб, —қиз-келинларга ола кетинг, бошлари кўкка етади.

—Ҳа, ҳа, қувонишсин, —деди бобом белбоғини ечатуриб.

Йигит чаққон экан, хаш-паш дегунча бир кило помидорни чорсига тугиб берди.

—Чинакам мўъжиза, —деди бобом қизил ўн сўмликни узатиб, — барака топинг!

—Сизга ҳам раҳмат, —дея йигит қайтимига икки сўм узатди.

Бобом бир қўлидаги қайтимга, бир сотувчи йигитга қараб туриб қолди.

—Шунақа, —деди йигит ғалати илжайиб, —пули ҳам меҳнатига яраша-да!

Бобом қўлидаги тугунни салмоқлаб кўрди.

—Саксонта нон беради-я!—деди.

Сотувчи йигит кулворди.

—Нон ўз йўлига, бу – помидор!

—Шунақами?! –бобомнинг кўзлари каттайиб кетди. –Бу помидор, дөнг? Ажаб! Бунинг ичида нима бор ўзи?

—Нима бало, умризда помидор кўрмаганмисиз?

—Ҳамма бало шунда-да, кўрмаган-билмаган бўлсам, ажабланиб ўтирмасдим, —деди бобом, —аммо-лекин, мен кўрган помидор ичида ғуж-ғуж уруғ-у чучмалгина сув бўларди.

Йигит масҳаромуз кулди.

—Нима, сизга уруғи – дур, суви –шарбат бўлсинми?

—Инсоф бўлсин! Нонга ҳурмат бўлсин, иним! –бобом одатича овозини кўтармай, босиқ гапирарди. –бир пайтлар бозорга аравада қовун келтириб, чорсида ун кўтариб кетган кунларимиз ёдимиздан чиқмасин, дейман!

Йигит ўша ғолибона тиржайган ҳолида беписанд жавоб қилди:

—Чархпалак дунё-да, бобой, ҳозир икки кило помидорга бир қоп ун беради.

—Манг!—деди бобом тугунни йигитга узатиб, —мен яхшиси ун оламан.

—Билувдим, —деди йигит аллақандай жийраниш билан қўлини тугунга узатар экан, —бу ёққа беринг!

Бобом тугун узатаётган қўлини шартта тортиб олди.

—Нимани билувдиз, яхши йигит?

—Э!.. –у сўкинишдан ўзини тийиб, қўл силтади, —роса учрабман-у одамига!

—Хўш, қанақа одамига учрабсиз?

—Ие, овсарми бу, нима бало?!

—Нима-нима?!

—Қўйиб қўйинг, деяпман помидорни!

—Мана сенга помидор! –бобом қўлидаги тугун билан сотувчи бошига бир туширди. Помидор эзилиб, суви йигитнинг қўйлагига сачради. Энди у ўзини тутиб туrolмай, сапчиб келиб, бобомнинг қўлига осилди. Шунда ҳали ҳеч қачон бировга бўй бермаган бақувват қўллар йигитнинг икки қўлтиғидан даст кўтарди-да, пештахта устига териб қўйилган помидор уюми устига ўтқазиб қўйди. Одамлар тўпланиб, қий-чув бўлиб кетди. Қаердандир милиционер етиб келди...

...Уйга қайтаётиб, ўзимдан-ўзим қувонаман. Яхшиямки, бобомнинг жаҳли ҳар куни чиқмайди. Агар ҳар жаҳли чиққанда уч қоп уннинг пулини товонга тўлаб турсак, уйимизни қаердан топамиз.

БИЗНИНГ КЎЧА

Бобом ҳамиша мени бирга олиб юргани яхши-ю, лекин эркакми-аёлми, қарими-ёшми, кўчада дуч келган одам билан кўришиб, ҳолаҳвол сўрашавериши баъзан жонимга тегиб кетади. Тинчлик, омонлигини сўраб кетаверса-ю майли-я, ҳарбийдаги ўғлидан хат-хабар борми-йўқми, узуми хомток қилиндими-йўқми, Эшмат тоға бетоблигидан, Тошмат ака қизини узатаётганидан хабардорми-йўқми —ҳаммасини суриштиради. Ҳали буниси холва. Сумкасини аранг судраб мактабга кетаётган кичкина болалар билан ҳам худди катталардай сўрашганда, жоним нақ ҳиқилдоғимга тиқилиб қолади. Болалар-ку болалар, ана у тўқол, кемшик қизлар қанақа ўқиётгани билан нима иши бор, дейман ўзимча хунобим ошиб. Орқасидан мақтагани-чи.

—Иболи, орияти кучли қиз бўлади, таги-зоти тоза-да.

Шунақа пайтларда бобомни мултфилмлардаги айиққа ўхшатвораман. Йўғонлиги, соддалигиям, кучлилиги, гўллигиям худди ўзи. Атрофда бўрилар, маймунлар, қуёнлар-у тулкилар... Мен ана шулар бир кунмас, бир куни биронтаси панд бериб кетишидан қўрқаман. Хавотир олганимча бор, у тез-тез алданиб, қоқилиб турса ҳам, сира «кўзи очилмайди». Алдаганларнинг адабини бериб қўйиш ўринга, яна ўзининг ношудлигидан изза тортаётгандай хижолат чекиб, пешини қоқиб кетворгани қизиқ. Қадами катта-катта, беҳавотир, кўнглида шубҳа, кўзида ғазабдан асар ҳам йўқ, авалгидай вақти чоғ, қувноқ. Ким билади, балки шунинг учун ҳам уни Полвон

дейишар. Мен бунга ҳамиша ҳам ўзимча жавоб қидирар, бобомни Полвон деб аташга ҳар қадамда асос топган бўлар, лекин ҳеч биридан кўнглим тўлмасди.

Яқинда бир воқеа бўлди. Ён қўшнимиз Шухратларникида тўй бўлаётганди. Эрга опаси тегяпти-ю худди қиз болага ўхшаб, у ясанвопти. Ховлиққани-чи? Дандон сопли пичоқ олармиш. Кўрамыз ҳали.

Куёв навкарлар келар палла ҳовлига бола сиғмай кетди. Йигитлар ҳамма ёқни ларзага солиб «ёр-ёр» айтганда, Ёрмат бақироқ оёқ остида юрган болаларни ҳайдай бошлади. Биз бунга кўникиб қолганмиз. Шунинг учун ҳам аразлаб ўтирмай, у ёқдан ҳайдаса, бу ёқдан кириб, тўйхонани бошимизга кўтараверамиз. Бизнинг бу сурбатлигимиз Ёрмат бақироқнинг баттар жаҳлини чиқаради. У олма шохидан хипчин синдириб, пўписа билан яна бизга ташланади.

—Хап, сенларни қараб туриш!..

Ҳаммамиз атрофга тирқираб қочамиз. Эшик тагида бу манзарани кузатиб турган бобом мамнун жилмаяди. Афтидан Ёрмат бақироқнинг қуруқ пўписаси ҳам, биз уни кўнглимизга олмай, қийқириб қочишимиз ҳам унга ёқади.

Эшикдан гуркираб куёв навкарлар кириб келишди. Олдинда карнай-сурнай, қўш ноғора: така-тум, така-тум...Қарсакка жўр бўлган йигитларнинг овози нақ осмонни тешгудай:

Отманг мени тошлар билан,
Ёр-ёр, айланаман,
Учиб кетай қушлар билан,
Ёр-ёр, айланаман...

Бундай шодиёна паллада болалар билиб-билмай яна ўртага чиқиб қолишса, ўлай агар, уларда айб йўқ. Аксинча, шундай шодиёна бир дақиқада уларни хивич билан қувиш — бориб турган гуноҳ.

Буни менинг Полвон бобом ҳаммадан кўпроқ ҳис этади. Шунинг учун ҳам бошқа биров эмас, худди бобомнинг ўзи Ёрмат бақироқнинг қўлидан хивичини тортиб олиб, майда-майда қилиб синдириб, четга улоқтиради. Бутун хатти-ҳаракатидан қанчалик жаҳли чиққани кўриниб турибди, бироқ қизиғи шундаки, бобом ўртада донг қотиб туриб қолган Ёрмат бақироққа мулойим йилмайиб, худди тасалли бераётгандай гапирди:

—Қўяверинг, Ёрматжон, тўй шуларники-да.

Туклари тикка бўлиб, уришишга шайланган даканг хўроздай бўйнини чўзиб, депсиниб турган Ёрмат бақироқ тишини тишига босиб, ғулт этиб ютинди-ю кўча томон юрди.

—Нима гап, тинчликми? —сўради можарони узоқдан кузатиб турган тўй эгаси Машраб ака.

—Кўрмайсанми, кап-катта одам «ҳе» йўқ, «бе» йўқ, —у жаҳли билан гугурт чақиб, сигарет туташтирди.

Дума-дум етиб келган бобом гуноҳкорона бош эгиб, ундан узр сўради.

—Кечиринг, Ёрматжон, ўзимни тутолмай қолдим.

У индамай босиб-босиб тутун ютди. Мен келиб бобомнинг пешига суйкалдим. «Сизда гуноҳ йўқ, бобожон!» Бобом елкамдан олиб, уйимиз томон юрди.

Ишком остидаги чорпояда ёлғиз ўтирган бувим бизга таажжуб билан бироз қараб турди-да, қўлидаги игна, ипни бир четга суриб, ўрнидан қўзғалди. Мени секин имлаб, ўзи ўчоқ томон кетди.

—Нима бўлди? —деди газга чой қўя туриб бувим.

Мен воқеани қўшиб-чатиб айтиб бердим.

—Қариганда айниясиз, —деди бувим чой дамлаб қайтгач. —Кап-катта одам тўйда жанжал кўтариб юрсангиз...

—Шуни айтгин, —гуноҳкорона жилмайди бобом.—Нима бўлганини ўзим ҳам билмай қолдим.

—Ҳамма ерда ҳам шу-да, болаларга пўписа қилиб турмаса, бошга чиқишволади.

—Қўй энди, сен унақа демагин, болаларсиз тўй-тўйми?

—Шундоқ дейсиз-у, тўполонда бош-учини йўқотиб қўясан-да, одам.

—Ичимиз тор бўлиб кетяпти, болалар шўхлиги, тўполонини кўтаролмасак, қанақа одам бўлдик. Урушдан кейинги тўйларимиз эсингдами, худди азага ўхшарди.

—Илоё, кўз тегмасин, болалар кўпайиб, кўчаларимиз яна тўлиб қолди.

—Мана шунга, нечун қувониб, шукр йилмаймиз. Калтак олиб болаларни тўйхонадан қувлаймиз?

Бувим индамади, мен бобомга яқинроқ сурилиб ўтирдим.

—Кўчамизнинг номи нима, биласанми? —бошимни силаб туриб бирдан сўраб қолди бобом.

—Биламан, Қизил Аскар кўчаси, —дедим мен.

—Баракалла, нега шундай аталишини ҳам биласанми?

—Йўқ, —дедим мен, кейин қизиқсиниб сўрадим, —айтиб беринг, бобожон.

—Урушдан олдин кўчамизга бола сиғмасди, —узоқдан гап бошлади бобом. —Уларнинг кўчани тўлдириб юришлари, оқшомлари ашула айтиб ошиқона кезишларини эсласам, юрагим орзиқиб кетади.

—Улар айтган ёр-ёр жаранги ҳали ҳам қулоғимдан кетмайди, — қўшимча қилди бувим.

—Уруш бошланган дастлабки кунларда фронтга жўнаган кўнгиллилар шу кўча йигитлари бўлди, —сўзида давом этди бобом. — Улар кўпиди: Алижон, Бегижон, Эргаш, Тешавой, Қосим, Собир... Бизнинг хонадонимиздан дадам билан акам... Ҳар эшиқдан бириккитадан кўнгилли чиқди. Ҳаммаси келишган, шўх, қувноқ, мард йигитлар эди. Улар эл-юртини, ўз маҳалласини, шу кўча қизларини яхши кўришарди. Шу муҳаббат билан улар жангга киришди, биз ғалаба қозондик. Аммо-лекин ўша жасур йигитларимиздан жуда кўпи қайтиб келмади. Хонадонларда аза, хотинлар бошида қора рўмол. Бўйга етган қизларнинг кўпи чимилдиқ кўрмай, тул бўлди. Кўчалар хувиллаб, болалар кўринмай қолди.

—Бу қанақа кўча? —деб сўрарди адашган йўловчи.

—Қизил Аскар Алижоннинг кўчаси.

Йўловчи нари бориб, яна сўрарди:

—Бу қайси кўча?

—Қизил Аскар Тешавойнинг кўчаси.

Йўловчи таажжубда елка қисар, кўча этагида учраган кампирдан яна сўрарди:

—Бу кўчанинг номи борми, хола?

—Нега бўлмасин, бу Қизил Аскар Собиржоннинг кўчаси, айланай.

Маҳаллада қанча хонадон бўлса, ҳар бирининг жанг майдонидан қайтган-қайтмаган ўз Қизил аскари бор. Шунинг учун ҳам бу Қизил Аскар кўчаси. Бугун тўйда тўполон қилаётган болалар Қизил аскарларнинг авлоди, уларни хивич билан тўйдан ҳайдаш — гуноҳи азим, билдингми?

—Билдим, бобожон.

—Билган бўлсанг, бор энди, тўйга чиқ.

—Сиз ҳам юринг, —дедим бобомга яна ҳам меҳрим ошиб, —юра қолинг, жон бобожон.

Лекин бобом кўнмади. Мен ноилож ёлғиз ўзим бўлса ҳам Қизил Аскар аждодларим руҳини шод этгани тўйхонага чиқдим. Бироқ ўйинкулги авжда давом этаётган бўлса ҳам, энди тўйхона файзсиз кўринди кўзимга. Бир чеккада зерикиб тургандим, Машраб ака ёнимга келиб, бобомни сўраб қолди.

—Уйда, —дедим қуруққина қилиб.

У кўча томон юрди. Барибир чиқмайди, деб ўйладим ўзимча. Аммо кўп ўтмай, дарвозада бобом кўринди-ю тўйхона яна чароғон бўлиб кетди. «Сиз чинакам Полвонсиз, бобожон!» —деб дея хитоб қилдим ичимда...

ЧИРОҚ

Яқинда бобом билан яна бозорга тушдик. Дандон қанд, қуртоб, иккита қовун олиб чиқиб келаётган эдик, темирчилик дўконлари ёнида бир кампир олдиға шишаси синиқ қирқинчи осма чироқ қўйиб ўтирибди. Бобом қараб-қараб, бир неча қадам ўтди-ю, кейин бирдан орқасига қайтди. Нима қиларкин, десам, ўша кампир қаршисида тўхтаб, чироқни қўлиға олиб, айлантариб кўра бошлади.

—Сотасизми? —сўради у бошиға дока рўмол солиб, юзини тўсиб ўтирган кампирдан.

Кампир нимадир деб минғирлади.

—Қанча сўрайсиз?

—Ўзингиз билиб бераверинг, —деди кампир паст овозда, — электр ёқиб, бунинг кераги бўлмай қолди, бекор ётгандан кўра, бировнинг корига ярар, деб олиб тушгандим.

—Яхши қилибсиз. Бизнинг электр шамол бўлди, ўчиб қолади. Анчадан бери излаб юргандим. —У битта қизил ўн сўмлик узатди, — етадимми?

Кампирнинг пул ушлаган бармоқлари титради. У пайтда бу пулга камида юзта нон берарди-да.

—Озроқ берсангиз ҳам бўлар, —деди у қалтираб, —ўзи эски, бунинг устиға, шишаси ҳам синиқ.

—Эски бўлсаям, топилганини айтинг, —деди бобом севиниб, — хўп, барака топинг!

Чироқни олиб, йўлга тушдик. Бобомнинг чиндан ҳам қувонаётганини кўриб, ажабланардим. Уйда бир эмас, иккита чироғимиз бор. Иккаласи ҳам ишлатилмай, ертўлади ётади. Бобом яна бунини нима қилади, нега бунча қувонади?

Энди ўн-ўн беш қадам юргандик, биров елкамдан тортди. Бундай қарасам, бояги кампир. Қўлида пул, кичкина, жонсиз бармоқлари титраб турибди.

—Нима бўлди? —ҳайрон бўлиб сўради бобом.

—Сотмийман, —деди кампир йиғлагудек бўлиб, —илтимос қайтариб беринг.

—Нима, озми? —пулга ишора қилиб сўради бобом, —майли, яна қўшай бўлмаса.

—Йўқ, йўқ, —кампир энди йиғлаб юборди.

—Сизга нима бўлди, нега йиғлайсиз?

—Кечиринг, —деди кампир, —сизни алдаб, гуноҳга ботдим, чироқ тешик эди.

Менга шундай туюлдими ёки чинданам шундай бўлдими: нимагадир бобом яна ҳам хурсанд бўлиб кетганга ўхшарди.

—Э, шунгами, ҳеч қиси йўқ. Майли, қалайлатиб оларман.

—Бўлмаса, мана бунга қалайлатарсиз, —кампир уч сўм қайтим узатди. —Рози бўлинг?

—Минг марта розиман, —деди бобом истар-истамас қайтимни оларкан, —барака топинг!

Шу бўйи шишаси синиқ, тешик чироқ нимага бунча зарурлигини билолмай хунобим ошар, бунинг устига бобомнинг қувончи яна ҳам ҳайратимни оширарди. Охир уйга яқинлашганда сўрадим.

—Бобо, уни нега олди? Ўзи тешик, шишаси синиқ бўлса?

—Савоб учун, болам, шунақа чироқ олса, савоб бўлади-да!

Ўлай агар, ҳеч нарса тушунмадим...Ўша чироқ ҳозир ҳам томда чанг босиб ётади.

ЙЎЛЛАРГА СОЧИЛГАН САВОБ

Биласиз, бобом полвон одам. Ҳар қанча иш ундан қочиб қутулолмайди. Лекин терак кесиш бир кишининг иши эмас-да. Арранинг бир томонини тортишга мен ҳали ёшлик қиламан, мардикор излаб, гузарга чиқдик. Чойхоначи кўрсатган сўрида олтитаси ўтирибди. Ичида биттаси анча ҳолдан кетиб қолган, ранги заҳил чол экан. Кўринишидан бобомдан ҳам каттароқ. ҳамма ёғи ғижим-ғижим тириш. Боши тиззасига тегай деб аранг ўтирибди. Биғ-биғ йўталади. Полвон-полвон йигитлар турганда, бобом келиб-келиб шу чолни танласа, нима дейсиз.

Бобом тўртта иссиқ нон, қассобдан гўшт-ёғ олиб, учовлашиб уйга қайтдик. Бувим дарров чой қўйди.

—Тушликка бир чойхона палов қилгин, —деб тайинлади бобом дастурхонни йиғиштираётган бувимга. —Тажанг қассобдан атайлаб кард думба олиб келдим.

Бувим индамади. Арра билан болтани олиб, кўчага чиқдик. Эшик олдидан ариқ ўтади. Ариқнинг икки қирғоғи саф тортган терак. Тонг саҳарларда оқшомлари шабадада тебраниб, бирам шовуллайди, бирам шовуллайди. Бобом худди ўртоғидай улар билан гаплашиб ўтирганини кўп кўрганман. Қачон қарасанг, маҳалланинг болалари ҳам шу ерда. Бунақа салқинни қаердан топишади. Энди теракларни

кесворсак, кўчамиз Бакир калнинг бошидай шип-шийдон бўлиб қолади-да. Бобомга қолса, ҳечам кесмасди. Қариб қолди, деб қўрқади. Шамол бўлса, жонини ҳовучлаб ўтиради. Агар синса борми, нақ электр симларини узиб ташлайди ёки уй томини босиб тушади.

Мақтаняпти деманг-у мардикор чол арра тортишни ақалли менчалик билмас экан. Бунинг устига йўталгани-йўталган. Ичига мушук кириб, ухлаб қолгандай, кўкрагида бўғиқ бир ҳирқироқ. Жиндай ёнида турсанг, биров бўғиб қўяётгандай димиқиб кетасан. Ҳар йўталганда, ориқ бўйнидаги йўфон томирлар ирғиб-ирғиб чиқади. Заҳил юзи кўкариб кетади. Бобом тез-тез ўрнидан туриб, белини силай-силаё айланиб келади. Бели толмайди, шеригига дам бериш учун атайлаб айёрлик қилади. Мени билмайди, дейди-да. Шу аҳволда тушгача аранг иккита терак ағанатдик.

Чойхона палов шу бўлса, емаганим бўлсин. Шундоқ чилқиллама ёғ. Вой, бирам мақтаб ейишади, бирам ейишади. Мардикор чол тагигача ялагани етмай, чой ҳам қуйиб ичди. Бувим дастурхонни йиғиштириб кетса ҳам, ўрнида қўзғалишмайди. Худди эски қадрдонлардай гапга тушиб кетишди. Меҳмон кичикинагина кўрингани билан уч марта уйланган экан. Биринчи хотинидан икки ўғил, бир қизи бўлиб, кейингиларидан бола кўрмабди.

Уч марта уйлангани билан ҳозир биттасиям қолмабди. Хотинлариям, болалариям ҳолидан хабар олиш тугул, дуч келишса, кўришишмас экан. Бобом ўғилларининг кимлиги, қаерда туришини суриштира бошлаганда зерикиб, ўрнимдан туриб кетдим.

Бувим қўлимга чойнак тутқазиб, орқамга қайтарди:

—Чойнакни бериб, секин биқинига туртиб қўй, лақиллаб ўтармай, ишни қилишсин.

Бир эмас, уч марта туртдим. Меҳмон ҳам кўрди-ю бобом парво қилмайди, нуқул мени мақтайди.

Дунёда ақл-идрокли, одобли тўтта бола бўлса, биттаси мен эмишман. Катта бўлганда, мендан зўр одам чиқармиш.

—Энди туриб, ишни қилайлик, —деди меҳмон безовталаниб.

—Мен ишга ярамайман, чоғи, —бобом хижолат бўлгандай кулиб қўйди. —Шу, қариганда, бел бот-бот оғрийдиган бўлиб қолди-да. Сиз, ҳар қалай, чайир экансиз.

Вой, вой-ей! Ёлғончиликни қаранг, ишга ярамайман, дейди-я. Бели оғрирмиш. Буям майли-ю ёнбошига ёстикдан суяғич қўймасанг, йиқилиб тушар ҳолда аранг ўтирган чолни чайир, деб мақтаса, бошингдан тутун чиқиб кетади-да! Ҳеч тиним билмаган бобом шу кун ўрнидан қимирламади. Кейин ёнбошлаб иккиласи ухлаб ҳам қолишди.

Эрталабкидан анча тетиклашиб қолган мардикор чол кечки дастурхондан кейин кетишга отланди. Бобом унга пул узатди. Мардикорнинг кўзлари пулда-ю қўл чўзгани уялади.

—Олаверинг, —далда берди бобом, —лафз ҳалол, оғайни.

—Шундай дейсиз-у, қайси қилган ишимга ҳақ оламан, қўйинг, хижолат қилманг.

—Оз бўлсаям, мазали иш бўлди, —деди бобом қистабини қўймай, —айб менда, ишга ярамай қолдим-да.

Мардикор чол пулни олишга олди-ю худди чўф ушлаб тургандай безовталаниб қолди.

—Худо хоҳласа, бир кун келаман, сал дармонга кириб олай, албатта келаман...

—Қачон бўлса, ҳамиша эшик очиқ, тортинмай келаверинг, — бобом қўл қовуштириб таъзим қилди. —Хизматга солиб қўйдик, узр оғайни, ишқилиб, рози бўлиб кетинг.

—Сизга раҳмат!—Чолни йўтал тутди. Чуқур кўзларидан тирқираб чиққан ёшни кафти билан ишқалаб, хирқироқ овозда деди:

—Сиз...Сиз —улуғ одамсиз!

Чол кескин бурилиб, жўнаб кетди. Эрталаб кўргандан бошлаб уни кўпам жиним суймаганди, ҳозир орқасидан кўнглим бузилиб, йиғлаб юборишимга сал қолди.

Ичкарига кирсак, бувимнинг қовоғи солиқ. Бобом хурсанд, худди куёв боладай бувимга хушомад қилади.

—Хўп, майли, ким бўлсаям, эшиқдан кирган кишини иззат қилганимиз дуруст, шу қистаб, пул беришга бало борми, дейманда.

—Лафз — ҳалол, кампир, —дейди бобом, худди тоғни талқон қилиб қўйгандай қўлларини ишқалаб, —шарт шунақа.

—Шартга лойиқ иш қилсин эди.

—Кўриб-билиб туриб, беҳуда жаҳл қилма. Ўзи қай аҳволда-ю, иш қилсин, дейсан. Ахир одамлар қўй сўйиб, худойи қилишади.

—Сиз қилмабсизми?

—Қилсам, қилгандирман. Биласанми, одамлар мачит, мадраса солади, йўл-кўприк қуради.

—Сиз ҳам ҳар қадамда сочавермай, тўплаганингизда...

—Битта янги яктак олволардим-а? Кел, энди, бу гапларни қўй, яхшиси, устимдаги яктакни ювиб бергин, эртага меҳмонга борамиз.

—Қаёққа?

—Шунақада, ҳеч нарсадан хабаринг йўқ, —деди бобом, —сен уни мадикор деб назарингга илмай ўтирибсан, агар билсанг, уни бир эмас, икки ўғли бор экан. Салкам министр. Ўшаларникига меҳмонга борамиз.

Юрагим шув этиб, ичимда бир нарса узилиб кетганга
ўхшади. Отаси эшикма-эшик девонадай юришидан ор қилмаган
ўғиллар бизни қандай кутиб олишига кўзим етиб турибди. Бунини бобом
ҳам билади. Билиб туриб, барибир бораверади. Аввал яхши
гапиради, уларни осмонга обчиқиб роса мақтайди, тушунса, тушунди,
тушунмаса, ҳолига вой деяверинг...

ТОНГГИ ШАБАДА

(қисса)

I

Бари иншодан бошланди. Бўлмаса отаси ким, онаси ким, уларнинг касб-кори нималиги билан қайси боланинг иши бор дейсиз? Қорни тўқ, усти бут бўлса, чопқиллаб ўйнаб юраверади-да. Айниқса Шербекка маза эди. Оилада ёлғиз ўғил. Айтгани айтган, дегани деган. Мактаб вақти бўлганда, эшиклари олдида машина тайёр туради, болалар кўзини ёндириб яна машинада уйга қайтади. Турган гап, у ўзини ҳам, дадаси, ойисини ҳам ҳеч кимга тенг кўрмас, бўлакча ғурур билан осмону фалакда ялло қилиб юрарди.

Бирдан...қайдан чиқди бу иншо? "Бизнинг оила" эмиш!

Эшвойнинг дадаси тракторчи, Тоҳирники нонвой, Хайрининг дадаси деҳқон, Шербекнинг дадаси ким? Касби нима унинг? Раҳбар деб ёзадими? Хўш, раҳбарнинг вазифаси нима? у қандай иш бажаради?

Эрталаб машинада ишга кетади. Ие, Наргиза-чи? У қаерда қолади? Ҳай-Ҳай! Бу жудаям нозик масала-я. Ҳаммадан аввал, ҳар қандай вазиятда болани боғчага олиб бориб, вақтида олиб келиш ҳар қандай раҳбарнинг биринчи вазифаси. У бошқаларни билмайди-ю, ҳар қалай, дадаси ўзининг бу бурчини аъло бажаради. Йўқ, иншони бундай ёзиб бўлмайди. Ҳамма кулмайдами? Яхшиси, уни Жийдазорга кўчириб келган кундан бошлаган маъқул. Эшвой ўшанда худди қозонга солиб қовуриб олинганга ўхшарди. Жуссаси унча катта бўлмаса ҳам, унга иссиқ-совуқ, анча-мунча калтак таъсир қилмаслиги шундоққина кўриниб турарди. Тим қора, чақноқ кўзлари, диккайган қулоқлари, сочсиз яйдоқ бошида кўриниб турган "с" ҳарфига ўхшаш чандиғи, билагида «Э.Т.» тамғаси, шимининг бир почасини ҳимариб олган ҳолда велосипедга суяниб беписанд қараб туриши — ҳаммаси, ойиси айтмоқчи, унинг "қинига сиғмаган" бебош болалигидан далолат берувчи нишонлар эди.

Бу пайт янги қўшнилар машинадан кўчларини тушириш билан банд бўлиб, у дамо-дам ялтироқ мебеллар, ранли телевизор, юмшоқ диван, ғилдиракли креслоларга қизиқсиниб кўз ташлар, бу ишларга аралашмай бир четда турган Шербекка ер остидан ёвқараш қиларди.

Шу рўпарадаги кўкка бўялган темир дарвозадан нозиккина бир қиз елкасига ўроқ ва арқон ташлаб чиқиб келди. Бола қиздан арқонни олиб, велосипеднинг орқа ўриндиғига ўради, кейин уни учқаштириб жўнаб кетди.

Эртасига Шербек янги синфга кирибоқ, уларнинг олдинги партада ёнма-ён ўтирганини кўрди. У одатдагидек энг орқадаги бўш ўринга бориб ўтирди.

Шербекнинг тасавурида дунёда мактабдан-мактабга кўчиб юришдан ҳам ортиқроқ бахтсизлик бўлмаса керак. Олдинда уни нималар кутаётганини яхши биларди. Шунинг учун ҳам у дарҳол ҳар тарафдан қараб-қараб қўйишаётган синфидаги ўғил болаларни санаб чиқди. Ўн учта. У энди мана шуларнинг ҳаммасига сўзсиз бўйин эгиши ёки ҳар бири билан муштлашиб, ўз ҳуқуқини ҳимоя қилиши керак. Болалар-ку, болалар, турли усуллар билан ҳали қизлар ҳам синовдан ўтказишади. Катталар бошини силайди, дейсизми? Қайда, биров эътибор беради, бирови бермайди.

Мана, орадан бир йил ўтса ҳам, адабиёт билан рус тилидан ташқари ҳамма фанлардан "ўрта". Бунинг учун ўқитувчилар эмас, биринчи галда ўзи айбдорлигини у билади, лекин бўйнига олгиси келмайди. Ахир ҳадеб кўчиб юравермай, бир жойда ўқиганда, шунақа бўлармиди? Тўртинчи синфгача аъло ўқирди-ку ахир! Унда зўр эди. Мактаб, кўча, бутун қишлоқ Шербекники эди. Энди-чи? Энди ҳаммаси бировларники — Эшвойнинг қишлоғи, Хайрининг кўчаси, Тоҳирнинг мактаби, Соранинг синфи! У — бир келгинди бу ерда. Унинг хўрлиги келиб, ҳали ҳам ҳеч нарса ёзилмаган иншо дафтарини ёпди.

II

Ташқарида ёмғир тиниб, ёнгил шабада қўзғалган, илиқ ҳаводан турли гул-чечакларнинг чучмал ҳиди келарди. Шербек айвон устунига суянганча қип-қизариб ботаётган каттакон қуёшга қараб туриб, бобосининг "Эртага ҳаво очиқ бўлади", деган гапини эслади.

Шунда ногоҳон унинг калласига: "Иншони Оқдевада бобом билан бирга кечган бахтиёр кунлардан бошласам-чи?" деган фикр келди. Бобоси билан бирқа Қашқа пайдо бўлган кунлар кўз олдида гавдаланди. Ўшанда у ташқи ҳовлида оқ ўрик шохида қўйнига ғўра териб ўтирганди. Бобоси кўчадан:

—Шер, ҳов, Шер! Қаттасан? — деб кириб келди. Кейин у югуриб олдига келгач, пахтасиз чопони пешида ётган кучукни кўрсатиб, мақтанди, — буни қара, нима опкелди сенга.

—Авчарками? —энди кўзи очилган, қоп-қора дўнг пешонасида данакдек оқ қашқаси бор кучукни қўлга олиб сўради Шербек.

—Вой, қўйинг-а, —деди тандир бошидан қўлида косови билан келган бувиси. —Қачон бўлса, бошийзи ғалвага тиқиб юрганиз, юрган, увол-а, увол!

—Овчаркани нима қиласан? —деди бобоси. —Мана шу хашақиси одам зотига ўлгудай содиқ бўлади. Боқасанми?

—Бўлмасам-чи, —деди Шербек бувиси томон чопқиллаб. —Буви, буви, кучугимга сут беринг.

—Обор-а, кучугинг ордона қолсин! —деди бувиси пушт ташлаган нон юқи қўлини жаҳл билан енгига артиб. —Сутти қаттан оламан ҳозир?

Шербек бўшашиб бобосига қаради, у имлаб чақирди:

—Шошмай тур, нонини узвосин, ўзи топиб беради.

Кўп ўтмай Адолат буви ҳовури чиқиб турган бир сават нонни сўрига кўтариб келди. Тепасида қип-қизил мачин сомсалар. Одатда у қачон нон ёпса, тандирнинг бир ёғида албатта сомса бўлади. Ҳар фаслда ҳар хил: баҳорда кўк сомса, ёзда мачиндан қизил, кузда ошқовоқдан сариқ, қишда қартошка, пиёздан оқ сомсалар.

—Кучугимга берсам, ейдими? —деди Шербек сомсани дўпписига солиб.

Адолат буви набираси қўлига битта уриб, дўппини тортиб олди.

—Бор-е, кучугинг бошингдан қолсин, аввал қўлингни юв!

Агар ҳозир ойиси шундай танбеҳ берса, Шербек сўзсиз аразлаб кўчага чиқиб кетган бўларди. Бувиси урса-сўкса ҳам, негадир унга қаттиқ ботмайди. Ҳозир ҳам у ариқ лабида ўтирган бобоси ёнига чопқиллаб келиб, шопиратиб қўл чая бошлади.

—Бувингнинг феъли айниб қоптими? —ер остидан синовчан нигоҳ ташлаб сўради Юсуф бобо.

Билмасам, —елка қисди Шербек. Кейин бувисининг йиғлагани эсига тушиб, қўшиб қўйди, —ойим уйни қулфлаб кетибди. Бувим боя йиғлади.

Юсуф бобо ажабланиб уй томонга шанақа қарадики, Шербек ҳеч қачон унинг ўсиқ-ўсиқ мошкичири қошлари чимирилиб, мулойим кўзлари бу қадар ҳайратга тушганини аввал кўрмаганди. Агар ҳозир у "уйни ўғри уриб кетди", деганда ҳам, бобосига бунчалик таъсир қилмаган бўларди.

—Қандай қулфлайди, қулф йўқ-ку?

—Англиский, —деди Шербек билафонлик билан,— дадам кечқурун ичкаридан ўрнатган.

Юсуф бобо тўғри бориб эшикни тепиб синдирадиган шахд билан ўрнидан турди, лекин уй томонга эмас, тандир бошига қараб юрди.

—Ҳой, нос шишам қани? —У худди шишани кампир ўғирлаб, беркитиб қўйгандай дағдаға билан сўради.

Адолат буви чолининг бу дўқидан ажабланмади, "ҳозир" деди-ю, дарҳол қумғонни ерга қўйиб, уйга пилдираб кириб кетди. Зум ўтмай нос тўла ярим литрли шиша чангини этагига арта-арта югуриб чиқди. Важоҳати бузуқ Юсуф бобо шишани унинг қўлидан деярли тортиб олди-да, қоғоз тиқинини суғуриб ташлаб, чап кафтига нос тўлатиб оғзига отди. Кейин тили устига тўкилган нос доналарини туфлай-туфлай тез-тез юриб кўчага чиқиб кетди.

Иш билан банд бўлса-да, чолининг ҳар бир ҳаракатини зимдан кузатиб турган кампир енгичани ёнига ташлаб, беҳол ўтириб қолди. Шербек буларнинг ҳаммаси уйга қулф тушгани сабаб бўлаётганини билиб турса ҳам, бунинг ёмон томонини тўла англаб кетмас, нима қиларини билмай ариқ бўйида ҳамон қотиб турарди. Бир пайт у кучукнинг ғингшиган овозидан ўзига келиб, уни кўтарди-да, секин ташқарига равона бўлди.

Орадан кўп фурсат ўтмай Шербек бобосининг одатдагидек тетик, ўктам овозини эшитди.

—Шер, ҳов, Шер, қаттасан?

У кучугини кўтариб югуриб чиққанда бобоси икки қўлтиғидаги ҳандалакларни энди сўри четига қўяётган экан. Уни кўрибоқ Шербекнинг чеҳраси ёришди. У боя эшиқдан чиқиб кетган баджаҳл чолга мутлақо ўхшамас, худди дандон қанд шимиб, байрамдан қайтган боладай қувноқ эди. Кампир ҳам орада ҳеч гап бўлмагандай югуриб-елиб дастурхон ёзди. Биров айтмаса ҳам, Шербек ўзи билан пичоқ келтирди. Юсуф бобо лунжини тўлатиб ҳузур билан сомса чайнарган, кўзини мастона сузди.

—Бу узоқ турса, кучланиб кетарканми, дейман. Зап олди-да, занғар.

—Нима? —ҳеч нарсани англамай сўради кампири.

—Носни айтаман-да, носни. Элитиб қўйишга сал қолди-я!

—Ўзиям уч чекимини бир отволдиз чамамда.

—Бундоқ танамга ўйлаб қарасам, ёмонмас, пишиқ-тетик чиқди.

—Ким?

—Келинингни айтаман-да!

Адолат буви дастурхон учини ҳимариб ўтирганча индамади.

—Ҳа, энди, қулф солса, солгандир. Ўзининг уйи, сенга нима?

—Мен бир нима дедим-ми сизга?

—Шуни айтаман-да, демаганинг тузук, хотин, дема, ҳея нима дема!

—Демайман ҳам...

Улар узоқ жим ўтиришди. Дастурхон йиғиштирилгач Адолат буви пиёла олиб кўча томонга юрди.

—Кучугинга сут излаб кетди, —деди Юсуф бобо кампири орқасида хомуш қараб. —Майли, ёзилиб келсин. Қариганда одамнинг кўнги шунақа нозик бўлиб қолади. —У набирасига гапиряптими, ўзигами, билиб бўлмасди. —Бир кунда бор бисотидан айрилгандай шалвираб қопти бояқиш. Одам ишончидан айрилмасин. Эна болага, бола энага ишонмай қўйса, у дунё-ю бу дунё ҳаром. Аммо-лекин, бундоқ ўйлаш хато! Ҳамма нарсанинг яхши-ю ёмон томони бўлади. Сен ҳамиша ана шу яхшилик тарафида бўл!

У ҳандалак пўчоғи солинган лаганчани олиб ўрнидан оғир қўзғалди.

Қашқа кун сайин суюкли бўлиб борар, эртадан кечгача гажак думини силкитиб Адолат буви орқасидан чопқиллаб юргани-юрган. У ниҳоятда ҳушёрлик билан дарвозадан кирган одамни биринчи бўлиб қаршилар, унинг кимлигига қараб меъёрида эркаланар, Шербек мактабдан қайтганда. жон-жаҳд билан унга томон отилар, атрофида доира ясаб чопқиллар, оёғига йиқилар, думбалоқ ошиб ўйнар эди. Кейин у ечингунча дум-думалоқ, қоп-қора мунчоқ кўзларини пирпиратиб остонада мўлтираб турар, таъмагирлик қилиб қип-қизил узун тили билан тумшуғини ялаб-ялаб қўярди. Шербек берадиган колбаса ёки коржикни олиш эса унчалик осонмасди. У кучукни икки оёғида туришга, сакрашга, қўл узатиб кўришишга мажбур қиларди.

...Шербек устунга суюнганча шуларни кўз олдидан бир-бир ўтказаркан, соғинч ва алам билан чуқур хўрсиниб кўча томон одимлади.

III

Кеча ёзилмаган иншога у бугун яна ўтирди. "Бизниг оила". Бир қарашда осонга ўхшайди. Қўлига қалам олгач, нимадан бошлашни билмай қийин аҳволга тушасан. Бўлмаса, мана, режа ҳам тайёр: «Оилада неча кишисизлар? Ота-онангиз қаерда ишлайди? Уларнинг касби сизга ёқадими? Келажакда ким бўлмоқчисиз?»

Хуш, улар оилада неча жон? Бобоси билан бувиси Оқдевада қолишди. Бу ерда дадаси, ойиси, Наргиза, ўзи, Қашқа йўқ энди...

Бобоси айтмоқчи, дадаси сигирларнинг рангини, қанча қўйлари борлигини билмаганидек, кучуги бор-йўқлигидан ҳам беҳабар эди. Бироқ, Қашқани кўрган заҳоти ойисининг жони чиқиб қоларди. Бунинг сари кучук ҳам ундан бешиб, тескари қарар, урса, қарғаса, тишини кўрсатиб ирилларди. Улар ўртасига совуқчилик ойиси яхши кўрадиган оқ лак туфлининг бир пойи йўқолган кун эрталаб тушган. Эҳтимол, баланд пошналар бу ялтироқ туфли Қашқагаям ёқиб қолгандир, тунда ерда ағанаб ётса, панароқ жойга яшириб қўйгандир.

Бу, турган гап, бирор нарсани тишлаб, кўрсатилган жойга олиб бориб қўйиш, у билан ҳар кун Шербек ўтказаетган машқнинг оқибати эди.

Шунинг учун ҳам унга мароқли туюлган кучукнинг бу қилмиши одатдагидек ишдан кеч қолаётган ойисининг тобора ғазабини қайнатарди. Агар у Қашқани қарғаб, қўлига кирган нарсани отиб, хафа қилиб қўймаганда, туфлини топиш унча қийин эмасди. Бунинг учун унга туфлининг иккинчи пойини бериш кифоя эди. Шунда у худди Шербек ўтгатгандек, туфлини пойи турган жойга олиб борган бўларди. Бироқ дўқ-пўписадан кучук аразлаб қолганди.

Ўша куни Шербек биринчи танаффусдаёқ буфетдан иккита коржик олиб, бирини Қашқага атаб сумкага солиб қўйди. У бутун дасрлар давомида тезроқ уйга қайтиш, ўйлаб қўйган режасини амалга ошириб, ойисини ҳам севинтириб, ҳам қойил қолдиришни ўйлаб ўтирди.

Шербек мактабдан қайтгач, артиб, тозалаб, айвон тоқчасига териб қўйилган иккала пой туфлини кўриб, севиниш ўрнига хафсаласи пир бўлди. Ойиси ҳам туфлиси топилганидан қувонмади, аксинча, яраси янгиланиб, яна Қашқага ташланди. Эрталабки можарони аллақачон унутиб, қарғишларни кўнглидан чиқариб юборган соддадил кучук уни кўриб, калта думини ликиллатганча чопқиллаб келди-ю, сийлов ўрнига тумшуғига кутилмаган тепки еб, фингшиганича нари кетди.

Кечқурун дадаси келганида ухлаб қолганидан Шербек уйда нима гап бўлганини билмади. Эрталаб ойисининг кайфи чоғ, бобоси билан бувисининг хаёли паришон бўлиб қолганидан хайрон бўлди. Бобоси бугун нимагадир кўчага ошиқмас, нонушта алақачон тугаган бўлишига қарамай, бувиси ҳам дартурхонни йиғиштира қолмасди. Ахийри бобо ўрнидан қўзғаларкан:

—Шукр қил, бувиси, —деди оғир хўрсиниб, —шукр қилавер.

—Минг қатла шукр, дадаси, —деди кампир чолига ачиниш билан қараб. —Илоё, мартабаси бунданам зиёда бўлсин, ўссин, унсин, қатта бўлсаям, омон бўлсин! Ишқилиб, орқамиздан чироғимизни ёқиб қолса бўлгани...

Юсуф бобо белини силай-силаё оғилга кириб кетди.

Шербек ўта синчковлик билан уларни кузатиб, ҳар бир сўзнинг мағзини чақишга қанча ҳаракат қилмасин, барибир, ҳеч нарсани тушунмади. Шу кун у мактабга пиёда кетди. Келса, уйда ойиси юрибди. Эгнида янги қавилган халат, оёқ-қўли енгил. Шербек уйга кириб, донг қотиб қолди. Шифонер эшиклари ланг очик, ўртада катта-кичик бўҳчалар, чамадонлар...Юраги орқага тортиб, ойисига қаради.

—Вой, ҳали сен эшитмадингми? — деди у ишидан бош кўтармай.
—Даданг пахта заводига директор бўлди. Шаҳарга кўчиб кетяпмиз.

Шербек чол-кампир нега бунчалар шумшайиб қолганини энди тушунди.

—Мен-чи? —дед у худди зовурга қулаб кетаётгандай юраги шувиллаб.

—Сенми? Кетасан-да, биз билан.

—Мақтабим-чи?

У худди бақани босиб олгандай жирканиб қўл силтади.

—Чинакам мақтаб қанақа бўлишини энди кўрасан!

—Керакмас! —деди Шербек ташқарига йўл олиб, —бошқа мақтабда ўқимийман!

Сўрида ямоқ тикиб ўтирган Адолат буви эрталабдагидан ҳам букчайиб, кичрайиб қолгандай туюлди унга.

—Келдингми, болам, —деди у меҳрибон боқиб. —Ке, ўтир, бир пиёла чой ичволгин.

—Бобом қани?

—Ҳовлида юрувди, —деди у дарича томонга ҳавотирланиб нигоҳ ташлаб.

Шербек ҳовлига чиқди. Оқ ўрик соясида ётган Қашқа у томонга отилди. Полизга сув тузаб, ариқ бўйида ўтирган Юсуф бобо кетмон дастасига суяниб аста ўрнидан турди. Кайфияти қандай бўлмасин, набирасини кўрганда ҳамиша севиниб, хушчақчақ бўлиб қоладиган бобосининг бугун ўзи томонга ювош қараб турганини кўриб, у бирдан бўшашиб кетди. Бобо набирасидаги ўзгаришни сезди-ю, аянчли жилмайиб, чап кўзини қисди.

—Варрак ясаб берайми? —деди у кўм-кўк осмонда сузиб юрган оппоқ булутларга қараб.

Юсуф бобонинг ғалати одати бор-да, қачон қараманг, бир нарсани ўйлаб туриб, бутунлай бошқа нарсани гапиреди.

—Сендақа пайтида дадангга кунора варрак ясаб бераверардим. У йиртиб ташлайверарди, мен ясаб бераверардим.

—Ҳозир ҳеч ким варрак учирмайди, —деди у минғирлаб.

—Чакки қилишади, сенга ўзим фабричний варак қилиб бераман, учириб, бир маза қиласан.

Бобоси ўшанда унинг аҳволини тушуниб, фикрини чалғитиш учунгина варракни ўйлаб топмагандир, балки шу тобда ўзи ҳам узоқ ўтмишини, болалик чоғлари, жанггоҳда қон кечиб ўтган йигитлик даври, ёлғизгина ўғлига варрак ясаб бериб, қувонтирган дамларини эслагандир. Лекин оилада шундай катта воқеа — кўчиш масаласи, шунга боғлиқ боланинг тақдири ҳал бўлаётган нозик бир паллада

унинг қандайдир варрак ҳақида гапириши ғайритабиий туюлди. Шунинг учун ҳам, гап гўё унинг кетиш-кетмаслиги тўғрисида бораётгандай, бобосига қараб:

—Мен кетмайман! —деди.

Бобоси тушунди. Лекин ҳеч нарса эшитмагандай сув ялаган жўяк бошини тўғрилай бошлади.

—Менга қолса, кет дермидим, —деди қаддини ростлаб. —Эт билан тирноқни ажратиб бўлмайди, болам.

—Барибир, кетмайман!

—Ихтиёр сен билан менда бўлганда, қанийди, —бобо чуқур хўрсинди. —Эҳ, Шер, Шер... Бир қулоч қамиш топганинда борми...

—Нима қиласиз? —ажабланди у.

—Боятдан бери қулоғинга танбур чертяпманми? —Бобо уни елкасидан олиб, уй томон бошлади. —Ахир қамиш бўлмаса, варрак бўлармиди?

Шербек елкасидаги сертомир, қоқсуяк қўлни силтаб ташлаб, "мени алдаманг!" дея қичқиргиси келди-ю, ўзини босди. Эҳтимол, бобоси ҳозир ундан ҳам кўра кўпроқ ўзини овутаётгандир.

Орадан икки кун ўтиб, дадаси билан ойиси шаҳарга кўчиб кетишди. Шербек ўқиш тугагунча шу ерда қолди. Ойисига қолса, бошидаёқ уни олиб кетарди-ю, аммо дадасининг чол-кампирига раҳми келди. Улар ёлғизликка бироз ўргангунча овунчоқ бўлиб туришини назарда тутди. Шербек бу қарордан суюнган бўлса-да, улар жўнаб кетгач, оқшом тушибоқ хувиллаб қолган катта хонадонда ўзини қўярга жой тополмай қолди. Ҳамма нарса кўзига совуқ, зерикарли кўринар, ўзидан ўзи хўрлиги келарди.

—Ҳеч қиси йўқ, майли, сабр қил, —деди бобоси унинг ҳолатини сезиб, —Саҳар уйғотаман, хўпми?

—Нима қиламиз?

—Эна-бола совлиқни сотамиз.

—Сотамиз?

—Битта зўр телевизор обераман, хўпми?

"Эски телевизорни олиб кетишмасаям бўларди", —томда қаққайиб турган антеннага қараб ўйлади у ўзича.

—Нима, гапим ёқмадимми? —деди бобо, —ё велосипед яхшими?

—Телевизорни кўрмайсиз-у.

—Ҳа, энди, мен кўрмасам, сен кўриб турарсан, —деди у кейин ерга сингиб кетгудай бўлиб турган кампирига қараб, қўшиб қўйди. —Бизга ҳам эрмак бўлармиди, дейман-да, тўғрими?

—Нима дедийиз? —сергакланди Адолат буви.

—Қозон осмайсанми, деяпман.

Ойилари жўнаб кетиши олдидан қилинган ош деярли ейилмаган, шунинг учун ҳам Адолат буви кечки овқатга уринмаганди. Энди вақт ўтганда чолининг бу гапи унга эриш туюлиб, "эсингиз жойидами?" дегандай ажабланиб қаради.

—Ҳа, нима бўпти, ҳали вақт эрта,—деди Юсуф бобо кампирининг фикрини кўзидан ўқиб, —бугунданоқ ўчоқни совутиб қўясанми?

—Қизиқсиз-а, етти хуфтондаги овқатни ким ейди ҳозир?

—Ярим косадан аччиқ мастава бўлса, ичамиз-а, Шер?

У йўқ демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, бобосининг кўз қисганини кўриб, индамай қўя қолди.

—Ана, кўрдингизми, —деди у кампирини қистаб, —тур энди, ўчоқда ўт гуриллаб, қозон қайнаб турган уйга қайғу йўламайди.

Кампир индамай ўрнидан қўзғалди. Ҳақиқатан ҳам кўп ўтмай ўчоқда ўт ёнганда, ҳувиллаб қолган мунгли хонадонга файз киргандай бўлди. Ҳаммадан ҳам аламли ўйлар гирдобиде эзилиб ўтирган Адолат буви қозон-товоқ билан алаҳсиб, ҳаракатлари жонланиб қолди. Аслида Юсуф бобо ҳам ўз қорни ташвишида эмас, худди шу мақсадда бу тадбирни ўйлаб топган бўлса ажабмас...

...Шербек кетадиган кун бувиси саҳар туриб ҳамир қорди, кеча ювиб қўйган кийимларини дордан йиғиб, тугма-измаларини мастаҳкамлади, уч литрли шиша банкада сарёғ эритди, ёғли кулча, варақи сомсалар ёпди. Ҳаммаси бир арава юк бўлди. Шу пайтгача ҳеч қачон бошидан кечирмаган қувонч билан алам аралаш туйғудан Шербек ўзини дам бахтиёр, дам бахтсиз ҳис этарди. Нима бўлганда ҳам, бу машмашалар тезроқ бир ёқли бўлишини истарди.

Бобоси унга бугун ҳар кунгидан қувноқроқ кўринарди.

—Об-бў, сен-ей, —деб қўярди у ҳар замонда, —шундоқ қилиб, шаҳарга кетяпман, дегин.

—Болани юрагини эзманг, —Адолат бувининг жаҳли чиқарди. —Кетса, беш-ўн кун туриб, тагин келади. Ўқиш бошлангунча бориб-келиб, ўртада чулдираб юради-да.

—Шунақа дегин? —деди бобоси бунга кўпам ишонқирамай. —Роса мазайкан-да.

Ниҳоят кўчада машина тўхтаб, остонада бутунлай ўзгариб, шаҳарлик тусига кириб қолган ойиси кўринди. У шошиб турганидан узоқ ўтирмади. Бўхча-тугунларни кўтаришиб кўчага чиқишди. Эшик олдида турган яп-янги оқ «Волга»ни кўриб, Шербек суюниб кетди.

—Бизникими?

—Бизники, —деди ойиси ғурурланиб, —ёқдимми?

Оқ-сарикдан келган, ўрта яшар кўккўз шофёр машинадан тушиб, чол-кампир билан сўрашди, кейин шошилмасдан бориб юкхонани

очди. Юклар жойланиб бўлгач, Шербек аввал бувиси билан хайрлашиб, сўнг бобосига юзланди.

—Об-бо сен-ей, ростдан кетяпсанми? —бобоси тарашадай дағал қадоқ қўллари билан унинг боши, юзларини худди искалаётгандай шунақаям мулойим сийпаладики, Шербек титроқ бармоқларнинг шивирлаётганини баралла эшитгандай бўлди: «Бошинг тошдан бўлсин, чироғим! Ўсгин, унгин, қайда бўлсанг, омон бўл!» Лекин у овоз чиқариб одатича тамом бошқа гапни айтди: —Ишқилиб, парингни олдингми?

Шербек бўғзини куйдириб, нафасини қайтараётган қайноқ тош эриб кетгандай бўлди. Енгил нафас олиб, миннатдор кўзларини бобосига тикди: «Сиз полвонсиз, бобожон, сиз дунёда биттасиз!»

—Олдим,—деди овоз чиқариб у.

—Буям бадантарбия-да,—деди у келинини олдида ўзини оқлаган бўлиб, —пайлар чўзилиб, илик қотади.

Қашқа ҳамма нарсани сезиб турган экан, эшик очилиши билан «лип» этиб машинага чиқиб ўтирди.

—Вой, нимага чиқарасан, ҳайда! —деди ойиси жирканиб.

—Нимага? —Шербек ялт этиб бобосига қаради. —Биз билан кетади-а, бобо?

—Учинчи қаватда яшасак, ҳовлимиз бўлмаса, у қаерда қолади? — куйиниб тушунтира бошлади ойиси. —Ё бирга олиб ётасанми?

Буни шу дамгача ўйлаб кўрмаган экан. Фақат бир нарса аён: кучук уники, у қаерда бўлса, кучук ҳам ўша ерда бўлади. Қараса, вазият нозик. Бобо ўртага тушди. Шербек бориб, шароитни ўз кўзи билан кўрадиган, агар иложи бўлса, яна бир келишида Қашқани олиб кетадиган бўлди.

—Бира-тўла кетаётганинг йўқ-ку, —деди бобоси охирида. —Унгача бувингга эрмак бўлиб туради.

Шербек ҳамма гапни пайқаб, ёлворганнамо мўлтираб турган Қашқага қаради. «Мени ташлаб кетма,-деётганга ўхшарди унинг кўзлари, —сенсиз зерикаман, соғиниб йиғлайман!» Қашқа мунчоқ кўзларини жавдиратиб, ҳар кимга ялиниб қарар, ғалати аянчли ғингшиб, «ҳайдаманглар!» деяётгандай илтижо қилганга ўхшарди. Буни ҳатто Қашқани биринчи бор кўриб турган шофёр ҳам тушунди, лекин ойиси тушунмади.

—Ҳайдасанг-чи! —энди у ўғлига пўписа қилди.

Шербек кучукни ҳайдагани кўнгли бўлмай, орқамдан эргашар деган ўйда машинадан тушди. Аммо ер тагида илон қимирласа дарров сезадиган Қашқа унинг ниятини пайқаб, жойидан жилмади. Ахийри Юсуф бобо ёрдамга келди. Шундан кейингина Қашқа сакраб

пастга тушди. Бобо энгашиб унинг бўйнидан ушларкан, Шербекка имо қилди.

—Бор энди, борақол, бўтам!

Машина қўзғалиши билан Қашқа унинг қўлидан чиқиб, улар кетидан чопа бошлади.

—Қашқа! Қашқа! —қичқирди Юсуф бобо.

Лекин кучук тезлик ортганига қарамай жон ҳолатда учиб келаверди.

—Қашқа, ортингга қайт! Қайт, дейман! —ўпкаси шишиб қичқирди Шербек.

Лекин у қайтмади.

—Тезроқ ҳайданг! —буюрди ойиси.

«Волга» муюлишга етганда қўққисдан чийиллаб тўхтади. Шиддат билан учиб келаётган кучук ўн қадамча олдинга ўтиб кетиб, сўнг орқасига қайтди. «Ҳа, ҳа, ташлаб қочаман, деганмидинг? Қочиб бўпсан, оғайни!» Шербек ўзида йўқ қувониб, энди эшик тутқичини ушлаганди, ойиси қўлига уриб, ҳайдовчига юзланди.

—Нима бўлди? —ҳайрон бўлиб сўради у.

—Ҳеч нима, —ҳайдовчи уч қадамча нарида думини тагига босиб чўққайиб ўтириб олган итга қараб бепарво жилмайди.

—Унда нимага тўхтадиз?

Шофёр бироз жим тургач, босиқ оҳангда:

—Кўряпсиз-ку! —деди аста, —жудаям бераҳм экансиз.

Шербек шунда ойисининг бир эмас, иккала қоши тенг керилиб, кўзлари қинидан чиққудай чақчайиб кетганини кўрди.

—Шунақами? —лаблари пирпираб, аранг гапирди у. —Менга баҳо бериш сиззи ишизмас, хўпми?!

Шофёр қўрқиб кетмади, кучукдан кўз узмаган ҳолда ўта хотиржамлик билан деди:

—Сизни олиб юриш ҳам менинг ишим эмас.

Ойиси шофёрга аланглаганча қотиб қолди. Кейин бирдан этагига ўт кетгандай шиддат билан машинадан тушиб, бор кучи билан эшикни ёпди.

—Жўнанг, йўқолинг! —титраб-қақшаб қичқирди у.

Шофёр ҳамон ўша босиқлик билан «сиз-чи?» дегандай Шербекка қаради. У гуноҳкор қиёфада аста сирғалиб пастга тушди. Оппоқ «Волга» енгилгина ўрнидан қўзғалиб жўнаб кетди. Унинг кетолмаслигига қаттиқ ишонган аёл машина кўздан ғойиб бўлгач, бирдан йиғлаб, ўғлига ташланди.

—Ҳе, итинг бошингни егур, жувонмарг! —Шербекнинг устига бостириб келиб, елкасига бир туширди. —ҳали уйга боргин, итга қўшиб қўймасам, сен итваччани!

Холпишлаб Юсуф бобо етиб келди. Ҳўрлиги келиб йиғлаб юборган набирасини елкасидан қучганча гузар томон юрди. Йўлда ҳам, бекатда автобус кутиб турганларида ҳам, у нима бўлгани, нега машинадан тушиб қолганларини сўраб-суриштиради. Автобус бекатга келиб тўхтаганда, набираси елкасига аста-аста қоқиб қўйди. Шунда у яна бобосининг қўллари гапираётганини эшитгандай бўлди: «Бор энди, бўтам, тақдир шундоқ экан, қандоқ қиламиз». Шербек автобусга чиқиб ойнага ёпишди. Пастда машинага интилаётган Қашқанинг бўйнидан қучиб турган бобоси кўзига жуда ҳам бечораҳол кўриниб кетди. Гўё шу ўтиришда қайтиб туролмайдиганга, то қайтиб келгунча кўчага кўз тикиб шундоқ ўтирадиганга ўхшарди. Лекин бобо Шербекда ёмон таассурот қолдираётгани дарҳол сизди. Автобус эшиклари ёпилиши билан йигитлардай сапчиб ўрнидан турди.

—Оқ ўригинг келаси ҳафта пишади, —деди у қувноқ бир қиёфада ўсиқ қошларини кериб. —эсингдан чиқиб қолмасин тагин.

Бобоси яна бир зумда тасавуридаги афсонавий паҳлавон қиёфасига кирганини кўриб, қувониб кетди: «Раҳмат, бобожон! Сиз буюкларнинг буюгисиз!» Машина кўзғалиши билан Шербек ўрнидан туриб, бошини ойнадан чиқарганди, ойиси этагидан шундай зарб билан тортдики, кўйлаги қўлтиғи остидан «шир» этиб йиртилиб кетди.

—Ўтир! —деди ойиси қаҳр билан. —Ҳе, ўмачагинг узилмай ўлсин!

Шу ўтирганча йўл бўйи чурқ этиб оғиз очмай, қош қорая бошлаганда шаҳарга кириб келишди. Шаҳар кўчалари ёруғ, одамлар билан гавжум эди. Лекин бу қайноқ ҳаёт, турли хил машиналар оқими, ранг-баранг реклама чироқлари Шербекнинг кўзини ўйнатмас, бўм-бўш кўнглини тўлдиролмасди.

Шербек сўнги ҳафтада шаҳарга келишга ошиққанди. Бир томондан у ҳувиллаб қолган ҳовлида айниқса кечқурунлари зерика бошлаганди. Иккинчидан, нотаниш шаҳар ҳаёти ўзига тортарди. Келгач эса, орадан бир кун ўтибоқ, унинг кўзларига гузардаги бекатда мунғайиб қолган бобосидан бошқа нарса кўринмай қолди.

Кечқурун бутун захрини эрига сочиб, охири шофёрни янгилаш ҳақида унинг ваъдасини олишга эришган ойиси эрталабдан ғолиблик нашидасини сурарди. Ҳали ишга кирмаганидан, она-бола шошилмай нонушта қилишди. Кейин диванга ястаниб олиб мултфилм кўришди. Кейин Шербек шаҳар уйидаги айрим қонун-қоидалар билан танишди. Масалан, эшикни ҳамиша қулфлаб юриш, кирибоқ, кўча пойафзалани шиппак билан алмаштириш зарурлигини билмайди.

Буни қарангки, бир крандан совуқ сув, бошқасидан иссиқ сув келаркан. Лекин ювинганда, атрофга сачратмаслик, кранни беркитишни асло унутмаслик кераклиги чатоқ экан-да. Барча ахлат, пўчоқ, чиқиндилар ошхонадаги челакка ташланса, ташлана қолсин, майли, газ плитага яқин келмайди, деворлар, пардалар, ялтироқ мебелларни ҳам ушламас, ушламас, лекин ким билан ўйнайди? Парини қаёردа тепади? Ҳафтада икки марта ваннага тушиш, ҳар куни тушликдан сўнг ухлаши нимаси? Ҳаммасига чидаса бўлар-у, бироқ купа-кундузи ухлашдай бемаънигарчиликка мутлақо тоқат қилиб бўлмайди.

—Оқдевага кетаман! —деди Шербек деразадан бир парча зангори осмонга қараб. «Барибир, кетаман, —деди у ўзича қарорини такрорлаб, —кетмасам, бу ерда димиқиб ўлиб қоламан. Дадам келсин, айтаман».

Дадаси ишдан кеч, маст бўлиб келди. Юқоридан катта меҳмонлар келганмиш. Шофёр билан гаплашишга ҳам вақти бўлмаганини эшитиб, ойисининг яна жазаваси тутди. Дадаси эртага бу иш билан жиддий шуғулланишга яна ваъда бериб, уни зўрға овутди.

Шербек эрталаб турса, дадаси ишга кетиб қолибди. Кечагидек зерикарли, узун кун бошланди. Ойиси телевизор қўйиб бериб, магазинга чиқиб кетгач, у дарҳол чўнтагидан парини олиб, бобоси айтмоқчи, бадантарбия қилишга, оёқлари чигалини ёзишга тушди. Аммо хона ўлгудай тор эди. Бир томонда диван, креслолар, иккинчи томонда сервант, буфет, тўрида телевизор, ўртада стол, стуллар...Бунинг устига, шиппақда пари тепиш ноқулай бўларкан. Бирдан жаранглаган товушдан музлаб қолди. Беш кўзли биллур қандилнинг бир кўзи чил-чил синиб, оёғи остига тўкилди. У бир зум нима қиларини билмай, анграйиб турди-да, сўнг шоша-пиша кийина бошлади...

Чорпоя тагида кўчага қараб мудраб ётган Қашқа Шербекни остонада кўриб, жон ҳолатда у томонга отилди. Ўзи ёлғиз кўрпа қавиб ўтирган Адолат буви чеҳрасида қувонч жилваланди.

—Шержон! —деди у кўзларига ишонмай, кейин бирдан жонланиб, ўрнидан тура бошлади. —Ке, болам, жоним қоқиндиқ, ке, бўйларингдан бувинг ўргилсин!

Буви набирасини бағрига босиб, узоқ ўпиб, искалади, сўнг ундан дадаси, ойисининг тинчлигини сўради.

—Қочиб келдим, —деди у ўпкаси тўлиб. Буви чўчиб тушди.

—Вой, шўрим! Энди нима қиламиз?

Шербек йиғлаб юборди.

—Қўй, йиғлама, болам, —бувиси маҳкам бағрига босиб, унинг елкасига қоқди. —Ажаб қипсан, майли, йиғлама, сени ҳеч кимга бермайман. Ҳали даданг келсин.. ўзим гаплашаман.

Адолат буви набирасини дарча томон бошлади. Бобоси ҳовлида полиздаги ўтларни юлиб юрган экан.

—Ие, Шермисан? —деди у қаддини ростлаб —Вой, азамат-ей! Буни қара-я, зап кепсан-да, бўлмаса, ўзим бораман, деб тургандим.

Шербек бобосининг бағрига отилди. Димоғига гуп этиб қадрдон ҳидлар урилди.

—Оббо, сен-ей, —деди бобоси анчадан кейин. —Кучугингни соғинибсан-да?.. ё бувингни соғиндингми?

—Қандилни синдириб қўйдим. —деди у ерга қараб.

—Шунга хафа қилишдимми?

—Йўқ, қочиб келдим.

—Ана холос, бу ишинг чакки бўпти-ю!

Шербек индамади.

—Бўлар иш бўпти, —деди у тасалли бериб. —Бало-қазога даф бўлсин, ўтакалари ёрилмасай-ла, ҳали замон келиб қолишади.

Ҳақиқатан ҳам, кун ботарда эшик олдида машина тўхтади. Шербек сесканиб бобосига қаради. У «парво қилма», дегандай кўз қисиб қўйди. Очиқ дарвоза остонасида дадаси кўринди. «Хайрият, ойим келмапти», —деб севинди Шербек.

Дадаси қош-кўзи, айниқса, бир қарашда кўзга ташланадиган катта бурни, шалпанг қулоқлари бобосига ўхшаса ҳам, ювошлиги худди бувисига тортганди. Ҳозир ҳам узоқдан кўзи Шербекка тушди-ю, дарров ўзини босиб олди. Ҳеч нарса бўлмагандай салобат билан юриб келиб чол-кампири билан кўришди. Ўғлига қараб:

—Ҳа, қочоқ, —деб қўйди, холос.

Улар гапга тушиб кетгач, Шербек кўчага чиқиб, машина юваётган ўша кўккўз ҳайдовчини кўрди-ю, ойисининг келмагани сабабини дарров тушунди.

Шу кун дадаси кетишга шошилмади. Шербекнинг эса юраги така-пука, охири нима бўларкин, деб безовта.

—Хўп энди, мен борай, —овқатдан кейин қўзғалди дадаси. Кейин ўғлига қаради, —сен нима қиласан?

Шербек нажот излаб бобосига қаради.

—Ойиси ҳовуридан тушгунча Шер бир-икки кун қоптурсин, —деди бобоси ҳам ўрнидан туриб. —Ўзим қўйиб келарман.

Дадаси осонгина рози бўлди.

...Орадан уч кун ўтиб, саҳарда катта тугунда патир-кулча, бир челак оқ ўрик, гилос олишиб Шербек, Юсуф бобо, Қашқа йўлга

тушишди. Эшикни очган Хуррият ая уларни кўриб суюнди, бироқ суйкалишга изн сўраб думини ликиллатганча мўлтираб турган Қашқага адоват билан қараб қўйди. Бу муомаладан кейин кучук остонадан ўтишга журъат этмади. Шербек атай эшикни қия очиқ қолдириб ичкарига кирди. Шанба бўлишига қарамай, дадаси бугун ҳам ишда экан. Хуррият ая чой қўйгани ошхонага ўтаётиб очиқ қолган эшикни ёпиб қўйди. Қашқанинг эшикка тирмалашиб ғингшигани эшитилди. Шербек безовталаниб бобосига қаради.

—Хўп десанг, қайта олиб кетай, —деди у. —Бу ерда қийналиб қоладиганга ўхшайди.

—Менам кетаман, —деди Шербек.

Бобо чойдан кейин ўрнидан кўзғалди.

—Чол-кампир ҳувиллаб қолмайлик, Шерни тез-тез жўнатиб туринг, —деди у келинига кўчага чиққанларида. Кейин Шербекка юзланди. —Тағин қочиб борсанг, уйга киргизмийман, сўраб боргин, хўпми?

Шербек индамай бош эгди. Юсуф бобо орқасига қарамай илдам юриб кетди. Қашқа ўрта йўлда кўзлари жўлдираб безовталанар, Шербекнинг шими почасини тортқилаб, бобоси орқасидан юришга ундарди. Бобо муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлгач, у Шербекка қараб қисқа-қисқа хурди: «Эҳ, Шер, Шер, бекор қолдинг-да!»

Шу дамдан эътиборан уларнинг янгича ҳаёти бошланди.

Кўп ўтмай янги дўстлар орттиришди. Дўст бор жойда душман ҳам бўларкан. Уч қаватли катта том остида қанча хўжалик борлигини Шербек билмайди, фақат уларнинг подъездида тўққиз оила яшаркан. Шуларнинг учтасида ит бор. Биттаси тумшуғи калта, думи қирқилган, кулранг булдог. Иккинчиси кўзларигача юнг босган, шалпангқулоқ оқ кучук. Яна бири мушукдай келадиган сариқ лайча. Энг жангари, шаллақиси ҳам шу. Учаласи ҳам уйда яшашади, оила аъзолари билан бирга овқатланишади, бирга сайр қилишади.

Иккинчи қаватда ранги совуқ ёлғиз кампир яшайди. Булдог ўшаники. Унинг яна битта семизлигидан сирти ялтираб кетган қопқора мушуги ҳам бор. Кўзи шунақаям хунукки, унга қараб, сесканиб кетасиз. Айтишларича, кампир ити билан мушугини хом гўшт, шоколад бериб боқармиш, икки кунда бир ваннада ювинтирармиш. Ким билади, балки улар юмшоқ диванларда, оппоқ чойшабларда ётишар.

Унинг Қашқаси эшик тагида ошган овқат, ювинди ичиб яшайди. Шундоқ бўлса ҳам, ҳаммасидан зийрак, ҳаммасидан одобли. Фақат сариқ лайчани, ёт одамни кўрса, хуриб қўяди. Яна битта нуқсон — кампирнинг мушугини жинидан ёмон кўради. Ғавғо кўпинча шундан

чиқади. Ойиси эса ҳеч қачон Қашқанинг тарафини олмайди. Айбни ҳамиша унга тўнкаб, бутун заҳрини ўғлига сочади.

Бир марта Қашқа ўлиб қолишига сап қолди. Наргиза туғилган кузнинг бошлари эди. Кечки пайт Шербек мултфилм томоша қилиб ўтирганди. Бирдан ташқарида тўполон кўтарилиб, Қашқанинг «ванг-ванг»лаши эшитилиб қолди. Товонига бигиз санчилгандай сапчиб ўрнидан туриб, ташқарига отилди. Шундоқ эшиклари тагида Қашқани бурчакка босиб, талаётган булдог унга қараб тишларини ғижирлатиб ирилларди. Сўнг истар-истамас орқасига қайтди. Қашқа бурчакда қонга беланиб ётар, аянчли ғингиб йиғларди. Шербек ўтириб, кучукнинг бошини силади. У қайрилиб ҳам қарамади. Кучукнинг чап оёғи, бўйни аралаш елкаси ғажиб ташланганни кўрган Шербек титраб-қақшаб булдог кетидан пастга отилди. Зинада у шиша идишда йод кўтариб юқорига чиқиб келаётган кампирга дуч келди.

—У ўзи айбдор, —деди кампир дорини узатаркан.

Шербек ундан дорини тортиб олиб, елкаси оша деворга қаратиб отди, оғзига келганини қайтармай сўқди.

—Итингням, ўзингням ўлдираман! Сен —ялмағизсан, итинг қутурган!

—Тилингни тий! —Хуррият ая етиб келиб ўғлининг елкасидан тортиди. —Бор уйга кир, одобсиз!

—Хом гўшт бериб семиртирган ўша ваҳший итинг бир кун ўзингням ғажиб ташлайди, ўшанда кўрасан кунингни, далли!

Ранги мурдадай оқариб кетган новча, бўйни қилтириқ, елкаси чиққан кампир ўзича «тарбиясиз, безори», дея ғудраниб орқасига қайтди. Шербек ҳамон бурчакдан чиқмай аянчли нола чекаётган Қашқани кўтариб, биринчи бор уйига олиб кирди. Шу аҳволда ҳам у уйга киргандан иймангандай, кўзлари жавдираб, «Қўявер, керакмас», дея ёлворгандай туюлди. «Ўзимни деб, сени хор қилдим, қутурган итларга талатдим, кечир, Қашқа. Агар истасанг, шу бугуноқ қишлоққа кетамиз!»

Кучукнинг аҳволини кўргач, Хуррият аянинг юз-кўзида биринчи марта ачиниш акс этди. Лекин барибир, яна айбни унга ағдарди. Кампирнинг айтишича, Қашқа унинг мушугини қувлаб тўғри уйига бостириб кирганмиш. Булдог бунга чидаб туролмапти, оёғидан олиб эшикка отибди. Шунда ҳам думини қисиб, қочиш ўрнига орқасига қараб хурибди. Хашаки кучукнинг бундай одобсизлигига тоқат қила олмайдиган олийзот булдог унинг адабини бериб қўйишга мажбур бўлганмиш.

—Мен ўша зотдор ваҳшийга кўрсатиб қўяман, —деди Шербек алам билан. —Қараб турсин, ўлдираман уни!

У қанча-қанча режалар тузди, бироқ ҳеч бирини амалга ошириб, булдогдан қасдини ололмади. Қашқа эса умрбод ногирон бўлиб қолди. яралари тузалса ҳам, чап оёғини босолмади.

Ёзга чиқиб, Шербек пионер лагерига жўнатиладиган бўлди. Унга қолса, Қашқа билан Оқдевага кетарди. Лекин ойисининг раъйини қайтариб бўларканми. Бунга ҳатто дадаси ҳам журъат этолмайди. У бунга ўша кўккўз шофёр масаласидаги тортишувда амин бўлган. Дадаси ўз ишига пухта, айби йўқ шофёрни ишдан бўшатомай узоқ қийналди. Ҳатто эр-хотин анча арзлашиб ҳам юришди. Барибир, ойиси ютиб чиқди. Туғруқхонадан тушишда машинага чимай туриб олди. Ёлворишлар беҳуда кетди. Охири дадаси такси тўсишга мажбур бўлди. Шундан кейин шофёр ўзи ариза бериб ишдан бўшаб кетди.

Ҳар қалай, лагер–сургун эмас. Шербек фақат Қашқанинг қаровсиз қолишидан ташвишланарди. Бунга сезган ойиси ростми, ёлғонми, ҳар қалай, унга қараб туришга ваъда берди. Лекин қайтиб келса...Қашқа йўқ!

—Қашқа қани?

Ойиси индамади.

—Қашқа қани, деяпман?!

—Изламаган жойимиз қолмади, —деди дадаси Шермат ака гуноҳкор оҳангда, —Оқдевага ҳам бориб келдим.

—Ёлғон! —қичқириб юборди у. —Ҳайдаворгансизлар, биламан, уни ёмон кўрасизлар!

—Жинни бўлдингми? —дадаси овозини кўтариб пўписа қилди. — Ҳайдаворсак, сендан қўрқамизми? Ёлғон дейди-я, уялмасдан.

—Топаман, —деди у ишонч билан. —Қаердан бўлса ҳам, барибир топаман.

—Ҳа, бу гапинг бошқа, —дадаси ҳам юмшади. —Ўзи кириб келса ҳам ажабмас. Балки сени излаб қишлоққа йўл олгандир, йўлда адашиб қолгандир.

Шербек уни уч кун излади. Қашқа ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ. Қўшни болаларнинг баъзи бирлари бир хотин эшикма-эшик юриб, ити борлардан солиқ йиғиб юрувди, деса, бошқа бирлари солиқ тўлашдан бош тортганларнинг итларини отиб, ўлигини машинада олиб кетишди, дейишарди.

Юрса-турса, Шербекнинг хаёлида Қашқа. Мўлтираган жавдироқ кўзларини эсласа, томоғи ғиппа бўғилади-ю, сув ҳам ўтмай қолади. Бечора қаерларда юрибдийкин, қорни роса очгандир, болалар орқасидан тош отиб, қувлашиб юргандир.

Шербек охир Оқдевага жўнади. Бобоси борган куннинг эртасигаёқ велосипед олиб берди. Барибир бу ҳам йўқолган Қашқанинг ўрнини босолмади. «Балки у уйга қайтиб келгандир, қараса, тагин мен йўқ, ҳеч ким бошини силамайди, қоржик бермайди. Умид узиб, бира-тўла кетворади». Шербек яна шаҳарга отланди. Бекор ошиққан экан. Қашқадан дарак бўлмади.

Ўқиш бошланиб, орадан бир ҳафта ўтганди. Мактабдан қайтаётиб Шербек магазин ёнидаги ахлат ташлайдиган темир сандиқ олдида бирдан Қашқани кўриб қолди. Ўттиз-қирқ қадламча нарида орқа қилиб турганига қарамай, ҳали тумшуғини, пешонасидаги қашқасини кўрмай туриб, ориқлаб, тулаб кетган бўлса ҳам, кўзи тушган заҳоти дарҳол уни таниди. Динг қулоқлари шалпайиб, гажак думи ерга судралиб, ахлат титиб юрса ҳам, Шербек уни таниди! Юраги қинига сиғмай, томоғи қуриб қичқириб юборди:

—Қашқа!

Кучукнинг чап қулоғи диккайиб, тумшуғи кўтарилди, ерни супуриб, думи аста силкинди. Овоз келган томонга қараб, Шербекни кўрди. Бироқ танитайми ё таниса ҳам, аразлабми, уч-тўрт қадам босиб, тўхтаб қолди. ким билади, балки аҳволдан уялгандир.

—Қашқа! —қичқирди у яна, —Қашқа!

Энди иккаласи тенг бир-бирига қараб отилишди. Лекин кучук етиб келиб, одатдагидек унинг кўкрагига сакрамади. Ўзининг исқиртлигидан тортинибми, эгасининг оёғига суйкалди. Шербек чўк тушиб унинг бўйнидан қучоқлади.

—Қайларда қолдинг, Қашқа?

Кучук ғалати аянчли овоз чиқариб ғингшиди: «Қўй, сўрама, оғайни!» У йиғларди.

—Нега кетиб қолдинг? —деди у кўзларидан ёш қуйилиб. —Мен сени кўп қидирдим.

«Сен учун ҳар қанча хўрликка ҳам чидардим, —деган маъно бор эди кучукнинг кўзларида, —бирок мен сенга яхши бўлар деб ўйладим».

—Эҳ, Қашқа, Қашқа! Қорнинг очдими, нимага уйга кирмадинг?

Кучук унинг бўйнини искади. «Қўявер, оғайни, хашаки кучукка ахлат титиш айбмас».

—Ҳозир, ҳозир, мен сенга коржик олиб бераман, —Шербек сакраб ўрнидан туриб, киссасини кавлади. Кучук боланинг кўзларига жавдираб ёлворди: «Қўй, керакмас, мен энди коржикка арзимайман!»

—Ҳозир, ҳозир, сен сумкамга қараб тур, —Шербек магазин томон бораркан орқасига қараб-қараб дерди ўзича. —Кўп коржик олиб бераман, тўйгунча маза қилиб еймиз.

Коржик, колбаса кўтариб магазиндан чиққан Шербек бирдан қотиб қолди: ерда ағаниб ётган сумкаси тепасида тўрхалтада сут шиша кўтарган ойиси серрайиб турарди. Қашқа йўқ!

—Қани у?! —қичқириб юборди Шербек. —Қашқа қани?!

Қўрқиб кетган Хуррият ая бўш қўли билан магазин орқасини кўрсатди. Йўл-йўлакай коржиклар ерга сочилиб, ўпкаси оғзига тикилиб Шербек бинони айланиб чиқди.

—Йўқ! Йўқ-у! Қани у?!

Ойиси гуноҳкорона елка қисди.

—Қашқа! Қаш-қа-а-а!

Шербек оёқлари чалмашиб йиқилгунча югураверди, аламдан ичлари ачишиб, хўрликдан овози зирқираб, бўғилиб қолгунча уни чақираверди.

—Қаш-қа-а! Қаш-қа-а!

Ҳаётидаги энг мудҳиш ўша кун Шербекни ўтган-кетган йўловчилар ҳам, биринчи қаватдаги жингалак соч қўшни қиз ҳам, дадаси билан ойиси ҳам —Ҳеч ким юпата олмади. Қўшнилар тўпланишди. Ҳатто ранги заҳил кампир ҳам ачиниш билан унга қараб тургани баттар хўрлигини келтирди. «Ҳа, энди ичинг оғрияптими, алвасти. Тупурдим ўша ичингга, сени, сенлар бездирдинг уни, сенлар қувдинг! Йўқол, ҳамманг! Йўқол, бағритошлар!»

Шербек уч кунгача мактабга бормади. Бутун кун бўйи балконда магазин ёнидаги ахлат ташланадиган сандиққа тикилиб ўтираверди. Қулоғи остида бобосининг гапи: «Хашаки ит эгасига содиқ бўлади». Нимага Қашқа уни ташлаб кетди? Нимага? Коржикларни еб кетса ҳам, алам қилмасди. Ойисини кўриб, қочиб кетдими? Қўрқдими ундан ё мени аядими? Қорни оч, ахлат титиб қаерларда юрибдийкин? Яна қайтиб келармикин?

IV

Орадан уч кун ўтиб кетса ҳам, ҳали иншони ёзолмаганидан Шербекни ваҳима босди. Мана дафтар, унга фақат сарлавҳа қўйилиб, режа ёзилган холос. «Отанг ким?» «Онанинг ким?»

Кўпдан кутиб юрган Эшвой билан тўқнашув шу бугун бўлди. Биласизми, у нима деди? Тиккасидан даданг ўғри деди-я! Гап ўзи нимадан чиқди?

Ҳа, дарсдан кейин ҳамма болалар уйларида тушлик қилиб, сўнг далага чиқадиган бўлишди. Ер бети қатқалоқ бўлиб, энди чиқаётган ғўзани қисиб қўйибди. Шунга ёрдам беришар экан.

—Сенам чиқасанми? —деди Эшвой дарвоза олдида келганларида.

Шербек елка қисди.

—Билмасам, ойимдан сўрай-чи?

—Э, —Эшвой хафсаласиз қўл силтаб Хайрига юзланди. —Тайёр бўлиб тур, велосипедда кетамиз.

Ойиси жавоб бермаслигини Шербек яхши биларди. Ўтган йили пахта теримда ҳам хашарга чиқармай, ўғлининг касаллиги ҳақида справка топиб берган. Аслида у соппа-соғ. Яккамохов бўлиб уйда ёлғиз зеркиб ўтирганидан, синфдошлар билан ўйнаб-кулиб пахта тергани минг карра яхши. Дадаси ҳам қарши эмас. Фақат ойиси унинг ҳар хил болаларга қўшилиб «бузилишидан», терлаб туриб, сув ичиб ё чўмилиб, оғриб қолишидан қўрқарди.

—Бошқалар ёрдамга чиқса, ҳаммасининг ота-онаси колхозда ишлайди, бизнинг йўриғимиз бошқа, қозон-товоғимиз алоҳида, колхозга қарам эмасмиз.

Гап тамом. Финг деб кўринг-чи! Шермат ака ҳам тортишиб ўтириш бефойдалигини билиб, индамай ўрнидан кўзгалди.

Шербек уйга кирса, ойиси йўқ, хат ёзиб, эшикка қистириб қўйибди. «Наргизани докторга олиб кетдим. Тушлик хонтахта устида. Қимирламай ўтир!» Уй қулф. Шербек чорпояга портфелини ташлаб, хонтахта устидаги тугунни ёзди. Нон, қанд, кечқурунгидан қолган совуқ ош. Бувисининг қип-қизил мачин сомсаларини эслаб, оғзидан суви келди. Лаганча устини ёпиб, тандир кўрида иссиқ сақлаб қўярди. Бир тишласангиз, ширқираб суви оқади. Фаслнинг бутун лаззати шу томчиларда. Ойисининг топиб олгани ош билан шўрва. Гоҳи-гоҳида қовурма аралаштириб қўярди. Дадаси бир марта димлама қилиб бераман, деб гўштни қоп-қора қилиб куйдириб юборган. Шу-шу, қозонга йўламайди. Шербекнинг иштаҳаси ғиппа бўғилиб, тугунни қайта ўради-да, кўчага қараб юрди.

Дарвоза кесакисига суяниб, далага бориш-бормаслигини ҳал қилолмай узоқ ўй суриб турди. Шу маҳал велосипед миниб Эшвой келди. Унга қайрилиб қараб ҳам қўймай Хайриларнинг эшиги олдида тўхтади. Хайри чиқиб, Шербекни кўрди-ю:

—Борасанми? —деб сўради.

У ҳамон иккиланиб турганидан, аниқ бир нима демади. Улар йўлга тушишди. Эшвой хиргойи бошлади:

—Чўх, бедовим, қанот ёз,

Қанча учсанг, шунча оз.

Устингдаги Хайридир,

Оёқлари айридир.

Хайри унинг елкасига бир туширди, у эса маза қилиб кулди. Катта йўлга чиқиб, улар кўздан йўқолгунча Шербек ҳавас билан

қараб қолди. Шунда у Эшвойга ўхшолмаслигидан ўкинди. У зўр. Шербекнинг машинада юриши, башанг кийинишига баъзилар очиқ-ойдин суқланиб қарашади. Фақат битта у, бечорага роса қийин-да, деяётгандай ачинади. Айниқса, ҳозир индамагани, ҳатто қайрилиб ҳам қарамагани унга алам қилди. Ўзи ким-у писандига илмайди-я! Ундан кам жойим борми? Балки мени чиндан ҳам касал деб ўйлар. Боради. Унга кимлигини кўрсатиб қўяди. Шербек шахдам юриб уйга кирди, ойсига қисқагина хат қолдириб, йўлга тушди.

Мустақиллик қандай яхши! Боя дарвоза кесақисига суяниб иккиланиб турганда у ҳеч нарсага арзимас, бечора бир бола эди. Бир қарорга келди-ю бирдан фикри ҳам тиниқлашди, қадами ҳам тетиклашиб, қушдай енгил бўлиб қолди.

Бироқ дала йўлига чиққач, айниқса, болалар ишлаётган шох бўйига яқинлашгани сари у ўзида аллақандай ўнғайсизлик, ётсираш сеза бошлади. Гўё бу ер Эшвойнинг даласи-ю, орқасидан эрчиб келаётгандай, ҳамма атрофини ўраб: «нега келдинг?» деб сўроққа тутаётгандай. Унинг хаёлини эгат бошига биринчи бўлиб чиқиб, орқада қолганларга қараб қичқираётган Эшвойнинг овози бўлди:

—Э-ҳе, Тоҳирмисан, Қобилмисан?

Аканг пақирга қойилмисан?

Мард бўлсанг, етвол, Ғани,
Қорним очди, нонинг қани?

Бирдан у болаларни дала кийимида кўриб, эгнидаги қора шим, оқ кўйлакка қараб, ўзида ноқулайлик сездди. Шу аҳволда кўринишдан ийманиб, сербарг пакана тутлар панасида туриб қолди. Кетма-кет шохга чиққан Хайри, Ғани, Холида ариқ бўйига келишиб, ховучлаб сув ича бошлашди. Қўлини ювиб ўтирган Эшвой уларга сув сочди. Қизлар қийқириб қочдилар. Шунда унинг кўзи бирдан Шербекка тушди-ю, анграйиб қолди.

—Ие, вей, қойилман! Тушимми, ўнгимми? –деди у ҳаракатга келиб. –Қани, қани, марҳамат қилсинлар, ҳазрати олийлари! Қадамларига ҳасанот! Қандоқ шамол учирди биз томонларга?

Унинг майновозчилигидан ғаши келган Шербек кўрс жавоб қилди:

—Шундай, ўзим...

—Э-ҳа, қандай ишлаётганимизни бир кўрай, дебдилар-да.

—Нима деганим билан ишинг бўлмасин!

—Узр, узр, олий ҳазратлари, —энди унинг кўзлари ғалати қисилиб, йилтиллаб кетди. —Ким билан гаплашаётганимни паққос билмабман.

Эшвойнинг феълини яхши билган Хайри вазият кескин тус олаётганидан чўчиб, Шербекка юзланди:

—Ишлагани келдингми? Қани, ечин бўлмаса.

Ҳақиқатан ҳам далада ишлаётганлар кўзига башанг кийимда кўриниш худди яланғоч тургандай уят эканини Шербек ўзи ҳам сезиб турарди. Бироқ, алмаштиргани ҳеч вақоси бўлмаса, нима қилсин.

—Шундоқ ишлайвераман, —деди у Хайрига қарамай.

—Эшитдингми? —Эшвой катта-катта бўлиб кетган кўзларини Хайрига қадади. —Шундоқ ишлайверади. Биздақа жулдирвоқи бўлиб юришдан ор қилади, билдингми? Биз ердан чиққанмиз, у осмондан тўппа-тўғри машинага тушган-да.

—Бўлди энди, —Эшвойга ёлвориб қаради Хайри.

—Вой, ишонмайди-я! —у баттар авжига минди. —Ана, ўзидан сўра, киндик қониям машинага тўкилган, тўғрими? Боғчагаям машинада қатнаган, мактабгаям машинада келадилар.

—Алам қияптими? —деди Шербек бўш келмай. —Бўлмаса, сенга ўхшаб велосипедда юрайми?

—Велосипедга тил текизма, хўпми? —у энди ошкора ғазаб билан унга қараб интилди. Хайри йўлини тўсди. У ўзимники. Ўтган йили ёрдамчи чиқиб, терган пахта пулига олганман. Унда сен аянгни қучоғида каша еб ўтиргансан, билдингми?!

—Ўзи ердан чиққанман, дейди-ю, шалағи чиққан велосипедига ҳам тил тегиздирмайди.

—Рост-да, дадангга берилган давлат машинасида аянг бозорга, ўзинг мактабга қатнайсан-у яна кариллайсан!

—Алам қилса, сениям даданг тракторида ташиб юрсин.

—Нима дединг?! —у бирдан ёпирилиб келиб, уришқоқ даканг хўроздай бўйнини чўзди.

—Эшвой! —Хайри яна ўртага тушиб, уни кўкрагидан итарди. —Қўйсанг-чи!

Шунда Шербек унинг «Шу билан тенг бўласанми!» дегандай сирли қовоқ уйиб, ёлғон пўписа қилаётганини сезиб қолди. Баттар ерга уриб, камситувчи бу ҳимоядан жаҳли чиққан Шербек Хайрини жеркиб ташлади.

—Сенга нима, бор, ишингни қил!

Ўртада турган Хайрининг юзи дув қизариб кетди.

—Энди аралашма, сен, —деди Эшвой Хайрини четга суриб. —Ўғил бола бўлсанг, қани, майдонга чиқ!

Унинг важоҳати, астойдил хезланишидан Шербек ич-ичидан титроқ кўзғалганини сезиб турса ҳам, шу пайтгача бировнинг камситишига кўникмагани учун ўзини аранг тутиб турарди.

Бу орада шох бўйига тўпланган барча синфдошлар улар атрофини доира қилиб ўраб олишди. Болаларнинг ҳеч биридан умид йўқ, улар ростмона жанг бошланишини бетоқат бўлиб кутишар, қизларнинг энг жонбози Хайрининг шаштини эса Шербекнинг ўзи қайтариб қўйганди. Шунда ҳам унга умидвор қаради. Нимага? Ёрдам сўрабми? Йўқ. Бу саволга ҳозир ҳам аниқ жавоб тополмайди. Балки унинг ачиниш билан жавдираб турган шафқатли кўзлари нигоҳини тортгандир. «Нимага бунақа танг аҳволга тушдим? –алам билан эслайди у ҳануз. –Шунчалар қўрқоқманми? Йўқ. Менимча, бу ҳеч қачон бунақа вазиятга тушмаганимдан бўлса керак. Ўзимни-ўзим ҳимоя қилиб ўрганмаганман-да».

Оёқларини керганча бир оз энгашиб, ҳамлага шай бўлиб турган Эшвой биринчи бўлиб рақибининг қўл кўтаришини кутар, Шербек эса ҳужум у ёқда турсин, йиқилиб тушмасам, деб қўрқарди. Ниҳоят Эшвой унинг чап елкасига бир туртди. Шу енгилгина турткиёқ унинг ўзини ўнглолмай йиқилиши учун етарли бўлди. Болалар ёппасига қийқириб юборишди. Шундан кейингина Шербек ўзига келиб, рақибига ташланди. Олишув бошланди. Эшвой кучли, чаққон эди. У Шербекни осонгина йиқитиб босиб олар, тирмашиб ўрнидан туриб, яна ёқасига осилса, кучук боладай улоқтириб ташларди.

Жанг Шербекнинг фойдасига ҳал бўлмаса ҳам, кучсизлигига қарамай, ўзини ўзи ҳимоя қилишга қодирлиги, ҳеч нарсага арзимас, нотовон, бечора эмаслигини исботлаётганди. Ҳаммаёғи тупроққа беланиб, оқ кўйлаги йиртилган, бурнидан ширқираб қон оқаётган бўлса ҳам, боягидай аянчли бир аҳволда қалтирамаётганидан унинг ўзи ҳам мамнун эди. Ҳамон унга интилаётган Эшвойнинг йўлини энди Хайридан бошқалар ҳам тўсишар, Холида эса Шербекни ариқ бўйига судрарди. Эшвой рақибни биринчи бўлиб жанг майдонини ташлаб, ариқ томонга юрганини кўргач, бир оз тинчланди. Шундан кейин Хайри ҳаммани ишга ҳайдаб, ўзи Шербекнинг ёнига келди.

—Қани, кўйлагингни еч, қон тегибди.

—Майли, қўявер, —деди у қўл силтаб.

—Ма, —қиз рўмолча узатди, —бурнига тут. Энди ойингга нима деймиз?

Шербек ҳам шундан қўрқаётганди. Ойиси бу ишни тек қўймасди. Маҳаллада ҳам, мактабда ҳам катта тўполон кўтариши тайин.

—Ҳеч кимдан қўрқадиган жойим йўқ! —Эшвой шимининг пойчасини қаттиқ-қаттиқ қоқиб, бақирди. —Менга деса, дадасига айтмайдими!

—Дадам сендақалар билан пачакилашиб ўтирмайди, билдингми?

—Бўлди-да, энди, —деди Хайри жаҳл билан. —Ўғил болалар ҳам шундай бўладими?

—Кўрмайсанми ўзини, дадаси ким бўпти? Учига чиққан бир ўғри, муттаҳам-да!

Бу гап Шербекнинг қулоғига оловдек кириб, аъзойи-баданини ёндириб юборди. Аланга ичида:

—Сен... сен, —деди-ю, гапини тополмай, тутилиб қолди.

—Қўй, хафа бўлма. Бу жиннига бас келиб бўладими? —Хайри унинг кўйлаги тугмасини еча бошлади. —Ювиб бераман, дарров қурийдим.

Шербек ҳамон ўзинга келолмасди. Йўқ, шунчаки ҳақорат эмас, тухмат бу! Дадаси ҳалол одам. Кимнинг дадаси қанақалигини кўрамиз ҳали. Кўйлак юваётган Хайри худди кампирларга ўхшаб насиҳат қиларди. Шунда Эшвой унинг сўзини бўлиб, қаттиқ шипшиди.

—Хайри, даданг келяпти!

Шербек Азим аканинг гандираклаб келаётганини кўриб, ҳайрон қолди. Ўзи чўлоқ одам бўлса, зўрға юради-ю, ичволгани нимаси? У ҳам Хайрига, ҳам Азим акага аланглади. Шу пайт Хайрининг аламли нидоси эшитилди:

—Дада!

Азим ака бир тебраниб, йўл ўртасида тўхтади. Пешонаси тиришиб, ўсиқ қошлари ўртасида данакдай тугунча пайдо бўлди. У Хайрига эмас, унинг кўлидаги кўйлакка бир зум хўмрайиб қараб тургач, қизи овозидаги танбеҳ оҳангида ранжиган бир қиёфада зарда билан қўл силтаб, оқсоқланиб юриб кетди.

—Яна бошлабди-да, —деди Эшвой ачиниб.

Қиз индамади. Дадасининг орқасидан тикилганча паришон ўтираверди.

—Ичса, ичар, —ўзича тасалли берди Эшвой, —сенга нима?!

Хайри яна жавоб қилмади. Ўрнидан туриб, кўйлакни тут шохига илди. Кейин бошини ҳам қилганча пахтазор сари юрди. Болалар эгат бошига етай деганда орқадан машина сигнали эшитилди.

—Вой, ойинг! —қўрқув аралаш шивирлади Хайри.

Ариқнинг нариги бетида кўйлаги устидан елкасига попукли ялтироқ рўмол ташлаган Шербекнинг ойиси, унинг орқароғида бекасининг японча соябонини кўтариб шофёр Салим сўтак турарди. Ботаётган қуёшга рўбарў турганидан Хуррият аянинг кўйлаги ҳам, кўлидаги, кўкраги, қулоқларидаги тилла тақинчоқлар ҳам ялт-юлт этиб, кўзни қамаштирарди. Бу совуқ «либос» Шербекнинг кўзига тикандек санчилди.

...Нима бўлса, бўлди. Улар бир кунмас, бир кун барибир тўқнашишарди. Мана, чўқишиб олишди. Бироқ Эшвойнинг бир гапи ҳануз Шербекнинг қулоғидан кетмас, миясини аёвсиз пармаларди: «Дадаси ким бўпти? Учига чиққан битта ўғри, муттаҳам-да!» унинг шундай дейишга қандай тили борди? Бунга қандай асоси бор?

Йўқ, Шербек дадасини яхши билади. У ҳеч қачон бировнинг нарсасига кўз олайтирган эмас. У коммунист. Шербек ҳам аввал буни билмасди. Шаҳардан яна Оқдевага кўчиш ҳақида гап чиққан кунлар ҳар оқшом уйда жанжал бўларди. Ойиси ўлса ҳам, оқ «Волга»дан, иссиқ сув, совуқ сув, табиий газ, ванна —ҳамма қулайликлари бўлган шинам уйдан ажралишни истамасди. Бундан ташқари, қишлоққа қайтиб боришни нимагадир, номус деб биларди.

—Ҳеч қаёққа бормайман, ана, катта кўча, кетаверинг! —дерди у оёғини тираб.

Шермат ака озмунча қийналдими ўшанда.

—Ахир ихтиёр менда эмас-ку, —дерди у хуноби ошиб, — завод отамдан қолган меросмики, ёпишиб олсам.

—Завод ўтириб қолса, нима, сиз унинг елкасига минвопсизми?! —баттар қайсарлик қиларди Хуррият ая. —Иссиқ жойиздан олиб келишдими, ёрдам беришсин. Айтмайсизми, тил-забон борми ўзи сизда?

—Э, қўйсанг-чи, шу гапларни! —Шермат аканинг аччиғи чиқса ҳам, босиқ гапирарди. —Фойдаси йўқ, заводни кўтариш менинг қўлимдан келмайди.

—Ҳа, ҳа! Сизнинг қўлиздан бизни сарсон қилиб, судраб юриш келади!

Бир кун дадаси янги гап топиб келди. Оқдевадан эмас, Жийдазор деган бошқа қишлоқдан иш беришибди. Ёмон лавозим эмас, тайёрлов идорасига бошлиқ, энг муҳими, тагида машинаси бор. Бориб, кўриб келибди. Обод қишлоқ экан, одамлари ҳам яхши яшашаркан. Битта сотиладиган ҳовлини кўрсатишибди. Арзон-гаров берармиш. Булар ҳам ойисига таъсир қилмади, у ўз сўзида маҳкам туриб олди.

—Бўлди! Ҳеч қаёққа бормайман, дедимми, бормайман, ўзингиз кетаверинг!

—Кетаман! —деди Шермат ака шунда қатъий. —Бошқа иложим йўқ! Мен—коммунистман!

Ҳеч қачон ойисининг сўзини икки қилмайдиган, унинг раъйини ўзи учун қонун деб биладиган итоатгўй дадаси Шербек кўз олдида бирдан улғайиб кетди. Унга бир олам қувонч ҳам ҳайрат ичра қараб

қолди. Ғазабдан чирсиллаб боз-боз қилаётган ойиси ҳам бирдан ели чиқиб кетган пуфақдай бўшашиб, ҳанг-манг бўлиб туриб қолди.

Шу-шу, Шербек дадаси билан фахрланиб юради. Ўша кунги улуғвор қиёфаси тез-тез кўз олдига келади. Бироқ дадаси ўзи буни ҳеч эсламайди. Эҳтимол, бу сирли, муқаддас сўзни ҳар куни тилга олиш тўғри эмасдир. Лекин ҳар замон, айниқса хотинининг нағма-фироқлари ҳаддан ошганда, дадасининг кимлигини ойисигина эмас, бутун қишлоқ билган бўлармиди. Уни «ўғри» дейишга Эшвойнинг юраги бетламасмиди?

Шербек қувониб кетди. Ҳа, ниҳоят топди, иншони мана шу ҳақда ёзади. Дадасининг кимлигини билиб қўйишсин. Дафтарни очди-ю, ручка тутган қўллари қалтираётганидан ажабланди. Ҳаяжонданми ё совуқданми бу? Бадани ловуллаб ёнаяпти-ку! Наҳотки иситма бўлса?

V

Оқдевадаги кенг ҳовли. Ҳеч ким кўринмайди. Ҳаммаёқ хазонга тўлиб кетган. Сап-сарик хазонлар орасида олма, беҳи, ноклар тўкилиб ётибди. Дарахтлар яп-яланғоч... ёнғоқ шохида ҳакка. Худди ялмоғиз кампирнинг қора мушугига ўхшаб кўзлари совуқ йилтиллайди. Шербекка бўйинини чўзиб, «қағ» деганди, оғзидан бир нима ерга тушди. Қараса, ёнғоқ. Олмоқчи бўлиб қўл чўзганди, «лов» этиб ёниб кетди. Шу пайт ҳакка ҳам қора мушукка айланиб, унга ташланди. Бирдан ҳаммаёқ аланга ичида қолди. Мушук унинг бўғзига чангал солиб, бўға бошлади. Шербек жон ҳолатда додлаб уйғониб кетди.

Тепасида ранги ўчган, сочлари паришон Ҳуррият ая ўтирибди.

—Мушук! —деди Шербек қўрқув билан атрофга аланглаб. —Қора мушук!

Ҳуррият ая бир нималар деб йиғлаб, унинг чўғдай қизиган бошини силади. Шу чоғ Шермат ака эшиқдан оқ халатли врачни бошлаб кирди. Врач унинг кўзига ниҳоятда новча бўлиб кўринди. Боши шифтга тегай-тегай дерди. Унинг очиқ кўкраги, билакларини жун босган, булдогга ўхшаб тумшуғи калта, башараси хунук. У шарақлатиб думалоқ темир сандиқчасини очди, термометр олиб, Шербекнинг қўлтиғига қўйди.

Эрталаб у енгилгина кўз очди. Турмоқчи бўлганди, ойиси кўнмади, ҳам суюниб, ҳам койиниб, югуриб-елиб ўғлининг ётган ерига нонушта келтирди. Шербекнинг лаблари қуриб, қовжираб қолган, оғзи бемаза, тили худди тарашага ўхшарди. Қуруқ икки пиёла чой ичди.

Чошгоҳда дадаси яна врач олиб келди. Кўзойнак таққан, ўрта яшар мулойим аёл унинг ҳароратини ўлчаб, кўкраги, елкаларига қулоқ тутиб, узоқ текширди.

—Ҳечқиси йўқ, ўтиб кетади, —деди у оғзини пойлаб турган Ҳуррият аяга қараб. —Бир оз шамоллабди.

Кейин дориларга қоғоз ёзиб бериб, чиқиб кетди.

Тушдан кейин ояси Салим ака билан бозорга кетгач, у ҳамон ёзилмаган иншони ўйлаб ётганди, бирдан дераза ойнасини биров аста-аста чертиб қолди. Парда тортиғли бўлганидан ташқари кўринмасди.

—Ким у?

—Менман, Шербек, —деган Эшвойнинг овози эшитилди.

—Кир, киравер, Эшвой, —деди Шербек унинг кечаги гапи эсида турса ҳам, нимагадир севиниб.

Кўп ўтмай, эшик қия очилиб, Эшвойнинг яйдоқ боши кўринди.

—Вой-ву, зимистон-ку!

—Киравер, шу ердаман, —ўрнидан қўзғалди Шербек.

Эшвой, орқасидан кичкина тугун кўтарган Хайри ичкари киришди. Шербек ўрнидан туриб, чироқни ёқди. Меҳмонлар бемор қолиб, атрофга аланглашди.

—Қаерга келиб қолдик, Хайри?

—Складми, дейман?

—Келинглари! —деди Шербек Эшвойга қўл чўзиб.

—Э, бормисан, оғайничалиш, —у дивандаги жойга ишора қилди. —Ёнбошингда қўш болиш, қоронғида осмонга қараб бу қандай ётиш?

—Гапини, —Хайри унга таънали нигоҳ ташлади, —оғриб қолди, деб айтдим-ку, сенга! Кечаси скорий келди. Пардаларни очворсам, майлими? —у дераза олдига бориб, Шербекка қаради.

—Кун тушади-да.

Эшвой кулди:

—Нима, сенга ой тушсинми бўлмаса?

—Ойим офтоб тушса, ҳаммаёқни оқартириб юборади, деб пардани сира очмайди.

Эшвой хуштак чалиб юборди.

Хайри тугунни очганди, Шербекнинг кўзлари ёниб кетди. Нон бетида қип-қизил мачин сомсалар. «Оҳ, бувижон! Ўзимнинг меҳрибон бувим! Мен сизни, юмшоқ, ширин қўлларингизни соғиндим!»

—Ол, —деди Хайри, —аям тандирдан узиб-ла берди.

—Сизлар ҳам олинглари.

—Биз роса едик, —Эшвой қорнига уриб қўйди. Кейин чўнтагидан бир ховуч қуртоб олиб узатди. Ма, зерикканинда шимиб ётасан.

—Мунча идишларинг кўп? —сўради Хайри.

—Булар кўргазмага, —деди Шербек ҳузур билан сомса чайнаб.

—Ертўлада яна қутиси очилмай қанчаси ётибди...

—Нима, сотасизларми?

—Яна бир вагон бўлса, оламиз, япончасидан.

—Нима қиласизлар?

—Билмасам, нима бўлса, барибир, олаверамиз.

—Магнитофонинг ҳам японларникими?

—Ҳа-да, қўйиб берайми?

—Ойинг уришмасин тагин?

—Уришмайди, —Шербек магнитофон тугмасини босган эди, хона ичи жаранглаб кетди:

«Оппоқ-оппоқ сичқонлар дўнгда ўйнайди,

Уйланмаган йигитлар тўйда ўйнайди,

Тўйда ўйнайди...»

Эшвой келиб магнитофонни ўчирди, сўнг киноя билан деди:

—Мушукбоп яллангга қойил, қўшиқ танлаган каллангга қойил!

Шу пайт дарвоза олдида машина тўхтагани эшитилди. Болалар нима қиларини билишмай тараддудга тушишганда, эшиқдан қоғоз халта, тўр халтада майда-чуйдалар кўтариб Салим кирди. У билан кетма-кет кириб келган ойиси меҳмонларга бошдан оёқ беписанд разм солиб, индамай ўғли томонга юрди.

—Қандай ётдинг, иситманг йўқми? —Шербекнинг пешонасига кафтини босиб сўради у.

—Ўртоқларим келди, —деди Шербек хижолат чекиб.

—Қорнинг роса очгандир, қандай овқат пиширай?

—Ўртоқларим келди.

—Ўртоқ эмиш, шулар бошлаган-да сени далага!

—Ойи!..

Шербек онасига қараб турганда, Эшвойнинг овозини эшитди:

—Хўп, Шербек, биз кетдик, —деди у Хайрининг қўлидан тортиб.

—Сиз... сиз, —Шербек ортиқ гапиролмади. Алаmidан йиғлаб юборди.

«Менинг тенгим ким ўзи? —ўйлади у. —Улардан нима ортиқ? Кўйлагим кўпми? Наҳот менинг устунлигим биллур қандил остида ўтириш-у, ялтироқ мебелларимиз, идиш-товоқларимизнинг кўплигида бўлса? Ойим шунинг учун мол-мулк тўплар экан-да. Йўқ, бунақа

устунлик керак эмас менга. Мен ўтроқларимга тенг бўлишни истайман! Дўстларимнинг қувноқ даврасига учиб кетаман!»

Уйга кирган дадасининг овози Шербекнинг хаёлини бўлди. Шермат ака ўғлининг аҳволини сўради:

—Дуруст, —деди Ҳуррият ая, сўнг ўзи савол қотди: — Меҳмонлариз кетдимиз?

—Кетди, кетди, хотин, —ялтоқланиб деди ширакайф дадаси. — Аммо ўзлариям зап маишат қилишди-да.

—Ҳўв, ўша маишатлари томоғидан тешиб чиқсин!

—Ҳай, ҳай, унақа деманг, хотин. Ўша томоқлар бутунки, биз бутун. Бир чеккада даври даврон суриб юрибмиз. Ўшалар бўлмаса, бўйинни қисиб, Оқдевага нима деб борардик. Ишқилиб, бахтимизга ўшалар омон бўлишсин!

—Ўшалар келибдики, машина бўшамайди, —енгил араз билан ўпқаланиб гапирди Ҳуррият ая. —У ёққа юриб, бу ёққа юриб, оёғимда оёқ қолмади, ўтган-кетганнинг кўзи менда.

—Ўзиям кўзга яқинсиз-да!

Ҳуррият аянинг чиройлилигини ҳамма билади. Лекин ҳозир дадасининг бу бачкана хушомадидан Шербекнинг ғаши келди.

—Қизим бечорани айтмайсизми, —деди у мақтовдан ялтоқланиб, —боғчага пиёда борганига ҳамма масхара қилармиш. Икки кунда бўйни қисилиб, ранги бир аҳвол бўлиб қолди. Шербек-ку, ўзиз кўрдиз, қаёқдаги болаларга қўшилиб, шу кўйга тушди.

Ич-ичидан ёпирилиб келган алангали фарёд бўғзини куйдириб, Шербек ётган жойида унсиз тўлғанди. «Машина! Машина! Икки кун пиёда қолсак, шуми аҳволимиз? —ўйлади у яна. —Эртага дадам амалдан тушса, бу мусибатга қандай чидаймиз, кунимиз қандай кечади? Одамлар нима дейди, уларнинг кўзига қандай қараймиз? Наҳотки шунчалар ожиз, нотавон бўлсак? Нега тиниб-тинчимас бувимнинг ингичка оёқлари ҳеч қачон толмайди, машинада юрмаганидан бўйни қисилмайди унинг? Биз киммиз ахир? Ўшаларнинг зурриёти эмасми? Томиримиздаги суюқ қон қаердан пайдо бўлди? Дадам нега жим? Ахир у коммунист-ку!»

V I

Кечаси билан Шербек яна иситмалаб ёниб чиқди. Ойиси уни мактаб у ёқда турсин, қуёш чарақлаб турганига қарамай, эшиккаям чиқармади. Тушдан кейин шофёр келди-ю, ясан-тусан қилиб чиқиб кетди.

Бир ҳисобда унга ҳам қийин. Бу ерда ҳеч кимни ўзига тенг кўриб, қўшничилик қилмайди. Меҳмонга борадиган ё уларникига

келадиган ўртоқлари йўқ. Онда-сонда Шермат аканинг меҳмонлари келиб туради, холос. Кинотеатрга умуман боришмайди. Вақт йўқлигидан эмас, Ҳуррият ая ўзи ёқтирмайди. Телевизорда ҳам миниатюра ёки концерт бўлсагина кўради. Китобни-ку, қўлга олмайди. Бирдан бир борадиган жойи магазин, гоҳи-гоҳида чеварга қатнайди, ҳар замон бозорга тушади. Ҳозир ҳам магазин айлангани кетгандир. Бир нарса олиши шарт эмас, кўриб, кўзи қувонади.

Шербек ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Қишлоқ жой бўлса ҳам, ҳовлилари унча катта эмас. Қўрғон ичи уч хонали уй, яримта ойнаванд айвон, тандирхона, ўтинхона, ёзда ўтирадиган шийпондан иборат. Бу уйни ён девор қўшни Ҳошим ака Тошкентда ўқийдиган ўғлига атаб солган. У ўша ерда уйланиб олгач, аччиқ устида ҳовли ўртасидан шартта девор олиб, бўлибди-да, сотиб юборибди. Ўлгудай хасис, баджаҳл одам. Хотини Саодат хола унинг тамом тескариси. Лаганчада қаттиқ олиб, кунора чиқиб туради. Ҳар чиққанда, уйларига суқланиб қарабини Шербек сезиб юрарди, бир кун бунинг сабабини пайқагандай бўлди. У йиғлаб туриб, ўз меҳнатлари билан қурган бу уйдан ҳеч кўнгил узолмаётганини айтиб қолди. Отасининг баджаҳллигидан безиган ўғил албатта бир кун қайтиб келишига умид қиларган. Унда нима қилишади? Қайга сиғишади? Бира-тўла қўл силтаб кетиб қолмайдими?

Бу гапни эшитгандан бери бугун-эрта Саодат холанинг ўғли кириб келадигандек, уларни кўриб, орқасига қайтиб кетадигандек бўлаверади. Тўғри, бунга улар эмас, уйни сотган эри айбдор. Саодат хола уларни эмас, хасис эрини қарғайди. Бироқ, энди у ҳеч қачон бу ҳовлига оёқ босолмайди. Кўзлари тўрт бўлиб кутган бирдан-бир илинжи —ўғли қайтмайди энди. Унинг ўтида куйиб-куйиб, адо бўлади. Шербек унинг кўз ёшларини, кун сайин шамдай кичрайиб, тугаб бораётганини кўриб туради. Эгасига насиб қилмаган уйда у осмонга қараб ётади.

Нимагадир шу дамда яна Эшвойнинг ўша гапи ёдига тушди. «Дадаси ким бўпти, учига чиққан битта ўғри-да!» Қанча рад этмасин, бу гап уни ҳеч тарк этмас, вақт ўтгани сари узоқлашиш ўрнига, тобора миясига сингишиб, ўз фикри, ўз сўзига айланиб бораётганга ўхшарди.

Шербек худди том босиб қолаётгандай, чорчўпдан сакраб ялангга, ишком остига тушди. Узумлар барги каттайиб, саҳнига қўланка ташлаганди. Уларга меваси керак эмас, салқини бўлса бас. Ўтган йили ҳам роса мева қилган. Бироқ, бир бош ейиш у ёқда турсин, оқми, қизилми, билмай қолишган. Ғўра бўлгандаёқ оппоқ шўр босиб, ёрилиб кетган, шундоқ уруғлари кўринганча қотиб қолган эди.

Ҳовлида бундан ташқари олма, ўрик, олча, беҳи бор. Олмаларни қурт еб, пишмай тугайди. Олчаларни чумчуқлар ейишади. Озгина ерни чопиб, экин экадиган, уни парваришлайдиган одам йўқ. Ҳеч нарсага эҳтиёж сезишмайди-да. Яшик-яшиклар, қоп-қоплар келиб туради.

Юсуф бобо экин қилмаса бўлмайди. Ўзи айтмоқчи, тирикчилик учунгина эмас, тирикчилиги учун ҳам қилади. Кўм-кўк мусаффо осмон, ҳар ер-ҳар ерда сузиб юрган юпқа оқиш булутларга қараб туриб, Шербек бирдан Оқдевани, у ерда Қашқа билан ўтган қувноқ бахтиёр дамларини, анчадан бери кўрмаган бобоси билан бувисини шундай қўмсадики, кўксига оғир хўрсиниқ тўлди. Ҳеч нарсага уйламаслик учун дарвоза томон юрди. Кўчада ҳеч ким йўқ. Хайриларнинг бир томонга оғиб қолган темир дарвозаси ҳар қачонгидай ланг очиқ турибди. Сим дорга осилган кирлар кўриниб турибди. Туриб-туриб зерикиб, энди орқага қайтмоқчи бўлганди, Хайрининг товуқларини ҳайдаб «киш-киш»лагани қулоғига чалиниб, тўхтаб қолди. Овозини эшитиб, суюнган одам ўзини дарвоза олдида кўрган, кечаги воқеани эслаб, изза тортди. Хайри челақларни ариқ лабига қўйиб, унга қаради.

—Яхшимисан, Шербек?

—Ойимдан хафа бўлма, феълини биласан-ку, —деди Шербек ердан бош кўтармай.

У индамай оёқ учида ер чизди.

—Энди ҳечам машинасига чиқмайман, —деди Шербек бирдан.

Бу гап калласига қаердан келди, нима учун айтди, билмайди. Хайри челақларга сув ола бошлади.

—Иншони ёздингми? —сўради у яна.

—Йўқ, ёзолмаяпман.

—Эшвой-чи?

—Билмадим, ёзгандир.

—Далага кетдимми?

—Йўқ, уйида. Аям қатиқ сўраб кел, деганди. Ҳозир бораман. Айтворайми?

—Юр, бирга борамиз.

Қиз ялт этиб Шербекка қаради. Хайрининг чақнаган кўзлари мароқли эди. Бу дадиллигидан Шербекнинг ўзи ҳам яйраб кетди. Кўчиб келганларига бир йилдан ошиб қолса ҳам, бир синфда ўқишларига қарамай, бор-йўғи беш-олти эшик нарида бўлган Эшвойларникига бир марта ҳам кирмаганди. Нимага? Ўртада тўсиқ бор эди. Тенгсизлик тўсиғи. Энди йўқ. Қулаб, ер билан яксон бўлди. Энди у эркин қуш.

Эшвойларнинг ҳовлиси катта бўлиб, уйлари ҳам кўп экан. Киравериш турли мевали дарахтлардан иборат боғча, этак томон кўм-кўк полиз. Ўчоқ бошида катта қозонда сут қайнаётган синчалақдай кичкина аёл уларни кўриб, суюниб кетди. У Хайрини бағрига босиб, ўпиб кўришди, кейин кулиб туриб Шербекка кичкина чайир қўлини узатди.

—Шербек, —деди Хайри уни аёлга таништириб, —бирга ўқиймиз.

—Вой, мунча яхши, аялариз, дадалариз тинч-омонми? Эшвой, қаердасан, ўртоқларинг келди.

Оёғида катта кирза этик, қўлида белкурак, оғилдан чиқиб келган Эшвой Шербекни кўриб, кўзларига ишонмай, бир зум қотиб турди-да, белкуракни таппи ёпилган деворга суяб, улар томон шахдам одимлади.

—Ёпирай, Шербекмисан, оғайни? —У шошиб келиб, Шербек билан кўришар экан, Хайрига қайрилиб: —Қойил! —деб қўйди. —Қани юринглар, —у меҳмонларни катта нок остидаги чорпояга бошлади. Жой тайёр бўлишига қарамай, бояги чеҳраси ёруғ, хуштабиат аёл уйдан янги якандозлар ташиб, ўринни янгилаётганидан Шербек хижолат бўлиб кетди. —Аям, —деди Эшвой аёлга ишора қилиб, —танишдингларми?

Шербек маъқуллаб бош ирғади-ю, лол бўлиб қолди. Наҳот шу миттигина аёлнинг саккизта боласи бўлса? Наҳотки «пуф» деса, учиб кетадиган шу нозик аёл Эшвой айтмоқчи тандир-тандир нон ёпса, дева-дева кир ювса, қозоннинг қулоғидан тошириб овқат пиширса? Яна ошиниб, мол-қўйга қараши, сигир соғиши, кув пишиши, таппи ёпиши, эшик супуриши қизиқ. Бунча кучни қаердан олади?

—Қани, Шер йигит, тепага чиқинг, —деб таклиф қилди аёл. Кейин тиззаси билан омонатгина чўққайиб, дуо қилди-да, оёғи ерга тегиб-тегмай уйга учганча кириб кетди.

Мол-қўй, товуқлар бўлишига қарамай, катта ҳовлида ҳамма нарса саранжом-саришта, йўлақдаги қийғос очилган атиргуллар, чорпоя атрофига экилган садарайҳон, жамбил, кашнич кишининг баҳри-дилини очиб, ҳавасини қўзғарди.

Бир зумда дастурхон ноз-неъматга тўлиб кетди. Шербекни бир нарса —аянинг болаларни кўриб, севиниб кетгани, уларга худди азиз меҳмонлардек муомала қилаётгани ажаблантирди. Бунга сари ойисининг кечаги муомаласидан баттар изза тортди.

Қаровсиз қолган қозондан сут тошиб, ҳамма қийқириб юборди. Ая чопқиллаб бориб, чўмич билан сутни шопира бошлади. Бу ҳолат унинг кайфиятини бузиш ўрнига, аксинча, кўтариб юборди.

Меҳмонларга чинни косаларда сут келтирди. Ая Эшвойга ўхшаб жуда чиройли кулар, ўз иши билан машғул бўлса ҳам, ҳар замон узоқ туриб, ўтган-кетганда «олиб ўтиринглар», дея қисташини ҳам канда қилмасди. Ҳаммасидан ҳам, она-боланинг бир-бири билан бемалол гаплашиши, ўртоқларга ўхшаб ҳазиллашиши кишида ҳавас уйғотарди.

Худди Эшвойга ўхшаган қорача, дўнгпешона, кўзлари чақнаган укалари ялангоёқ, кўчадан қувалашиб киришди. Норозилиги шундоқ кўзларидан кўриниб турса ҳам, каттаси сигирга терт қилгани, кичиги эса қуёнларга ўт солиш учун оғил томон бурилишди.

—Қуёнларинг борми? —қизиқсиниб сўради Шербек.

—Юр, кўрсатаман.

Оғил ёнбошидаги симтўрдан қилинган катак олдига боришди. Шербек қуёнларни томоша қилиб туриб, кўзи катак томидаги яшикларга тушди. Олд томони ойна билан тўсилган яшикларнинг бирида иккита тошбақа, ёнидагида учта типратикон, сўнггисида иккита каклик бор эди.

—Эшвойнинг зоопарки-да бу, —деди Хайри. —Итинг кўринмайдими?

Қуёнларга ўт бераётган Эшвойнинг укаси аланглаб туриб, итни чақирди:

—Қашқа!

Шербек худди ток ургандай, ҳаммаёғи дувиллаб, аллақандай қўрқув ҳам умид билан чорпоя остидан чиқиб, оёқларини кериб, силкинаётган қора итга қаради. Йўқ, бошқа экан. Унинг Қашқаси тирикмикин? Сарсон-саргардон бўлиб қаерларда юрибдийкин? Энди унга ҳеч ким коржик бермайди, орқасидан ҳамма тош отади. Унинг томоғи ачишиб кетди.

—Мениям Қашқам бор эди, —деди у аранг, —кетиб қолган.

Кечқурун иситма кирмаса ҳам, Шербекнинг боши оғриди. Хаёлида Эшвойларнинг катта ҳовлиси. Читтақдай тиним билмас аёл лип-лип кўз олдидан ўтади. Қизиқ, куч деган гавдага қарамас экан-да. У сарфлагани сари камайиш ўрнига, кўпаявераркан.

Эшвойнинг дадасини оила албомидаги суратидан у дарҳол таниди. Кўчадан ўтганда бир неча бор кўрган. Қорачадан келган, қирғийбурун, истараси иссиқ киши.

Катта опасининг албоми алоҳида экан. Қизил духоба жилдли бу албом журнал муқовасида чиққан опасининг рангли сурати билан очиларкан. Остига ёпиштирилган тагхат ҳам журналдан қирқиб олинган. «Республика Ленин комсомоли мукофотининг лауреасти, «Гунча» комсомол-ёшлар бригадаси бошлиғи Лобар Тешаева».

Атлас кўйлак устидан елкасига новвотранг дурра ташлаб, узоқларга тикилиб турган, қуюқ киприклари қайрилган, қора қош, хуштабассум бу дуркун қиз худди кино артистларига ўхшарди. Шербек ҳавас билан албомни варақлар экан, ёнма-ён ўтирган Хайри билафонлик билан қисқа-қисқа изоҳлаб берар, тили бурро Эшвой бўлса, ўзига ярашмаган соҳта сиполик билан кулимсираб ўтирарди.

Шербек кичиклигида бувиси билан ялангдаги чорпояда ётиб, ўз юлдузини излаган ойдин оқшомларни эслади. Энг юксақдаги, энг ёрқин юлдуз уники бўларди. Лекин эртасига уни йўқотиб қўяр, бошқа, янада нурлироғини танларди. Шунда бувиси айтган гап ҳамон ёдида: Ҳар кимнинг юлдузи бўлиши рост. Бироқ у осмонда бўлмайди. Одамнинг юлдузи ўз кўксиди бўлади. Киши тўлақонли, фойдали ҳаёт кечирганда, барча мақсадларига етадиган, тўғри йўлни топганда, кўксидидаги юлдуз ўзи шуъла сочиб, чарақлаб, бирдан олам мунаввар бўлиб кетаркан.

—Юлдузни топганинг —ўзингни топганинг, —дерди у. —Сен энди ўзинг юлдузсан, болам.

Унинг бош оғриғи тобора кучаяр, барибир Эшвойлар оиласини ўйлайверарди. Кўз олдида бир тўп юлдуз ялт-юлт ёғду сочиб ёнаверарди.

Туни билан босинқираб, ёмон ухлаганига қарамай, Шербек эрталаб соппа-соғ уйғонди. Бугун бозор бўлса ҳам, дадаси билан Наргиза уйда кўринишмас, ойиси магнитофонни ванг қўйиб, машинада кир юварди. Шербек нонушта қилиб ўтириб, эртага иншо муҳлати битиши, у эса ҳали ҳам ёзмаганини эслаб, юрагини ваҳима босди. Шоша-пиша уйга кириб, дафтарни олди. «Бизнинг оила». Отанг ким, онанг ким? Уларнинг касби сенга ёқадими? Келажакда ким бўлмоқчисан? Улар изидан борасанми, йўқми?

Йўқ! Йўқ! Йўқ!

У қўлидаги ручкани қаттиқ қисди.

V II

Оқиш, юпқа туман тушган душанба куни эрталаб Ҳуррият аянинг «ҳай-ҳай»лашига қулоқ солмай, Шербек мактабга отланди. Биринчи дарс —адабиёт. У топшириқни бажарганидан, кўнглидаги гапларни очиқ-ойдин ёзганидан ўзини енгил сезар, шахдам одимларди. Бироқ, дафтарлар йиғиштириб олингач, кайфияти бирдан ўзгарди. Ўзини ота-онаси, оиласига хиёнат қилгандай ҳис эта бошлади. Уни ўқиб, Юлдуз Шокировни нима дейди? У одатда энг яхши ёзилган иншони бутун синфга ўқиб берарди. Башарти унинг иншоси ёқиб қолса-чи? Қандай даҳшат!

Шербекнинг хаёлини ўқитувчининг ўктам овози бўлди. У Хайридан нега иншо дафтарини топширмаганини сўрар, қиз бош эгганча жим турарди.

Ғани писмиқ бурчақдан гап отди:

—Уялган-да...

Юлдуз Шокировна ялт этиб унга қаради.

—Нимадан уялади?

—Дадасини ёзишдан-да.

Ўзи аранг турган Хайри пиқиллаб йиғлаб юборди. Эшвойнинг кўзларида ғазаб ёниб, Ғани писмиққа мушт дўлайди. Юлдуз Шокировна Хайрининг силкинаётган елкасига оппоқ, нозик қўлини қўйди.

—Қўй, йиғлама! —деди у меҳрибонлик билан. —Дадангининг кимлигини яхши биламан. Уни яқинда мактабга чақирамиз. Ўшанда бошқалар ҳам билиб олишади.

—Йўқ, керакмас! —қўрқиб, ёлворди Хайри. —Илтимос, чақирманг! У барибир келмайди.

—Келади, —деди ишонч билан ўқитувчи, —албатта, келади.

Шу кун бутун дарслар давомида Шербекнинг фикри-зикри Хайрида бўлди. Унга ич-ичидан ачинар, иложи борича яқин бўлгиси, кўнглини кўтаргиси, йўлини топиб, бирор яхшилик қилгиси келарди. Чунки қиз чекаётган изтироблар ҳаммадан кўра ҳам, унга аёнроқ эди. Ўтган бир ҳафта давомида уни қийноққа солган бешафқат сўроқлар Хайрининг қаршисида ҳам кўндаланг тургани, бу унга қанчалар азоб берганини чуқур ҳис этарди.

Мактабдан қайтаётиб Эшвой уни Азим аканинг адирдаги янги боғига ҳашарга таклиф қилганда, ўзида йўқ қувониб кетди. Адирдаги боққа шанбалик куни чиқишганди, аслида бу ерни ҳали боғ деб бўлмасди. Бу йил сув чиқарилиб, энди кўчатлар қўйилди. Улар каттайиб, мевага киргунча кўчатлар тагига икки-уч йил бодринг, қовун-тарвуз, карам, пиёз экиларкан.

Бутун умрини пахтачиликда ўтказган Азим ака нимага энди сабзаёт-боғдорчилик бригадасига ўтиб қолгани Шербекка қоронғу, Хайрининг гапига қараганда, буни унинг ўзи сўрабди. Лекин Шербек дадасидан бошқачароқ эшитди. Ўтган йили пахта теримида тумандан келган вакилни панхаша билан қувлаган экан. Шунинг учун адирга «сургун» бўлибди.

Ёши олтмишлардан ошиб қолганига қарамай, ҳали ҳам соқол-мўйлов қўймаган, қоп-қора, барваста Азим акани Шербек унча ёқтирмасди. У қишин-ёзин галифе шим, этик кийиб, чапани йигитлардай чопонини елкасига ташлаб юрарди. Мошкичири ўсиқ

қошларими ё ҳамиша қовоғи солиқ, ерга қараб диканглаб юришими, кишида ёмон таассурот қолдирар, чап қулоғининг орқасидан бўйнигача тушган хунук чандиғи уни баджаҳл қилиб кўрсатар эди.

Бугунги воқеа —Хайрининг оила ҳақида иншо ёзолмаганини, ёзишга уялганини эшитганидан кейин Шербек Азим акани баттар ёмон кўриб қолганди. Ҳеч кимга гап бермайдиган шаддод Хайрининг бош эгиб, бечораҳол туриши кўз олдидан нари кетмасди.

Учовлари тушлиқдан сўнг йўлга тушадиган бўлиб, уй-уйига тарқалишди. Эшиқдан кириб, ойисига кўзи тушган заҳоти Шербек ўзи юз берган жуда катта ўзгаришни сезиб қолди. Боя адирга чиқишга келишаётганларида ойисидан рухсат олиш хаёлига ҳам келмаганди. Ўғлидаги бу ўзгаришни ойиси ҳам пайқади чамаси, одатича қаршилиқ кўрсатса ҳам, қатъий ҳукм чиқаришдан чўчиди, бир қатор шартлар билан ночор рухсат берди.

Эркинлик бошқача бўларкан. Гап-сўзлар ҳам, хатти-ҳаракатлар ҳам дадиллашиб қолганди. Адир ҳам шанбалиқда кўрган қип-қизил тепалик эмас. Улар узум ниҳолларига чуқурча кавлаган беш гектарли яйдоқ майдонда қовун-тарвуз айни гулга кирибди. Барг ёзиб қолган олма кўчатлари остига экилган ҳандалаклар ранг олиб, тўрлай бошлабди. Болалар пиёз ўтоқ қилаётган бир тўп қиз-жувонлар билан салом-алиқ қилишиб, тепалиқдаги шийпон томон юришди.

Лойсупанинг тўрт бурчагига тол хода ўрнатилиб, усти шувоқ, ялпиз, бурган боғламлари билан ёпилган бу қўлбола шийпондан йигирма гектардан мўлроқ келадиган бутун боғ кафтдек кўриниб турарди. Чайланинг бир ёнидан шарқираб сув ўтар, бир томонига райҳон, жамбил экилган, кунботар орқа тарафга эса, оқ бўз билан тўсилганди.

Эшвой келибоқ чайла устунига илиб қўйилган транзисторни қўлга олди. Хайри тугунни супа қирғоғига қўйиб, яқин ўртада текисланган чайла саҳнига кўллантиб сув сепа бошлади. Кейин тугунни тўсиндаги сепоялар қаторига илиб, супани йиғиштиришга киришди.

—Даданг кўринмайдими? —сўради Эшвой.

—Қоп олгани тайёрлов идорасига кетибди, —деди у кўйлаги устидан халат кияркан. —Тезроқ кела қолса, узганини узган қоплай қолардик.

—Қоплаш чепуха, узиб турайлик-чи, кеп қолар. —Эшвой шими пойчаларини ҳимариб, қаддини ростлади. —Қани, кўрсат ишингни.

Болалар челақларни олиб, кетма-кет ариқнинг нариги бетидеги бодринг полизга киришди. Япроқлар остида яшириниб турган экан,

ҳар палақда икки-учтадан росмона етилган бодрингни кўриб, Эшвой завқланиб кетди.

—Бодринг есанг, тушда е, иккитамас, учта е, —қарсиллатиб бодринг тишлаб, шеър тўқирди у. —Витаминга бой бўласан, гижинглаган той бўласан.

—Ишқилиб, эҳтиёт бўл-да, ҳолингга вой бўлмасин яна, —кулди Хайри.

—Э, ғам ема, бу —ошқозон эмас, тошқозон, —қорнига уриб кулди Эшвой. —Мих ютсам ҳам, жин урмайди менга.

Бодринг узишнинг ўзи гаштли, бунинг устига, ёнингда Эшвой бўлса, вақт қандай ўтганини билмай қоларкансан. Бир зумда улар йигирма-ўттиз челақдан бодринг узиб қўйишди. Ҳаво айниб, осмонни булут қоплаганини ҳам ҳеч ким сезмади. Ҳамон Азим акадан дарак йўқ. Хайри хавотирлик билан йўлга қараб-қараб қўярди. «Ишқилиб, яна яримтани отволиб, қийшайиб келмасин-да».

—Шер, —чақириб қолди Эшвой, —қаттиқ нон бўлсаям, ермидинг ҳозир?

У жавоб қилиб улгурмай, Хайри гап ўзига қаратилганини тушунди.

—Қорнинг очдими? —сўради у.

—Меники боя очган, сен ана ундан сўра.

Кула-кула чайлага чиқишди. Хайри тугунни ёзди. Унда нон, қатлама, қанд бор экан. Сепояларнинг биридан косада қаймоқ олиб, ўртага қўйди.

Шербек қатлама емаганига уч-тўрт йил бўлганди. Уни кўрибоқ, яна бувисини эслади. Бобоси, Қашқани қўмсади. Момақалди роқ овозидан ҳушёр тортиб, болалар баравар осмонга қарашди.

—Сенинг қорнинг гулдурамаяптими? —Эшвой Шербекка қараб кулди.

—Ўзингга ҳушёр бўл, бодрингни кўп егансан.

Эшвой қорнини силаб, ўрнидан турди.

—Қани, Хайри, кўп кавламай тишингни, кўрсат менга ишингни.

Челақларни қўлга олиб, яна полизга киришди. Энди ишга киришганларида бирдан Хайри чинқираб қоча бошлади. Эшвой унинг орқасидан югурди.

—Хайри, нима бўлди, тўхта!

—Илон, —чинқирди у. —Қочинглар илон!

«Илон» сўзининг ўзиёқ Шербекни чақиб олгандай бўлди. Бошидан ҳуши учиб, оёқда эмас, қозиқ устида тургандай қотиб қолди. Эшвой эса чопқиллаб илонни излаб юрибди. Вой, овсар-ей! Шунчалик оёғингда жон бор экан, калланг бўлса, қочиб қолмайсанми,

галварс! Илонни излаб нима қиласан? Илон —илон-да! У сенга капалакмиди? Шу чоқ Эшвой тўсатдан олдинга ташланиб, йўғон, сариқ илоннинг думидан ушлади. Чайла устунини қучоқлаганча юрагини ховучлаб супада турган Хайри чинқириб юборди.

Эшвойнинг парвойи фалак, илонни боши узра айлантриб, бемалол белига боғлаяпти. Антиқа қилиқлари бор-да, унинг. Яна хиргойи қилгани ошиқча.

—Қўлга тушдинг, илонжон,
Атрофимда айлангин.

Меникисан энди сен,
Хизматимга шайлангин,
Белгинамга бойлангин!

Бунинг сари Хайри ёлворади:

—Эшвой, бас қил, ташла! Чақволади!

—Ташлаб бўпман, —деди у қайсарлик билан чайла томон юраркан. —Мен буни бақа бериб боқаман, «гаҳ» десам, қўлимга қўнадиган қиламан.

—Ҳазилингни қўй, жон Эшвой, мен қўрқаман.

—Қўрқма, чақмайди, овсар! Бу сенданам ювош, беозор.

—Илон қасоскор бўлади, шериги излаб чиқади.

«Хайри тўғри гапиряпти, —ўйлади Шербек, —илон ўлгудай қасоскор бўлади». Шу чоғ унинг орқасидан нимадир шитирлагандай бўлди-ю, ўқдай отилиб полиздан чиқди. Эшвой унга қараб қотиб-қотиб кулди.

—Кимсан, номи улуғ Шер бўлсанг, қуёндай қочганинг нимаси, оғайни?

Шербекнинг бахтига йўлда Азим ака кўринди-ю, Эшвойнинг масхаралашидан қутулиб қолди. Эшвой дарҳол қўлидаги илонни челақка солиб, устини ёпиб қўйди. Азим аканинг кайфи борлиги юришидан сезилиб турарди. Хайрининг қўрқув аксланиб турган юз-кўзига алам соя ташлаб, маъюсланиб қолди. Азим ака Эшвой билан қуюқ кўришди, Шербекка шунчаки қўл узатиб, ҳамон супадан тушмай қотиб турган қизига қараб гапирди:

—Бемаҳал қўндоққа чиқиб, нимага қичқиряпсан?

Хайри секин супадан тушиб, боши яна ҳам эгилган ҳолда жавоб қилди.

—Илондан қўрқиб қочувдим.

Азим ака индамай бориб, алюмин чўмични челақдаги сувга ботирди. Сув илиб қолган бўлса керак, бир-икки қултум хўплади-ю, қолганини зарб билан ерга сочди. Момақолди роқ овозини эшитиб, тунд осмонга хўмрайиб қаради.

—Қанча уздинглар?

—Кўп, —деди Эшвой мақтанчоқ оҳангда, —йигирма қопни дўндириб ташладик.

Азим ака суюнмади, баттар қовоқ-лунжи осилиб:

—Қоп йўқ,— деди бодринг тўкилган пайкал бошига юриб, — машинаям келмайди.

Унинг кетидан эргашиб бораётган Эшвой ўзича деди:

—Яшанг-яшанг бодринглар сўлиб қолади энди.

—Заготконторага бордингизми? —журъатсизгина сўради Хайри.

—Бордим! —қизига ўқрайиб қаради Азим ака. —Бекор сарсон бўлиб қайтдим.

—Ўзи бозоргай-ла обориб сотган яхши, —деди Эшвой.

—Бу паразит контора аслида деҳқон ишдан қолиб, бозордан-бозорга санқиб юрмасин, деб ташкил қилинган. Мен ўзим у ерга бормаслигим керак, дала бошига келиб, тайёр маҳсулотни олиб кетиш уларнинг вазифаси.

—Нега шундай қилишмайди?

—Мана шунга куяман-да, жиян! У ерда емахўрлар элни эмас, ўз фойдасини кўзлайди.

Эшвой Шербекни тирсаги билан туртиб қўйди.

—Бу ерда бодринг сўлиб ётишидан уларга нима фойда? — ботинқирамай сўради Шербек.

Азим ака унга ювош нигоҳ ташлаб, босиқ гапирди.

—Бундан уларга бевосита наф йўқ, бироқ элга катта зиён бор. Дўконда яшанг бодринг сотилса, бозор нархи пастлайдими? Пастлайди. Кимга фойда — элга фойда. Бу билан уларнинг иши йўқ, ҳеч ким жон куйдирмайди. Ўз фойдаларига келганда эса томдан ташлашади.

—Ҳозир нимага олишмаяпти?

—Дўконларда бодрингни биров олмай, сўлиб ётганмиш.

—Сўлиган бодринг — ўлган бодринг-да! —деди Эшвой, —бозорда янгиси турса, унга ким қарайди?

—Баракалла, сенинг калланг ишлайди, бола, мана, ҳозир шу масалада идора бошлиғига кирдим. Бодрингни тўғри дўконга тушурамиз, толмон бўлиб кетмаса, мен кафил, дедим.

—У нима деди?

—Э-э! —Азим ака хафсаласиз қўл силтади. —Нима дерди? Бошимни қотирма, аввал дўкондагилар сотилсин, кейин гаплашамиз, дейди-да!

Хайри арз қилиш керак деса, Эшвой газетага ёзган яхши, деб ўз гапини маъқуллади. Шу орада ёмғир томчилай бошлади. Узилган

бодрингларни чайла остига ташиша бошлашди. Ким билади, ҳали бу ерда неча кун ётади?..

Шербек уйга ёмон қайфиятда қайтди. Ҳамма бозорга югуриб, дўконларда мева, сабзавотларнинг сўлиб, биров олмай ётганини авваллари кўп кўрарди, лекин бунга унинг дадаси айбдорлигини бугун билди. Дадаси бошлиқ бўлган идоранинг ёмон ишлаши оқибатида бугун улар узган бодринг харидорларга етмай, чайла остида қолди. Шуларни ўйларкан, унга Азим аканинг ичиб келишига ҳам дадаси сабабчидек туюлди. Охир-оқибат мана шулар Хайрининг бошини қуйи эгмадими, унинг чиройли бахмал кўзларига мунг чўктирмадими? У бўлса, Хайрининг ёнида бўлиб, ўксик кўнглига таскин бермоқчи, яхшилик қилмоқчи бўлиб юрибди.

Узоқдан эшиклари тагида ўзини кутиб турган ойисини кўриб, Шербекнинг юраги орқага тортмади. Шалаббо бир аҳволда бўлишига қарамай, нимагадир ҳисоб беришдан қўрқмасди.

V III

Ойиси қўрққандай у касал бўлиб ётиб қолмади. Иншони ёзиш жараёни Шербекни маънан улғайтибгина қолмай, жисмонан чиниқтирганга ҳам ўхшарди. У энди бир неча ҳафта олдинги нимжон бола эмасди.

Иншо айниқса Хайрининг ҳаётида катта воқеа бўлди. Юлдуз Шокировна Азим акани мактабга чақирамиз деганда, Шербек у билан ўзи синф раҳбари сифатида гаплашса керак, деб нотўғри тушунган экан. Ғалаба байрамига уч кун қолганда уруш фахрийси Азим Қурбонов билан учрашув бўлиши ҳақидаги эълон чиқди. Бу кўпчиликни таажжубга солар, айна пайтда, қизиқиш ҳам уйғотарди. Хайри эса худди касал одамга ўхшаб қолди. Ҳеч кимга қўшилмас, ўйнамас, кулмасди. Эртага учрашув деган куни мактабдан қайтаётганларида, у маънос деди:

—Мен кетаман.

—Қаёққа? —сўради Шербек.

—Билмайман, —деди у ўпкаси тўлиб, —мактабдан ҳам, уйдан ҳам кетаман.

—Жинни бўлганми, бу? —Хайрининг кўзлари ёшга тўлиб турганини кўрса ҳам, Эшвой бепарво ҳазил оҳангида гапирди. —Ким билан, қаёққа кетяпсан?

Хайри унга таънали назар ташларкан, кўзларидан икки томчи ёш думалади. «Эҳ, Эшвой, Эшвой!» Эшвой кўзларини ундан олиб қочиб, Шербекка қадади.

—Нима бўляпти ўзи? Балки сен айтарсан?

Шербек билган нарса – эртанги учрашувдан Хайрининг қўрқаётгани Эшвойга ҳам аён эди. Шунинг учун елка қисди.

—Ўзидан сўра.

—Очиқ айтсанг-чи, дардингни, йиғлайвермай, —Эшвойнинг пўписаси беозор эди. Шунинг учун Хайрига оғир ботмади.

—Айтганим билан барибир сен тушунмайсан, сен ҳеч қачон отанг учун изза тортмагансан, ҳамиша у билан фахрланиб ўсгансан.

Минг-минглаб чумоли юргандай Шербекнинг аъзойи бадани жимирлаб кетди. Ҳа-ҳа, бу изтироблар Эшвойга бегона. Унинг тили бурролиги, фикри тиниқлиги ҳам, шўхлиги, қувлиги, билафон, қувноқлиги ҳам — ҳаммаси фахрдан! Ота-онам деса, кўкси тоғдек кўтарилади. Хайрининг дардини тушунмайди у.

—Сени бунга ҳаққинг йўқ, билдингми? —Эшвой кутилмаганда Хайрига тасалли бериш ўрнига дўқ қилди. —У сени ўғрилиқ қилиб эмас, пешона тери тўкиб, ҳалол нон билан боқяпти!

Хайрига таскин берувчи бу гап Шербекнинг кўксига ханжардай санчилди. Кўзига қоронғилик тўлди. Ойиси югуриб-елиб келтирган таом томоғидан ўтмади. Каравотга дум тушиб ётиб, тунов куни чайлада еган ноннинг ширин мағзи, қатламанинг қаймоқ таъмини эслади. Хаёли чувалашиб, яна Оқдевадаги канда бўйидаги чимзорга ағанаб яйраб ўтган бахтиёр кунларига олиб кетди. Сувга оқизиб еган қаттиқ нонларни қўмсаб, юраги эзилди. Шу пайт қулоғига Эшвойнинг овози чалиниб, ирғиб ўрnidан турди. У киришга ботинмай, дарвоза олдида турарди.

—Тинчликми? —яқин бориб сўради Шербек.

—Хайри адирга кетяпти, борамизми?

—Борамиз.

—Кўча бошида кутиб тураман, тезроқ чиқ.

Уйга кириб, пойафзалини алмаштирди-ю, ойисининг ҳай-ҳайлашига қарамай, кўчага отилди. Адирда ишлари йўқ эди. Улар бу ерга Азим акани кўргани, эртага бўладиган учрашувни эсига солиб, албатта боришини илтимос қилгани чиқишганди. Хайрининг айтишича, у уйига ҳар куни келмас, айрим кунлари чайлада тунаб қоларкан.

—Бозорга кетганга ўхшайди, —деди Хайри шийпонга етганларида.

—Бозорда нима қилади? —сўради Эшвой.

—Бодринг сотяпти.

—Ўзи-я, нимага?

—Ўчакишиб-да, —деди Хайри ғамгин. —Ойим қўрқяпти. Колхоз мулки бўлса, ҳисоб-китоби йўқ, бир ишқал чиқмаса кошкийди.

—Э-э, нимага қўрқасан, —бепарво қўл силтади Эшвой. —Пулни тўплаб-тўплаб, нақдини кассага топшириб қўяди-да.

—Топширмийман, деяпти-да.

—Ие, нимага?

—Шу чайла ўрнига ростмана шийпон солармиш.

—Жуда зўр-ку, —деди Эшвой. —Қойилман дадангга!

—Ойим, катталар қойил бўлмади, дейди. Бошига ғалва ошириб, панд ейди, деб қўрқди.

Азим аканинг тунов кунги гапи Шербекнинг ёдига тушди. «Бу паразит контора аслида деҳқон ишдан қолиб, бозорма-бозор сарсон бўлиб юрмасин, деб ташкил қилинган»...Энди бу ердаги ишлар қолиб, бозорда юрибди. Нимага? Уни бунга дадаси билан келишолмаслик, унинг идораси ишдан қониқмаслик мажбур қилмадимми? Башарти ишнинг оқибати Хайри ташвиш қилаётгандай уларнинг бошига бало ёғдирса, бунинг сабабчиси дадаси бўлиб чиқмайдими? Нега биз бировларга яхшилик ўрнига, ёмонлик қайтарамиз?

Адирдан қайтишар экан, йўл-йўлакай шундай ўйлар Шербекнинг миясини аёвсиз пармаларди. Кечқурун дадаси яна уйда бўлмади. Ҳар кун шу аҳвол. Эрта кетиб, кеч келади. Ишнинг кўплигидан нолигани-нолиган. Азим ака бўлса, унга ўчакишиб бозорда бодринг сотиб ўтирибди.

...Эрталабдан Хайрининг кўзлари безовта эди. Учрашув дарслар тугашига белгиланган бўлиб, Юлдуз Шокировна синф комсорги, бош пионервожатий, кутубхоначи қизни ёнига олиб, зални безатарди. «Қўққисдан келмай қолса-я! —дамо-дам Хайрига кўзи тушганда Шербек кўнглини ваҳима босарди. —У кетади. Уйдан кетмаса ҳам, мактабдан кетиб қолади».

Охирги дарсдан чиқиб, олдинроқдан жой олиш учун ҳамма залга ёпирилди. Шербек учта жойни эгаллаб, атрофга аланглади. Эшвой билан Хайри кўринмасди. Зал яримлаб қолган, бир тўп бола янги стенд олдида турарди. Стенд тепасида Азим аканинг каттайтирилган ҳарбий кийимдаги рангли суратини кўриб, Шербек ҳам яқин борди. Эшвой билан Хайри ҳам шу ерда экан. Суратларга қаради. Биттаси госпиталда олинган бўлса керак, Азим ака қўлтиқтаёқда турарди. Ёнида гипсга солинган қўли бўйнига осилган мўйловли яна бир киши. Бошқа суратда узун бўйли полковник унинг кўкрагига ордён тақаётгани акс этганди. Ўртага сарғайиб кетган фронт газетасининг бир саҳифаси ёпиштирилган бўлиб, унинг каттагина бир қисми қизил қалам билан ўраб қўйилган. Бу Азим ака ҳақидаги мақола эди. Мақола ўртасида сурат ҳам бор.

Юлдуз Шокировна гапирганда, Шербек-ку аввалдан сеҳрланиб қоларди. Лекин ҳозир бутун зал нафас олмаётганга ўхшарди. У ўшанда Хайрига: «Даданнинг кимлигини яхши биламан», деб бекорга айтмаган экан. Гап орасида у дамо-дам уруш йиллари Азим ака оиласига қўмондонликдан келган ташаккурномалар, газета мақолалари, кейинги пайтда фронтдош дўстлардан келган хатлардан парчалар ўқирди. Газетадан: «Азим Қурбонов душман танкини граната отиб, ёндириб ташлади, яна икки фашист газандасини ер тишлатди. Унинг Курск яқинидаги жасорати Қизил Юлдуз ордени билан тақдирланди», деган парча ўқилганда, Эшвой «Ура!» деб қичқириб юборди. Зал қарсақдан ларзага келди.

Шербек шундоққина ёнида ғалати бир тўлиқиш, хўрсиниш эшитиб, чўчиб Хайрига қаради-ю, ҳайратомуз бир ҳолатда донг қотиб қолди. Қиз энтикиб-энтикиб қисқа нафас олар, ингичка, узун бармоқлари, нозик елкаси, бутун вужуди титрар, дувиллаб ёш тўкилаётган катта-катта кўзларида ўт чақнарди. Йиғлаётган бунақа ёруғ чеҳрани умрида кўрмаганди.

—Оғзидан олов сочган у қора кунларни ҳар замон ёдлаб туриш балки зарурдир, бироқ, менга оғир, мен уни эслашни истамайман. Уруш мени ёмон яралаган, йўқ-йўқ, ногирон оёғимни айтмайман, юрагимда яра бор... У кўзғалса, азоби ёмон, гоҳ чидайсан, гоҳ чидамай қоласан киши. Шунинг учун хотираларимни яқинларим тугул, ўзимдан ҳам яширардим. Бугун...

Бўғиқ бир ҳайқириқ Шербек сесканди. Хайри юзини икки қўллаб тўсганча ўрнидан туриб, эшик томон отилди. Шербек Эшвой билан қизнинг орқасидан чиққанида, у йўл бўйидаги қари тутнинг яра-чақа босган катта танасини маҳкам қучоқлаб ўксиб-ўксиб йиғларди. Бир оз жим тургач, Эшвой унинг елкасидан тортди.

—Бўлди энди, кўп йиғлама.

«Қўявер, оғайни, майли, йиғласин, тўйиб-тўйиб йиғлаб олсин, — қизнинг силкинаётган елкасига ҳавас билан қараб, ўзича дерди Шербек. —Ичидаги дард-аламлари чиқиб кетса, ажабмас».

—Жиннимисан, нимага йиғлайсан? —елкасидан тортди яна Эшвой. —Сен кулишинг, қувонишинг керак!

Хайри болаларга ўгирилиб, «хўп, хўп» дегандай тез-тез бош силкитаркан, ҳамон ҳиққиллаб йиғларди. Йиғлаб турса ҳам, ички бўғриқишлардан қизарган таъсирчан юзлари, ёш тўла кўзлари, ҳаяжондан энтикаётган бутун вужудида шодиёна туйғулар барқ уриб турарди. Бу киши кўнглида йиғлаётган қизга ачиниш эмас, ҳавас уйғотарди.

—Отангинг кимлигини билиб олдинги энди? —Азим акани ўзи кашф қилгандай гердайиб деди Эшвой.

Хайри миннатдор бош силкиб уни маъқуллади.

—Орденларини ҳам кўрмаганмидинг? —сўради Шербек.

—Йўқ, ҳеч қачон кўрсатмаган, яқинда битта орден олувди. Шунин билардим, холос.

—Э, сени қара-ю, шундай одамдан ор қилиб юрибсан-а.

—Шунга чидолмаяпман, —Хайри яна юзини қўли билан яшириб, хўнграб юборди, —Шуниси ёмон алам қиляпти!..

—Юрагидаги ярани ҳам билмассан ҳали?

—Сал-пал билардим. Дадам урушдан олдин уйланган экан. Чўлоқ бўлиб қайтгач, у ... ташлаб кетибди.

—Ўлгудай яхши кўрар экан-да уни.

—Ким билсин? —Хайри елкасини қисди.

Шовқин-сурон кўтарилиб, болалар мактабдан чиқишди. Ҳамма учрашув таассуроти билан маст, ҳавас ёнган кўзлар Хайрига қадалганди.

Бир мунча муддат ўтиб, болаларнинг кети узилганда, эшикдан бир тўп ўқитувчилар қуршовида Азим ака чиқиб келди. Қучоғи тўла гулдаста. Хайри у томон отилди.

—Дада! Дадажон! —бўйнидан маҳкам қучоқлаб, юзларидан ўпа кетди у. —Ўзимнинг дадам!

—Қизим! —қаҳри қаттиқ Азим аканинг ўсиқ қошлари керилиб, кўзларида шафқат ёнди. Титроқ қўллари билан қизнинг сочларини силаб, пешонасидан ўпди. —Қўй, йиғлама, оппоқ қизим!

—Сиз...сиз, ҳаммадан яхшисиз, дадажон! —Хайри дадасининг кўксига юзини босди. —Мени кечиринг!

—Сен, отангни кечир, қизим, —деди Азим ака овози ҳирқираб. — Катта қиз бўлиб қолганингни сезмаган эканман...

—Катта бўлсаям, йиғлоқи-да, бу! —Эшвой уларнинг оёғи остига сочилган гулларни териб, Хайрига узатди.

Азим ака Эшвойнинг елкасига қўл ташлади.

—Тўғри айтасан, жиян! Энди йиғламайди, унинг ўксишига йўл қўймаймиз.

—Мен сиз билан ҳамиша фахрланиб юраман. Энди ҳечам йиғламайман.

—Душман енгилди, уруш тугади, дебман-у этак қоқиб майдондан чиқиб кетибман. —Азим ака ўзи билан тенгқур тарих ўқитувчисига қараб гапирди. —Кураш тугамас экан...

—Бир донишманд: яшамоқ учун ҳар кун янгидан курашга кирмоқ керак, дебди, —жавоб қилди тарих ўқитувчиси.

—Сизга мингдан-минг ташаккур! —Азим ака Юлдуз Шокировнага қайрилди. —Сиз менинг қўлимга кўзгу бериб, ким эдим-у, ким бўлиб қолганимни кўришга мажбур қилдингиз. Раҳмат, синглим!

Юлдуз Шокировнанинг жавоби оғзида қолди. Азим ака кескин бурилиб, оқсоқланиши ҳам унча сезилмай, тез-тез юриб кетди.

IX

Шербекнинг бугун кайфияти чоғ эди. Йўқ, Юлдуз Шокировна унинг иншосини мақтагани учун эмас, синфга ўқиб бермаганидан хурсанд эди. Бироқ дарслар тугаб, гуриллаб ташқарига чиққанларида, шундоққина зинапоягача келиб тўхтаган таниш «Москвич»дан тушаётган ойисини кўриб, ҳуши бошидан учди.

—Нима гап? —сўради ойиси уни елкасидан олганича зинадан кўтарилар экан.

—Билмасам, —деди Шербек ҳайрон бўлиб.

—Опаянг чақирибди-ку!

«Иншо масаласида бўлса-я!» Шербек донг қотиб қолди.

—Хўп, майли, кириб чиқай. Сен кетмай тур!

У паришон ҳолда бир оз йўлақда серрайиб тургач, бир-бир босиб ташқарига чиқди. Эшвой билан Хайри уни кутиб туришарди.

—Нимага кепти? —қизиқсиниб сўради Эшвой.

У елка қисди. Бир оз жим тургач, Эшвой ўқитувчилар хонасининг деразаси томон юрди.

—Разведка қилиб келаман.

Анчадан кейин Эшвой Шербекни имлаб чақирди. Аввал у бормади. Кейин истаса-истамаса, ичкарида бўлаётган гапга қизиқиш уни дераза тагига судради. Ойисининг жарангдор овози баралла эшитиларди.

—Болаларни алдагансиз, иншо деб худдигина фелъетон ёздиргансиз.

—Сиз бекорга қизишяпсиз, —Юлдуз Шокировна босиқ гапирарди. —Сизни бу ерга уришгани эмас, балки болангизнинг мулоҳазалари, шу кунги кайфияти билан таништиргани, у чекаётган изтиробларга биргалиқда чора қидиришга чақиргандим.

—Ҳаммасига сиз айбдорсиз, —ойиси ўрнидан турди шекилли, стул оёқларининг полда сурилгани эшитилди. —Ота-онанинг кимлигини ревизия қилишга сиз ўргатгансиз. Бунинг учун ҳали жавоб берасиз!

—Жуда яхши, —ўқитувчи ажабланарли даражада хотиржам жавоб қилди. —Ҳар бир қадамим учун ҳар қачон, қаерда бўлмасин, жавоб беришга тайёрман.

—Кўпам кеккайиб, катта кетманг, ойим қиз!

—Мен ўқитувчиман, болангизнинг тарбиячиси билан бундай гаплашиш одобдан эмас.

—Ақл ўргатманг менга, гаплашиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман!

—Майли, майли, —ҳамон босиқлик билан дерди Юлдуз Шокировна. —Билсангиз, мен ҳозир жуда бахтиёрман. Меҳнатларим зое кетмапти. Мен тарбиялаган бола ҳалол, ростгўй бўлиб ўсибди. Ўз ота-онасининг жамиятимизга номуносиб ишлари, мешчанларча яшаш тарзидан уялибди. Бу жуда катта гап. Мен сизни тушунарсиз, ҳатто қувонарсиз, деб ўйлагандим. Афсуски, янглишган эканман.

—Ҳа, адашгансиз! Бу ҳали сизга қимматга тушади!

Шербек ойисининг қаҳри, қадам товушлари, эшикнинг қаттиқ тарақлаб ёпилганини эшитди.

Шербек уйи томонга оёғи тортмай, ер сузганча сой бўйига қараб юрди. Вайрон бўлган кўнгли ҳеч кимни хушламас, ёлғиз қолишни истарди. Бироқ, майлига қарши иккала ҳамроҳи ҳам жимгина изма-из келарди.

Кунлар илиб қолган бўлса-да, ҳали сув совуқ эди. Шунинг учун чўмилиш мавсуми бошланмаган, ёзда ҳамиша болалар қий-чувиға тўлиб, гавжум бўладиган сой бўйи ҳувиллаб ётарди. Маҳалла адоғидан сой бурлиб, кенгайиб оқадиган бу тошлоқ ер Ёйилма деб аталарди. Ёйилма қирғоғи қия яссилик бўлиб, машина сойга бемалол туша оларди. Ёзда кўпчилик машинасини шу ерда ювар, айрим уй қурувчилар сойдан тош, шағал таширдилар. Шағал олинган ерда ўсган жийдалар айни гулга кириб, бутун қишлоққа ширин бўй таратарди.

—Кетаман, —деди Шербек жийдазорга маъюс тикилиб.

—Менам бирга кетардим-у, жа қорним оч-да, —деди Эшвой бепарво. —Юр, чой ичиб, иннайкейин кетамиз.

Шербек унга таънали нигоҳ ташлади. «Бор, оғайни, совутмай чойингни ич. Ҳозир кўнглимга ҳазил сиғадими?»

У эса пинак бузмай қараб турарди: «Ўғил боламисан?»

Шербек ҳам таъна билан қаради: «Юрагинг бутун-да сенинг!»

...Кечқурун Шербекнинг ахлоқи муҳокамаси кечгача итдай санқиб, қаерларда юрганини тергов қилишдан бошланди. У Эшвой номини тилга олган заҳоти ойиси ловуллаб ёниб кетди.

—Ҳа, бўйнигинаси узилсин, гапирма ўша ер ютгурни!

—Сўкманг, у – яхши бола.

—Чекчайма! Ўша безорига қўшилиб, бало бўлдинг!

—Тўхта, Эшвойинг ким ўзи? —деди Шермат ака хотинига. Кейин ўғлига юзланди.

—Ўртоғим, —дангал жавоб қилди у, —синфимизда энг аълочи, ҳаммадан кучли бола.

—Келиб-келиб, ўша шумтака, безорини ҳавас қипсан-да! —заҳрини сочди Ҳуррият ая. —Кучли бўлиб, нима қиласан, курашга тушасанми?

—Ие, қизиқсан-а? —Шермат ака хотинининг ҳовурини босиб. Ўғли томонини олди. —Ўғил бола кучли бўлиши керак-да, тўғрими?

—Э, қўйинг, сизам! —Ҳуррият ая қўли билан бурни учидаги хира пашшани ҳайдагандай ҳаракат қилиб, эрини жеркиди, —Ҳозирги замонда ўғил бола пулдор бўсин! Пул бўлса, чангалда шўрва, хоҳласа, куч сотиб олади, хоҳласа ақл!

—Ана, кўрдингми? —Шермат ака хотинидан ранжиб, ўғли тарафга оғди. —Ойингга пул бўлса бўлди. Ҳаммасини сотиб олади. —Ҳа-да! —у куйиниб, ўз сўзини далиллай бошлади. —Кўрмаяпсизми пулдорларни! Айтгани айтган, дегани деган. Ҳамма қуллуқ қилиб турибди.

—Бизнинг пулимиз йўқми? —сўради Шербек кўқисдан.

—Нега? —кутилмаган бу саволдан ҳайрон бўлди ойиси.

—Нимага ҳамма бизни ёмон кўради? Ҳеч ким тарафимизни олмайди?

—Маҳмадона! —ойисининг баттар ғазаби қайнади. —Биз бировнинг мададига зор эмасмиз, билдингми?

Шербек индамай бошини эгди.

—Ўртоқларинг бизни ёмон кўришадими? —ўйчан сўради Шермат ака.

Унинг жим турганини кўриб, ойиси дағдаға қилди.

—Биз кимга ёмонлик қипмиз, гапир?!

—Ёмонлик қилса, ҳисобми? —журъатсизгина минғирлади у. —Кимга яхшилик қилдик?

—Вой, шўр пешонам! Ўзингдан чиққан бало, деб шуни айтишадиди-да!

—Да, —чуқур тин олди Шермат ака. Кейин сигарета тутатиб, ўзини диван суянчиғига ташлаганча ўйга толган кўзларини шифтга қадади. —Бизга ўғлимиз қўяётган бу айб жуда серёзний...

—Иншосини ўқимабсиз, —ўшқириб деди Ҳуррият ая. —Машинада юришдан орланганига куяйми?

Шермат ака ўрнидан туриб, юра бошлади.

—Куйма, бундан қувон, сен!

Шербек ялт этиб дадасига қаради-ю, ўпкаси тўлиб ўз хонасига отилди.

—Ана, кўрдингизми? —унинг орқасидан ойисининг овози эшитилди. —Ўзи бир бало бўляпти бунга. Ҳаммаси мана шу савил иншодан бошланди.

Тўғри, ҳаммаси иншодан бошланди. Иншо туфайли излаб-излаб, ўзини топди, жимжимадор олтин қафасдан чанг-тўзонли, шовқин-суронли, завқ-шавққа тўла болалик дунёсини, унинг кенг, беғубор осмонини афзал кўрди. Энди унга бир нарса ойдай равшан: боланинг кўнгли чўкмай, бахтиёр ўсиши учун унга ота-онанинг бойлиги эмас, эл-юрт олдидаги обрўси керак. Фалончининг боласи деса, одамлар чехрасида ачиниш эмас, нур балқисин! Отанг-онанг ким, деб сўрасалар, боланинг тили тутилиб, бўйни қисилмасин, кўкси севинчга, фахрга тўлсин!

Қўшни хонада ҳамон Ҳуррият аянинг овози эшитилар, у энди эрини койирди.

«Нега индамайсиз, дада! —дерди ўзича Шербек юзини ёстиққа буркаб. —Ҳаммасини кўриб турибсиз-ку! Мен сизни биламан. Сиз — коммунистсиз. Ҳу, ўша гапни айтган ўша кунги улуғвор қиёфангиз ҳали ҳам кўз олдимда. Эсингиздами, ўшанда ойимнинг оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолиб, орқангиздан индамай йўлга тушгани. Сизни енгилмас, буюк қилган, мени қувонтириб, кўксимни тоғ этган ўша мунаввар дақиқа наҳотки ёдингиздан кўтарилган бўлса? Нега жимсиз, дада? Айтинг, ўша буюк, муқаддас калимани айтинг! Нимага индамайсиз ё тилингиз қисиқми?»

Шербек қачон ухлаб қолганини билмади. Тонгга яқин туш кўрибди. Тушида Оқдевада юрганмиш... Уйғонди-ю, соғинчга лимо-лим кўксини кўтаролмади. «Кетаман, —деди у ўзича, —бобомнинг олдига кетаман!»

Шербек ўрнидан туриб, энди чорпояга етганида, кўққисдан дарвозанинг иккала қаноти ланг очилиб, остонада велосипед етаклаган Юсуф бобо кўринди.

—Бобо! Бобожон!

—Бўтам, бўталоғим!

Шербек бобосининг ҳамиша офтоб тафти келиб турадиган очик кўкрагини искалаб, ёш ювган юзларини унга ишқалади.

—Сизни соғиниб кетдим, бобо!

—Об-бў, сен-ей! —деди у набирасининг елкасига қоқиб, —катта йигит бўлиб кетибсан-у, мен бўлса... Биласанми, нима обкелдим?

—Велосипед, —ҳамон бобосининг қучоғидан чиқмай жавоб қилди Шербек.

—Йўқ, тополмадинг. Эшикка бир қара-чи!

Шербекнинг юраги орзиқиб, очиқ дарвоза томонга ялт этиб қаради-ю, кўксида бир нима портлади.

—Қашқа! Қашқа!

Остонада ётсираб турган итнинг кўзларида яшиндай ёлқин чақнади ва бирдан ўзини Шербекнинг қучоғига отди...

* * *

ЭСКИ ДАФТАРДАН ЯНГИ ҚЎШИҚЛАР

УЗУН ТУНЛАР

*Сабо таскин бериб, бошим силайди,
Ой ҳам маъюс боқиб бардош тилайди,
Дилдорим, кўз сузиб суйдириб қўйдинг,
Юракка ўт ёқиб, куйдириб қўйдинг.
Вой, бирам узун тун, тунлар узун-ей...*

*Ойни булут тўсиб, чақмоқ кулади,
Соғинган юракка зардоб тўлади,
Ёстиқ тошдан қаттиқ бош қўйсам агар,
Армон йўқ васлингга бир тўйсам агар.
Вой, бирам тун узун, тунлар узун-ей...*

*Оппоқ тонг отади, чиқади қуёш,
Кўксимга қўярсан эркаланиб бош,
Тунлар ойга қараб, толди кўзларим,
Юрган йўлларингда қолди кўзларим.
Вой, бирам тун узун, тунлар узун-ей...*

УЙҒОН, ТУРОН!

*Севги деб бағрини тилмайди қизлар,
Хижрон азобини билмайди қизлар,
Йигитни назарга илмайди қизлар,
Ширин қайда, Лайли қайдадир, Турон,
Улар қучоғингга қайтарми, Турон?*

*Сақич сотиб турса она ер чизиб,
Бозорларда юрса сингил кўз сузиб,
Йигит уйда ётса умидин узиб,
Темурларин қўмсаб йиғлайди Турон,
Йиғлабон бағрини тиғлайди Турон.*

*Хориж кетса аёл хуржун кўтариб,
Болалар кўчада юрсалар ғариб,
Диёнат «оҳ» чекса, унга йўқ таъриф,*

*Мардларини қўмсаб йиғлайди Турон,
Йиғлабон бағрини тиғлайди Турон.*

*Уйғон, Турон! Уйғон, буюк Ватаним!
Ор-номусинг топтаб, хор этди ғаним,
Жигарим хун бугун, азобда таним,
Мағрур ўғлонларинг уйғотгил, Турон,
Уларни бағрингда улғайтгил, Турон!*

ДУНЁ ТОР БЎЛДИ

*Ялангоёқ, ялангтўш эдим,
Фалакка сен билан учганда.
Ойни олиб берайин дедим,
Сени илк бор қучганда.*

*Ой керакмас, ойболдоқ, дединг,
Ойнинг юзи тўла доғ дединг,
Ҳисларим хор бўлди-хор бўлди,
Ёруғ дунё менга тор бўлди.*

*Осмонларда учмасман энди,
Зуб-у зарга қўйним тўладир.
Тила тилагинг, дилбар, дедим,
Кўнглинг истаги бажо бўладир.*

*Зар керакмас, меҳр бер дединг,
Кўзимга нур, сеҳр бер, дединг,
Мол-у дунё хор бўлди-я, хор,
Ёруғ дунё тор бўлди-я, тор!*

*Дур-гавҳар бор, туйғу йўқ энди,
Белдан дармон кетиб борадир.
Ойга термулиб, уйқу йўқ энди,
Мени армон ютиб борадир.*

*Нетай, севгинг насиб этмади,
Ойга етдим, сенга етмадим.
Умрим хазон, хор бўлди-я, хор,
Ёруғ дунё тор бўлди-я, тор...*

ҲУРҚИЗ

*Тоғ бағрида бирам ширин, хуш ҳаво,
Сайроқи қушчалар қилади наво,
Бағрингни сийпалаб эсади сабо,
Қайдасан, азизим, Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз,
Сенга қилай таъзим, жамолинг кўргиз,
Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз!*

*Ҳурлиқо ҳуснига боғланиб қолдим,
Ишқ ўтида куйиб, доғланиб қолдим,
Бош олиб кетмакка чоғланиб қолдим,
Ғамимга йўқ таъриф, Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз,
Кўнглимни кўтариб, жамолинг кўргиз,
Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз!*

*Сўқмоқдаги излар мени алдади,
Меҳр қўйган қизлар мени алдади,
Юракдаги ҳислар мени алдади,
Аламим аритгин, Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз,
Қалбимни ёритиб, жамолинг кўргиз,
Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз!*

*Меҳр-шафқат тилаб, гадо кезадир,
Гадо нима, ишқда адо кезадир,
Тоғ бағрида бир акс садо кезадир:
«Таскин бер юракка, Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз!»
Еткургин тилакка — жамолинг кўргиз.
Ҳурқиз-ов, Ҳурқиз!*

1994 йил.

ЭССЕЛАР

АЙТИЛМАГАН СЌЗ

Вақтида бир сўзни эгасига айтмаганман. Уни ичимда узоқ пинҳон сақладим. Охир бўлмади. Сўз кўксимдан отилиб чиқиб, бўғзимга тиқилди. Айт деди-я, айт деди. Хўп, дедим, айтмоқликка қасд қилдим. Фурдат етганда эса, яна журъатим етмади. Тилим учида турган сўзни айтолмадим.

Ким билади, эҳтимол, айтолмаганим яхши бўлгандир. Бугун ўтган умримдан нолимайман. Жонни жабборга бериб югуриб-елмадим, куйиб-ёнмадим. Хотиржам, осойишта яшадим. Нима керак бўлса, ҳаммасига эришдим. Ҳеч кимдан кам жойим йўқ. Теварагим текис. Эртадан ҳам кўнглим тўқ.

Бироқ айтилмай қолган ўша сўз ҳам юрагимнинг бир чеккасида турибди.

Шамолларга айтдим, учиб кетсин, деб—учиб кетмади.

Гулханларга айтдим, куйиб кетсин, деб—куйиб кетмади.

Дарёларга айтдим, оқиб кетсин, деб—оқиб кетмади.

Денгизларга айтдим, чўкиб кетсин, деб—чўкиб кетмади.

Эгасига айтай десам, энди кеч.

Вақтида айтолмаганим алам қилади.

Вой, алам-ей, вой алам!

Айтсам, балки яхши бўларди, балки ёмон. Барибир умрим бошқачароқ кечармиди? Ҳаётим бир текис бўлмаса, бўлмасин, жоним қийналса, қийналсин эди. Куйиб-ёниш азобини чекиб кўрмасмидим, осмонларда учиш шавқи-сурурини сурмасмиди?! Ҳар нечук шу сўзларнинг шоҳи эсам-да, қули бўлсам-да—умрим армонда ўтмасди-ку! Энди ўзимни ўзим ейман: Нега айтмадим, нега-а?!

ЯЛПИЗ «ОТ» МИНИБ, ОҚИБ КЕТАМАН

(Китобга сўнгги сўз ўрнида)

Мактабга боргунча мен билган олам жудаям катта эди. Табиат муаллими битта думалоқ нарсани кўтариб кириб, «Мана шу – Ер шари» деди-ю, дунё торайди қолди. Соё йўқ, соё бўйидаги капамиз йўқ. Ҳаммадан ҳам лойсупа тепасидаги чайламизни айтинг. Тол холадан қилинган тўсинларга илинган сепоялар, сопол косалардаги

лиммо-лим сутлар, саҳарлаб сут бетидан сузиб олинган широбчалар бўлмаса, осмонга туташиб кетган пахтазори, қовунпоя ё бедапояси бўлмаса – дум-думалоқ қанақа Ер шари бу?

Ёз келса, бизга маза. Кун йилт этдими, бўлди, боласини излаган сой бўйига бораверсин. Биз кўпинча, «Ёйилма»да бўламиз. Катталарни тепароқдан топасиз. Чўмилгани аслида «Қайрилма»дан зўр жой йўқ. Бироқ у томонга боргани қўрқамиз. Икки қирғоқни ёввойи жийда, чилон, итбурун қоплаган бу чакалакзорда ажина бор дейишади. Ажинани ҳеч ким кўрмаган, бироқ жийданинг томири деб илонни чангаллаб олган Фозил фасод ҳангомасини ҳамма эшитган. Шундоқ бўлса ҳам, жазирама ёз кунлари чопиқчи қизлар шу атрофда айланиб қолишади. Кўп ўтмай, қирғоқ бўйлаб аввал моллар, орқасидан бирин-кетин сузиб молбоқар болалар ўта бошлайдилар. Ҳувиллаб ётган «Қайилма» осмонида қий-чув кўтарилади. Совуқ сувдан дилдираб чиқиб, тизза бўйи бўрсилдоқ тупроққа кўмилиб ётган бизнинг тинчимиз ҳам бузилади. Ичимизга ўт кириб, қулоғимиз қизийди, кўзимиз чўғланади. Охир чидай олмай, ялпиз «от»имизни минамизда, қиё-чиё билан биз ҳам оқиб кетамиз. Ҳув ана у ҳаммадан орқада депсиниб-депсиниб бораётган қоп-қора бола мен бўламан. Ҳамма кетса, якка моҳов бўлиб бир ўзим қолармидим?

*Ҳай ё-ҳув деб оқиб кетамиз,
Оқиб кетаверамиз,
Болалигимиз оқиб кетади,
Шўхликларимиз оқиб кетади,
Поклигимиз оқиб кетади...*

Катталарни кўриб, кўзимиз мошдай очилади. Энди беркинмачоқ ўйнаш, томма-том варрак учуриш, қўйин тўлдириб ғўра ўғирлаш, пари тепиш ё даста ўйнашдан кўра, чўмилаётган қизларни пойлаш қизиқарлироқ бўлади. Уларнинг сирли шивир-шивири, қиқир-қиқир кулгиси хаёлимизни ўғирлайди. Ўзимизни офтобдан олиб, салқинга урамиз. Кўсовдай қоп-қора билаклар, кетмон сопидай қоқсуяк пайчоқларни кўздан яширгимиз, оқ кийингимиз келиб қолади. Бора-бора чимзор қирғоқда ўтириб, сувда нон оқизиб ейиш эриш туюлади, ипак гиламлар тўшалган хилватхоналар, биллур қандиллар, пар болишлар, илиқ сув тўлатилган оқ ванналар хаёлимизни чулғайди. Кундан-кунга ўсиб-улғайиб, ақлимиз пешланиб бораверади. Юмшоққина коктейл сўриб ўтириб, вужудингда шу пайтгача тотиб кўрмаган ажиб лаззат сезасан, томирларингда қон эмас, ҳузурбахш олов оқаётгандай жозибали жимжималардан бошинг айланади, икки қўлтиғинг остидан қанот чиқарганча осмон-фалакка учиб

кетаётгандай бўласан. Ҳамма кетса, мен қолармидим, қўл силтайманда, ўртоқларим орқасидан учиб кетаман.

Ҳай ё-ҳув деб учиб кетавераман,

Ер қолиб кетади,

Дарё қолиб кетади,

Соҳил қолиб кетади...

Бу ҳам майли-ю, бир кун келиб, ҳамма-ҳаммасини битта қизнинг биргина жилмайишига инъом қилиб юборганимизни билмай қоламиз.

Ҳайҳот! Қулоқлар кар, кўзлар сўқир. Дунёда фақат у бор. Энди унинг кўзлари –юлдуз, юзи –ой, сочлари –сунбул, тишлари –дур. Табиатнинг борки гўзаллиги, жамики жозибаси, бутун яратувчилик қудрати-ю, буюклигини шу биргина дуркун вужудда жамул-жам кўрамиз. Бу мўъжизакор иссиқ қучоқ табиат бағридан-да кенгроқ, оромбахшроқ туюлади-ю кўзларни чирт юмиб, унга ўзимизни отамиз...ва чўкиб кетамиз...

Бир кун қалқиб юзага ҳам чиқасан,

Энди сен –Сен эмассан!

Бутун умрингни сарфлаб қурган темир қўрғонинг, эркатой болаларинг, омонатгина обрўйинг, аранг илашиб турган мартабангнинг қўриқчи қулисан. Оқсоч бошингда минг хил ташвиш-ғам, яғир елкангда хуржун, югурасан-еласан.

Каминг барибир, битмайди,

Кўзинг барибир тўймайди.

Вақтинг барибир етмайди.

Бир кун барибир қулайсан!

Қулочингни кенг ёзиб ер бағирлаб ётаркансан, карахт жисмингда ажиб бир илиқлик уйғонганини ҳис этасан. Кўксимни бериб ётган Ер ҳайратимга жавобан оғир хўрсиниб қўйди. Қулоғимга Ернинг таг-тагидан дарахт томирларининг шивирлаши, сой сувларининг шилдираши элас-элас эшитилаётгандай, бу сеҳрли оҳанг томирларимда оқаётгандай бўлади. Ердан оёғим узилиб, бошимга осмонга етмай, муаллақ ўтган умримга ачиниб, кўксим аччиқ-аччиқ зардобга тўлади. Қуриб-қовжираган ажриққа юзимни ишқалаб, ўксиб-ўксиб йиғладим.

Юпанч илинжида атрофга алангладим. Кўкда Ой худди боши тиззасига теккудай букчайиб остонада ўтирган кампирга ўхшаб маъюс мўлтиллайди. Юлдузлар сийрак, ранги сўниқ. Осмон сангиллаб шундоқ елкамдан босиб тургандай. Дарё йўқ, шарқираган сувлар оқиб кетган...

Қаён қарамай, ўзгариш кўрдим.

Фақат Ер, ёлғизгина Ер ўзгармади. Тепасида туриб, не-не палит ишларни қилсак-да, алдов-ёлғонлардан бўғоз бўлмади, бошига не-не бало-қазолар ёғдирсак-да, тухмат-иғволардан кўкси фасод боғламади, оёқ остига олиб топтадик –хор бўлмади, ўт қўйдик – куймади, қонга ботирдик —чўкмади у! Бир хил тураверди. Яхшига ҳам, ёмонга ҳам бағри очиқ, сахий-саховатли.

Гулга ҳам, тиконга ҳам ҳаёт берди, бутун жонзотга ризқ улашди у!

Бир гулнинг ҳиди бошқасига ўхшамайди, ҳар меванинг шакли, ранги ўзгача, таъми такрорланмас.

Пешонамни ерга урдим, бу не бахтиқароликки, ҳавойи ҳис-туйғуларга қул бўлиб, беҳуда орзу-ҳаваслар орқасидан чопқилаб, умрим ўтиб кетибди. Ҳаммаси бекор экан-ку, ҳаммаси бекор!

Бас, бас! Ҳамма нарсадан-да содда ва чиройли, ҳамма нарсадан-да азиз ва мўътабар, ҳамма нарсадан-да табаррук ва буюк Ер бўламан энди мен!

Бунинг учун, бир ҳовуч супринди бўлиб, ел қанотида учиб юрмаслик, Ер бағрига ер бўлиб сингиб кетиш учун, бағримда ширин-ширин ноз-у неъматлар униб-ўсиши, болаларим эмаклаб бориб оғзига солса, ҳалқуми

булғанмаслиги учун, авлодим қадамида гул-чечаклар очилиши учун ПОКЛАНИШИМ керак!

2

Ўшлик ижодкорлар таниқли ўзбек адиби Шухрат (1-қатор чапдан иккинчи) билан тушган сурат.

Мирзоҳид Мирзараҳимов ёзувчилар Аҳмаджон Мелибоев ва Салима Шарипова билан.

«Ленин йўли» газетаси журналистлари ўзбекистонлик таниқли ёзувчи Ўткир Рашид (ўртада) билан.

Мирзоҳид Мирзараҳимов кирғиз ва ўзбек ижодкорлари даврасида.

**Ёзувчи Соҳиб Жамол ва журналистлар Абдуқаҳҳор Маннонов,
Мирзоҳид Мирзараҳимов ва Азизилло Ўринбоев.**

М.Мирзараҳимов Брест қалъасида.

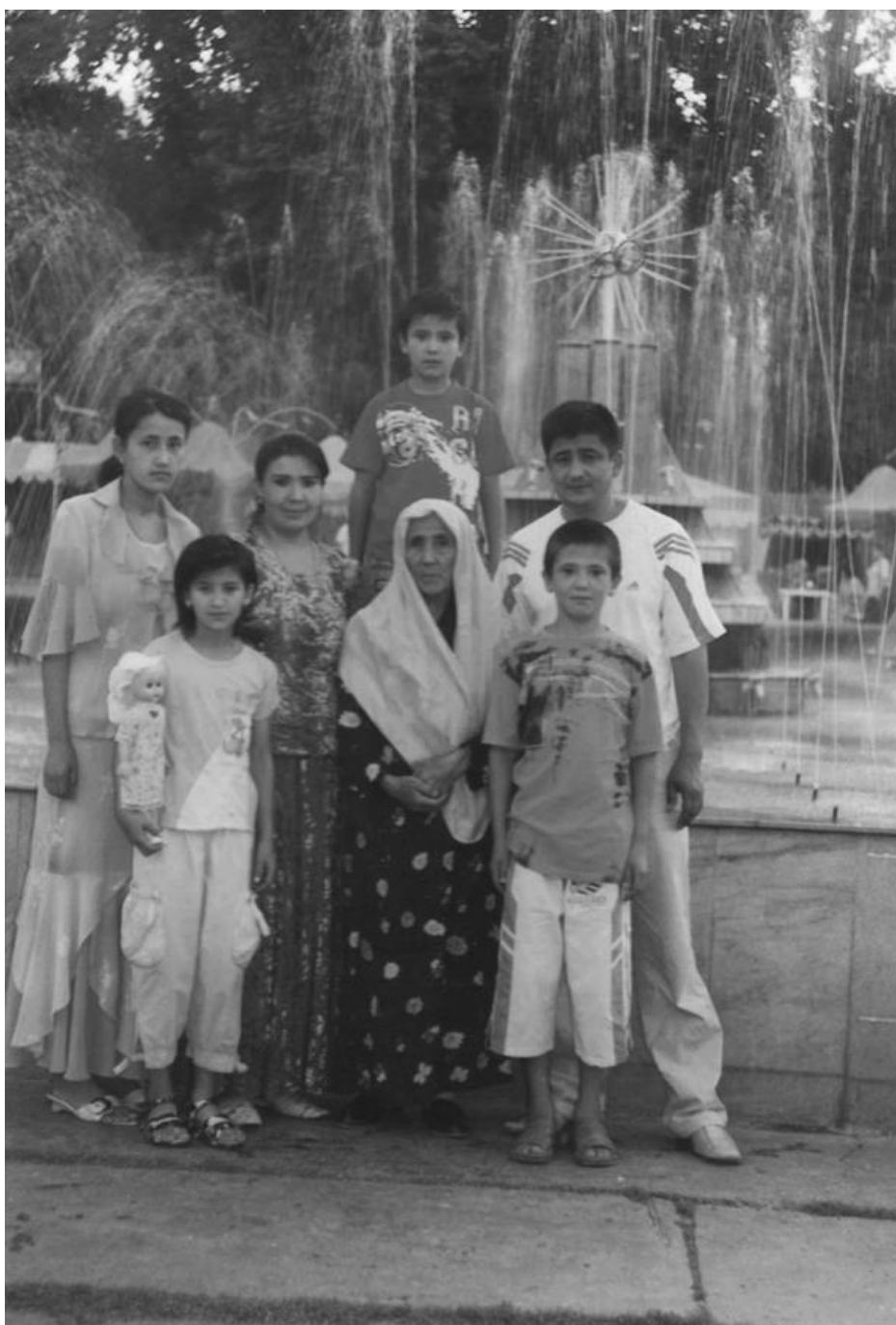

Ёзувчи онаси Ўғилчахон ая билан. 1974 й.

Оила даврасида.

**Ёзувчининг аммаси Турсунхон ҳожи ая ўғли Абдулҳамиджон, келини
Муҳайёхон ва набиралари билан.**

Мирзоҳид ака кенжа қизи Маҳлиёхон билан.

**М.Мирзарайимов қизи Маҳлиёхон, набираси Нодира, рафиқаси
Зулфияхон ва келини Нигорахонлар билан.**

Москва. 1987 й. Мирзоҳид ака ва Зулфияхон опа ўғли Музаффаржон билан.

Мирзоҳид ака шайх Алоуддин Мансур билан.

Ўш вилоят «Ленин йўли» (ҳозирги «Ўш садоси») газетаси ижодий жамоаси.

Зулфияхон опа ўғли Музаффаржоннинг ўғил-қизлари билан.

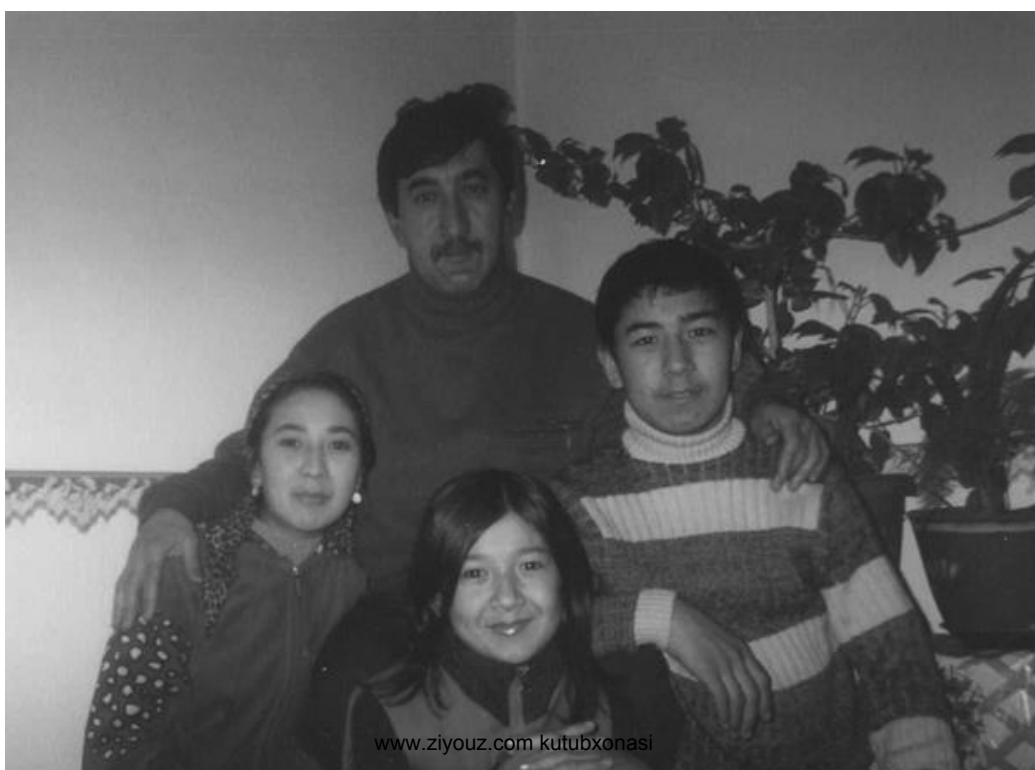
Адибнинг қизлари ва набиралари.

Ёзувчининг набираси Ёкутой ва куёви Акмалжон.

Зулфияхон опа набиралари даврасида.

Ёзувчининг катта куёви Абдуллажон фарзандлари Билан.

Адибнинг қизи Муҳайёхон, куёви Абдулхамиджон фарзандлари билан.

АДИБ ҲАҚИДА ХОТИРАЛАР

МИРЗОҲИДЖОННИНГ ОҚ КАПТАРЛАРИ

1960 йилнинг август ойидан иборат республика пойтахти Бишкек (собиқ Фрунзе)да чиқадиган "Қирғизистон Ҳақиқати" газетаси ҳозирги "Ўш садоси" рўзномасига айлантирилгач, муҳарририят жамоаси билан биргаликда вилоят марказига кўчиб келдик. Унга қадар республика матбуот органида Ҳамид Нурий, Турғун Пўлат, Машъал Ҳакимов, Қодир Аҳмадий каби таниқли шоир ва адиблар билан бирга ишлашимизга тўғри келганди.

Ўшда эса рўзнома атрофидаги адабий муҳит анча кенгайди. Талабчан устозимиз, тажрибали матбаачи Ҳалимжон Ҳамидов домла газетага ишга келмоқчи бўлган дўстларимизни зарбдор участка— корректурада бир муддат ишлатиб, қатор синовлардан ўтказиб, кейин асосий хизматга оларди. Бу жуда тўғри усул эди. Бироқ, ана шундай имтиҳонлардан ўтолмай, хайр-маъзурни насия қилган ижодкор биродарларимиз ҳам бўлган. Ўзларининг вақтли матбуотда чиққан асарлари билан анча танилиб қолган Холдоржон Қуронбоев,

Талъат Солиевлар билан олдинма-кейин эндигина ўнинчи синфни битирган бўз йигит—Мирзоҳиджон ҳам одатдагидек синов муддатини корректурадан бошлади.

Менинг хизмат бурчим—газета учун босмахонадан терилган материалларни масъул котиб Болтабой Юсупов макетда белгилаган саҳифаларга жойлаштиришни назорат қилиб боришдан иборат бўлиб, бу босмахона луғатига биноан техник муҳаррир дейиларди. Шу боисдан Мирзоҳиджон билан ўша кездеги шарт-шароитга кўра, газета чиқадиган кунлари эрталабдан тонг отгунга қадар ёнма-ён ишлашимизга тўғри келган.

Узтозимиз Ҳалимжон аканинг синов муддати даврида Мирзоҳиджон билан камина анча синашта бўлиб қолдик. Бу орада уларнинг хонадонида бир неча бор бўлиб, ота-оналари билан танишдик. Қисқаси, ака-ука бўлиб кетдик. Мирзоҳиджоннинг Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факултетига сиртдан ўқишга кириши жараёнида устозларим Фатхиддин Насриддинов, Тоҳир Пидаев ҳамда Мухтор Худойқуловлар билан таништирдим. Орадан кўп ўтмай, Мухтор Худойқуловнинг Тошкентдан Қодиржон Собиров, Мирзоҳиджон Мирзараҳимов ва менга бағишланган 30 минутли "Ўшлик уч йигит" деган кўрсатуви "зангори экран" орқали намойиш қилинди. 1968 -1970 йиллар давомида Мирзоҳиджон ўзбекистонлик ёш ёзувчиларнинг Дўрмон қишлоғида ўтган 12 кунлик кенгашида Усмон Темур, Қўлдош Мирзо ва Абдуғани Абдуғафуровлар билан биргаликда иштирок этди. Тошкентдаги учрашувлар, адабий жараён, устозлар билан мулоқотлар Мирзоҳиджон учун улкан мактаб бўлганлиги сир эмас.

Тангри берган иқтидор туфайли Мирзоҳиджон Мирзараҳимовнинг қалами чархланди. Дастлабки ҳикоялари "Висол", "Қовун сайли" "Шарқ юлдузи" журналида ёритилди. Ниҳоят "Ёш гвардия" нашриёти томонидан "Ойдин тунлар" китоби нашр қилинди. Ёзувчи Ўткир Ҳошимовдан келган илиқ мактублар ёш ижодкорга ғайрат бағишлади. Шундай қилиб, Мирзоҳиджоннинг қалб кўридан тўкилган асарлари бирин-кетин Ўшдан Тошкентга томон оппоқ каптарлар каби қанот қоқиши одат тусига кирди. Унинг учун "Гулистон", "Ёш куч", "Муштум", "Ёшлик" каби ойномаларнинг, "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" ҳафталик газетасининг эшиклари очилди. Ҳар гал Тошкентга йўлим тушганида Носир Фозилов, Озод Шарафиддинов сингари узтозларимиз, Ўткир Ҳошимов, Машраб Бобоев, Шукур Холмирзаев каби дўстларим Мирзоҳиджонга алоҳида салом айтиш билан бирга, унинг ижодига омад тилаб туришарди.

Ўш шаҳрининг Навоий боғидаги Ҳақимжон аканинг чойхонасида давом этадиган мунозаралар, редакция қошидаги "Илҳом" тўғарагининг ташкил этилиши, Мадамин Маматкарим, Жўрабой Қурашев, Одилжон Умаров, Усмон Темур, Муҳаммаджон Ўринбоев, Олмосбек Худойбердиев, Мухтор Жўраев, Абдужалил Аҳмедов, Обиджон Ҳамидов, Набижон Раҳимов сингари қалам аҳллари билан бўлган адабий мунозаралар, Мирзакалон Исмоилий, Абдулла Қаҳҳор, Шухрат, Туроб Тўла, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Ўткир Ҳошимов, Латиф Маҳмудовлар билан Ўшда ўтган учрашувлар, кейинроқ мазкур даврага Аҳмаджон Мелибоев, Шавкат Раҳмон, Аҳмаджон Муҳаммаджонов, Муҳаммад Соли, Равшанбек Исақов, Раҳим Карим каби иқтидорли укаларимизнинг келиб қўшилиши вилоят миқёсида адабий ҳаракатни янада жонлантириб юборди. Бишкеқдан, Тошкентдан келган атоқли адиб ва шоирларни кутиб олиш ва кузатиш асосан Абдуғани Абдуғафуров, Мирзоҳиджон Мирзараҳимов ва каминанинг зиммасига тушарди. Минг қатла шукурким, бу борада Одилжон Райимжонов, Иномжон Саидов, Сирожиддин Нажмиддинов, Ўзганбой Йўлдошев, Саидахмад Холтўраев, Буважон Муҳаммаджонов каби оғаларимиз бизга беназир кўмак кўрсатишарди.

Янглишмасам, 1970 йилларнинг май ойлари эди. Мирзоҳиджон билан одатдагидек адабиёт оламидаги янгиликлар тўғрисида суҳбатлашиб ўтирардик.

—Турсунбой ака, нима учун газетага ўз мақолаларингиз билан жуда кам қатнашасиз? Талъат ака билан Қодиржон акалар фаол, қалам ҳақи борасида эса сиздан анча пешқадам? —деб сўраб қолди Мирзоҳиджон.

—Мирзоҳиджон, машҳур шоир Михаил Светлов билан Эрнест Хемингуэйнинг "Суҳбат" ва "Ёш ёзувчиларга маслаҳатлар" номли китоблари менинг учун дастур. Ҳар икки китобда ёзувчи ёки шоир бўлишни орзу қилган қаламкаш газетанинг баракаси йўқ қалам ҳақиға ружу қўймай, ўзи устида ишлаши, ижод қилиши таъкидланган, —деб жавоб бергандим унга. — Латиф адиби Виллис Латциснинг "Сиёсий хотинбоз" романини ўқигач, сиёсатга аралашмасликни ўргандим. Тошкентда, Бишкеқда босилаётган асарларимга олаётган чойчақам ҳозирча етади. Имкон бўлса, бир йўла ижодий ишга ўтишимиз керак. Афсуски, бунинг сира иложи йўқ-да, ука...

Айниқса, Мирзоҳиджон учун эркин ижод қилишнинг умуман имкони йўқ эди. Сабаби, уларнинг қишлоқдаги ҳовлиси бузилиб, ота-онасидан айрилиб, адирга уй қураётган пайти, бундан ташқари, уч укага валийнеъматлик қилиш, сингилларини турмушга узатиш каби

ташвишлар билан анча ўралашиб қолганди. Ўрни келганда, бошқа биродарларимга қараганда, менга Олмосбек Худойбердиев, Мирзоҳиджон Мирзараҳимов ҳамда Абдуғани Абдуғафуровлар елкадош бўлганлигини, қувончли ва ташвишли онларимда оқибат кўрсатганлигини айтмасам, инсофдан бўлмас. 1986 йили каминани "Чўлпон" нашриётига хизматга чақиришган чоғда ҳам юқорида номлари санаб ўтилган қадирдонларим мени Тошкент шахригача кузатиб боришган.

Мирзоҳиджоннинг "Ойдин тунлар" китобидаги қуйидаги дастхатни ўқир эканман, бироз тортинчоқ, ўз мулоҳазаларини ийманиб айтадиган 1960 йиллардаги дилбар ва покиза бўз йигит кўз ўнгимдан ўтди: "Ҳурматли Турсунбой ака! Ушбу китобимни Сизга бўлган катта ҳурматим юзасидан тақдим қилар эканман, унинг чиқишида, умуман яхшими-ёмонми қалам тебратишимда Сизнинг улкан ҳиссангиз ва ёрдамингиз бўлганлигини чуқур миннатдорчилик билан эслайман. Камоли эҳтиром билан, укангиз М.Мирзоҳид. 1974 йил, Ўш шаҳри."

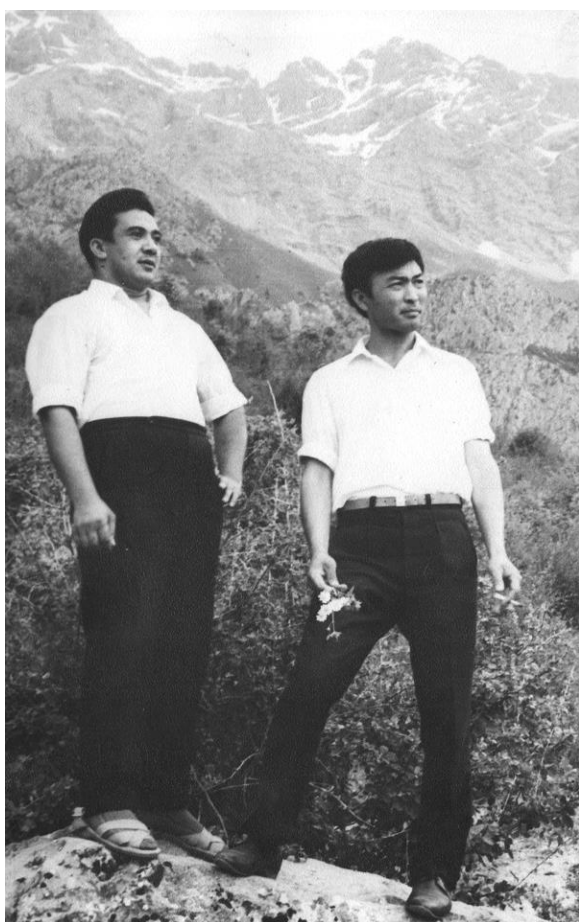
1994 йилдан тортиб, Мирзоҳиджон билан борди-келдимиз янади тиғизлашди. Тошкентга йўли тушган заҳоти у мени изларди. Мен Ўшга келсам, уни кўрмай кетмасдим. Редакциядаги заҳматли иш, миллий марказдаги ташвишлар уни анча толиқтириб қўйганди. Шу сабабдан, у дилкаш суҳбатдошни қўмсарди. 1995 йилнинг март ойларида Аҳмаджон Мелибоевнинг 50 йиллик юбилей тадбирларида Мирзоҳиджон Новқат ва Жалолободда бизга ҳамроҳлик қилди. Сафарларимиз сўнгида уларнинг файзли хонадонидида тунни тонгга улаб гурунглашдик...Орадан бир йил ўтгач, 1996 йилнинг куз ойларида Ўшга келдим ва Мирзоҳиджонга телефон қилиб, саломатлигини сўрадим. Одатдагидек гўшақдан майин овозини эшитгач, кўнглим таскин топди. Эртасига йўқлаб бордим. Ўша куни унинг илтимосига биноан, фақат икковимиз эрталабки соат бешга қадар адабиёт ҳақида, турмуш ташвишлари тўғрисида суҳбатлашдик. Минг афсуски, бу охирги учрашувимиз бўлиб қолишини у пайтда хаёлимга ҳам келтирмабман.

Ўзининг ёрқин ижоди билан ўзбек адабиётига муносиб ҳисса қўшган иқтидорли адиб Мирзоҳиджон Мирзараҳимов атиги 54 йил умр кўрган бўлишига қарамай, "Нурафшон олам", "Куйган кеча", "Ойдин тунлар", "Нурли занжир" каби бетакрор асарлари, атоқли қозоқ ҳамда қирғиз ёзувчилари Мухтор Аvezов, Тугалбой Сидиқбеков, Насриддин Бойтемировлардан қилган пухта таржималари билан иккинчи ҳаётини яшамоқда. Мирзоҳиджоннинг ҳикояларини ўқиган чоғингизда оқлик ва поклик бир-бирига омихта бўлиб кетади. Муаллифнинг қадди-басти, юриш-туриши кўз

олдингизда намоён бўлади. Назаримда, унинг руҳи оппоқ каптарларга ўхшаб бошларимиз узра парвоз қилиб юргандай...

Мен, ўз навбатида, Мирзоҳиджоннинг садоқатли турмуш ўртоғи, файзли хонадоннинг кайвониси, қатор набираларнинг момоси Зулфияхон синглимга фақат соғлик, сабр-бардош тилайман!

**Турсунбой АДАШБОЕВ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳузуридаги
Ўсмирлар ва ёшлар адабиёти
кенгашининг раиси.
2008 йил, 28 август.**

БИР ЎЗИГА ЎХШАГАН АДИБ

Мирзоҳид ҳақида ёзиш ҳам осон, ҳам қийин. Чунки у анча мураккаб ижодкор. У ёки бу ҳикоясини, каттами ёки кичикми, қийналиб, ўртаниб, бир неча кун ёзарди. Миясида обдон етилтиргандан сўнг қоғозга тушса ҳам, яна бир неча мартаба қўшиб, олиб, охири сиз билан биз ўқиган ҳолга келтирарди.

У билан республика газетаси вилоят газетасига айлантирилгач танишганман. Турсунбой уни чойхонага олиб тушган. Шу бўйича дўстлигимиз ҳад-сарҳад билмади. Ҳар бир ҳикоясини ё биринчи, ё иккинчи бўлиб ўқиганман, фикр айтганман. Мақтовни суймаса ҳам,

жўяли фикрни қадрларди.

У ҳам аввал шеърлар ёзган. Биринчи ҳикоясини биз, ўша кездеги ижодкорлар ундай қил, бундай қил, деб йўқ қилганмиз. Кейин тикламади. Сўрасам, ўзи савияси паст эди, деди. Аслида, энди билсам, ўша ҳикояси энг зўр эди ва биз унинг услуби, ёзиш тарзини яхши англамаган эканмиз.

Мирзоҳид ўшлик эди ва Ўш тилида ёзарди. Сўзлари тиниқ ва ширали эди. Янги эди иборалари. Қаҳрамонлари бошқа эди. Ўнлаб адиблар унинг шу жиҳатларини сезган ва ихлосманд бўлишган. Ўткир

Ҳошимов: "Мирзоҳиддаги тил менда бўлсайди..." деса, Машраб Бобоев: "Бу ҳикоялар назмий насрлар-ку!" деган. Мен эса сен ёзавер, Шошдан Қодирий чиққан, Ўшдан Сен чиқдинг, деб қўярдим баъзан.

Бу гапда муболаға йўқ. Мирзоҳид ўзигагина ўхшаган адиб эди ва шундай бўлиб Ўш адабиётида, ўзбек адабиётида қолаверади.

Усмон ТЕМУР.
Ўш. 20.09.08.

**«ЯЛПИЗ «ОТ»
МИНИБ» УЧИБ
КЕТДИНГИЗ**

(Акам Мирзоҳид
Мирзараҳимовни эслаб)

Сиз орзиқиб кутган баҳор келди. Қуёшли субҳидамни кўриб, кайфиятингиз кўтарилар эди. Нурли чеҳрангизда ажиб тубассум жилванарди. Кулганингизда янада чиройли бўлиб кетардингиз. Кўк чучвара сузаётганимда ҳам, қип-қизил лолалар, муаттар атиргуллар исини туяётганимда ҳам, ариқларда сувларнинг шилдираши қулоқларимга чалинганда ҳам, Сизни ўйладим. Сиз ана шундай лаззатли онларни ёқтирар эдингиз.

Сўлим ёз келди. Қалбимга ўт тушади, ўт... Муздек зилол булоқларга тикилиб, Сизнинг аксингизни кўргандай бўламан, ялпизли қирғоқлардан сўзларингизни қидираман, кенг бедапоядан, чексиз қовунпоялардан изларингизни излайман. Сўлим боғларда, тоғ чўққиларида кулиб турган чеҳрангизни, адл бўйингизни топгандайман. Ҳа, Сизнинг ҳар бир хатти-ҳаракатингиз бир умр кўз ўнгимда, қалбимда муҳрланиб қолган. Ҳеч унутолмайман, унутишга ҳаққим ҳам йўқ. Баркашдай тўлин ой ёритган ойдин кечаларни, саратонда гулу райҳонларга бурканган ҳовлимизни, оқшомларда сувлар сепилган саришта саҳнларни, шарбатларга тўла турли хил меваларни Сизга илинсам, Сизга, акажон!..

Эркак киши бўлсангиз ҳам, саришта эдингиз. Мулойимлик, камтарлик, ширинсуханлик, маданият ила оҳиста сўзлашингиз билан ҳаммадан ўзар эдингиз. Ор-номус ва андиша, тортинчоқлик Сизга ҳамиша содиқ эди. Ҳар бир ишни, гарчи у майда-чуйда бўлса ҳам, астойдил, меҳр билан бажарар эдингиз. Инсонга керакли бўлган олижаноб фазилатларнинг барчаси Сизда мужассам эди.

Яқинда картошка гулларнинг кузда олиб қўйилган картошкаларини ерга қадаётсам, қулоқларим остида гапларингиз жаранглагандай бўлди. «Берган картошка гулларинг жуда ажойиб экан. Энди сафсаридан бергин, синглим, бир экиб, кўпайтирай!» Менда бу йил ўша Сиз ёқтирган гулларнинг сафсарларидангина эмас, пуштиси ҳам бор, лекин...

Бўлаётган ҳар бир ишнинг нимасидир Сизни ёдга солади. Қалбимдан қуйилиб келаётган саволларга жавоб тополмайман, юрагимда армон, кўзларимда ёш ила Сизни ўйлайман. «Қўмсаш» сарлавҳали ҳикоянгни «Энди фақат ўтганларни қўмсаймиз», деб якунлаган эдингиз. Бугун эса биз ўзингни, ҳа, акажон, Сизни қўмсаймиз.

Ажаб, ҳикояларингизга ҳам билгандек сарлавҳа топгансиз. «Ялпиз «от» миниб, оқиб кетаман» деган ҳикоянгни ўқиб, негадир юрагим «жиғ» этиб кетганди. «Нега бундай сарлавҳа қўйибди?» дея ўйга толгандим. Ҳикоя 3 июлда чоп этилди, икки ойдан кейин эса... Ҳақиқатан ҳам, ялпиз «от»га миниб, ҳеч кимга айтмай, оқиб кетдингиз.

Кўнглингизга келган экан, август ойининг охирига келиб, ҳар биримизникида тунаб қолдингиз. Бизникида эса уч кун турдингиз. Қариндошларимизнинг тўйида аранг туриб бердингиз-да, неваларингни соғинганингни айтиб, йўлга отландингиз. Ҳаммамиз кузатиб қолдик. Соғлигингиз яхши эмаслигини ҳорғин кўзларингиз айтиб турарди. Умид узолмаяпсиз-у хайрлашяпсиз. Қолгингиз келади-ю, жигаргўшаларингиз овора бўлишини ўйлаб, истиҳола қиласиз. Қувватсиз вужудингиз қулаб тушгиси келади-ю, кузатаётганлар «ҳали бардам экан», десин деб қоматингни ноиллож тик тутасиз. Кўзларингиз бизга илтижо ила боқади. Сўнги бор кўраётганимни билганимда эди, Сизни маҳкам қучиб, бағрингизга бошимни қўйиб, ҳидингизга тўйиб олардим. Гўё отасини кўксига бош қўйгандай қилиб. Эҳ, дунё, дунё, армонли дунё!..

Негадир даладаги капангни, ўша ердаги бедапоя ва ўнг томондаги қовунпояни кўп гапирар эдингиз. Уларнинг ўртасида катта ариқ оқарди. Ўртада томлари қуритилган ялпиз билан ёпилган мўъжазгина чайла. Ариқларнинг қирғоқларида ялпизлар,

ялпизларнинг томирлари узун-узун. Мен кўп кўрар эдим. Сиз бу манзарани менинг тасаввуримга қайта-қайта чизишга асло эринмас эдингиз. Аксинча, бу ажиб тасвири айтишни хуш кўрардингиз. Нега оддийгина бу капангизни бунчалар ардоқлардингиз?! Ҳатто мусаввар расмингизни чизаётганда ҳам шу капани, унинг ёнидан ўтган ариқни чизишни илтимос қилгандингиз. Уларни эслаганингизда борлиқни унутишингизнинг, сурурли узоқ хаёлга чўмишингизнинг сабаби нимади? Бу саволларга жавоб тополмай ҳайронман.

Билдим, энди билдим. Сизни то абад йўқотганимда англадим. Ёшлигингиз, беғубор болалигингиз ўша ерларда кечган. Оқизоқ қилиб сувга ташланган бўрсилдоқ нонларингиз ялпизли қирғоқларга илашиб қолган. Капада ўтириб, дадангиз бошингизни силаган. Капа ёнига онангиз эккан райҳонларни тўйиб-тўйиб ҳидлагансиз. Шунинг учун Сиз ўша ерга меҳрингизни бергансиз. Эсингизни танибсизки, райҳонни кўрганда онангизни, ялпизли қирғоқни учратганингизда отангизни эслардингиз.

Ҳа, Сиз ялпиз «от» миниб, ўшаларнинг ёнига бемаврид учиб кетдингиз.

Балки энди гулдор, чиройли капалак янглиғ учиб келиб, хонанинг бир четига, кўринмас ерига тортинибгина қўниб, бугунги ҳамма гапларни эшитаётгандирсиз. Ҳа, юрагим сезяпти. Сиз шу ердасиз...

Илоё, руҳингиз шод бўлсин! Сиз биз билан яхши-ёмон кунларимизда, ўй-хаёлларимизда, қайғу-ташвишларимизда, юрагимизда, бутун жисми-жонимизда абдадул-абад қоласиз. Капалак мисол руҳингиз ҳамма нарсани кўриб бўлгандан кейин шодлик ила биҳиштнинг энг гўзал боғу роғлари, гулу бўстонлари сари учиб кетишини Яратгандан илтижо этиб, дуо қиламан.

СОҒИНЧ МАКТУБИ

Катта йўл четидаги қабристон томон йўл оламан. Хотираларга тўла эски кўча бўйидаги ариқда оқаётган сув гўё мени кузатиб кетаётгандай. Ахир у қанчадан-қанча воқеаларнинг гувоҳи бўлмаган. Сувнинг шарқирашини тинглаб, хаёлотга чўмаман. Илк бор шу сўқмоқдан

мактабга борганман. Биринчи китобим, ўқитувчим, биринчи дўстларим... Болалар билан шу қабристон четига келганда қўрқиб қочардик. Қабристоннинг ярми нураган, деворлари қулаган, айрим қабрлар чўкиб кетган, айримларида кўзни қувонтирадиган алвон қизғалдоқлар...

Бугун эса бу қабристонга қўрқинч билан эмас, соғинч ҳисси билан бораман. Ҳар гал бу ерга фарзандларимдан бирини олиб бораман. Бу сафар кенжа қизим Барчинойимни етаклаб бордим.

—Қизим, салом беринг!

—Нега, ойи?

—Бу ерда Оппоқ дадангиз бор, уларнинг олдига келяпмиз. Қани, мени билан такрорланг-чи: Ассалому алайкум, аҳли мўминлар! Яхши ётибсизларми? Ҳаммангизни Худо раҳматига олган бўлсин. Бизнинг ҳам бир куни шу ерга келишимиз бор...

Йўлак бошидан, чап томонда ота авлодларимиз жой олган. Бир-бир уларга Қуръон тиловат қилиб, дадажоним бошига ошиқаман. Мармар тошга ўрнатилган расми шундай жонлики, кўриб ҳайратланаман. Узоқдан бизни ўйчан нигоҳи ила кутиб олади. Беихтиёр қадамларим тезлашади.

—Ассалому алайкум, дадажон! Яхши ётибсизми? Қаттиқ ерлар танангизга ботмадими? Илож бўлса, пар кўрпалар тўшаб берардим. Илоҳим, қилган савобларингиз бошингизга соябон бўлсин. Оллоҳим ўз нурини, раҳматини сиздан аямасин. Манзилингиз жаннат боғи бўлсин, —дейман.

—Дадажон, ётган жойингизни қаранг, сув бўйида, сиз ёқтирган сувнинг шўх овози қабрингиз узра таралиб турибди. Эшитяпсизми?

Йўл четидан ўтаётган одамлар сизга доим салом беришади, дуо қилишади. Атрофингиз гавжум, рўпарада онангиз раҳматли, юқорида отангиз. Қаранг, дада, биздан кўра ота-онангизни яхши кўрар экансиз-да. Уларнинг олдига шошилиб келиб олдингиз. Ахир биз ҳам сизни яхши кўрардик-ку! Сизнинг меҳрингизга зор эдик-ку!

Мана, орамиздан кетганингизга олти йил бўлибди. Бу йиллар ичида анча ўзгаришлар юз берди, дада. Онамиз тинч, укаларингиз соғ-саломат, жигарларингиз ҳам яхши юришибди, қатор-қатор набирали бўлишди. Сизнинг набираларингиз ҳам улғайиб қолишди.

Катта набиранингиз Ёқутой кечагина сизга: «Осмоннинг томи борми?» деб савол берган эди, эсингиздами? Бугун набиранингизнинг бўйи менга тенглашди. Набиранингизни суйиб, ўз қўли билан олмани узиб есин, дея опичлардингиз. Ўша жажжи қўллари билан бугун у сиз ёқтирган қозон сомсалар пиширяпти. Ўғлимнинг илк бор мактабга боришини эшитиб, телефон орқали: «Қизим, Беҳзодбекни олиб кел,

кўзимдан ўтяпти, папка кўтарганини кўргим келяпти», деган эдингиз. «Хўп, дада, дам олиш куни олиб бораман», дедим мен. Лекин ўзингиз кутмадингиз-ку! Ўшандан бери ўғлимни папка кўтартириб олиб бораман. Ҳар гал ўғлимнинг папка кўтарганини кўрганимда, гапларингиз эсимга тушади.

Ҳа, дада, гапларингиз, сўзларингиз қалбларимизда муҳрланиб қолди. Сиз айтгандай, суннат тўйи қила олмадим. Ахир «Ўзим тўйингда бош бўламан», деган эдингиз-да! Лекин улгурмадингиз, бизни ташлаб кетдингиз.

Бугун—3 сентябр. Ўша биз учун энг қайғули, унутилмас кун. Қабрингиз атрофини набирангиз билан тозалаб, супуриб-сидирдик. Сиз яхши кўргандай йўлакларга яхна қилиб сувлар сепдик. Бошингизга сиз ёқтирган райҳон ва гуллардан дасталар қўйдик. Кеч бўлди, кетиш керак. Оёқларим уйга шошади, қалбим эса қол, дейди. Нигоҳларингиз ҳамон менга тўймаётгандай, «Яна бироз қол, қизим» деяётгандай туюлади. Кўнглингизга қараб, яна сиз билан хаёлан суҳбатлашаман. Нима қилай, ҳаёт қонуни шу экан-да!

—Ойижон, Оппоқ дадам билан гаплашасиз, айтинг, бир чиқсин,— дейди қизим.

—Эҳ, қизим, қани энди Ёрилтошдай ер ёрилса-ю, мен дадамнинг дийдорига тўйсам. Лекин илож йўқ экан, қизим, —дейман...

Дадажон, ҳаёт бўлганингизда бу йил 60 ёшни қаршилаган бўлардингиз. Дўстларингиз, қариндошларингиз уйингизни тўлдирарди. Шундай кунларни кўра олмадингиз-а. Қалбимиз изтиробда, бизга армон бўлиб қолдингиз. Шундай бўлсаям, сизга тилак билдиргим келади. Илоҳим, ётган жойингиз азиз, руҳингиз шод бўлсин, дейман, дадажон. Дил сўзларимни сиз эшитадиган манзилни изладим. Охири сиз севган рўзномангиз «Ўш садоси»ни эсладим. Чунки бу даргоҳда сизнинг руҳингиз кезиб юришига, саҳифалардаги ҳар бир сатрни ўткир нигоҳингиз кузатиб туришига ишонаман. Ажаб эмас, менинг ҳам дил сўзларимни ўқиётган бўлсангиз...

Сизни доимо қўмсаб, соғиниб яшовчи қизингиз,

ОЙДИН КЕЧА

Тўлин ой билан яна учрашдим. У яна ёрқин нур соча бошлади. Шу қадар ёруғки, бемалол юрасиз, қоронғуликдан қўрқмайсиз. Қишда эса ой бироз нурсиздай, назаримда. Қишнинг қаҳри, совуқ тунлар, изғиринли шамол унинг баралла нур сочишига йўл бермас. Ёзда эса бутунлай бошқача. Ёзнинг сўлим оқшомларида баркашдай ой тераклар ортидан аста мўралайди. Тун қора чакмонини кийган сари ой тобора юқорилашиб, зулматни чеккага суради.

Сутдек ойдин тунларда ойга қараб ўй сураман. Тўлин ойда олисда қолган болалигимни кўраман, ҳеч қачон қайтариб бўлмайдиган ўсмир ёшлигимни эслаб хўрсинаман...

Ана, ой булутлар орасига кирди, атроф қоронғилашди. Зум ўтмай, у борлигини яна билдирди. Кўчага чиқдим, ҳеч ким йўқ. Сутдек ойдин кеча. Чигирткалар чириллаши ҳам қулоққа хуш ёқади. Ойга тикиламан. Унинг аксида дадамни кўрдим. Мен отамни ҳеч кўрмаганман. Лекин ойда кўра оламан. Дадам ҳам бир вақтлар ойга қараган-ку! Дадамнинг нигоҳи, кўзлари ойга қадалган. Бугун эса унга мен ҳам қарадим. Ота-боланинг икки риштасини ой улади, уларни учраштирди... Нигоҳлар учрашиб, сўзсиз суҳбатлашдилар...

Мен ойга қараб, онамни эслайман. Онам ҳам ойга қараб, нималарнидир ўйлагандир. Кимдир дарвозани очиб, кўчага чиқди. Қизим экан.

—Ая, нима қиляпсиз?

—Уйқум келмай, салқинлаб ўтирибман.

—Ая, нега ойга кўп қарайсиз, ўй сурасиз?

—Сен ҳам ойга қара, қизим. Ой инсонга кўп ҳикмат беради. Мен ойдан кўп дарс оламан. У авлодлар занжирини бир-бирига улаб боради...

—Юринг, ая, ухлаймиз.

—Ҳозир кираман, сен дам олавер.

Осмон тўла юлдуз. Ой эса якка. У борлиққа осудалик, чароғонлик ҳада этади. Ойга тикилиб, акамнинг нигоҳини учратдим. Ана кулиб турибди. Акам ойдин кечаларни жуда-жуда яхши кўрарди. Ҳикояларида ҳам ой тасвири кўп ифодаланарди. Ҳатто битта ҳикоялар тўпламини «Ойдин кечалар» деб номлаган. Ойдин кечаларда акам сўрида ўтириб, менга отам, онам, бобом ҳақида кўп гапириб берардилар. Айтишларича, отам жуда ҳалол, меҳнаткаш, иймонли, камтарин инсон бўлган эканлар. Акам дадам ғилан жуда фахрланар эди. Мен ҳам дадам билан ғурурланаман. Танамда яхши инсоннинг қони оқаётганидан, ҳокисор бир оқ кўнгил аёлнинг сути қонимга синганидан Яратганга минг бор шукрона айтаман. Билсам, акам менга жуда кўп насиҳатларни айтиб, кўп фазилатларни ўргатиб кетган экан.

Акамнинг яхши кўрган ибораси бор эди: «Бировнинг аравасига тушсанг, ўшанинг ашуласини айтар экансан. Бир умр яёв юрдим, бировнинг аравасига тушмадим. Ўзимнинг ашуламни баралла айтдим». Шу сатрлар у кишининг шиори эди. Ҳақиқатдан ҳам, акамнинг ўз йўли бор эди. У йўл тоза, тўғри, ҳалол эди. Ҳеч кимникига ўшашмаган бу йўлдан ҳалол юрди. Ҳаром аралаштирмади, фирромлар билан ўйнамади. Иши битмаса ҳам, иймонидан кечмади, нияти амалга ошмай, армонларини ичига ютса, ютдики, виждонини сотмади.

Акамнинг севимли машғулоти – ижод қилиш, китоб ўқиш эди. Иш столини жуда ҳам авайлаб артар эди-да, нималарнидир ёзиб кетарди. Китоб ўқиш маданиятига тан берар эдим. Ўқиётганда чарчаб қолса, саҳифани букламас эди, шу жойга барг солиб кўярди. (Айрим китобларда акам қўллари билан солиб кўйган қуриган баргчалар ҳали ҳам бор).

Акамнинг энг севимли манзили – унинг иш жойи, яъни «Ўш садоси» («Ленин йўли») муҳарририяти эди...У 30 йил ўша манзил томон интилди. Бор кучини, ижодини, масъуллигини бағишлади. Акам ўз ишини, рўзнамасини жуда ҳам ҳурмат қиларди ва бошқалардан ҳам бу муқаддас жойга нисбатан ҳурматда бўлишни талаб қилар эди.

Акам боғ кезишни хушларди. Мўъжазгина боғида маза қилиб айланарди. Кўк иштўн кийиб, боғ айланаётган чоғларини кўриб, негадир, Қодирий домлага ўхшатгим келарди. Ўз боғида пишган меваларни авайлаб териб, саралаб, қишга сақларди. Қишда акамникига борганимизда, бизларни олма, нок, анорлар билан сийларди. «Ма, шу олмани егин!» дер эди. Қорним тўйса-да, у

кишининг кўнгли учун охиригача ер эдим. Қайси ака синглисига бунчалар меҳрибон-а?! Бизни ўтқизгани жой топа олмасди. Келишимизни байрам қилиб кутиб оларди...Ойга қараб, ўша меҳрибон акамнинг нигоҳига узоқ термулдим. Шундай меҳрибон инсоннинг синглиси эканлигимдан фахрландим...

Қаердандир қўшиқ овози эшитилди. Назаримда, тўй бўляпти... Ой ҳам ўша тўйхонага нур тўкяпти. Ҳа, ой ҳамма ёқни бирдай ёритади. Ой – Оллоҳ томонидан инсонларга инъом этилган неъмат.

Ёшлигимда ойга ажабланиб қарардим. Талабалик чоғларимда ой менга гўзаллик тимсоли бўлди. Она бўлиб, бешик тебратганимда, ойнанинг ёруғлигини англадим. Набирали бўлганимда эса, унга сирдош бўлдим, ундан ҳикмат қидирдим. Ёшинг ўтиб борган сари ойга турли талқинлар ила назар соласан экан.

Нима бўлганда ҳам, мен ойдан эзгуликни, покликни, иймону эътиқодни ўргандим. Куним хайрли ўтиб, кимгадир фойдам тегса, фарзандлар тарбияси сари бир қадам олға юрсам, ибодатим кучайиб, қалбим покланса, оқшомда ойга уялмай қарайман. Демак, ой менга ойна ҳамдир. Мен унга ҳамиша ёруғ юз билан қарашга интиламан. Ойни кўраётганимда, унга нисбатан эътиқодим кучайиб бораётганидан, кексайган чоғимда ҳам ойга интилиб, инсониятга тинчлик сўраб, келаси ойларга ҳамманинг омон етказишини Оллоҳдан сўраб қоламан.

Фаридахон ҚОСИМОВА.

ҲАЁТИМНИ ЁРИТГАН ЎГИТЛАР

(Дадам Мирзоҳид Мирзараҳимовни хотирлаб)

Ойлар кетидан ойлар, йиллар кетидан йиллар, умрлар кетидан умрлар ўтавераркан. Мана, энг азииз инсонимиз –дадамиз йўқлигига ҳам ўн йил бўлди. Бу йиллар ичида бевафо дунёга қанча умрлар қўшилди ва қанчаси кетди. Авваллари йўқотиш нима эканлигини билмас эдим. Лекин шу ўн йил менга йўқотиш ва топишни ўргатди. Кузатишларим бўйича йўқотиш жуда кўп бўлар экан. Аммо инсоният буларнинг ҳаммасига топиш эвазига сабр қилар экан.

Дадам ўтгандан сўнг мен ўзлимни топиш, дадам орзу қилган фарзанд, меҳрибон она, суюкли ёр, ҳурматга сазовор устоз бўлиш учун курашдим. Соғинч ўти алангаланган кезларда дадамнинг сиймосини излайман; фарзандларим тарбиясида, қилаётган ишларим натижасида, сўзларимнинг маъносида, ҳар қадамда...Ўзимга савол бераман: Мен тўғри қиляпманми? Мен ҳалол яшаяпманми? Қалбимдан акс садо келади: «Ҳа, тўғри!» «Тўхта, ўйлан!»

Агар дадам ҳаёт бўлганида, бу саволлар билан уларга мурожаат қилган бўлар эдим. Афсус, дадам билан бўлган кезларимни доимо эслайман. Менга кўрсатган йўллари, қилган насиҳатлари—ҳаммаси эсимда.

1984 йилнинг июл ойи эди. Дадам билан Фарғонага (олийгоҳга ўқишга кириш учун) бордик. У ерда ФДПИ биносига кириб, қабул комиссиясига ҳужжатларимни топширдик. У ердагилар ҳужжатимда камчилик борлигини айтишди. Ўшга қайтиб, ишимиз битгач, дадам менга «катта шаҳарга» ёлғиз ўзим боришимни айтди. Ўшанда мен эндигина 16 ёшда эдим. Ҳали мактабдан бошқа жойга боришни билмасдим. Ҳайрон бўлиб, дадамга ёлғиз боролмаслигимни айтсам, у койиб: «Қачонгача менга ишониб юрасан, катта бўлдинг, мустақилликни ўрган, ҳақингни бил», —дедилар. (Дадам ҳеч қачон қарорини ўзгартирмас эдилар). Бир сўз дея олмадим.

Хуллас, дадам қўлимга ҳужжатларни ва пул тутқазди. Фарғонага боргач, бир амаллаб ҳужжатларни топшириб чиққач, автобекатга қайси автобусда боришни билмай қийналдим. Шаҳар бегона, одамлар ҳам бегона эди. Ўшанда биринчи бор Ватан соғинчи ибораси маъносини қалбдан англадим. Бир талаба мени йўлга солиб қўйди. Ўшга борадиган автобусга ўтирдим. Уйга қайтпман-у қалбимда менга бегона бир туйғу, изтироб ва алам пайдо бўлди, кўзларимга ёш тўлди. «Наҳот дадам мени бегона шаҳарга ёлғиз юборса? Нега бундай қилди? Мени яхши кўрмасмикин?» деган саволлар билан жонажон Ўшимизга кириб келдим...Уйга киргач, кўзим ёшланди. Бу ҳам қувонч, ҳам аламдан эди. Дадам ҳолимни

тушуниб, «Мендан хафа бўлма, мен сени мустақил бўлишга, одамларни танишга ўргатмоқчи эдим, холос», —дедилар.

Бу воқеа менинг мустақил ҳаёт йўлига қадам қўйишимдаги дастлабки имтиҳон эди. Энди ўйласам, дадам қачондир эмас, тез орадагина бу ҳаётдан кетишини билар ва шунинг учун ҳам мени тўнғич фарзандлигим, ҳали бошимда кўп ишлар борлигини англаб ва уларга мени тайёрлаб юрган эканлар.

Ҳа, дадам бизларга жуда кўп нарсаларни —меҳнат қилишни, кишилар кўнглига йўл топишни ўргатди. Лекин ўша сабоқларни биз ҳаётда қанчалик ўзлаштириб, унга амал қилишимизни кўра олгани йўқ. Шунинг учун уларни жуда кўп ҳолатларда эслайман, тирик бўлса, шу кунларимизни кўрсайди, дейман. Негадир дадамни кўпроқ энг қувончли ва энг қайғули кунларимда эслайман. Ўзимга ўзим: «Нега шундай экан-а?» дер эдим. Энди билсам, фарзандлар энг яхши кунларини биринчи бор ота-онасига кўз-кўз қилгиси келса, оғир кунларида пешонасини силовчи фақат ота-онаси бўлишини хоҳлар экан. Буни фарзандларим улғайгач билдим. Чунки ота-она яхши-ёмон кунларда фарзандларига чин дилдан далда бўлар экан. Бугун фарзандларим улғайди. Бир вақтлар дадам катта қизимни Тошкентга олиб бориб, ўқитишни орзу қилган эди. Ўша қизим ҳозир ЎшДУ талабаси. Қизимнинг қувончи—менинг бахтим. Унинг дарди—менинг изтиробим. Дадам бизларни қанчалар севишини, қанчалар ер-у кўкка ишонмай, катта қилганини, қанчалар меҳрибон бўлганини энди билдим. У бизнинг ҳар кунимиздан қувнар эди.

Атрофга боқиб, отаси бор инсонларга ҳавасим келади, уларнинг юраги бутунлигига, дардкаш суянчиғи борлигига, савлат тўкиб, хонадонига салобатли қадам ташлаб келаётган отаси борлигига ҳавасим келади. Уларга меҳрибонингизни авайланг, уларни уйингиз тўрисида меҳмон қилинг, дилини оғритманг, белига қувват бўлинг, дегим келади.

Гоҳида кўчаларда оқ соқолли, нуроний отахонларни кўриб, ёши билан қизиқаман. 70-80 ёшни оралаган бўлади. Мен ҳам дадамни шу мўйсафид ёшида кўришни ёшлигимдан орзу қилганман. Негаки, мен ҳар икки бобомларни кўролмаганман. Хонадонимизда эртактлардагидек оқ соқолли отахонлар сўрида ўз набираларини эркалатиб, файз бағишлаб ўтиришларини хоҳлардим. Афсуски, ҳатто дадамга ҳам ана шундай мўйсафидлик насиб этмади. Шундай бўлса ҳам, мен ўша қария отахонлар тимсолида ўз меҳрибонларимни кўраман. Уларга умр тилайман.

Ёшим ўттизга етганда, дадам: «Қизим, ҳозир сенинг энг бахтли онларинг. Чунки, фарзандларинг ёнингда, ота-онанг, умр йўлдошинг

ёнингда, —дерди, —Эртага фарзандларинг улғайса, ташвишларинг ҳам каттаяди, ишларинг ҳам кўпаяди». Бу сўзлар маъносига энди етиб бормоқдаман. Фарзандларим олдимда, улар улғайяпти, ташвиши катталашяпти, албатта, ширин ташвишлар. Кечалари уйқум қочиб, хотираларга берилиб кетаман. Тонг отгач, яна янги кун бошланади, хаётим давом этади.

—Дада, янги тонг отди, сўзларингиз, ўғитларингиз ҳамон қалбимда. Уларнинг исботи фарзандларимда, ҳам босган йўлимда.

Илоҳим, охиратингиз обод бўлсин!

Қалбингиз осмонида

ёнишни орзу қилган

қизингиз,

СУРАЙЁ.
2007 йил.

М У Н Д А Р И Ж А

Ўзим ҳақимда	4
Ҳикоялар. Райҳон.....	9
Тирикчилик.....	1
Ларза.....	1
Ойдин кечалар.....	2
Қанот.....	2
Туман тарқаганда.....	3
Соғинч.....	4
Қадр.....	4
Жала.....	5
Баҳор ҳиди.....	5
Қўшиқ.....	6
Чақмоқ.....	6
Ҳар йили баҳор келади.....	7
Шуълалар.....	7
Сарғайма, қуёшим!.....	7
Кўнгил.....	9
Бегона.....	9
Тумандаги одамлар.....	1
Куйган кеча.....	1
Ёлғон дунё.....	1
Даҳшат.....	1
Учрашув.....	1
Суянчиқ.....	1
Ҳаромдан ҳазар.....	1
Олтин зарралар. Ҳаёт қонуни.....	1
Пойга.....	1
Қалбинг алдамас.....	1
Келинчак.....	1
Ҳайрат.....	1
Дарё бўйида.....	1
Тар этма, қуёш.....	1
Биринчи қор.....	1
Чечак иси.....	1
Таскин.....	1
Сирли срутлар.....	1
Инсон.....	1
Отўйин.....	1
Туғилиш.....	1
Мажнунтол.....	1
Бобом ҳақидаҳикоялар. Қаҳрамоннинг камари.....	1
Қимматга тушган жаҳл.....	1
Бизнинг кўча.....	1
Чироқ.....	1
Йўлларга сочилган савоб.....	1
Тонги шабада (Қисса).....	1
Эски дафтардан янги қўшиқлар.....	2
Айтилмаган сўз.....	2
Ялпиз «от» миниб, оқиб кетаман.....	2
Адиб ҳақида хотиралар. Мирзоҳиджоннинг оқ каптарлари.....	243
Бир ўзига ўхшаган адиб.....	2
«Ялпиз от» миниб учиб кетдингиз.....	248
Соғинч мактуби.....	2
Ойдин кеча.....	2
Ҳаётимни ёритган ўғитлар.....	2

«Ўш садоси» кутубхонаси

Мирзоҳид МИРЗАРАҲИМОВ
СОҒИНЧ
Сайланма

Мусаввир—Турғунбой Тошқўзиёв.
Муҳаррир ва сўзбоши муаллифи—Муҳаммадсоли Улуғбек.
Компютер устаси, диз@йнер—Ғайратбек Исмоилов.
Мусахҳиҳ—Сурйё Мирзараҳимова.

Китоб «Ўш садоси» компютер марказига теришга берилди 08.2008 й.
Босишга рухсат этилди 06.05.2010.